

Predodžba identiteta hvarske komune u književnosti XVI. stoljeća

Čavić, Aldo

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:856161>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Aldo Čavić

**PREDODŽBA IDENTITETA HVARSKÉ
KOMUNE U KNJIŽEVNOSTI XVI. STOLJEĆA**

Doktorski rad

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Aldo Čavić

**PREDODŽBA IDENTITETA HVARSKÉ
KOMUNE U KNJIŽEVNOSTI XVI. STOLJEĆA**

Doktorski rad

Mentor

akademik Tonko Maroević, znanstveni savjetnik emeritus

Komentorica

prof. dr. sc. Divna Mrdeža Antonina

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Aldo Čavić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentor/Mentorica: akademik Tonko Maroević, znanstveni savjetnik emeritus

Komentor/Komentorica: prof. dr. sc. Divna Mrdeža Antonina

Datum obrane: 10. srpnja 2018.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, filologija

II. Doktorski rad

Naslov: Predodžba identiteta hvarske komune u književnosti XVI. stoljeća

UDK oznaka: 821.163.42(091)

Broj stranica: 260

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 5/4/3

Broj bilježaka: 694

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 146

Broj priloga: 3

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. prof.dr.sc. Sanja Roić, predsjednica
2. akademik Tonko Maroević, član
3. doc.dr.sc. Mateo Bratanić, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof.dr.sc. Sanja Roić, predsjednica
2. akademik Tonko Maroević, član
3. doc.dr.sc. Mateo Bratanić, član

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Aldo Čavić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Academician Tonko Maroević, Scientific Advisor Emeritus

Co-mentor: Professor Divna Mrdeža Antonina, PhD

Date of the defence: 10 July 2018

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Philology

II. Doctoral dissertation

Title: Image of identity of the Hvar commune in the XVI century literature

UDC mark: 821.163.42(091)

Number of pages: 260

Number of pictures/graphical representations/tables: 5/4/3

Number of notes: 694

Number of used bibliographic units and sources: 146

Number of appendices: 3

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Professor Sanja Roić, PhD, chair
2. Academician Tonko Maroević, Scientific Advisor Emeritus, member
3. Assistant Professor Mateo Bratanić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Professor Sanja Roić, PhD, chair
2. Academician Tonko Maroević, Scientific Advisor Emeritus, member
3. Assistant Professor Mateo Bratanić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Aldo Čavić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Predodžba identiteta hvarske komune u književnosti XVI. stoljeća** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 23. srpnja 2018.

SADRŽAJ

1. Predgovor	III
2. Uvod: teorijski okvir istraživanja identiteta otoka Hvara u XVI. stoljeću	1
3. Geneza suvremene percepcije hvarske književnosti i Hvara XVI. stoljeća	17
3.1. Uvod	17
3.2. Otkrivanje hvarske renesansne književnosti: djelovanje Šime Ljubića	19
3.3. Zaokružena devetnaestostoljetna slika: povijest književnosti Đure Šurmina.....	36
3.4. Višeglasno dvadeseto stoljeće: kriteriji odabira proučavanih glasova	40
3.5. Glas katoličkog pokreta: Mate Ujević	42
3.6. Lokalni glasovi – glasovi kampanilizma: Frane Maroević, Petar Kuničić, Grga Novak	47
3.7. Estetički glas – kročanska koncepcija književnosti: Kombol	59
3.8. Glasovi <i>mekog jugoslavenskog</i> marksizma: Franičević i Kolumbić	65
3.9. Izdvojeni humanistički glas: Tonko Maroević.....	74
3.10. Novi kozmopolitizam: Slobodan P. Novak	76
3.11. Zaključak.....	80
4. Hvar i Hvarani u tekstovima XVI. stoljeća	84
4.1. Uvod	84
4.2. Pogled izvana – Hvar očima hodočasnika, izvjestitelja, pustolova u XV. i XVI. stoljeću	86
4.2.1. Hvar očima hodočasnika	89
4.2.1.1. Hvar u posljednjim desetljećima XV. stoljeća.....	89
4.2.1.2. Izdvojen pogled: Pietro Casola, 1494.....	92
4.2.1.3. Njemački putopisci na istom hodočašću 1494.....	95
4.2.1.4. Hvar u XVI. stoljeću.....	97
4.2.2. Pogled iz Venecije: Marin Sanudo <i>Dnevnici</i>	101
4.2.3. Hvar 1553.: <i>Itinerario</i> Zan Battista Giustiniana.....	109
4.2.4. Rana barokna slika Hvara: William Lithgow: <i>Hvarsko čudovište</i>	121
4.3. Dalmatinska <i>respublica literaria</i> i položaj Hvarana i Hvara u njoj	125

4.3.1. Uvod: aristokratske republike, dalmatinska <i>respublica literaria</i> , intelektualna polja.	125
4.3.2. Poslanice kao oblik komunikacije unutar intelektualnog polja dalmatinske književne republike	128
4.3.3. Korpus tekstova književne komunikacije unutar <i>hvarskih</i> intelektualnih polja....	130
4.3.4. Prvi dio korpusa.....	132
4.3.5. Prvo hvarsko intelektualno polje	141
4.3.6. Drugi dio korpusa	147
4.3.7. Drugo hvarsko intelektualno polje.....	165
4.3.8. Zaključak	170
4.4. Otok i njegovi ljudi u književnosti Hvarana.....	172
4.4.1. Uvod.....	172
4.4.2. Pavao Paladinić: Srednjovjekovni <i>mirakul</i> u renesansnom Hvaru	174
4.4.3. Vinko Pribojević: O podrijetlu i slavi Slavena	181
4.4.4. Petar Hektorović: Ribanje i ribarsko prigovaranje	194
4.4.5. Martin Benetović i njegove komedije	204
5. Zaključak.....	213
6. Bibliografija.....	219
7. Sažetak / Summary.....	232
8. Prilozi.....	236
9. Popis priloga	260
10. Životopis	261

1. PREDGOVOR

Petar Hektorović i njegov Tvrdalj moja su trajna opsesija. Kada se pokušavam sjetiti kada je ona započela, javlja mi se slika smeđih korica izdanja *Ribanja i ribarskog prigovaranja* Ramira Bujasa iz 1951. godine koju sam još kao dječak pronašao u skromnoj biblioteci moje majke i koju sam, ne razumijevajući o čemu taj čovjek piše, često listao opčinjen slikom sidra oko kojeg je uvijen dupin (danas znam da je to tiskarski znak glasovitog venecijanskog tiskara Alda Manuzia!) na naslovnici i kartom puta *ribanja* na kraju knjige.

Rođenjem i životom duboko sam vezan uz otok Hvar. U Tvrdalj sam zalazio kao dijete, fasciniran ciplima koji su plivali u ribnjaku iza sivih, visokih zidova ozbiljne građevine u srcu Staroga Grada. Hektorović mi je bio zagonetan, a prostor kojeg je on izgradio osjećao sam kao neobičnu „vremensku kapsulu“ koja me je mogla prenijeti u vrijeme drugačije od onog moga. Moj studij filozofije i jugoslavistike na zadarskom Filozofskom fakultetu samo je produbio ovu ranu fascinaciju. Otvorio mi se tada cijeli moj otok, a vrijeme renesanse u kojem je, svi su to govorili, proživio svoje „zlatno doba“ postalo je razdoblje o kojemu sam pokušavao, od kraja studija do danas, saznati sve što sam mogao. Moj profesionalni rad na otoku, vezan uz muzej i zaštitu baštine, usmjeravao me je više prema povijesti, povijesti umjetnosti, arhitekturi i urbanizmu, ali književnost i povijest filozofije ovoga razdoblja nikada nisu trajno pomaknuli iz sfere mojih intimnih preokupacija.

Mogućnost da ovu osobnu opsesiju uobličim u jedan opsežan rad o tom razdoblju pružila mi se upisom na Poslijediplomski studij Humanističkih znanosti u Zadru. Moja me je prva mentorica profesorica Divna Mrdeža Antonina usmjeravala prema dohvatljivom cilju – ovom radu, koji je pokušao odgovoriti i na pitanja koja sam davno sebi postavljao: Tko su ti ljudi koji su živjeli na Hvaru prije pet stotina godina, kako su vidjeli sebe i svoj svijet, kako su ih drugi vidjeli? Odgovor na ova naizgled jednostavna pitanja bio bi sigurno „brzopletniji“ da me druga profesorica na doktorskom studiju Biljana Kašić nije svojim teorijskim promišljanjima o društvu i širokom, suvremenom teorijskom literaturom na koju me je upućivala, usmjeravala na trajnu upitanost nad ustaljenim i lako donesenim sudovima. U završnici rada profesorica Sanja Roić pažljivim i dobrohotnim čitanjem i blagim ispravicima ohrabrila me je da ga dovršim. Moj drugi mentor akademik Tonko Maroević, jedan od onih istaknutih Hvarana koji su stvarali suvremenu predodžbu o renesansnom Hvaru, pružio mi je

ruku potpore i svojom erudicijom i humanističkom širinom omogućio da bude dovršen. Svima njima se iskreno zahvaljujem.

Čitajući opsežnu literaturu o Hvaru u XVI. stoljeću brzo sam uočio da gotovo svi autori to dugo stoljeće promatraju kao jedinstveno razdoblje, a književnost renesansnog Hvara kao proces u kojem su gotovo istovremeno sudjelovali svi „renesansni pisci“. Sve mi je govorilo da to nije moguće i da baš nikako ne možemo spojiti recimo Pavla Paladinića ili Hanibala Lucića i Martina Benetovića. Hvar kraja XV. i kraja XVI. stoljeća nije uopće isti otok! Početkom XVI. stoljeća srednjovjekovna društvena matrica još je duboko nadređena novom senzibilitetu koji se, pod utjecajem talijanskog humanizma, polako budi među obrazovanom hvarskom elitom. Ovaj novi, „renesansni“ senzibilitet dvadesetih godina XVI. stoljeća, uz doslovno „krvavi“ intermeco četverogodišnjeg Ustanka hvarskih pučana (1510.-1514.), uspio je stvoriti prva hvarska književna djela na hrvatskom jeziku, izgraditi prvo *hvarsko intelektualno polje*. Već sredinom stoljeća protureformatorska djelatnost i katolička obnova Crkve (Tridentski koncil, 1545. – 1563.) usmjerila je tek probuđenu „renesansnu osjećajnost“ od antičkog slavljenja razuma i tjelesnosti prema pitanjima grijeha, smrti i vjere. U tim duhovnim previranjima nastao je drugi korpus književnih tekstova i djelovalo je drugo *hvarsko intelektualno polje*. Zapravo, radi se o dva relativno kratka i razdvojena perioda od početka do sedamdesetih godina XVI. st. u kojemu su nastala sva danas poznata hvarska književna djela renesanse. Hvar krajem stoljeća bitno je drugačiji nego na početku, i to ne samo radi događaja na otoku (razaranja od Turaka 1571. i velika eksplozija barutane 1579. godine u gradu Hvaru), nego i zbog promijenjenih odnosa u okruženju. Otkrićem Novog svijeta i pomicanjem žarišta trgovačkih aktivnosti iz Sredozemlja na Atlantik Venecija je već u drugoj polovici XVI. stoljeća počela zaostajati za novim pomorskim silama na sjeveru i zapadu Europe. Uz to joj Otomanski imperij (koji joj cijelo XVI. stoljeće prijeti) sve više sužava područja djelovanja na Mediteranu. U takvim okolnostima, Hvar kao važna postaja na pomorskom putu, u mnogo čemu ekonomski ovisan o Veneciji, počinje osjećati sve dublju krizu. Kraj XVI. stoljeća je doba hvarske dekadencije. Bilo mi je jasno da kronologiju i povijesnu dimenziju moram uključiti u promatranje književnih djela i da će se tako odnosi između književnika razjasniti, a njihova djela moći pročitati u drugom svjetlu.

Veći problem bio je odabir teorijskog pristupa temi. Što sam više čitao teorijsku literaturu sve me je više progonila jedna nakazna slika: čovječuljak s malim tijelom i ogromnom glavom. Ona je utjelovila osjećaj da taj ogromni teorijski aparat ne mogu ucijepiti

na slabašno tijelo izvornih tekstova XVI. stoljeća. Veliko mi je olakšanje bilo kada sam sličnu misao pronašao kod Tomislava Bogdana u knjizi *Ljubavi razlike*, koja je njegova proširena doktorska disertacija. Njegovu sumnjičavost prema silnim novim metodama i teorijskim pristupima književnom djelu (Bogdan se referira na novu njemačku naratološku koncepciju) izazvala je spoznaja da se nakon pokretanjem sofisticiranog analitičkog aparata dolazi do samorazumljivih spoznaja.¹ Sumnje u mogućnost prave spoznaje, razumijevanja ljudi i njihovih "društvenih akcija" u prošlosti, budile su se također tijekom rada na, meni važnom, poglavlju o genezi suvremene percepcije Hvara i hvarske književnosti XVI. stoljeća, koje je pokazalo da se kroz skoro dva stoljeća ta predodžba mijenjala kako su se mijenjale intelektualne mode, svjetonazori istraživača i društvene okolnosti.

Ipak, intuitivno sam osjećao da mogu prodrijeti u „tamu vremena“ i da moram vjerovati onim svojim slućenim, ponekad vrlo jasnim uvidima. I tu mi je pomogao jedan drugi autor, Amerikanac bračkih korijena, profesor urbanizma na Berkeleyu Francis Violich i njegova knjiga *Most prema Dalmaciji*. On je pokazao kako se intuitivnim uvidima, koji su u osnovi fenomenološkog istraživanja, može dobro razumjeti jedan prostor, u njegovom slučaju Dalmacija.² Zato sam na kraju i odabrao tzv. *fenomenološko čitanje*, "otvoreno" čitanje, ono koje prevodilac Hektorovića na engleski Edward D. Goy pregnantno formulira rečenicom: "Činjenice se moraju uzeti takvima kakve jesu prema našem znanju o idejama onoga doba."³, čitanje u kojemu dopuštam da sam autor govori i to stavljam u povijesni i prostorni kontekst. Ponekad to izgleda kao da preuzimam autorov ideološki stav i diskurs, ali ja sam upravo želio da *činjenice* same pričaju, a da se iz njihova redoslijeda, njihova odabira slaže slika. Naravno da to nije "konačna istina" o promatranom, ali ovaj postupak činio mi se naprosto

1 BOGDAN Tomislav: *Ljubavi razlike*, Disput, Zagreb, 2012., "Nakon pokretanja sofisticirana i složena analitičkog aparata u njihovim se analizama naime, nerijetko dolazi do samorazumljivih, očitih spoznaja, odnosno već poznati uvidi samo bivaju označeni novim pojmovima.", str. 44

2 VIOLICH Francis: *Most prema Dalmaciji/Potruga za značenjem mjesta*, Litteris, Zagreb, 2016. "Ustanovio sam da se intuitivne reakcije pojavljuju slobodno i u velikom broju kad je čovjekov duh otvoren fenomenološkom istraživanju.", str. 56. „Zahvaljujući nizu koraka koje sam poduzeo držeći se intuitivnog iskustva prostora – to jest promatranjem nekog predmeta, sobe, kuće, ulice ili urbanog prostora kao fenomena oslobođenog od unaprijed stvorenih ideja o njemu i nastojeći izravno spoznati unutrašnju narav teme – fenomenologija se pojednostavila.", str. 57.

3 GOY Edward D.: *Hektorović i njegovo Ribanje*, predgovor u *Ribanje i ribarsko prigovaranje složeno po Petretu Hektoroviću / Fishing and fishermen's conversations by Petar Hektorović*, prijevod Edward D. Goy, Centar za kulturu Staroga Grada, Stari Grad, 1997., str.15.

intelektualno poštenim. Konačan cilj rada bio je konstruirati što vjerojatniju i precizniju sliku Hvara XVI. stoljeća s aspekta komunalnog identiteta. Tijekom istraživanja, a još više tijekom procesa formuliranja saznanja, veliko mi je ohrabrenje, poticaj i putokaz bila misao Ludwiga Wittgensteina o snazi jasnoće: „Sve što se uopće može misliti, može se misliti jasno. Sve što se da izreći, može se izreći jasno.“⁴

4 WITTGENSTEIN Ludwig: *Prototraktat*, Dol d.o.o, Zagreb, 1998., str. 97.

2. UVOD: TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA IDENTITETA OTOKA HVARA U XVI. STOLJEĆU

Hvar, otok u Jadranskom moru, položen u sredinu Venecijanskog zaljeva, kako se to more zvalo u razdoblju o kojem želimo govoriti – XVI. stoljeću, bio je sigurno jedan od povlaštenih hrvatskih prostora u dugim povijesnim razdobljima, a uz to je, od XIX. stoljeća nadalje, iznjedrio brojne istraživače koji su njegovu povijest i civilizacijske dosege njegovih stanovnika čvrsto usadili u vrijednosni sustav opće hrvatske kulture. Hvar danas nije ni u jednom povijesnom razdoblju (osim zbog nedostatka izvora u ranom srednjem vijeku) *terra incognita*, a najmanje je to u vrijeme renesanse, kojom se dugo već diči i o kojoj su ispisane stotine stranica. Hvarska književnost XVI. stoljeća već je odavno objavljena i rijetki su pronalasci novih tekstova dotad skrivenih u arhivima. Objavljeni su i brojni dokumenti, oporuke, biskupske vizitacije, izvještaji mletačkih knezova i sindika. Dostupni su nam danas i putopisi hodočasnika koji su na putu u Svetu zemlju doticali Hvar kao nezaobilaznu luku na dužobalnoj plovidbi kroz Jadran. Napisane su i sinteze o hvarskoj književnosti toga razdoblja i više povjesnica Hvara u kojoj je valorizirano ovo razdoblje. Čini se, kada vidimo ovu brojnu literaturu, da je teško reći nešto novo o otoku u XVI. stoljeću. Ipak, osokoljeni novim teorijama i novim pogledima na društvo, društvene strukture, iskaze kolektivne memorije, jezik i književnost kao poseban kod u kojem se mogu očitati specifičnosti vremena/prostora, tekst kao *diskurs*, teorijama koje su u posljednjim dekadama XX. stoljeća omogućile novo čitanje starih tekstova, pogled na prošlost obasjan novom svjetlošću, pokušat ćemo u tom svjetlu vidjeti Hvar XVI. stoljeća i odgovoriti na pitanje o identitetu toga otoka prije pet stoljeća.

Problem identiteta je po Zygmuntu Baumanu,⁵ suvremenom sociologu koji s iskustvom svjedoka prijelomnog XX. stoljeća govori o njemu, u središtu interesa tek nekoliko desetljeća. To je neposredna posljedica suvremenih procesa globalizacije s jedne strane, te nesigurnosti, stalne promjene i želje za napretkom i razvojem, rasapom svih društvenih okvira, što obilježava ovo razdoblje „tekuće modernosti“, s druge strane. Kada je u povijesnom vremenu nastupio trenutak da identitet postane zadaća koju treba ispuniti svaka individua te zajednica

5 BAUMAN Zygmunt: *Identitet, Razgovori s Benedettom Vecchijem*, Naklada Pelago, Zagreb, 2009.

kao cjelina? Bauman daje više odgovora na ovo pitanje: 1. "Kada su u modernosti zamijenjeni predmoderni staleži (koji su identitet određivali rođenjem i stoga pružali malo ili nimalo povoda da se javi pitanje 'tko sam') s klasama."⁶ 2. "Zamisao o 'identitetu', a osobito o 'nacionalnom identitetu', nije prirodno zrela u ljudskom iskustvu i izlegla se iz njega, nije izronila iz tog iskustva kao 'životna činjenica', očigledna sama po sebi. Ta je zamisao bila silom unesena u Lebenswelt modernih muškaraca i žena – i ondje je pristigla kao fikcija [...] Zamisao o 'identitetu' rođena je u krizi pripadanja, u naporu premošćivanja jaza 'trebalo bi' i 'jest' što ga je pokrenula; naporu da se zbilja izdigne do standarda koje je postavila zamisao - da se zbilja preoblikuje na sliku ideje."⁷ 3. Treći odgovor Bauman započinje citatom Philippe Roberta da su „tijekom većeg dijela povijesti ljudskih društava, društveni odnosi ostali čvrsto zatvoreni u carstvo blizine“. "Sjetimo se samo da je putovanje od, recimo, Pariza do Marseillesa u 18. stoljeću trajalo jednako dugo kao i u Rimskom carstvu. Većini ljudi, 'društvo' kao najviša 'ukupnost' ljudske kohabitacije (ako su uopće mislili u tim kategorijama) bilo je izjednačeno s neposrednim susjedstvom. 'Moglo bi se govoriti o društvu međusobnih poznanstava', sugerira Robert. Unutar te mreže poznatog, od kolijevke do lijesa, mjesto svake osobe bilo je odviše očigledno da bi se o njemu razmišljalo, a još manje pregovaralo [...] Bilo je potrebno da dođe do sporog raspadanja i smanjivanja zaustavljive moći susjedstva, te da se ovo dopuni revolucijom u prijevozu, da bi se raščistio teren na kojem se mogao roditi identitet: kao problem, te - prije svega - kao zadaća."⁸

Ovako shvaćen identitet (a ovakvo shvaćanje identiteta u središtu je interesa brojnih znanstvenika koji se tim problemom bave) zaista ne postoji u otočnom društvu XVI. stoljeća. To je neosporno društvo „predmodernih staleža“, „društvo međusobnih poznanstava“, bez „revolucije u prijevozu“, društvo „zaustavljive moći susjedstva“. Identitet shvaćen kao individualni problem i zadaća u čvrsto strukturiranom komunalnom društvu XVI. stoljeća je gotovo nemoguć: rođen si kao pučanin ili kao plemić i samim rođenjem dat ti je identitet i mjesto u društvu koje nijedan individualni napor ne može promijeniti. Tako je bilo već dva stoljeća prije, od 1331. godine kada je donesen Statut hvarske komune i zatvoreno Veliko

6 Isto, str. 44.

7 Isto, str. 23.

8 Isto, str. 21-22.

vijeće koje je upravljalo Komunom,⁹ i ostalo sve do sredine XVII. stoljeća, sve dok unutarnje slabosti hvarskog društva i politika pomirbe između oštro suprotstavljenih staleža koju je pokušavala voditi Venecija na Hvaru, nije omogućila da neke hvarske pučke porodice postaju plemićke i uđu u Veliko vijeće.¹⁰ „Nacionalni identitet“ kao „zamisao silom unesena u Lebenswelt modernih muškaraca i žena“ tri je stoljeća mlađa od vremena u kojem promatramo Hvar.¹¹

Edward Said, teoretičar književnosti i utemeljitelj postkolonijalnih studija, vrlo uvjerljivo dokazuje da je identitet, u njegovom slučaju Orijenta, konstrukcija kroz povijest i to konstrukcija koja uključuje i konstrukciju „drugih“ od kojih se „mi“ razlikujemo. Identitet nije statičan, on se uvijek u svakom društvu i u svakom vremenu ponovno kreira (re-kreira), a procesi u kojima se odvija ova konstrukcija su povijesni, društveni, intelektualni i politički. Oni su uvijek i odraz trenutne moći pojedinaca ili institucija koji ih usmjeravaju te kroz njih nameću, ponekad izravno, a puno češće neizravno, poželjnu ili nepoželjnu sliku o „sebi“ i „drugima“, poželjan ili nepoželjan identitet.¹²

Said također pokazuje kakva je moć teksta-knjige koja uz autoritet akademskih autora, ustanova ili čak vlada postaje ne samo neprikosnoveno znanje o nekom fenomenu, nego zapravo postaje sama stvarnost koju tobože opisuje. "S vremenom takvo znanje i takva stvarnost stvaraju tradiciju ili ono što Michel Foucault zove diskurs. Upravo je materijalna prisutnost ili materijalna vrijednost, a ne izvornost danog autora, uistinu odgovorna za tekstove koji su iz njega nastali. Takva vrsta teksta složena je od prije postojećih obavijesti što

9 To je tipičan mletački model u kojem sva vlast proizlazi iz političke moći staleža. Vidi: Nella LONZA: Dubrovački patriciji pred izazovom prava (druga polovica 14. i 15. stoljeće), *Acta Histriae*, 16, 2008., str. 118.

Interesi naroda izražavali su se kroz Pučku skupštinu (kongregu), koja nije imala prerogative vlasti, ali je s vremenom (pogotovo nakon Ustanka pučana 1510.-1514., a osobito nakon 1611.) dobila mogućnost da bira predstavnike puka u pojedine komunalne odbore. Vidi: HVARSKI STATUT, Književni krug, Split, 1991.

10 GABELIĆ Andro: *Ustanak hvarskih pučana*, Književni krug, Split, 1988., str. 310. Povijesna je ironija da su prvi pučani koji su dobili status plemića i ušli u Veliko vijeće 8. siječnja 1636. godine bili braća Petar i Jerolim Ivanić, unuci Matija Ivanića, vođe krvavog Pučkog ustanka (1510.-1514.)!

11 Ima i drugačijih pogleda na „nacionalni identitet“. Povjesničar Ivo Banac ističe da pogreška nastaje kada se nacionalizam koji je neosporno suvremena pojava "upotrebljava kao dokaz za osporavanje nacionalne svijesti u predmodernim razdobljima uopće". Definirajući svoj pojam *nacije* naglasit će dvije bitne njene odrednice: *kulturna svojstva* i *jezik*, a to je nešto što lako uočavamo u hvarskom društvu XVI. stoljeća. BANAC Ivo: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb, 1988., str. 36. i 32.

12 SAID Edward W.: *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1999., str. 424-426.

ih je Flaubert pohranio u katalogu *idees recues* (potvrđene ideje).¹³ Iz toga proizlaze ograničenja individualnog znanstvenog rada te zaključak da su zbog toga znanstvene „istine“ puno manje objektivno istinite nego što to mislimo.¹⁴ Štoviše, istraživač zapravo nesvjesno sudjeluje u velikoj igri u kojoj barata *reprezentacijama* stvarnosti, a ne samom stvarnošću koju teži istražiti.¹⁵

Iako će biti teško dokazati da je identitet Hvara u XVI. stoljeću konstrukt određenih društvenih grupa, institucija ili čak pojedinaca, jer raspoložemo s premalo preživjelih tekstova na kojima se takav dokaz može izvesti, ipak ovu uvjerljivu Saidovu teoriju treba imati u vidu kada pristupamo dostupnim nam tekstovima. Uloga Vinka Pribojevića i njegovog programatskog govora održanog 1525. godine u Hvaru *O podrijetlu i zgodama Slavena* može se iščitavati u ovom svjetlu. Hvarska književnost XVI. st. i društvena elita koja ju je stvarala mogu se također promatrati u svjetlu Saidove teorije. Poučeni Saidovim uvidima u moć ustaljenog diskursa, s oprezom ćemo uzimati tekstove-knjige akademskih autora koji već stoljeće i pol od Šime Ljubića preko Grge Novaka do danas grade sliku Hvara XVI. stoljeća,

13 Isto, str. 122-124.

14 Isto, str. 262. "Moje su načelne pretpostavke bile – a i dalje su – da su znanstvene discipline, baš kao i djela čak i najekscentričnijeg umjetnika, ograničene i ravnaju se prema društvu, kulturnim tradicijama, svjetskim okolnostima i stabilizirajućim utjecajima poput škola, knjižnica i vlada; štoviše, da ni učeno ni imaginativno pismo nikad nije slobodno, nego je ograničeno svojim slikovnim predodžbama, svojim postavkama i namjerama; i, napokon, da je 'napredak' znanosti poput orijentalizma u njegovu akademskom obliku, manje objektivno istinit nego što to obično mislimo[...]Rad prethodnika, institucionalni život znanstvenog područja, kolektivna narav svakog učenog pothvata: sve to, a da i ne govorimo o gospodarskim i društvenim okolnostima, teži umanjiti učinke individualnog znanstvenog rada."

15 Isto, str. 350. "Koliko god bi se moglo biti sklon takvim tezama – budući da je, kao što je ova knjiga pokušala prikazati, islam bio u temelju pogrešno predstavljan na Zapadu – pravo je pitanje može li se išta ispravno predstaviti i nisu li bilo koje ili sve reprezentacije, jer one jesu reprezentacije, ugrađene prvo u jezik a zatim u kulturu, institucije i politički ambijent onoga tko ih reprezentira. Ako je posljednja alternativa ispravna (kao što vjerujem da jest), onda moramo biti spremni prihvatiti činjenicu da je reprezentacija eo ipso implicirana, okružena, isprepletena i protkana i mnogim drugim stvarima osim 'istine', koja je i sama reprezentacija. Metodološki nas to mora dovesti do zapažanja da reprezentacije (ili pogrešne reprezentacije – razlika je, u najboljem slučaju, samo stvar stupnja) zapravo nastanjuju zajedničko područje igre što im ga nije odredio samo neki inherentni predmet istraživanja, nego i neka zajednička povijest, tradicija, svijet diskursa. Na tom području, koje ne može ni jedan znanstvenik sam stvoriti nego ga svaki prihvaća i potom na njemu nalazi mjesto za sebe, individualni istraživač čini svoj prinos. Takvi su prinosi, čak i za iznimnog genija, strategije preraspodjele građe unutar područja; čak i znanstvenik koji iznosi na vidjelo nekoć izgubljeni rukopis, iznosi 'otkriveni' tekst u kontekstu za njega već pripremljenom, jer to je pravi smisao otkrivanja novog teksta. Tako svaki individualni prinos prvo uzrokuje promjene na tom području, a potom promovira novu stabilnost, na način da će na površini pokrivenoj s dvadeset krugova, uređenje dvadeset i prvoga kruga sve ostale natjerati prvo da zadrhte, te ih potom smjestiti u novu prilagođenu konfiguraciju."

te u njima prepoznavati ograničenja i „istine“ koje su zapravo reprezentacija stvarnosti onodobnog Hvara.

Za istraživanja otočne zajednice geografski smještene u neposrednoj blizini kontinentalne mase Balkanskog poluotoka, a povijesno u vremenu kada je Balkan zapravo Otomansko carstvo prema kojemu se otočani moraju u svakom pogledu neprekidno određivati, Marija Todorova¹⁶ i njen *balkanizam* sigurno su kudikamo bliži nego Saidov *orijentalizam*. Njeno kapitalno djelo ljekovito je za suočavanje a onda i razumijevanje i oslobađanje od onog, u Hrvatskoj duboko usađenog, *straha od Balkana*, koji je u hrvatskom javnom diskursu konstruiran u posljednja dva desetljeća kao jedna od važnih poluga u nastajanju identiteta tek formirane nacionalne države. Za nas koji istražujemo otočnu zajednicu od prije pet stoljeća njena knjiga, knjiga koju piše u prvom redu povjesničarka, donosi mnoge zanimljive podatke, povijesne informacije. Ovdje, u ovom teorijskom okviru za istraživanje, zadržat ćemo se na metodološkim problemima i teorijskim putokazima koji mogu pomoći našem istraživanju. Kako pojam *balkanizam* odmah asocira na *orijentalizam* Todorova veliki dio svoje studije o imaginacijama, predodžbama, slikama, diskursu, identitetu Balkana posvećuje razlici između ova dva pojma. Uz to dokazuje da njena studija nije postkolonijalna te da se uopće postkolonijalni studiji ne mogu primijeniti na proučavanje jednog europskog fenomena, što je Balkan i geografski i povijesno. "Moj cilj je da sa stanovišta suprotnog orijentalističkog diskursu detaljno istražim naizgled identičnu, ali u stvari samo sličnu pojavu koju ja zovem balkanizam."¹⁷ Balkanizam se stvarao postepeno tijekom dva posljednja stoljeća, a kao poseban diskurs oblikovao u vrijeme balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata. Od orijentalizma se razlikuje geopolitički, odsustvom kolonijalnog nasljeđa, time što je Balkan pretežno kršćanski teritorij koji je održavao križarski duh Europe, i najzad, balkanske predodžbe o sebi, bez izuzetka izgrađivale su se nasuprot „orijentalnog“ drugog.¹⁸

16 TODOROVA Marija: *Imaginarni Balkan*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2006.

17 Isto, str. 60.

18 Isto, str. 76.

Ključni metodološki pojam koji Marija Todorova uvodi u istraživanje i tumačenje Balkana i balkanizma jest **nasljeđe**¹⁹ (engl. *heritage*). Zbog toga ima potrebu da na desetak stranica Predgovora drugom izdanju na srpskom jeziku svoje knjige, napisanom 2006. godine, devet godina nakon prvog njujorškog izdanja *Imagining The Balkans*, 1997., detaljno objasni ovaj pojam.

Ograđujući se od postkolonijalizma, Todorova tvrdi da je nju zanimalo odgovor na pitanje što je to "ontologija Balkana".²⁰ Također navodi da je glavno metodološko pitanje kako uopće proučavamo povijesne regije? Regije, kao i druge cjeline (država, grad, selo, *otok*, A.Č.), najlakše definiramo granicama. Granice su dugo bile predmet analize, posebno u radovima koji se bave identitetom. "Pošto identitet i alteritet, identičnost i drugost, žive u simbiozi, njihove se najistaknutije odlike artikuliraju upravo tamo gdje se oni susreću – na granicama. [...] Što je još važnije, previše intenzivno bavljenje granicama nametnulo nam je nezdravu opsjednutost razlikama i drugošću. Nedavno je, međutim, težište pomaknuto s proučavanja granica na proučavanje **prostora**. [...] ali ovaj pristup ima i svojih mana, a najvažnija jeste opasnost od esencijalizacije, i to ne kao posljedica nekakvog imanentnog deficita ove teorije (nju su, naime, razvili i usavršili geografi i antropolozi koji naglašavaju vezu između znanja, moći i prostora i koji su skrenuli pažnju i na metaforički i na materijalni aspekt pojma prostora)."²¹ Kao odgovor na moguće zamke ove teorije ona predlaže da se u diskusiju uvede pojam **nasljeđa**. "On nikako ne treba diskreditirati pojam prostora, već da s jedne strane zadrži dragocjene prednosti analize prostora, a da, s druge, precizira vremensku dimenziju, da u obzir uzme i povijesnu specifičnost." Neke regije, neki prostor, po tome,

19 Kako u hrvatskom jeziku postoji gotovo sinonim za ovaj termin – baština, riječ koja je u posljednjih dvadesetak godina preuzela većinu značenja riječi nasljeđe, ovdje moramo objasniti razlog zašto ostajemo pri riječi nasljeđe (u srpskom prijevodu *nasleđe*). Baština (u Hektorovićevom Ribanju *baščina*) u hrvatskom se jeziku donedavno osjećala kao riječ koja izražava konkretno nasljedstvo (ili bolje, u ovom slučaju, *naslijeđe*), dakle baštinjeno imanje, djedovina, očevina. Državna upravna tijela (npr. Državna uprava za zaštitu kulturne baštine, Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, itd.), ali i ne samo oni, počela su od devedesetih godina 20. st. koristi je kao isključivi termin koji izražava "ukupnost iz prošlosti sačuvanih i njegovanih kulturnih dobara [nacionalna baština]; baštinstvo, naslijeđe", a odnedavno se pojavio i termin *nematerijalna kulturna baština*. Nasljeđe Anićeve Rječnik definira kao "1. kulturna dobra i kvalitete života koje su ostavili prethodnici, preci ili prijašnja razdoblja i vremena; baština 2. biol. sveukupnost svojstava prenesenih od roditelja na potomke." Kako se čini da ovo tumačenje više odgovara pojmu nasljeđa kako ga definira Todorova (a koje je i šire od gornje definicije), te kako ćemo se u radu poslije susretati s pojmom baština (barem kada je riječ o Hektoroviću), zadržat ćemo hrvatski oblik riječi *naslijeđe*, kao ključni teorijski pojam Marije Todorove.

20 Isto, str. 19.

21 Isto, str. 19-20.

može se proučavati i razumjeti "kao proizvod kompleksne interakcije brojnih povijesnih perioda, tradicije i nasljeđa."²²

Kategorija povijesnog perioda (ili razdoblja) je najjednostavnija. "Oni (razdoblja, op. A.Č.), označavaju određeno vrijeme, oni su koliko-toliko konzistentni, imaju manje ili više jasan početak i kraj, a to su najčešće znameniti događaji (ili više njih)."²³

Tradicija i nasljeđe su problematičnije kategorije. Nakon navođenja više značenja koja ima riječ tradicija, Todorova ovaj pojam definira navođenjem značenja iz *The Random House Dictionary of the English Language*, 2th edition, New York: Random House, 1987.: „Tradicija se u engleskom jeziku ustalila kao oznaka za opći proces prenošenja na sljedeću generaciju, ali je zadržala jaku, ponekad i dominantnu konotaciju nečega što treba poštivati i prema čemu postoji određena obveza“.²⁴

Nasljeđu, kao ključnom pojmu, Todorova posvećuje puno više stranica, jer smatra da je ona prva koja ga uvodi na široka vrata u stručni rječnik povjesničara i drugih znanstvenika koji se bave društvom (osim pravnika). Sličnost između riječi tradicija i nasljeđe postoji samo na elementarnom nivou, jer i nasljeđe i tradicija označavaju procese prenošenja, odnosno ono što se u tim procesima prenosi. "Ostalo se ne podudara: za razliku od tradicije (bar u engleskom), nasljeđe ne podrazumijeva aktivan proces svjesnog izbora među elementima sačuvanim iz prošlosti, već se odnosi na sve što se sačuvalo, sviđalo se to nama ili ne."²⁵ Nasljeđe onda sagledava s dva stanovišta: kao **kontinuitet** i kao **percepciju**. "Nasljeđe sa stanovišta kontinuiteta podrazumijeva preživljavanje, ali i postepeno nestajanje određenih odlika neke cjeline prije njenog sloma, dok je nasljeđe sa stanovišta percepcije artikuliranje i ponovno artikuliranje predodžbe koju o toj cjelini imaju različiti pojedinci ili grupe u različitim periodima."²⁶ Teorija nasljeđa omogućava joj da Balkan definira prije svega kao prostor kojeg je oblikovalo otomansko nasljeđe.²⁷

22 Isto, str. 21.

23 Isto, str. 21.

24 Isto, str. 23.

25 Isto, str. 23.

26 Isto, str. 24.

27 Isto, str. 24-26. Promatrajući sa stanovišta kontinuiteta, "nasljeđe se ne podudara s odlikama otomanske države ili otomanskog perioda u cjelini. Ono se, u tom užem smislu, odnosi na proces koji počinje nakon što je

Pri samom kraju svoje knjige Marija Todorova postavlja tri pitanja koja nam se čine važna u svojoj formi, ako pojam nasljeđa koristimo kao jednu od „poluga“ za istraživanje identiteta Hvara u XVI. stoljeću: "1. Koje su moguće 'sfere utjecaja' ili kontinuiteti? 2. Postoji li danas otomansko nasljeđe, i ako postoji kakvo je ono? 3. Postoji li neko vremensko razmeđe koje bi točno označavalo trenutak poslije koga se djelovanje nasljeđa kao kontinuiteta pretvara u nasljeđe kao percepciju?"²⁸ Nećemo prepričavati njene odgovore jer nam se ne čine važnim za područje našeg istraživanja, ali ćemo navesti odlomak koji govori o tome kako se otomansko nasljeđe preselilo u sferu percepcije jer mislimo da ima univerzalnu vrijednost kao model kojim se taj proces odvija: "Njega su oblikovale i još ga oblikuju generacije povjesničara, pjesnika, pisaca, novinara i drugih intelektualaca, kao i političara. To je način na koji određena društvena grupa razvija predodžbu o otomanskoj prošlosti i način na koji nju onda prenosi i popularizira kod širih slojeva stanovništva. Ta predodžba se može rekonstruirati na osnovu njenih brojnih manifestacija u historiografskim djelima, u udžbenicima, lijepoj književnosti, novinskim člancima i umjetničkim djelima, i ona u suštini odražava stavove koji prevladavaju kod aktualne intelektualne i političke elite."²⁹

Otomansko carstvo prestalo postojati, bar sa stanovišta određenih područja koji su s padom carstva dobili status države[...] Želja mi je da sačinim sistematičan pregled, da objasnim mehanizam otomanskog nasljeđa, odnosno njegovog kontinuiteta u sferi politike, kulture, društva i privrede, u kojima se ono pokazalo kao izuzetno istrajno. U praktično svim sferama, osim u demografskoj i u sferi popularne kulture, do raskida s otomanskom tradicijom došlo je gotovo odmah pošto su balkanske države ostvarile političku nezavisnost, i taj je raskid bio konačan i neopoziv krajem Prvog svjetskog rata – potom je nasljeđe prešlo u domen percepcije. [...] Percepcija otomanskog nasljeđa, s druge strane, podrazumijeva interakciju između prošlosti, koja se stalno vraća i akumulira, s jedne, i jednako trajnih i sve brojnijih predodžbi kakve gaje generacije ljudi koji ponovo definiraju i ponovo ocjenjuju prošlost, s druge strane. Drugačije rečeno, ona nije stvar rekonstruiranja prošlosti već konstruiranja prošlosti kroz historiografiju, prozu, novinarstvo i svakodnevni diskurs. Percepcija nasljeđa sastavni je dio, štoviše, ona je stup nacionalističkog diskursa na Balkanu, i ona je slična u svim balkanskim zemljama."

Na stranicama koje slijede Todorova i današnji pojam Jugoistočna Europa, koji obuhvaća otprilike isto područje zvano i Balkan, definira terminom nasljeđa. „Jugoistočna Europa je podpojam Istočne Europe, a oba su samo posljedice socijalističkog nasljeđa. Ovo nasljeđe je posljednje u nizu nasljeđa. I njega vidi kao podkategoriju šireg fenomena, koji pomalo postaje nasljeđe. To je ono što jedni definiraju kao 'kapitalistički način proizvodnje' (Marx), drugi kao 'željezni kavez kapitalističke moderne' (Weber), treći 'epohom moderne, epohom prosvjećenosti u kojoj su i kapitalizam i socijalizam zauvijek vjenčani svojom vezanošću za modernu, i koja sama polako prelazi u nasljeđe' (Zygmunt Bauman). Sa stanovišta povijesnih nasljeđa i njihovih posljedica Europa bi nam se ukazala kao palimpsest različitih cjelina, s poroznim unutarnjim, a i vanjskim granicama, a Balkan i Istočna Europa bi se spasili od vremenske i prostorne getoizacije. Za stanovnike Balkana ili Jugoistočne Europe koji osjećaju podređenost u odnosu na centre tzv. Zapada ovaj pogled je ohrabrujući."

28 Isto, str. 322.

29 Isto, str. 343-344.

Ovaj odgovor Marije Todorove implicira dva važna momenta u pogledu na problem nasljeđa primijenjen na primjeru Hvara XVI. stoljeća. Prvi nas vodi ka razumijevanju i sagledavanju ograničenja aktualne predodžbe o Hvaru XVI. stoljeća, dakle o današnjoj percepciji renesansnog nasljeđa koja je nastala kao plod djelovanja prije svega *intelektualne i političke elite* XIX. i XX. stoljeća. Drugi nas upućuje da prepoznamo u djelovanju *intelektualne i političke elite* Hvara XVI. stoljeća (a to su, prije svega, hvarski plemići-književnici) konstruiranje percepcije antičkog nasljeđa u onodobnom Hvaru, u vrijeme kada su antički korijeni, antičke tradicije i antički vrijednosni sustavi bili prevažni za konstruiranje identiteta komunalne zajednice.

Marija Todorova u gore citiranom odlomku navodi kako je odnedavno "težište pomjereno s proučavanja granica na proučavanje **prostora**" i kako je to teorija koju su razvili geografi i antropolozi. Kako je Hvar otok, dakle po definiciji ograničeni prostor, na čijim fizičkim, geografskim granicama samo na prvi pogled nema dodira s *drugima* nego jedino s univerzalnim morem, čini nam se važnim da se upoznamo s ovom teorijom. Za to će nam poslužiti nedavno na hrvatskom jeziku objavljena knjiga *Kulturna geografija, Kritički rječnik ključnih pojmova* i u njoj prilog Phila Hubbarda *Prostor/mjesto*³⁰ u kojemu daje pregled stavova brojnih autora koji su u posljednjih dvadeset godina pisali o ovoj problematici.

U svakodnevnoj upotrebi pojmovi prostor i mjesto najčešće su sinonimi. Nasuprot tome većina humanih geografa razlikuje ih kao srodne, ali odijeljene pojmove i to je po njemu ostavština dviju različitih struja geografskog istraživanja: humanističkih i marksističkih (materijalističkih).³¹ "Povijesni i geografski materijalizam koji se pojavio 1970-ih godina uveo je znatno drukčije tumačenje prostornosti; smatralo se da je prostor uključen u društvene odnose te da ga društvo proizvodi i konzumira. [...] Marksistički teoretičar Henri Lefebvre (1991) zaključuje da apsolutan prostor ne može postojati zbog toga što prostor postaje relativiziran i historiciziran čim se kolonizira društvenom aktivnošću."³² Suprotna humanistička gledišta naslonjena na filozofiju egzistencijalizma i fenomenologiju premještaju pozornost s pojma društvenog prostora na mjesto u kojem se živi. U utjecajnom djelu *Prostor*

30 ATKINSON D. i drugi: *Kulturna geografija, Kritički rječnik ključnih pojmova*, Disput, Zagreb, 2008., str. 71-79.

31 Isto, str. 71.

32 Isto, str. 72.

i *mjesto*, 1977., Yi-Fu Tuan "sugerira da s mjestom nije povezana nikakva posebna skala, nego da se stvara i održava kroz 'polja brižnosti' koja proizlaze iz emocionalne privrženosti ljudi. Služeći se idejama topofilije i topofobije kako bi uputio na želje i strahove koje ljudi povezuju s određenim mjestima, njegov je rad upozorio geografe na osjetilnu, estetsku i emocionalnu dimenziju prostora." Drugi jedan autor Edward Relph, istih godina, u knjizi *Mjesto i bezmjesnost*, 1976., pokazuje "da su neka mjesta autentičnija od drugih te da zajednica, pripadnost i 'osjećaj mjesta' mogu nastati samo na onim mjestima gdje je veza između ljudi i mjesta duboko ukorijenjena."³³ Ova dva različita pogleda na prostor/mjesto, koja se pojavljuju u suvremenim geografskim i antropološkim studijama, Phil Hubbard definira ovako: "Polazeći od stajališta da su (omeđena) mjesta presudna za stvaranje osjećaja pripadnosti u onima što u njima žive, humanistička gledišta predlažu točno određen, ali složen odnos između karaktera specifičnih mjesta i kulturnih identiteta onih koji ih nastanjuju. Nasuprot tome materijalistička gledišta sugeriraju da kulturne bitke stvaraju eksplicitne nejednakosti u načinu kako članovi različitih skupina zauzimaju i upotrebljavaju prostor."³⁴

Ako se, nakon ovoga maloga uvoda u velike rasprave oko naizgled jednostavnog pojma prostor/mjesto, vratimo na Hvar XVI. stoljeća, vidjet ćemo da se u većini tekstova o Hvaru koji su nastali u drugoj polovici XX. st. ovaj otok promatra kao **prostor** kojeg definiraju staleške (klasne) razlike i sukobi među njima, te koji oblikovanje humaniziranog krajolika otoka pripisuju njima.³⁵ To je i razumljivo ako se sjetimo da je u tom razdoblju u Hrvatskoj dominantna bila marksistička/materijalistička ideologija. Ni u kom slučaju ne treba zanemariti dosege ovih istraživanja, niti zatvarati oči pred činjenicom da je jaz između „bogatih i privilegiranih“ i „siromašnih i obespravljenih“ bio jedna od važnih pokretača povijesnih procesa na Hvaru.³⁶ Ali u ovom prostoru sukoba rasli su i „osjećaji mjesta“ i „polja brižnosti“ koja su kroz djelovanje hvarskih humanista stvarali osjećaj pripadnosti i specifičnog ponosa koji je Hvar napravio *mjestom autentičnijim od drugih*. Pa ipak samo je jedan autor, Hvaranin porijeklom, Tonko Maroević, promatrao, u vrijeme dominantne materijalističke

33 Isto, str. 73.

34 Isto, str. 73.

35 Najizrazitiji primjer takve historiografije je obimna, prva detaljna monografija Andre Gabelića: *Ustanak hvarskih pučana*, Književni krug, Split, 1988.,

36 Cijelo XVI. st. na Hvaru obilježile se bune i često krvavi sukobi, te javna mržnja između pučana i plemića, i o tome govore gotovo svi izvještaji mletačkih dužnosnika i crkvenih vizitatora.

historiografije, Hvar kao **mjesto** te ga definirao kao privilegirani prostor s duboko ukorijenjenom vezom njegovih stanovnika s krajolikom i poviješću.³⁷ Nama se čini da je za istraživanje identiteta Hvara u XVI. stoljeću presudno otkriti kako je intelektualna (i politička) elita Hvara konstruirala ovaj *osjećaj mjesta* i što je to što Hvar čini *mjestom autentičnijim od drugih*.

Moramo još jednom jasno reći na što mislimo kada govorimo o identitetu otoka Hvara u XVI. stoljeću.

Jezgrovitu i „društveno-spoznavnu“ definiciju identiteta daje nizozemski lingvist i jedan od najvećih autoriteta u području kritičke analize diskursa Teun A. van Dijk : "Identitet je osobni i društveni konstrukt tj. mentalna predodžba."³⁸ Ova predodžba o sebi, samopredodžba, uvijek je i društveno izgrađena: "Dio naših predodžbi o sebi izveden je iz načina kako nas drugi (pripadnici drugih skupina) vide, određuju i prema nama se ponašaju."³⁹ Nas zanima komunalni ili skupni identitet zajednice koja sebe naziva Hvaranima u XVI. stoljeću. Ono što „identificira“ neku zajednicu, društvenu skupinu, u odnosu na druge jesu odgovori na temeljna pitanja: „Tko smo mi?“, „Odakle dolazimo?“, „Tko nam pripada?“, „Što (obično) činimo i zašto?“, „Koji su naši ciljevi i vrijednosti?“ itd.⁴⁰ Da su ova pitanja postavljali Hvarani u XVI. stoljeću imamo neposredan dokaz u već spominjanom govoru Vinka Pribojevića *O podrijetlu i zgodama Slavena* iz 1525. godine, u kojem su dani odgovori i koji je bio programatski govor koji je definirao identitet Hvara u većem dijelu XVI. stoljeća. Hvarska intelektualna elita koju Pribojević na više mjesta u govoru apostrofira, a to su prije svega književnici-plemići, nositelji su temeljne zadaće izgradnje identiteta komune. Ne zaboravljajući složene društvene odnose onodobnog Hvara, ulogu pučke kulture i ulogu Crkve u oblikovanju identiteta Hvara, ipak smo uvjereni da je ova intelektualna elita jedina bila sposobna uobličiti i uključiti u javni diskurs onu "zajedničku jezgru društvene

37 Prvi od niza tekstova Tonka Maroevića koji Hvar i hvarsku književnost promatraju u ovom svjetlu objavljen je već 1970. godine u *Zborniku radova o Petru Hektoroviću, Posebno izdanje časopisa Kritika*, Zagreb, 1970. pod naslovom Hektorovićeva „baščina“, str. 34-39.

38 VAN DIJK Teun A.: *Ideologija, Multidisciplinarni pristup*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., poglavlje Identitet, str. 160.

39 Isto, str. 161.

40 Isto, str. 164.

samodefinicije, tj. niz društvenih predodžbi koje pripadnici smatraju tipičnim za svoju skupinu,"⁴¹ odnosno komunalni identitet Hvara.⁴²

Komunalni identitet kao pojam koji označava osjećaj pripadnosti manjoj zajednici i kulturni identitet koji se unutar nje stvara,⁴³ ima neke opće, univerzalne odrednice. Osim kolektivnog pamćenja zajednice (nasljeđe), tu su još zajedničke vrijednosti (etičke, religijske, emocionalni i estetski resursi prostora) koje dijele svi članovi, oblici ponašanja i djelovanja kojima zajednica pruža podršku, posebni znakovi, „šifre“ samoidentifikacije, snaga i sposobnost da zajednica osigura utočište, utjehu, sigurnost i zaštitu. Identitet je izvor smisla za pripadnike zajednice.⁴⁴ Već smo vidjeli da je on konstrukt određenih društvenih grupa, a sociolozi ih nazivaju „tvorcima identiteta“ jer „građevni materijal“ za izgradnju identiteta uzimaju i preuređuju u vremenu i prostoru dajući mu smisao uvjetovan potrebama i karakterom zajednice.⁴⁵ Tvorci identiteta su, vidjeli smo, elite: intelektualne i političke, a njihov utjecaj uvjetovan je odnosom moći i položajem u *intelektualnom polju*.⁴⁶ Ovaj pojam kojim se uspješno mogu rasvijetliti odnosi unutar jedne šire ili uže zajednice, odnosno društvene strukture uveo je francuski sociolog i filozof Pierre Bourdieu. On polazi od činjenice da svaki stvaratelj, tvorac duhovnih sadržaja, *intelektualac* uvijek pripada nekom društvu, epohi ili klasi unutar kojih se pozicionira, određuje i zauzima pozicije moći, dakle nekom *intelektualnom polju* unutar kojeg se oblikuje zajednički kodeks tema, problema, načina mišljenja, oblika percepcija.⁴⁷ Hvarski književnici XVI. st. su društvena elita sposobna

41 Isto, str. 168.

42 O odlučujućoj ulozi elita u konstrukciji ideologija i skupnih ciljeva i interesa vidi poglavlje Elite u istoj knjizi Teun van Dijka, str. 230-238.

43 Postoje različiti termini kojima označavamo ovaj identitet. Divna Mrdeža Antonina zove ga *civilnim identitetom* i definira ovako: "Pod pojmom civilnog identiteta u ranom novom vijeku razumijevam racionalan izbor samoidentifikacije koja počiva na kulturnim dobrima zajednice. Civilni identitet nadređen je etničkom identitetu." Usp. MRDEŽA ANTONINA Divna: *Drukčiji od drugih?*, Zagreb, 2009., str. 22.

44 CASTELLS Manuel, *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 68–75.

45 Isto, str. 17.

46 BOURDIEU Pierre: Intelektualno polje i stvaralačka zamisao, *Kultura*, broj 10, Beograd, 1970.

47 Isto, str. 99. "[...]intelektualac se određuje istorijski i društveno u onoj meri u kojoj je deo intelektualnog polja u odnosu na koje se njegova stvaralačka zamisao definiše i konstituiše, i u onoj meri – da tako kažemo – u kojoj je savremenik onih sa kojima komunicira i kojima se svojim delom obraća, pribegavajući implicitno čitavom kodeksu koji im je zajednički: savremene teme i problemi, način mišljenja, oblici percepcije, itd. Njegova najsvesnija intelektualna ili umetnička opredelenja uvek su određena njegovom kulturom i ukusom, unutrašnjim manifestacijama objektivne kulture jednog društva, jedne epohe ili jedne klase."

i moćna da izgradi i konstruira identitet zajednice. Svi su plemići i bogati, osim komediografa Benetovića na kraju stoljeća. Oni sami tvore kulturno, intelektualno polje („hvarski književni krug“), a sudjeluju i u širim intelektualnim poljima Dalmacije (Dubrovnik, Split, Zadar) i u njima zauzimaju određenu poziciju utjecaja (*moći*). Istraživanje položaja u intelektualnom polju (kroz *poslanice* koje članovi razmjenjuju) može odgovoriti na snagu utjecaja pojedinaca na oblikovanje kolektivne svijesti, komunalnog ali i šireg nacionalnog/nadnacionalnog identiteta.

Književna djela, književnost je u doba humanizma i renesanse utjecajan, i zapravo jedini način prenošenja i širenja kolektivnih predodžbi, oblik javnog diskursa (za razliku od danas kada su tzv. masovni mediji preuzeli od književnosti tu ulogu). To je tipično doba literata i literature (Kombol). Upravo zato je istraživanje književnosti i književnika najbolji, a mogli bismo reći i jedini način deskripcije i hermeneutike fenomena identiteta u XVI. stoljeću.

Književno djelo je dvojako: kao rezultat umjetničkog čina obilježeno je individualnim pečatom njegova stvaratelja, ali u isto vrijeme je iskaz stanja kolektivne svijesti, iskaz „duha vremena“ i iskaz prostora u kojem nastaje, po kojemu ga i razvrstavamo u književnohistorijska razdoblja i nacionalne/regionalne/lokalne okvire (npr. renesansna književnost, književnost moderne itd., te hrvatska, mediteranska, hvarska književnost itd.). Tako ga je moguće i interpretirati, pa nastaju različita čitanja i vrednovanja istog djela (dovoljno je recimo usporediti M. Kombola i M. Ujevića u pristupu hvarskoj književnosti⁴⁸). Ovaj dvostruki karakter književnog djela treba uzeti u obzir kao ograničenje njegova čitanja kao iskaza identiteta zajednice. Ograničenja su i ustaljene predodžbe, percepcije, odnosno tradicija ili bolje, ustaljeni *diskurs* o jednom vremenu i prostoru.

Svijest o ograničenjima spoznaje upućuje nas da potražimo metodu⁴⁹ kojom je moguće "očistiti" promatrani fenomen od spomenutih "natruha". Već početkom XX. stoljeća njemački filozof Edmund Husserl objasnio je način našeg spoznavanja svijeta i stvari u njemu kao zadržavanje u području *fenomena*, predodžbi, doživljaja u kojima se stvari i svijet pojavljuju u

48 UJEVIĆ Mate: *Hrvatska književnost*, Ex libris, Zagreb, 2009.; KOMBOL Mihovil: *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1945.

49 Definiciju pojma *metoda* preuzimamo od Eugena Finka: "Metoda = ne tehnika mišljenja, nego put, spoznajni kolosijek, pristup." Usp. FINK Eugen: *Uvod u filozofiju*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 30.

našoj svijesti kao *stvari za nas*. Razrađujući način kojim ipak možemo spoznati *stvar po sebi*, utemeljio je metodu, zapravo cijelu jednu danas razgranatu filozofsku školu - fenomenologiju. Najsažetije ovaj stav prema spoznaji *stvari* u fenomenologiji Edo Pivčević izražava ovako: "Samo uzimajući u obzir uvjete pod kojima je neka stvar spoznatljiva, imamo pravo reći da nešto postoji kao dio zbiljskog svijeta."⁵⁰ Spoznaja, stav da se *zbiljski svijet* u našoj svijesti *pojavljuje* jedino kao *predodžba*, *doživljaj* usmjerava interes fenomenologije na analizu doživljaja. "Fenomenologija se bavi doživljajima i njihovom strukturom; u tome se ona upadljivo razlikuje od moderne analitičke filozofije koja se uglavnom bavi analizom iskaza i rečenica. No to nipošto ne znači da fenomenologiju ne zanima jezik. Upravo suprotno: intenzivno bavljenje jezikom pripada među najvažnije karakteristike fenomenoloških istraživanja. No težište je ipak na doživljajima. Struktura jezičnog izraza - tvrde fenomenolozi - ne može se doista potpuno razumjeti bez analize doživljaja koji tim izrazima daju značenje. Znak ili znakovna struktura oživljava u aktu razumijevanja. Bez takvog akta nijedan znak ne može imati značenje."⁵¹ Iako se fenomenološka analiza *doživljaja* prije svega odnosi na fundamentalna filozofska istraživanja, gotovo da nije bilo područja u društvenim i humanističkim znanostima u kojima se tijekom XX. stoljeća nije pokušala uvesti fenomenološka analiza. Bilo je izazovno pokušati predmet pojedinačne analize "očistiti od svih psiholoških i povijesnih natruha"⁵² u procesu fenomenološke *redukcije*, u aktu *epoché* (svojevrsnog stavljanja u *zagrade* sudova o prostorno-vremenskoj egzistenciji stvari, kao i takozvani "prirodni stav"⁵³) ne bi li se doprlo do "zrenja biti" istraživanog predmeta. Za naš predmet istraživanja - *identitet*, koji je prije svega sociološka kategorija, zanimljivo je konzultirati fenomenološku sociologiju. "Mnogi društveni znanstvenici [...] smatraju da je uz pomoć fenomenološke metode moguće pripremiti tlo za opis 'društvene zbilje' koji bi bio oslobođen ideoloških predrasuda. Po njihovom je mišljenju nužno pokušati razumjeti društvene akcije na temelju motivacije i intencije samih aktera. Nužno je, kažu, razumijevanje društvenih akcija, a ne njihovo ideološko vrednovanje."⁵⁴ Najkraća definicija "društvene akcije" je "smisleno ponašanje koje je na ovaj ili onaj način usmjereno prema drugim

50 PIVČEVIĆ Edo: *Na tragu fenomenologije*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997., str. 18.

51 Isto, str. 13.

52 Isto, str. 95.

53 Isto, str. 92.

54 Isto, str. 198/199.

ljudima."⁵⁵ Razumjeti "društvene akcije", odnosno probleme koje istražuje, društvenom znanstveniku je moguće jer je i on sam dio zbilje koju istražuje. "On proučava društveni život vrste kojoj i sam pripada. Predmet njegova istraživanja nisu stvari već ljudi kao društvena bića, a takvo je biće i on sam. Zato je u stanju iznutra promatrati područje koje želi istražiti. [...] On pripada onima čije akcije i složeni uzajamni odnosi tvore ovaj svijet. Time se znatno olakšava razumijevanje društvenih fenomena jer on osnovne elemente, nužne za razumijevanje tih fenomena, može naći u svojem vlastitom društvenom iskustvu."⁵⁶ Znanstvenik je u ovom slučaju i promatrač i sudionik. Analizirajući vlastite doživljaje moguće je konstruirati idealne modele. "Ali kako možemo znati kada se i pod kojim uvjetima ti modeli mogu primijeniti?"⁵⁷ Dok se određene društvene situacije čiji smo suvremenici dostupne našem neposrednom iskustvu, dakle možemo biti i njihov akter i promatrač, možemo analizirati njihov *doživljaj*, za one koje su se dogodile u prošlosti, u *predsvijetu*⁵⁸ to nije moguće. "O tom svijetu mogu zaključivati samo na osnovi dokumenata i povijesnih podataka koji su mi na raspolaganju, te ih očima povjesničara 'promatrati' s vremenske udaljenosti."⁵⁹ Kako je naše istraživanje jednog društvenog fenomena -identiteta Hvara u XVI. stoljeću- situirano u *predsvijetu*, te nemamo neposredno iskustvo koje možemo analizirati, ostaje nam samo promatranje *očima povjesničara*. Fenomenološka analiza kao analiza *doživljaja* ovdje se pokazuje kao nedohvatna. Na pitanje "je li moguća fenomenološka sociologija?" Pivčević će odgovoriti da "fenomenologija svakako može osvijestiti sociologa o tome da akteri, čije djelovanje on nastoji razumjeti, nisu samo društvene jedinice nego i individuumi, te da nas problem značenja akcija dovodi pred pitanja na koja se ne može odgovoriti isključivo na bazi ponašanja određenog pravilima." Ali upravo u onim situacijama ili slučajevima "u kojima društveno određeni kriteriji racionalnosti više ne pružaju čvrst

55 Isto, str. 202.

56 Isto, str. 211.

57 Isto, str. 212.

58 "Alfred Schütz je proveo vrlo relevantno i korisno razlikovanje između *društvenog susvijeta (Mitwelt)*, *predsvijeta (Vorwelt)* i *poslijesvijeta (Folgewelt)*. Unutar društvenog susvijeta nadalje je razlikovao izravno doživljenu društvenu zbilju ljudi s kojima sam u društveno neposrednom dodiru, bližnje, i razna druga područja kojima pripadaju ljudi s kojima nisam ili više nisam u izravnom dodiru, no koji su u principu dostupni mojemu neposrednom iskustvu, naime *pokrajnje* (ljudi, *Nebenmenschen*). U 'susvijetu' ja mogu biti i jedno i drugo, akter koji sudjeluje i promatrač. To u predsvijetu nije moguće." Isto, str. 212.

59 Isto, str. 212.

oslonac, fenomenološka analiza može biti korisna, premda bi čovjek trebao posjedovati moć uživanja i mašte romanopisca da je iskoristi na najbolji način."⁶⁰

Opisati i razumjeti fenomen identiteta hvarske zajednice u XVI. stoljeću (u *predsvijetu*) kojeg očitavamo u književnosti moguće je, po fenomenolozima, jedino *očima povjesničara*, kroz otvoreno i jasno viđenje, imajući u vidu *uvjete pod kojima je neka stvar spoznatljiva*. Možda bi *uživanje* i *mašta* koji omogućuju *doživljaj* pomogli da slika postaje jasnija? Najvrjednije je ipak u fenomenološkom pristupu ta stalna svijest da se promatrani fenomen - ovdje identitet jedne zajednice - pojavljuje jedino kao *stvar za nas*, te da se u procesu fenomenološke *redukcije* pokuša *očistiti od svih psiholoških i povijesnih natruha*.

Po tome bi fenomenološko čitanje književnih tekstova, kao i tekstova s književnim elementima (govor, dnevnik, izvještaj) prije svega, u našem slučaju, značilo čitanje uz suzdržavanje od i apstrahiranje prethodnih saznanja i interpretacija, stavova i predrasuda, njihovo stavljanje u *zgrade*.

Čitanje će biti usmjereno na prepoznavanje i lučenje elemenata identitetske slike, predodžaba. U tekstovima hvarskih književnika lučit će se elementi samopredodžbi (autopredodžbi), a u tekstovima „drugih“ (putopisaca, mletačkih izvjestitelja) predodžbe o Hvaru i Hvaranima (heteropredodžbe). Uz sva već navedena ograničenja i potrebna suzdržavanja u ovakvom čitanju, moramo uvijek pokušati usporediti slike koje tako dobivamo s podacima koji su nam dostupni iz povijesnih izvora. "Važno je rezultate leksičke i strukturalne analize usporediti s podacima koje nam daje Povijest, s informacijama dvostruke prirode (politički, ekonomski, diplomatski podaci o danom trenutku te silnice koje upravljaju kulturom u tom trenutku). Riječ je o tome da treba vidjeti podudara li se književni tekst ili ne s nekom društvenom i kulturnom situacijom."⁶¹ Vidimo da nas i fenomenologija i imagologija usmjeravaju prema historiografskom pristupu, prema *Povijesti*. Mislimo da će se na kraju, na sjecištu izlučenih elemenata pojaviti predodžba identiteta Hvara u XVI. stoljeću.

⁶⁰ isto, str. 219.

⁶¹ PAGEAUX Daniel-Henri: Od kulturnog imaginarija do imaginarnog u *Kako vidimo strane zemlje, Uvod u imagologiju*, Zagreb, 2009., str. 140. Proučavanjem književnih predodžbi bavi se jedna relativno mlađa istraživačka grana komparativne književnosti - imagologija. O imagologiji vidi zbornik radova koji su priredili D. Dukić i suradnici: *Kako vidimo strane zemlje, Uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009.

3. GENEZA SUVREMENE PERCEPCIJE HVARSKE KNJIŽEVNOSTI I HVARA XVI. STOLJEĆA

3.1. UVOD

Završetkom jednog razdoblja u životu neke zajednice, materijalne i duhovne tvorevine preživljavaju neko vrijeme kao *kontinuitet* nasljeđa, a onda prelaze u sferu *percepcije* tog nasljeđa.⁶² U ovom dijelu rada pratimo kako je tekao proces nastanka suvremene percepcije Hvara i hvarske književnosti XVI. stoljeća. Ovo je početna točka istraživanja jer se provjeravaju podaci koji se danas uzimaju kao neupitna istina. Polazi se od uvjerenja da se praćenjem procesa nastanka percepcije može uočiti kako građa kojom su pojedini autori, koji su sudjelovali u tvorbi percepcije, raspolagali, koju su odabrali i na koju su se naslanjali u donošenju svojih sudova, utječe na tu percepciju. Također se želi provjeriti teza Edwarda Saida da je ono što smatramo znanstvenom istinom, zapravo tek *reprezentacija* stvarnosti, odnosno ono što je on uočio na primjeru orijentalističkog diskursa, primijeniti na tzv. *hvarski diskurs*. U ovom procesu mogu se otkriti zamke i zablude interpretacije u koje se lako „sklizne“, a moguće je otkriti i neke nove ili zaboravljene izvore za istraživanje.

Kao simbolički kraj hvarske književnosti XVI. stoljeća, kao kraj jednog razdoblja nakon kojeg renesansna književnost prelazi u *nasljeđe*, uzimamo 1607. godinu, kada u Veneciji umire Martin Benetović, posljednji književnik hvarskog renesansnog kruga. U prvim decenijama XVII. stoljeća samo je još književno aktivan na Hvaru (ili preciznije na Visu, gdje češće boravi) Marin Gazarović,⁶³ autor četiri crkvena prikazanja, jedne ribarske farse ili pastorale - „Murata gusara“ i jedne komedije, sačuvane u fragmentu – „Ljubice“. Drugi hvarski književnik toga razdoblja, Ivan Frano Biundović (1573. – 1614.) djeluje u inozemstvu (Venecija, Pariz, London, Aubonne) i piše na talijanskom jeziku. Nakon njih slijede dva

62 M. TODOROVA, nav. djelo

63 MAROEVIĆ Tonko: Književnost otoka Hvara, u *Otok Hvar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., str. 411. "Već smo s Benetovićem izašli iz renesansnog razdoblja u manirizam, no s Marinom Gazarovićem (rođenim oko 1575., umrlim najvjerojatnije 1638.) definitivno zaokružujemo jednu epohu, zatvaramo razdoblje kontinuiranog književnog djelovanja. Za uzvrat, taj nas pisac jednim dijelom svojih nastojanja vraća jako unatrag, prema srednjovjekovnoj baštini crkvenih prikazanja, kakva je za potrebe svoje sredine načinio barem četiri."

stoljeća hvarskog književnog muka. Marin Gazarović objavio je 1623. godine u Veneciji „Murata gusara“ i „Ljubicu“ i to će biti, sve do sredine XIX. stoljeća, posljednja novoobjavljena knjiga jednog hvarskog autora na hrvatskom jeziku.

Tijekom prvih desetljeća XVII. st. u Veneciji su objavljena ponovljena izdanja tri knjige hvarskih književnika XVI. stoljeća. Prva je otisnuta *Jeđupka* Mikše Pelegrinovića, ali pod imenom *Cingaresca* i pod autorstvom izmišljenog dubrovačkog pjesnika Andrije Čubranovića 1618. godine kod tiskara F. Barilettija. Dvadeset godina kasnije, 1638. kod venecijanskih tiskara Marca i Bartolomea Ginammija objavljena su druga izdanja dvije najznačajnije knjige hvarske renesanse: Hektorovićevo „Ribanje“ i Lucićeva „Robinja“.⁶⁴ Sve tri knjige bile su u prodaji kod venecijanskog tiskara Francesca Brogiollija, nasljednika Bartolomea Ginammija, još 1678. godine, kada je napravljen nakon njegove smrti inventar ostavštine. U ostavštini je bilo još 200 neprodanih primjeraka „Robinje“, 400 „Ribanja“ i 500 „Jeđupke“. Uz njih od hvarskih knjiga bilo je još 20 nerasprodanih primjeraka Statuta Hvarske komune (*Statuta communitatis Lesinae*, iz 1643.) i neutvrđen broj „O podrijetlu i zgodama Slavena“ Vinka Pribojevića (*Origine dei Slavi*, vjerojatno talijanski prijevod Pribojevićevog latinskog govora, tiskan 1595. godine).⁶⁵ Iz ovoga se vidi da se u drugoj polovici XVII. stoljeća moglo kupiti sva tiskana djela hvarskih autora, te da barem dio književnog nasljeđa materijalno preživljava najvjerojatnije do kraja XVII. stoljeća. Za XVIII. st. nemamo podataka, a tek će se 1846. godine pojaviti treće izdanje jedne knjige hvarskih književnika. Mladi Šime Ljubić,⁶⁶ tada još bogoslov, priredio je za tisak i objavio u zasebnoj knjizi *Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari složene po Petru Hektoroviću Starogradjaninu*, u Zadru kod braće Battara, izdavača *Zore dalmatinske*. Dvije godine prije, 1844. Šime Ljubić objavio je svoj prvi tekst - članak o Petru Hektoroviću s ulomkom iz

64 STIPČEVIĆ Aleksandar: *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, Knjiga II., Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 97.

Ovdje se vrijedi nakratko zadržati oko Pelegrinovićeve *Jeđupke*, čiji je pravi autor – Pelegrinović tek u XX. st. konačno utvrđen. Stipčević u gore navedenoj knjizi navodi i izdanje *Jeđupke* iz 1559. godine kod tiskara Marina Baritorra. U članku istog autora iz 2008. godine (STIPČEVIĆ Aleksandar: *Hrvatske knjige u inventaru mletačkog tiskara i knjižara F. Brogiollija iz 1678. god.*, u *Croatia et Slavica Iadertina*, Zadar, 2009., str. 279. – 308.) ovo se izdanje više ne spominje, a za ono drugo iz 1618. navodi se da je izašlo 1616. godine!

65 Stipčević pogrešno navodi godinu izdanja 1585.

66 Šime Ljubić (Stari Grad, 1822. – Stari Grad, 1896.), povjesničar, arheolog i književni povjesničar, jedan od prvih redovitih članova JAZU, ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Hektorovićeovog *Ribanja* u 31. broju *Zore dalmatinske*. Ovaj tekst uz izdanje *Ribanja* možemo uzeti kao početak moderne recepcije hvarske književnosti XVI. stoljeća.

3.2. OTKRIVANJE HVARSKRE RENESANSNE KNJIŽEVNOSTI: DJELOVANJE ŠIME LJUBIĆA

Prije opisa Ljubićevog doprinosa recepciji Hvara XVI. st. osvrnut ćemo se ukratko na ideološku podlogu, ideološki nazor koji je u temelju njegovog književno-povijesnog rada. Tim *ideološkim sadržajem* u djelu Šime Ljubića prvi se detaljno pozabavio Ivan Pederin,⁶⁷ analizirajući ne samo objavljene radove nego i pisma, polemike i neobjavljena djela koja se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru (Ostavština/Arhivski fond Šime Ljubić). Kasnije su i drugi istraživači, čiji su radovi okupljeni u Zborniku o Šimi Ljubiću⁶⁸ naglašavali njegov snažan ideološki angažman.

Ljubić je u prvim svojim člancima (već spominjani članak o Petru Hektoroviću i članak *Verhu Hvara* u *Zori dalmatinskoj*⁶⁹) pokazao svoj snažni i trajni osjećaj identiteta zasnovan na zavičajnom osjećaju pripadnosti rodnome Starom Gradu i otoku Hvaru. Taj osjećaj uže lokalne pripadnosti kasnije širi na Dalmaciju. Već u Zadru 1848. godine ima završenu u rukopisu *Povijest narodne književnosti dalmatinske*, a 1856. godine u Beču objavljuje na talijanskom jeziku *Rječnik uglednih Dalmatinaca - Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Još kasnije svoj interes će proširiti na prostore Južnih Slavena, objavljujući povijest *jugoslavjanske književnosti* u dva sveska (prvi 1864., drugi 1869. godine, oba tiskana

67 PEDERIN Ivan: Život i ideološki sadržaj u djelu Šime Ljubića, u *Croatia Christiana*, godina XVI, broj 29, Zagreb, 1992., str. 85.-125. Za Pederina je Ljubić "učenjak i ideolog u isti mah, ali se nije bavio praktičnom i operativnom politikom. Bavio se poviješću, arheologijom i filologijom, ostavivši duboki trag u nauku Narodne stranke time što je dalmatinskom tradicijom bitno pridonio izgradnji hrvatskog nacionalnog mita, koji je manje folkloran i filološki, a više je njegova osnovna tvar sadržana u pitanjima demokracije i kulture, što je upravo Ljubićeva zasluga." str. 85.

68 *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009.; STANČIĆ Nikša: Šime Ljubić i hrvatska povijest-povijest i identitet: metoda, funkcija i ideologija od zavičajnosti do rodoljublja; BREŠIĆ Vinko: *Šime Ljubić i početci hrvatske književne povijesti*

69 *Verhu Hvara*, O uljudnosti nauka Hvarskog otoka tja od istočenja – D. S. Ljubich Starogradjanin, *Zora dalmatinska*, II. br. 6, str. 38-40; Zadar, 3. veljače 1845.

u Rijeci) pod naslovom *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske. Na podučavanje mladeži nacrtao Prof. Šime Ljubić*.

U članku *Verhu Hvara* opisuje grčku koloniju Faros kao našu, a municipalna samouprava, koju Venecija nije dirala, antička je baština, koja je omogućila razvoj književnosti u našim gradovima. Naša povijest i naš identitet sežu sve do tamnog doba u kojem smo živjeli pod imenom Pelazga. Doseljenje Hrvata nije bitan događaj, jer su Hrvati samo nastavljači rimske uljudbe koju su zarana usvojili.

U rukopisu *Poviest narodne dalmatinske književnosti*, dovršenom 1848./1849. godine, koji je kasnije znatno proširio u *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, Ljubić je "u 'uvedenju' obrazložio pisanje toga djela potrebom da se bolje upozna Dalmacija, kojom se zasad bave uglavnom stranci 'koji dohode samo da s pogledom upoznaju ovu derxavu (,) a ne duhom'. Naša domovina imala je 'glasovitih priizversnih ljudih i umovah polag krasnoslovja' i ta činjenica našem narodu daje dostojanstvo i mjesto u kolu naobraženih naroda. Narod je jedan i duh toga naroda jedan je, no književnost je 'talijanska, diačka i slavjanska'. No sve je naše, jer po Ljubićevu mišljenju jezik nije dubok izraz narodnog duha. Ljubić se u ovom djelu bavi samo posljednjom, jer naš narod 'nosi u sebi do cilj sve značaje slavjanskog kolina', a k tome je uloga Slavena na svijetu sve važnija."⁷⁰ Teško je u ovome stavu ne prepoznati odjeke govora Vinka Pribojevića *O podrijetlu i slavi Slavena* kojega je Ljubić dobro poznavao i čiji se jedan prijepis nalazi u Ljubićevoj ostavštini u Državnom arhivu u Zadru.

Godine 1856. izašao je u Beču Ljubićev *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia* u čijem uvodu (Prefazione) je pisao "o teškoćama znanstvenog povijesnog rada kod nas. To su zemljopisna udaljenost, zatim nacionalni ponos, koji je isključio strance i inozemstvo, nametnuvši znanstvenom radu uski nacionalni okvir kojim se Ljubić nije mirio, već zbog svoje vizije Dalmacije koja je bila više kulturna nego etnička."⁷¹ To se vidi i po izboru uglednih Dalmatinaca koji su ušli u *Dizionario*, gdje posebnu pozornost posvećuje onim uglednicima koji su prešli granice svoga zavičaja (Marko Marulić, Markantun De Dominis, Antun Vrančić, Franjo Petrić-Petris, Ivan Franjo Biundović, Ruđer Bošković, Ivan Lučić, Ivan Gundulić, Sveti Jerolim, Demetrije Farski, Marko Polo, itd.), čije etničko

⁷⁰ I. PEDERIN, nav. djelo, str. 93.

⁷¹ Isto, str. 96.

porijeklo kao i jezik kojim pišu nije presudan, nego je važna činjenica da izravno sudjeluju u europskoj uljudbi.

Svi ovi stavovi snažno su došli do izražaja u njegovom *Ogledalu književne poviesti jugoslavjanske*. Ovo djelo je jedna od prvih naših povijesti književnosti, od početaka do kraja XVIII. stoljeća, kombinirana s poviješću pismenosti, pisanja, tiskanja, zamišljena kao povijest kulture.⁷² Povijest književnosti pisana je kao niz životopisa, od kojih su mnogi preuzeti i prevedeni iz *Dizionaria*. Opet je naglašena duboka povezanost hrvatskih pisaca s europskom, napose talijanskom kulturom. U tome prednjače dalmatinski pisci koji su, zahvaljujući kulturnoj vezi s Rimom (antikom) i talijanskom kulturom prvi stvarali našu književnost.

"Srieća po jugoslavjansku prosvietu, da se je na odmaku sriednjega doba barem Hrvatska s dalmatinskim primorjem nalazila u sasvim različitom položaju od svojih jugoslavjanskih posestrima. I ondje bilo je dakako dosta meteža u XIV stolietju navlastito s nasilja Subićeve porodice a kašnje s neprestana brkanja azijatskoga divljaka, ali Hrvati, u što su odlučno i slavno ovoga uzbijali, znali su, s oborenjem domaćih nemirnjaka, učuvati si staru municipalnu slobodu, te uz blagu pripomoć italijanske prosviete, koja se i u njihovom primorju, gdje se živ pohranio bješe latinski jezik i staro-rimska izobraženost, i gdje se mnogo našinaca bilo već davna naselilo i udomaćilo, istim načinom ko što u Italiji bujno razvijala, napriedovati, bilo to s prva i korak po korak, putem pravim narodnoga priporoda. Našoj dakle mišici, našem ustavu, latinsko-talijanskomu življu, što su naši pradjedovi našli i pustili da stoji u našem primorju kad su Obrom silom oteli rimsku Dalmaciju, pripada zasluga, što smo se već puno prije od mnogih naroda evropejskih otresli prirodne surovosti i za rana pustili u prosvietno kolo. Niti je tada ta pripomoć latinsko-italijanska šta naškodila, niti je ma kako škoditi mogla narodnom značaju."⁷³

72 Sažetu ocjenu Ljubićeve povijesti književnosti dao je Vinko Brešić: "Šime Ljubić konstruira sliku književne prošlosti kao relativno čvrstoga i za svoje vrijeme modernog sustava na svim razinama: od periodizacije, preko socijalne i jezične do žanrovske slike. Iako mu je pojam književnosti sveobuhvatan, tj. uvelike podudaran pojmu pismenosti, kroz njegov se odnos prema djelu i autoru kao važnoj instanciji književnog života daju nazrijeti elementi književne institucionalizacije, tj. zadobivanja autonomije književnosti kao specifične društvene prakse." V. BREŠIĆ, nav. djelo, str. 275.

73 LJUBIĆ Šime: *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*. Na podučavanje mladeži nacrtao prof. Šime Ljubić, Knjiga II., Riečki Emidija Mohovića Tiskarski Kamen, Zavod, (Rijeka), 1869., str. 301.

U ovom odlomku iz *Ogledala* sažeto je Ljubić izložio svoju temeljnu ideološku misao: Dalmacija, kao hrvatski kraj koji ima najtješnje veze s Italijom i antičkom civilizacijom, a time i s Europom, izabrana je zemlja koja će povesti Hrvatsku i cijelo Južnoslavensvo u suvremenu uljudbu i kulturu. Hrvati su, po Ljubiću, jedini slavenski narod koji je imao neposredne veze s morem, Antikom i Rimom, pa upravo to najbolje izražava hrvatsku nacionalnu individualnost, puno više nego jezik i folklor, po kojima se južnoslavenski narodi slabo razlikuju.⁷⁴

Ljubićev nazor o našoj povezanosti s grčkom kulturom, o Hrvatima kao nastavljačima rimske civilizacije, o pozitivnom liku Venecije kao demokratske i laičke države,⁷⁵ o dubokoj povezanosti hrvatskih pisaca s europskom, napose talijanskom kulturom i njihovim izravnim sudjelovanjem u europskoj uljudbi, odnosno o hrvatskom rodoljublju koje nije uskogrudno, nacionalno isključivo nego kozmopolitsko, preživio je u XX. stoljeću ipak tek kao ekskluzivni stav rijetkih pojedinaca. S druge strane, bitno je utjecao na one hvarske autore (pogotovo Grgu Novaka) koji će kroz XX. stoljeće pisati o prošlosti Hvara i hvarskoj književnosti XVI. stoljeća.

Ljubić se je poslije u svom znanstvenom radu potpuno posvetio arheologiji, povijesti i arhivistici, ali će još jednom u dva svoja rada dotaknuti povijest književnosti. U oba je riječ o piscu kojim je započeo svoj znanstveni, javni život – Petru Hektoroviću. U Zagrebu 1873. godine objavljuje na talijanskom jeziku polemičku raspravu *Faria, Citta Vecchia e non Lesina. Pietro Hektorović, Cittavecchiano e non Lesignano*,⁷⁶ a godinu dana kasnije, 1874. u ediciji JAZU „Stari pisci hrvatski“, knjiga 6, *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*

74 Te ideološke stečevine Ljubićeve preuzima i Ivan Kukuljević, kao nacionalni narodnjački ideolog, pa u pismu Ljubiću iz Zagreba 29. studenog 1855. priznaje „da stari hvarski i ostali dalmatinski pisci, koji se nikada nisu stidili svoj jezik samo hrvatskim i svoj narod i svoju književnost samo istim imenom krstiti, znajući dobro da je uprav u Dalmaciji ne samo središće političke veličine Hrvatske, nego i svega pokreta duševnog bilo, dočim u današnjoj tako nazvanoj provincionalnoj Hrvatskoj nit je bio narod hrvatski, nego slovenski ili više kranjski, niti je jezik do najnovijega vremena toliko izobražavan bio koliko uprav jedino u Dalmaciji i današnjem hrvatskom i istarskom primorju, izamši k tomu jednu stranu hrvatske Bosne.“ I. PEDERIN, nav. djelo, str. 120.

75 Iako "Ljubić poznaje dvije slike Mletaka: jednu znanstvenu – u kojoj Mleci osiguravaju našu vezu i trgovinu s Italijom i evropskom uljudbom, ne miješajući se u našu unutrašnju autonomiju – i drugu iz polemike s autonomašima, u kojoj su Mlečići razbojnici pohlepni na novac te nas isisavaju." I. PEDERIN, nav. djelo, str. 123.

76 *Faria – Stari Grad a ne Hvar; Petar Hektorović – Starograđanin a ne Hvaranin*, Napisao Šime Ljubić, Preveo Marin Zaninović, Centar za kulturu Općine Stari Grad, Stari Grad, 1996. U knjizi je pretiskan i originalni tekst na talijanskom iz 1873. god.

napisao je uvodni tekst o Petru Hektoroviću: *Petar Hektorović, 1. Život, napisao akademik Sime Ljubić*.

Šime Ljubić prvi je konstruirao sliku književne povijesti Hvara u XVI. stoljeću i to kroz niz životopisa hvarskih pisaca, držeći se svoga ideološkog stava da su istaknuti pojedinci, intelektualna elita, zaslužni za očuvanje narodnog identiteta i za uključivanje Hvara u tokove europske uljudbe. Od prvog članka – *Xivoto-spisja Petra Ektorevicha* iz 1844. godine, preko rukopisne *Povijesti narodne književnosti dalmatinske* iz 1848./49., *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia* iz 1856., do *Ogledala književne poviesti jugoslavjanske, Knjiga II.* iz 1869. godine Ljubić je dosljedno pisao povijest književnosti kao niz biografija i bibliografija pisaca.

Početak ovog niza bio je životopis Petra Hektorovića, kojeg započinje rečenicom: "Medju najprednjim knjigah u juxnoslavskom jeziku, kojih imena, sladkim pojanjem uzdixu se u duhu, pravedno derxi izversno misto Petar Ektorevich."⁷⁷ Dalje govori da se rodio u Starom Gradu oko 1490. "od Marina rodnom od plemenite i stareničke kuche", da se zarana dao na nauk latinskog i talijanskog jezika, "u ono vrime običajna knjixevna hrana", da je nastavio školovanje u Splitu, gdje se "tverdo spriatelji s Markom Marulom slavnim povjesnikom, chudorednikom i pjesnikom", da se po povratku u rodno mjesto "buduchi se razglasila po svoj krajini vridnost dubrovačkih spisateljah, k njima priveo se" i sklopio "knjixevno priateljstvo s Nikolom Dimitri, M. Vetrani, N. Nale". Na njihov poticaj, "uz to čujuchi se zanesen put knjigoučenja i juxnoslavskog jazika", nakupi se knjiga te se "tverdo primi slavjanskog pjesništva". Dalje Ljubić na široko opisuje događaje oko napada Turaka na otok 1539. godine te Hektorovićev bijeg u Mletke. Po povratku gradi Tvrdalj kojeg ne završi jer ga "nepristano kinila bolest u nogah, te ga skončala i saterla prie vrimena". Kada je umro, "slavni Dubrovčani štovatelji njegovih knjixnih sloxenjah, plakali su ga u plačnopjesnih". Dalje Ljubić navodi Hektorovićeva djela koja su od njega ostala: a) dvije poslanice ("lista duga o stihotvorju ilirskomu") iz godine 1541. upućene Vetranoviću i Nalješkoviću, b) sabrane različite pjesme ("zbranje različnih pjesmoslaganjah"), c) prijevod Ovidija ("prinosenje knjige 'De remedio amoris' Ovidia u domorodskom spjevanju"), d) Ribanje i

77 GLIUBICH Šime: *Xivoto-spisje Petar Ektorevich*, *Zora dalmatinska* I., br. 31., Zadar, 29. 7. 1844., str. 243.-245.

ribarsko prigovaranje (kojeg detaljnije opisuje i ocjenjuje). Na kraju članka donosi cijelu narodnu pjesmu *Kada mi se Radosave Vojevoda odiljaše* iz Ribanja.

Dvije godine kasnije, 1846. s godinom zakašnjenja radi zabrane korištenja novog hrvatskog pravopisa,⁷⁸ Šime Ljubić izdaje Hektorovićeve djela. Ovo je prva knjiga koja je u Dalmaciji objavljena novim, Gajevim pravopisom.⁷⁹ Knjigu posvećuje Petru Nisiteu "glasovitom naravoslovcu, stariniku i vatrenomu domorocu", tadašnjem nasljedniku Hektorovićevo Tvrdalja, koji mu je dao Hektorovićev rukopis.⁸⁰ Ovo izdanje rađeno je po tom rukopisu, uz uspoređivanje rukopisa s izdanjem Ribanja iz 1638. kojeg je našao u biblioteci F. Inocenca Ciulića.⁸¹

U predgovoru objavljuje „Životopis Petra Hektorevića“, gotovo neizmijenjen od onog objavljenog u članku iz 1844. u *Zori dalmatinskoj* (osim što sada precizira godinu rođenja – 1487.) i tekst koji naslovljava „*Iztočenje pjesništva u Dalmaciji*“. Iz *Iztočenja* vidimo da već intenzivno razmišlja (a možda i piše) o povijesti književnosti u Dalmaciji (koju dovršava 1848./49.). Početke hrvatske književnosti vidi u narodnim pjesmama,⁸² a prvi pjesnici bili su Dubrovčani.⁸³ Poslije iznosi svoje poznate teze, koje će u kasnijim radovima detaljnije razraditi, da je književnost na narodnom jeziku začeta u Italiji, da se iz nje "razljevaše po Europi", a da je Dalmacija, koja je Italiji najbliža, najbrže od svih evropskih zemalja "ovo blagotvorno utočenje mudroznanja oćutila", te da su talijanski pjesnici četrnaestog stoljeća "potaknuli takojer pjesništvo dalmatinsko u istočanju."⁸⁴ Uz to ističe ljepotu i velike mogućnosti hrvatskog jezika, što je također utjecalo da je književnost ovdje zarana začeta.⁸⁵

78 LJUBIĆ Šime (izdao): *Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari složene po Petru Hektoroviću Starogradjaninu*, Zadar, 1846., str. 8.

79 BRATULIĆ Josip: 'Rječnik uglednih Dalmatinaca' Šime Ljubića i hrvatska biografska literatura, str. 105. u *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009.

80 Š. LJUBIĆ, nav. djelo, str. 19. O Nisiteu i njegovom presudnom utjecaju na Ljubićevo duhovno formiranje vidi: N. STANČIĆ, nav. djelo, str. 43.

81 Isto, str. 19.

82 "Ovo bi dakle pravo i prvo pripevanje, ne začeto po čovjeku, već po narodu, koi ga je svojom ćudi upećatio." Isto, str. 13.

83 "Knjižnici dubrovački su još pjesništvo u Dalmaciji uzbudili." Isto, str. 14.

84 Isto, str. 14. i 15.

85 "Napokon dobroćudnost govorenja imala je veći dio u odpletanju pjesništva. Slavjanski jezik jest podoban za izglasiti verlo i slobodno svako pohotjenje." Isto, str. 16.

Na kraju se nada da će ova njegova knjiga potaknuti Dalmatince da pretiskaju druga djela starije hrvatske književnosti.⁸⁶

I zaista, ovaj njegov zaziv urodio je plodom.

Godinu dana kasnije, 1847. godine u Zagrebu je Ljudevit Gaj izdao pjesme Hanibala Lucića: *Hanibala Lucića Hvaranina Skladanja pisana 1495 – 1525., Novoizdana troškom Dra Ljudevita Gaja, S predgovor i rječnikom od Pr. Antuna Mažuranića*. Gaj ovu knjigu posvećuje Ambrozu ml. Vranyczanyu.⁸⁷

U Predgovoru Antun Mažuranić malo govori o Lucićevo životu,⁸⁸ jer nema nikakvih podataka, pa mu ostaje da "u pomanjkanju drugih izvora [...] iz samih njegovih pjesmah iznajdemo ono doba, kada je on svoja 'Skladanja' pisao."⁸⁹ Na osnovu analize njegovih pjesama zaključuje da ih je pisao "godine 1500 – 1525". Mažuraniću nisu poznati pisci kojima se Luciće u poslanicama obraća, što govori da je hrvatska renesansna književnost još uvijek gotovo nepoznata. Poznat mu je samo Hektorović jer ga je godinu prije objavio Ljubić: "U ostalom od svih njegovih suvremenika, koje napominje, poznat je u književnosti sam Petar Hektorović; ali upravo s ovim, čini se, da nije imao nikakova prijateljstva." Evo odmah na početku moderne recepcije hvarske književnosti stav o odnosima između dva najpoznatija hvarska književnika koji će se često ponavljati. Razloge o njihovim „lošim“ ili „nikakvim“ odnosima kasniji će istraživači svakojako tumačiti, a Mažuranić to objašnjava ovako: "Uzrok tomu nemože bit drugo, nego što je L. bez sumnje bio stariji od Hektorovića (koi je polag Appendina rođen okolo 1490) barem za 15 do 20 godina."⁹⁰ Dalje Mažuranić opisuje kako je s bratom Ivanom bio 1835. u franjevačkom samostanu u Krku i kako je ondje od priora dobio na posudbu da ga pretiska jedini sačuvani primjerak *Skladanja* iz 1556. godine, po

86 "Deržim stanovito da će ovo moje djelo, prem da je slabo, sasvim tim omiliti Dalmatincem, i to ne samo cića prostoće jezika, nu već radi najdaljnje starine ove knjige u domovinskoj književnosti, i saviše da će pobuditi u sercih domorodacah požudu za priutištiti druga složenja vele prudna onih slavni ljudih, koji su postarili za naš narod i jezik." Isto, str. 19.

87 "Iskrenom domorodcu, starinom i rodom Hvaraninu, u znak uvažanja njegovieh i sve njegove slavne i starovitežke obitelji za domovinu i narodnost učinjenieh zaslugah starinsko dielo ovo slavnoga mu zemljaka posvetjuje."

88 LUCIĆ Hanibal: *Skladanja, pisana 1495 – 1525.*, Zagreb, 1847., str. V. "Budući mi nepoznat vas Lucićevo život, nemogu izvjestno kazati, kada je rođen, ni kada je umro."

89 Isto, str. V.

90 Isto, str. VI.

kojemu sada Gaj tiska ovo izdanje. Zatim objašnjava razloge zašto ovo izdanje ima drugačiji raspored pjesama nego originalno,⁹¹ pa o pravopisu, o Lucićevom jeziku,⁹² te o promjenama Lucićevih riječi koje je uveo u ovo izdanje.⁹³ Na kraju knjige donosi vrlo opširan rječnik pojmova i imena.

Tako su opet, gotovo u isto vrijeme, nakon 209 godina tiskane dvije kanonske knjige hvarske renesansne književnosti. *Ribanje* i *Skladanja* i njihovi autori Hektorović i Lucić stavljeni su na samom početku stvaranja nacionalnog Parnasa moderne hrvatske nacije na sam vrh i do danas su tu ostali.

Možda je ovo pravo mjesto za izreći i pokazati kako životne okolnosti (ili slučajnosti) mogu učiniti da iz širokoga polja pisaca i njihovih djela prežive i dugo žive neki, a drugi potonu u zaborav. Na samom početku života književnih djela ovo dvoje hvarskih pjesnika stoji intrigantna priča: *Skladanja* Hanibala Lucića i *Ribanje* Petra Hektorovića, jedine dvije knjige hvarske književnosti tiskane u XVI. stoljeću (Pribojevićev govor, koji je također tiskan, napisan je na latinskom), izdane su zahvaljujući bogatom i obrazovanom hvarskom bračnom paru u kojemu su se spojile dvije ugledne, stare i moćne obitelji, paru bez djece, s ogromnim za tadašnje prilike imanjem u rukama. Bili su to Antun Lucić, sin Hanibala Lucića i supruga Julija Gazarović, unuka Petra Hektorovića, jedina Hektorovićeva oporučna nasljednica.⁹⁴ Oni su najprije 1556. tiskali Lucićeva *Skladanja*, a onda 1568. i Hektorovićeva *Ribanje*. Kako su to bile uz Pribojevićev *Govor* i Pelegrinovićevu *Jedupku* (ali tiskanu pod imenom izmišljenog Čubranovića) jedine tiskane knjige Hvarana u XVI. stoljeću mogao ih je pretiskati Ginammi 1638. godine i produžiti njihov život. Izdanje Lucićeva *Skladanja* iz 1638. godine imao je u rukama Franjo Marija Appendini, kada je početkom XIX. st. pisao prvi

91 "U starom izdanju stoji Ovidova heroida pred njegovimi pjesmami; ali ja sam ju zapostavio zato, što sam sudio, da njegovo izvorno djelo zaslužuje prednost pred golim prevodom." Isto, str. VII.

92 "Jezik Lucićev jest obično primorsko ili čakavsko narječje onoga vremena na otoku Hvarskom, premda i gdje koju riječ iz štokavskoga primiješanu ima." Isto, str. VIII.

93 "U ostalom za volju lakšega razumljenja, i da izdanje ovo bude sličnije izdanju Osmana Gundulićeva, promijenio sam ja gdješto u Luciću ovako." Isto, str. IX.

94 O Antunu i Juliji Lucić vidi: GAMULIN Miće: *Tvrđalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb, 1988., str. 58., 83., 86.

priručnik iz hrvatske književne prošlosti,⁹⁵ a izdanje *Ribanja* iz 1638. Šime Ljubić. Jedan primjerak prvog izdanja *Skladanja* iz 1556. preživio je u Franjevačkom samostanu u Krku i dospio u ruke Antuna Mažuranića, pa ga je Gaj, posvećujući ga Ambrozu Vranyczanyju – Hvaraninu iz Staroga Grada, meceni Iliraca, pretiskao 1847. godine. Šime Ljubić, Starograđanin, kojemu je Hektorovićev nasljednik Petar Nisiteo bio duhovni učitelj i u čijoj biblioteci u Tvrđalju se čuvao rukopis *Ribanja*, pretiskao je gotovo u isto vrijeme *Ribanje*. Ovi ljudi koje su kroz tri stoljeća povezale dvije knjige zaslužni su da danas u polju hrvatske književnosti žive dva djela i dvojica pisaca s Hvara XVI. stoljeća.

Deset godina nakon objave *Ribanja*, 1856. godine, u Beču je Šime Ljubić objavio svoj *Rječnik uglednih Dalmatinaca - Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, djelo koje bismo danas zvali leksikonom. Posvetio ga je Dalmatincima koji su u prošlosti i sadašnjosti nosili sveti plamen znanja i uljudbe. Već smo prije pisali o ideološkim temeljima ovoga leksikona, a ovdje ćemo samo navesti one ugledne Dalmatince, Hvarane koji su djelovali u XVI. stoljeću. Ovo je svojevrsni prvi popis hvarskih književnika XVI. stoljeća, popis kojim je definiran hvarski književni krug, popis kojega je sam Ljubić nešto proširio u *Ogledalu književne poviesti jugoslavjanske* i kojemu će tek 1916. godine biti pridodan tada otkriven Martin Benetović. Samo je jedan književnik s njegova popisa otpao – Franjo Božićević, i to tako da ga je novija književna historiografija uspjela smjestiti u krug kojemu pripada – splitski. Ljubić je vjerovao (a to je poslije preuzeo bez provjere Grga Novak, pa se ponavljalo u povijestima književnosti sve do M. Kombola) da je Božićević rođen u Hvaru oko 1500., jer mu Hanibal Lucić posvećuje poslanicu. Evo tko su hvarski književnici XVI. stoljeća po *Dizionariu*:

Antiquario Giovanni di Lesina, dominikanac, teolog, rođen u XV. st

Bertucevich Girolamo di Lesina, spominju ga H. Lucić i P. Hektorović

Biondi Gian Francesco, rođen 1572. u gradu Hvaru

Boxichevich Francesco di Lesina, pjesnik kojeg spominje H. Lucić

Ektorevich Pietro di Città Vecchia

95 Radi godine izdanja Appendini je zaključio da je Lucić živio u prvoj polovici XVII. st. Vidi o tome Mažuranićev predgovor u H. LUCIĆ, nav. djelo, str. VII. O Appendiniju vidi *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, 2000., str. 19.-20.

Gercovich Matteo di Città Vecchia, s bratom Vicenzom objavio „Blagoslovna razmišljanja od slavnog i svetog ruzaria Jsukrsta i Divice Marie“ u Veneciji kod Francesca Rampaceta 1582.

Lucio Anibale di Città Vecchia

Paladini Nicolo di Lesina, ratnik, zapovjednik galije istaknut u borbi s Turcima

Pelegrinovich Michiele dell' isola Lesina, kancelar u Zadru, napisao poemu *Ljubka*

Priboevo Vincenzo di Lesina, dominikanac, napisao: Oratio. De origine successibusque Slavorum, Venetiis 1552 in 4

Dok o nekima ima samo toliko podataka da može napisati tek jednu rečenicu, Petru Hektoroviću posvećuje cijelu stranicu, Hanibalu Luciću pola stranice, a Ivanu Franju Biundoviću čak četiri. Biundović spada u one Dalmatince koji su „prešli granice svoga zavičaja“ što u ideološkom nazoru Ljubićevom ima posebnu vrijednost.

Dizionario je doživio veliki uspjeh u Beču i Dalmaciji⁹⁶ pa su tako, posredno, i hvarski književnici iz *Dizionaria* ulazili u percepciju kulturnog nasljeđa hrvatske renesanse.

Izlaskom Knjige II. *Ogledala književne poviesti jugoslavjanske*, u Rijeci 1869., ovaj Ljubićev napor da prošlost svoga zavičaja ugradi u temelje hrvatske nacionalne književnosti, a pomalo i nacionalnog mita, rezultirat će gotovo apoteozom Hvara (posebno rodnoga Staroga Grada) i duboko će utjecati, sve do danas, na percepciju hvarskog, ali i hrvatskog kulturnog nasljeđa.

Iako su ocjene *Ogledala* od izdavanja do danas bile različite, Antun Barac smatra da Ljubićeva povijest književnosti „predstavlja temelj na kojemu su drugi nastavljali graditi“, ⁹⁷ a Miroslav Šicel da je to „jedan od prvih pokušaja cjelovite sinteze starije hrvatske književnosti“. ⁹⁸ U poglavlju o razvoju hrvatskog jezika, koje se dijeli na 6 potpoglavlja,

96 ČAVAR Martina: Recepcija Šime Ljubića, u *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009., str. 295., 302.

97 Isto, str. 298.

98 Isto, str. 302. *Ogledalo* je tiskano u dvije knjige. Prva, objavljena 1864. godine bavi se „pregledom hrvatske poviesti“ od početaka do 1382. godine, a druga, objavljena 1869. uglavnom je posvećena „stanju književnosti kod Jugoslavjana od petnaestoga do druge polovice osamnaestoga vieka“ koje razdoblje Ljubić zove „drugo doba“. Druga knjiga podijeljena je u dva „odiela“, od kojih je prvi „pregled političke poviesti jugoslavjanskih naroda za drugoga doba“, dok je drugi „pregled književne poviesti“. Ovaj drugi se opet dijeli na dva „odsieka“:

četvrto nosi naslov *Spljet sa Starimgradom na Hvaru u jugoslavjanstvu kolievka prave narodne književnosti*. Njegov zavičaj - Stari Grad, uz Split, dobiva njegovim tumačenjem, interpretiranjem djela najranijih pisaca, ulogu najvažnijeg mjesta za početke i razvoj narodne, hrvatske književnosti. Ovdje opet ističe svoj ideološki stav da su Hrvati "uz neizmierno blago svoje municipalne slobode i uz primier i pripomoć susiednoga naroda italijanskoga, te blagim uplivom zapadnoga vieroispoviedanja stupili prvi od Slavljana na novo prosvietno polje evropejsko, i tiem prokrčili put pravoj narodnoj jugoslavjanskoj književnosti."⁹⁹ A pravo prvenstva u tome pripada Marku Maruliću „ocu jugoslavjanskoga umietnoga pjesništva“, te "Dalmatinskom primorju, a osobito Splitu i Staromu Gradu na Hvaru a ne Dubrovniku pristoji najprva čast u pogledu začetja i razvijanja prave jugoslavjanske književnosti."¹⁰⁰ Jer u "isto doba, kada je Marulić pievao u Splietu, suglasno mu odgovaraše liepi sbor učenih narodnjaka iz otoka Hvara, a to su: Grgur Antiquario, Jerko Bertučević, Franjo Božićević, Franjo Paladinović, Mikša Pelegrinović i td. Svi pjesnici narodni i mudraci na glasu, vele hvaljeni od istodobnih Lucića i Hektorovića, koji jih drže za svoje prethodnike, i od Viska Priboevića u dielu: *De origine successibusque Slavorum*, g. 1525 dovršenu a g. 1532 tiskom izdanu."¹⁰¹ Njegov lokalpatriotizam ovdje dolazi snažno do izražaja, do krajnjih granica nateže interpretaciju književnih djela toga razdoblja ne bi li otoku Hvaru i posebno Starome Gradu osigurao prvenstvo u počecima hrvatske književnosti. Ovo je prava apoteoza zavičaja. Iako će kasnije povijesti književnosti osporiti ovu njegovu strastveno iznesenu tezu, Hvar je ipak ušao na „velika vrata“ u povijest hrvatske književnosti.

U šestom potpoglavlju koje nosi naslov *Radilci Hrvatsko-Dalmatinski na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba* navodi biografije i bibliografije dalmatinskih

I. Hrvatska književnost i II. Slovenska književnost. Hrvatsku književnost razlaže na 8 poglavlja. U prva 4 govori o prosvjeti i obrazovanju na latinskom i grčkom u Dalmaciji i njemačkom u tadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji, peto posvećuje razvoju hrvatskog jezika, a posljednja 3 „radilcima na polju jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba“, dijeleći ih na „pjesnike i prostopisce“. Pisce („radilce“, književne radnike) razvrstava na Hrvatsko-Dalmatinske, Hrvatsko-Slavonske i Hrvatsko-Kajkavske.

99 Š. LJUBIĆ, nav. djelo, str. 349.

100 Isto, str. 350.

101 Isto, str. 352.

pisaca, i ono je bitno duže od druga dva u kojima obrađuje „Slavonske“ i „Kajkavske radilce“.¹⁰²

Hvarski „piesnici“ su kronološki ovi:

Hanibal Lucić je prvi u nizu hvarskih pjesnika, jer se rodio "oko g. 1480. u Starome Gradu na hvarskom otoku od vlastelske i imućne obitelji koja je imala svoja dobra i kuće u Starom i u Novom Hvaru i na otoku Visu, ko što on sam veli."¹⁰³ Ne zna se gdje je učio, ali je dosta po svijetu putovao. Za vrijeme ustanka hvarskih pučana 1510. god. izbjegao je u Trogir, a kada se vratio na Hvar stao je svoje kuće i vinograde *popravljati*, što se vidi iz njegovih stihova. Onda citira stihove iz Lucićeve poslanice Jeronimu Martinčiću u kojima Lucić govori kako obnavlja *stan* koji je razrušen od *mnoštva*, *koje dil razbora ne ima*, one stihove, kasnije često ponavljane, iz kojih se objašnjavao njegov odnos prema puku i stavljalo ga u opoziciju s Hektorovićevim stavom prema pučanima. Dalje govori kome je Lucić posvećivao pjesme na hrvatskom i talijanskom jeziku i uočava da "jedva se sjeća svoga sugradjanina Petra Hektorovića. O dubrovačkih piesnicih nema ni traga u njegovih spisih, dočim se liepo rukuje za splietskimi i domaćimi."¹⁰⁴ Po njemu su slijedeća poznata Hanibalova djela: "a) Piesni ljuvene; b) Poslanica Pariža Jeleni; prevod iz Ovidjovih Heroide XVI; c) Robinja; d) Piesni od pohvale i nadgrobnice."¹⁰⁵ Za *piesni ljubovne* govori da su "najlipši uzor umirene čoviečje ljubavi i jezikoslovne izvrsnosti", za prijevod Ovidija da se nije držao izvornika, za *Robinju* da je "najstariji do sada poznati igrokaz u našoj književnosti", pa opisuje njenu radnju. Navodi tri dosadašnja izdanja Lucićevih djela, a govoreći o ovom zadnjem izdanju, iz 1847., ne može se suzdržati a da se ne obruši na njegovog priređivača i pisca predgovora Antuna Mažuranića: "U ovom zadnjem izdanju Mažuranićevu predjašnje je izredjenje sasvim preokrenuto, novi naslovi svojevoljno pridodati; a bje tako lakoumno izvedeno, da ima tu prekrojenih i sasvim ispušćenih stihova."¹⁰⁶ Na kraju navodi da je Lucić bio vješt ne samo u narodnom i latinskom

102 Kronološki niz započinje Marulićem, pa slijede Splitski Papalić, Martinčić, Natalić, Dubrovčani Krističević, Menčetić, Držić Gjore, pa Zadranić („iz sela Lukurana u Zadarskom okružju“) Klemenović ili Klimentović Šimun, i onda prvi Hvaranin Lucić Hanibal, pa „Hvaranin“ Božićević Franjo, onda Splitski Matulić Nikola, Dubrovčanin Vetranić – Čavčić Mavro, pa Hektorović itd.

103 Isto, str. 371.

104 Isto, str. 372.

105 Isto, str. 372.

106 Isto, str. 373.

pjesništvu, nego i na talijanskom, o čemu svjedoči knjiga tiskana 1556. godine s naslovom *Sonetti di Meser Anibal Lucio Lesignano, scritti a diversi*. Ako ovaj biografski tekst s bibliografijom i kratkim prosudbama o djelu usporedimo s onim Antuna Mažuranića iz predgovora Gajevog izdanja, onda vidimo da je Ljubić bio puno upućeniji i točniji u prikazu života i djela Hanibala Lucića.

O **Petru Hektoroviću** ponavlja opet većinu onoga što je pisao u predgovoru svoga izdanja *Ribanja* iz 1846. godine. Sada je samo suzdržaniji u izričaju i oslobođen mladenačkog, odveć literarnog prikaza povijesnih događaja s Turcima 1539. godine. Donosi jedan novi moment iz Hektorovićeve života – njegov odnos prema pučkim ustanicima 1510. godine.¹⁰⁷ "Njegovo nastupno ponašanje sa svojim sugrađani jasno nam svjedoči, da je njegova kuća ostala sasvim pošteđena u domaćoj buni, koju godine 1510. prouzrokuje nasilnost plemstva na Hvaru."¹⁰⁸ Evo jednog stava o Hektorovićevom odnosu prema puku, stava koji će se često ponavljati tijekom XX. stoljeća i iz kojeg će se stvarati mit o Hektoroviću kao hvarskom vlastelinu koji je posebno naklonjen pučanima. Tek je Ambroz Tudor 2009. godine donio dokument iz kojeg se vidi da je Petar Hektorović bio član poslanstva plemića u Veneciji 1511. godine, poslanstva na čijem čelu je bio njegov otac Marin, *vođa najtvrdih protivnika pučana u buni*, i da je Hektorović izbjegao s otoka.¹⁰⁹ Kada opisuje njegova djela navodi da nije ostalo ništa od onoga što je napisao prije 1540. i da je to zato jer su ili stradali od turske navale 1539. godine ili ih je sam pjesnik "kao isprazna s pobožnosti pri starosti uništio", ili su, što je po Ljubiću najvjerojatnije, negdje još skriveni po arhivima.¹¹⁰ Nabraja njegova sačuvana djela, pa osim onih već poznatih iz predgovora izdanja *Ribanja* iz 1846. god., dodaje prvi put i "dva igrokaza, naime Mučenje Sv. Lovrinca i Posvetilište Abramovo". Navodi dotadašnja tri Hektorovićeve izdanja i najavljuje svoje novo, četvrto u kojem će objaviti neke njegove još nepoznate spise.

107 Vidi se da je Ljubić već radio u mletačkim arhivima i da dobro poznaje događaje na Hvaru između 1510. i 1514. godine. Prikaz Ustanka hvarskih pučana o kojem piše u prvom, povijesnom dijelu svoga *Ogledala*, ostao je „sve do najnovijeg vremena nenadmašen“. (A. GABELIĆ, nav. djelo., str. 22.)

108 Isto, str. 375.

109 TUDOR Ambroz: *Petar Hektorović i njegov Tvrdalj u svjetlu novih istraživanja*, Ex Libris, Zagreb, 2009. str. 9.

110 Isto, str. 376.

Jerko Brtučević, *vitez zlatne ostruge*, rodio se oko 1487. Hektorović ga je hvalio kao *mudroznanca u Ribanju*. Iz Hektorovićeve poslanice iz 1552. vidi se da je napisao "više književnih radnja te i naški napisanih", a hvali ga i Hanibal Lucić u poslanici J. Martinčiću.¹¹¹

Hortenzij Brtučević, *vriedni pjesnik*, kojemu je prijatelj N. Nalješković uputio više poslanica, Jerkov je mlađi brat (ovdje Ljubić griješi u odgonetavanju njihove porodične veze – Hortenzij je Jerolimov sin). Poznate su mu tri Hortenzijeve poslanice: dvije upućene Nalješkoviću i jedna Karnarutiću u pohvalu *Tisbe i Sigeta*. Sve tri pjesme objavio je Kukuljević (*Pies. hrv. II. 70*).¹¹²

Mikša Pelegrinović Emilj iz otoka Hvara, nakon što je svršio nauke u Italiji, bio je izabran za "pametara zadarske občine, i tu se za njeku Liviju oženi". Spominje ga Pribojević kao glasovitog književnika, a Nalješković u poslanici Hektoroviću (1540.) hvali njegove pjesme koje su dobro poznate u Dubrovniku. Citira Hektorovićevo pismo iz 1557. godine u kojem mu Hektorović govori o popularnosti njegove *Ljubke (naime Jedjupke)* u Dubrovniku. Od njega je ostala samo "poslanica Sabu Mišetiću i pomenuta Jedjupka, obe za prvi put tiskane po Kukuljeviću (*Pies. Herv. II. 62*), koi veli da je Mikša uvrstio u svoju iz Čubarnovićeve Jedjupke prvo, drugo, treće i peto pjevanje zajedno s uvodnom pjesmom". Ljubić zaključuje da navedena svjedočanstva govore da je Mikša dosta stariji od Čubranovića, da je zarana na dobrom glasu u Dubrovniku, te stoga da je vjerojatnije da je Čubranović od Mikše uzeo pjevanja.¹¹³ Tek je krajem XX. st. razjašnjeno da je Čubranović izmišljeni pjesnik, i da je cijela Jedjupka Pelegrinovićeve. Ljubićeva sumnja pokazala se zapravo točnom.

Graciosa Lovrinčević "i ona iz otoka Hvara, najstarija narodna pjevačica". Hektorović joj je uputio poslanicu u kojoj govori da je od mladosti počela slagati *bogoljubne pjesni*, te da je poznata ne samo u Hvaru, nego i u Splitu i Trogiru. Ljubić citira Hektorovićeve stihove kojima ovu tvrdnju potkrepljuje.¹¹⁴

111 Isto, str. 377.

112 Isto, str. 377.

113 Isto, str. 377. i 378.

114 Isto, str. 378.

Nikola Gazarović "rodio se g. 1506. na otoku Hvaru, a još je živio g. 1578. kao nadpop hvarski". Od njega nam ostaje samo jedna "pjesmica u hvalu svoga prijatelja Hanib. Lucića, koju je Kukuljević na svietlo dao (l. c. I. 103)."¹¹⁵

Ivan Parožić "iz otoka Hvara rodi se oko g. 1525". On složi poveću pjesmu pod naslovom *Vlahinja* koju pošalje prijatelju Nalješkoviću. Nalješković mu uzvрати poslanicom iz koje se vidi da je *Vlahinja* pisana "istim duhom ko što Jedjupka". Parožićev odgovor objavio je Kukuljević (*Pies. Herv. II. 102*).¹¹⁶

Marin Gazarović "iz Hvara, koga se sieća ujedno s Hanib. Lucićem Kavanjin". Šafaržik spominje njegova djela *Ljubicu* i *Murata gusara* tiskana 1623. u Veneciji, a Kukuljević dodaje da je "igrokaz Murat gusar razgovaranje morsko". Ljubić onda opisuje kako mu je *skoro do ruke došao* debeli rukopis iz XVII. st. u kojem se sačuvalo dvanaest *narodnih melodrama*. Na početku tri od njih stoji da ih je napisao *Marin Gazarović vlastelin hvarski 1631.* i to su "a) Prikazanja S. Beatriće, Faustina i Simplicia, b) Prikazanje S. Čipriane i Justine mučenikov; c) Prikazanje S. Guljelme kraljice Ugarske". Jedna *drama* je prikazanje Hektorovićevo *S. Lovrinca Mučenika*, te još osam od kojih je samo *Navišćenje Pričište Divice Marie* potpisano od Don Sabića Mladinića *o kom nema nikoje viesti*. Onda Ljubić daje ocjenu ovim prikazanjima: "Ovi su se igrokazi uz osobite spieue već od 16. stolietja po našim gradovih prikazivali za miestnih svetkovina. U njih zaman ćeš tražiti jedinstvo miesta i vriemena, no toga po novome ukusu i netreba. Svaki komad ima predgovor i zaglavje, sve obično od andjela izpievano. Pisac se iskazuje dobro Sv. Pismu viešt. Jezik je obće čist i pravilan, slog hitar i često uzvišen, a stih tečiv i milozvučan. Vriedno da se na svietlo tiskom izvedu."¹¹⁷

Većina biografskih i bibliografskih podataka o hvarskim književnicima koje je u *Ogledalu* iznio Ljubić do danas je ostala ne samo neosporena nego su mnogi podaci preuzeti kao povijesna istina, jer u međuvremenu nisu pronađeni dokumenti koji bi ih osporavali, ili su nestali oni na osnovu kojih je Ljubić pisao. Neki njegovi zaključci (kao recimo onaj o različitom odnosu Hektorovića i Lucića prema puku) postali su gotovo dogma. Korpus

115 Isto, str. 381.

116 Isto, str. 383.

117 Isto, str. 395. i 396.

hvarskih renesansnih književnika proširen je kasnije samo jednim književnikom kojeg Ljubić ne spominje – Martinom Benetovićem. Važnost i slava hvarske književnosti na hrvatskom jeziku koje je Ljubić na mnogo mjesta u svojim tekstovima isticao, postale su opće mjesto hrvatske književne historiografije. Možemo reći da je Ljubić svojim pisanjem polovinom XIX. stoljeća uspio konstruirati sliku o hvarskoj književnosti koja je u kasnijim interpretacijama dobivala samo dodatne nijanse, ali suštinski nije mijenjana. Čvrsti temelji koje je postavio dozvoljavali su slobodnu nadogradnju kuće koja se danas zove hvarski književni krug. Šime Ljubić je sigurno najzaslužniji Hvaranin koji je slavu svog otočkog zavičaja izdigao do nacionalnih visina.

Želimo na kraju kratkog prikaza *Ogledala* istaknuti njegovu dosljednost u ispisivanju povijesti hrvatske književnosti. On ovu povijest piše kao povijest književnosti na *slavjanskom jeziku*, pa u nju ne ubraja dva velika pisca Hvara XVI. i XVII. stoljeća – Vinka Pribojevića i Ivana Franju Biundovića, jer je prvi pisao na latinskom, a drugi na talijanskom. Današnja naša povijest književnosti nikada ih ne preskače. Šime Ljubić njima posvećuje duge i iscrpne tekstove (pogotovo Biundoviću) u svom *Dizionarioju* objavljenom 13 godina prije *Ogledala*. Iako nitko više od Ljubića nije naglašavao jedinstvo hrvatske kulture bez obzira na kojem jeziku je nastala, kada ispisuje povijest *narodne, jugoslavjanske, hrvatske književnosti* za njih ovdje, jer nisu pisali na hrvatskom, nema mjesta.

U Zagrebu je 1874. godine, u ediciji JAZU Stari pisci hrvatski, Knjiga VI., izašla knjiga *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*. Predgovor o Hanibalu Luciću napisao je Franjo Rački, a o Petru Hektoroviću Šime Ljubić. Točno 30 godina nakon prvog njegovog članka o životu Petra Hektorovića u *Zori dalmatinskoj* Ljubić piše svoj posljednji tekst o Hektoroviću. Iako se on bitno ne razlikuje od Ljubićevih prethodnih tekstova, pisan je aparaturom već izgrađenog znanstvenika – povjesničara, s mnogo citata kojima potkrepljuje svoje tvrdnje i s više detalja iz života. Ovdje donosi prvi put Hektorovićevu oporuku u talijanskom izvorniku iz koje crpi mnoge nove podatke o njegovom životu. Naglašava snažno, u duhu tadašnjeg hrvatskog nacionalnog pokreta i ideologije Narodne stranke, njegov hrvatski karakter: "Petar, prem je vrlo učen bio latinskomu i talijanskomu jeziku, kako malo koji u njegovo doba, ko što potvrđuju njegovi sastavci, ništa ne manje on se smatrao pravim Hrvatom, te se tim imenom ponosio, a Talijance je držao za tudjince na našem zemljištu. Koliko je Petar narodnu neodvisnost cienio, jasno se vidi iz njegove poslanice, od 20. list. 1556. na sugradjanina Mikšu Pelegrinovića kančilira zadarskog, u kojoj hvali slavni Dubrovnik kao grad, 'kojim se

svi dičimo, i njegovu gospodu, koju, kako je Bog milostivi gospodstvom darovao, tako ju je pametju i uminjem i umiljenstvom i blagodarstvom i pravdom i krepostju naresio' (str. 53). Ali ne samo hrvatska nego i slovenska sviest bješe probudjena u Petru, kano što se vidi iz njegovih riečih o našem 'jeziku u koj se meu svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi'. O Mletčanih nema ni traga u njegovih spisi."¹¹⁸ Uvjerljivo obrazlaže zašto u ovo izdanje unosi *Prikazanje Sv. Lovrinca Mučenika* kao Hektorovićevo djelo, govori kako nije mogao naći njegov prijevod Ovidija, a izdanju prilaže i Hektorovićeve tekstove na latinskom i talijanskom jeziku.¹¹⁹

Akademijinim izdanjem Hektorovićevih djela Šime Ljubić je dovršio svoj tridesetogodišnji projekt postavljanja Hektorovića, a posredno i zavičaja, u vrh hrvatske kulture, projekt započet u ranoj mladosti, u vrijeme učenja i duhovnog formiranja u Tvrdalju Petra Nisitea. *Exegi monumentum*. Ovaj spomenik Hektoroviću kojeg je Ljubić podigao nitko više do današnjih dana nije dovodio u pitanje.

U istom akademijinom izdanju predgovor djelima Hanibala Lucića napisao je Franjo Rački. Koristeći knjižicu V. G. Boglića *Studi storici sull' isola di Lesina*, koja je godinu prije, 1873. izašla u Zadru, naširoko izlaže genealogiju hvarskih plemićkih porodica, a posebno Lucićeve. Onda dalje iznosi tijekom Ustanka hvarskih pučana 1510.-1514. opet apostrofirajući Hanibalovu ulogu kao istaknutog apologeta plemićkih prava (citira iste Lucićeve stihove iz Poslanice J. Martinčiću o *mnoštvu koje dil razbora ne ima*, koje je i Ljubić naveo u *Ogledalu*), te naglašava njegove *slavospjeve* mletačkim knezovima i providurima koji su Hvaru život i mir dali. Za Račkog je "plemički osjećaj velikim dijelom nadahnuo Luciću onu pjesmu 'u pohvalu grada Dubrovnika'".¹²⁰ Po Račkom ipak ovi *stališki osjećaji* nisu kod Hanibala "potamnili svijesti narodne, koja se u ono doba izražavala glavno u ljubavi prema hrvatskom jeziku i hrvatskoj književnosti. Ova je ljubav upravo u hvarskom plemstvu najviše plamtila."¹²¹ Split, Hvar i Dubrovnik bili su žarišta *narodne prosvjete*, a hvarski pjesnici su

118 *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, Stari pisci hrvatski, Knjiga VI., Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874., str. XXIII.

119 "Izdanju hrvatskih umotvorina našega Hektorovića dodajem one ostatke u latinskom i talijanskom jeziku, da se um njegov i s te strane točnije prosuditi uzmogne." Isto, str. XXVI.

120 Isto, str. XLI.

121 Isto, str. XLII.

isti oni koje je nabrojio Šime Ljubić u *Ogledalu*. Rački preuzima i Ljubićeve greške, pa je Božićević hvarski pjesnik, a Hortenzij mlađi brat Jerka Brtučevića. Dalje, na osnovu Lucićevih poslanica i poslanica Luciću, raspreda o odnosima među književnicima toga vremena. Naglašava Lucićev odnos prema Turcima, pa za *Robinju* govori da "borba između kršćanskog i muhamedanskoga svieta, u kojem je našem narodu znatna uloga dopala bila, dade Luciću gradju za glavno mu djelce. Ova je drama prva narodna, starija bar ni je nam se ni jedna sačuvala."¹²² Nije mu poznata godina rođenja i smrti Hanibala Lucića, a ističe kako ga uz suvremenike književnike i V. Pribojević ubraja među *magni nomini viri*.

Ovo akademijino izdanje Hektorovića i Lucića dugo je ostalo uzor za sva naredna. Tijekom XX. stoljeća često će se oni objavljivati u paru, a *Ribanje* i *Robinja* svrstat će se među najvažnija djela starije hrvatske književnosti.

3.3. ZAOKRUŽENA DEVETNAESTOSTOLJETNA SLIKA: POVIJEST KNJIŽEVNOSTI ĐURE ŠURMINA

Do kraja XIX. st. u Akademijinoj ediciji Stari pisci hrvatski, s ponekom svojom pjesmom ili drugim radom (ne u samostalnim knjigama kao Hektorović i Lucić) objavljeni su još neki hvarski pisci. Najviše je objavljeno radova Marina Gazarovića. U knjizi Crkvena prikazanja starohrvatska XVI i XVII vijeka, SPH, knj. XX., Zagreb, 1893. tiskana su 3 Gazarovićeva prikazanja (vjerojatno iz rukopisa kojeg Ljubić spominje u *Ogledalu*). U knjizi *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića*, SPH, knj. V., Zagreb, 1873. objavljene su dvije kratke poslanice Hortenzija Bartučevića,¹²³ te jedna poslanica Ivana Parožića.¹²⁴ U knjizi *Pjesme Nikole Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Miše Pelegrinovića i Saba Mišetića Bobaljevića i Jegjupka neznana pjesnika*, SPH, knj. VIII., Zagreb, 1876. tiskana su dva rada Mikše Pelegrinovića: *Jejupka i Knjiga Sabu Mišetiću (poslanica)*. Na kraju XIX. st. kada je

¹²² Isto, str. XLV.

¹²³ *Svake velike časti dostojnomu Nikoli Stjepka Nalješkovića Hortenzij Brtučević Hvaranin piše* (str. 350.) i *Zvršno poštovanomu i svake časti dostojnomu gospodinu Nikoli Nalješkoviću Dubrovčaninu Hortenzij Brtučević Hvaranin piše* (str. 352.)

¹²⁴ *Svake hvale dostojnomu gospodinu Nikoli gospodina Stjepka Nalješkovića Dubrovčanina Gjivan Parožić Hvaranin piše* (str. 349.)

napisana prva cjelovita (tako je definira Hrvatska književna enciklopedija¹²⁵) povijest hrvatske književnosti Đure Šurmina (1898.), o kojoj će dalje biti riječi, korpus objavljene, dakle čitateljima dostupne hvarske književnosti činili su osim Hektorovića i Lucića, Mikša Pelegrinović s necjelovitom *Jeđupkom* (još se Jeđupka pripisivala izmišljenom Čubranoviću) i jednom poslanicom, Marin Gazarović s 3 crkvena prikazanja, Hortenzij Bartučević s dvije kratke poslanice i Ivan Parožić s jednom. Svih njih spominje Šurmin u svojoj *Povjesti književnosti hrvatske i srpske*.

Objavljivanje povijesti književnosti po HKE je prvorazredan društveni događaj jer "povijest književnosti nije samo regulator predmetnoga područja znanosti o književnosti, nego i komunikacijske mreže u najširem smislu. Svojim vrednovanjima sudjeluje u oblikovanju akademskog kanona, a ima učinke i na svakidašnji život usmjeravajući, npr. rad obrazovanja."¹²⁶ Kako su nakon Šurminove tek na kraju Drugog svjetskog rata tiskane nove cjelovite povijesti književnosti (Ježićeva 1944. i Kombolova 1945.), možemo reći da je u prvoj polovici XX. st. Šurminova slika hvarske književnosti bila *akademski kanon* i da je kroz proces obrazovanja široko utjecala na tadašnju percepciju hvarske renesanse.

Đuro Šurmin se naslonio na koncept generacije iliraca i preporoditelja o nužnosti društvene kontekstualizacije književnosti pa u Predgovoru, iznoseći svoju metodologiju povijesti književnosti, izričito govori da je "baš istorija književnosti kao cvijet sve umne radnje u narodu, kao sijevak svega, što izvedu u svijet politički događaji."¹²⁷ U tumačenju političkih događaja Šurmin je vrlo blizak Ljubićevoj ideologiji, čije *Ogledalo* navodi kao jedno od glavnih *vrela* za pisanje ove knjige. Pojavu umjetne književnosti u Hrvata objašnjava istim razlozima kao i Ljubić, osim što nema onakav duboki uvid u antiku niti traži antičke korijene. Dalmatinski gradovi su kolijevka hrvatske prosvjete i književnosti jer su imali dodir *preko mora prosvijetljenih susjeda*, jer su bili uređeni kao *gotovo samostalne republike*, jer su Dalmatinci *trgovali putujući po moru* pa se tako *upoznaše s plodovima*

125 HRVATSKA KNJIŽEVNA ENCIKLOPEDIJA 3, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2011., str.431.

126 Isto, str. 431.

127 ŠURMIN Đuro: *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Naklada knjižare Lav. Hartmana, Zagreb, 1898., Predgovor bez paginacije

*kulture, i zavoľješe duševni napredak, jer su Dalmatinci slali svoju djecu na nauke u Italiju.*¹²⁸ Imali su sreću da su bili pod Venecijom, a ne Turcima: "Ta zna se, da je Mlečanin prosvijetljeni donosio svoju vlast i kulturu, a protiv Osmanlije je trebalo dugo stražiti, da se očuva ono malo krova nad glavom."¹²⁹ Zbog svega toga "promatrajući hrvatsku kulturu XV. i XVI. stoljeća može se prilično sigurno reći, da ona nije daleko zaostajala za ostalim kulturnim narodima zapadne Evrope, jer vidimo, da su onako radili i Talijani i Nijemci, kako su radili i Hrvati: pjesme i pobožne knjige pisali su na svojem narodnom jeziku, a sve drugo pisalo se jezikom latinskim."¹³⁰ "Među gradovima dalmatinskim, koji su prvi prihvatili narodni govor hrvatski, da u njem pišu svoje pjesme i omanja djela, jesu Spljet i Dubrovnik. Ovaj je došao – čini se – u kolo nešto kasnije, ali se izdigao svojim radom nad sve ostale gradove za kratko vrijeme tako moćno, da je postao već u XVI. stoljeću predstavnikom hrvatske književnosti, a i ostao je takav sve do propasti svoje samostalnosti."¹³¹ Književnost XVI. st. onda klasificira po geografskim potkategorijama na: 1. *Spljetsku književnost u XV. i XVI. v.*; 2. *Književnost na otoku Hvaru u XVI. stolj.*; 3. *Književnost u Zadru*; 4. *Književni rad u Dubrovniku*.

Hrvatska književnost na otoku Hvaru pojavila se *po prilici u isto doba* kada i u Splitu, a to se zna "po tome što imade drama, od kojih će neke biti pisane u Spljetu, a neke na Hvaru po svoj prilici pod kraj XV. vijeka; to su hvarska i spljetska prikazanja (reprezentacije)". Splitskih i hvarskih prikazanja poznato je *do sad oko 20*.¹³² Jedno od tih sastavio je Don Miho Sabić, a tri Marin Gazarović, za koje se čini da su "ili prijevodi s talijanskoga ili prerađeni talijanski komadi."¹³³

To da su *Splječani i Hvarani išli istim putem* objašnjava time da su "bile iste prilike u građanskom životu. Samo je Spljet još imao za se lijepu i veliku prošlost. Koje onda čudo, da je među Hvaranima bilo ljudi, koji su išli stopama Splječana." Jedino je na Hvaru bila "jedna domaća pojava pored svih općeno dalmatinskih prilika [...] osobita: između pučana i vlastele bilo je više puta ozbiljnog trvenja, koja će strana nadvladati. Bune i neprijateljstva bijahu za

128 Isto, str. 65.

129 Isto, str. 64.

130 Isto, str. 66.

131 Isto, str. 69.

132 Isto, str. 71.

133 Isto, str. 72.

pojedince štetna, ali je u tom trvenju izbila ta dobra strana, da se razvijala samosvijest."¹³⁴ Evo jednog novog nakon Ljubića objašnjenja hvarske posebnosti, samosvijesti, možemo reći hvarskog identiteta – upravo su bune i stalna neprijateljstva između pučana i vlastele bitno odredila Hvar i hvarsku kulturu XVI. st.

Najpoznatiji pjesnici s otoka Hvara su Hanibal Lucić i Petar Hektorović.

Biografskih podataka o Luciću nema gotovo ništa, ne zna mu se čak ni godina rođenja, a umro je 1553. Navodi još jedan čudan podatak, kojeg ne objašnjava, da je Lucić Hektorovićev rođak. Za njegove ljubavne pjesme govori da su "iz mlađih dana iste vrste, kakova je bila lirski poezija u ono vrijeme u Italiji. Pjesama tih lirskih nema mnogo, ali se i po njima dade odrediti značaj ove poezije. Nešto je slobodniji od savremenih Dubrovčana, a ima u 12. i 15. pjesmici nešto podsjećanja na narodnu poeziju." Ukratko opisuje likove i radnju *Robinje* pa daje njenu ocjenu: "Pisac je uzeo iz hrvatske povjesti imena i premda u 'Robinji' nema radnje, ipak je kao prva drama svjetovne sadržine zanimljiva pojava, kad u njoj vidimo narodnih lica. Iza toga do Palmotića u XVII. vijeku nemamo takove pojave u hrvatskoj literaturi."¹³⁵

O Petru Hektoroviću iznosi više biografskih podataka koje očito crpi iz Ljubića. Donosi i jednu novu karakterizaciju Hektorovića: *Bio je odličan patriota*.¹³⁶ Detaljnije se bavi *Ribanjem i ribarskim prigovaranjem* za kojeg govori da je to "idilska pjesma, kako je idila i piščev život, a pokazuje kako je bio sklon narodu i njegovoj čudi. [...] Ovo je prva idila u staroj hrvatskoj literaturi, i kako je god i ona prema talijanskomu rađena (egloga pescatoria), ipak je znatna pojava poradi svoje istinitosti i vjernosti, što pokazuju i one note, koje je Hektorović poslao svojemu prijatelju Mikši Pelegrinoviću." U završnim rečenicama o Hektoroviću opet jedan neobičan zaključak: Hektorović je mnogo pisao, ali se osim *Ribanja*, 6 poslanica i prijevoda Ovidija "sve izgubilo, a valja da za to, što se mnogo zanimao narodom, a to u ono vrijeme nije bilo u velikoj cijeni, pa se niko za njegova djela nije mnogo brinuo."¹³⁷

134 Isto, str. 72.

135 Isto, str. 72.

136 Isto, str. 72.

137 Isto, str. 72.

Na kraju poglavlja o hvarskoj književnosti XVI. st. govori da *Hvar imaše cijelu književnu republiku*, pa nabraja gore spomenute „manje“ hvarske pisce. Njima dodaje i *Graciozu Lovrenčević iz tog vremena kao najstariju narodnu pjevačicu*, što navodi kao citat iz Ljubićeva *Ogledala*. Završnom rečenicom ocjenjuje da "poslije XVI. vijeka ne ističe se ni Hvar kao ni Spljet osobitim marom za hrvatsku književnost."¹³⁸

Šurminovim geografskim potkategorijama kojima je razdijeljena hrvatska književnost XVI. st. na četiri mjesta, centra gdje je nastala *umjetna književnost u Hrvata* stvoren je zapravo pojam hvarskog književnog kruga. Govoreći o hvarskim književnicima Šurmin se oslanja na Ljubićevo *Ogledalo*, pa je vidljivo koliki je utjecaj Šime Ljubića bio tijekom druge polovice ovog stoljeća. Donosi samo nekoliko svojih novih ali neobrazloženih prosudbi, kao onu o ustanku hvarskih pučana i njegovom utjecaju na formiranje hvarske samosvijesti, kao i najneobičniji sud o razlogu nestanka većine Hektorovićevih djela – da se zanimao narodom i da se stoga nitko nije brinuo za njegova djela.

3.4. VIŠEGLASNO DVADESETO STOLJEĆE: KRITERIJI ODABIRA PROUČAVANIH GLASOVA

U XX. stoljeću koje počinje dvije godine nakon izlaska Šurminove povijesti hrvatske književnosti, književnohistoriografski rad se znatno razvio. Već 1902. izašla je *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku* Milorada Medinija, 1913. *Povijest hrvatske književnosti* Branka Vodnika, 1931. *Hrvatska književnost* Mate Ujevića, da bi se u jeku Drugog svjetskog rata 1944. godine pojavila i druga po redu (po HKE) cjelovita povijest nacionalne književnosti *Hrvatska književnost od početka do danas 1100 – 1941* Slavka Ježića. Kako je godinu dana nakon izlaska preostala naklada uništena jer je proglašena politički nepodobnom,¹³⁹ ova Ježićeva prva cjelovita, znanstveno utemeljena sinteza hrvatske književnosti¹⁴⁰ nije bitno utjecala na poslijeratnu kulturnu javnost. Zato je jedna druga

¹³⁸ Isto, str. 72.

¹³⁹ HRVATSKA KNJIŽEVNA ENCIKLOPEDIJA 3, 2011., str. 432.

¹⁴⁰ LEKSIKON HRVATSKIH PISACA, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 311.

povijest književnosti, tiskana posljednjeg mjeseca Drugog svjetskog rata u travnju 1945. godine, dugo, do sedamdesetih godina XX. stoljeća, ostala glavno štivo studentima slavistike i tako stvarala percepciju starije hrvatske književnosti. Bila je to *Poviest hrvatske književnosti do preporoda* Mihovila Kombola. 60-ih i 70-ih godina XX. st. dolazi do oživljavanja hrvatske književne historiografije, da bi 1974. godine započeo enciklopedijski zamišljen projekt nakladničke kuće Liber *Povijest hrvatske književnosti* (I-V, 1974 - 78), čiji šesti i sedmi svezak koje je trebao napisati Ivo Frangeš nikada nisu izašli. Ipak Frangeš je 1987. godine objavio treću po redu cjelovitu (po HKE) *Povijest hrvatske književnosti*. Od tada do danas tiskane su još dvije (po HKE) sintetičke povijesti nacionalne književnosti: Dubravka Jelčića 1997. i Slobodana Prosperova Novaka 2003. Kako se u XX. stoljeću silno razvila znanost o književnosti i pojavili brojni domaći i inozemni slavisti koji proučavaju i pišu o razdoblju renesansne književnosti, teško je u toj mnogostrukosti izolirati one koji bitno utječu na suvremenu percepciju hrvatske književnosti XVI. stoljeća. Odabrat ćemo stoga, u nužnom izboru radova i autora, dva puta:

1. Promotrit ćemo kako su hvarsku književnost vidjele dvije povijesti književnosti iz prve polovice XX. stoljeća, i to Ujevićeva iz 1931. i Kombolova iz 1945. Razlozi su sljedeći: *Hrvatska književnost* Mate Ujevića jedina je povijest književnosti koja je pisana iz svjetonazora Hrvatskog katoličkog pokreta i uporište u prosudbama ima u religijskoj orijentaciji autora.¹⁴¹ Kombolova *Poviest hrvatske književnosti do preporoda* imala je presudan utjecaj na formiranje poslijeratne percepcije starije hrvatske književnosti.
2. Poslije Drugog svjetskog rata stvorila se mala ali vrlo utjecajna skupina povjesničara književnosti i povjesničara općenito, koja je rođena ili porijeklo vuče s otoka Hvara i koja je po zavičajnom principu, po sklonosti veličanja zavičaja, veliki trud uložila u istraživanje i objavljivanje zavičajne prošlosti. Jedan od njih, Slobodan Prosperov Novak, objavio je i posljednju u nizu cjelovitih povijesti hrvatske književnosti. Dugogodišnji predsjednik JAZU (danas HAZU) Grga Novak bio je desetljećima neosporiv autoritet u pogledu na hvarsku prošlost. Akademici i povjesničari književnosti Marin Franičević, Nikica Kolumbić i Tonko Maroević objavili su

141 HRVATSKA KNJIŽEVNA ENCIKLOPEDIJA 3, 2011., str. 432.

sintetičke tekstove o hvarskoj renesansnoj književnosti. Smatramo da je njihovo djelovanje presudno utjecalo na suvremenu percepciju Hvara XVI. st. pa ćemo ih stoga posebno analizirati.

3.5. GLAS KATOLIČKOG POKRETA: MATE UJEVIĆ

Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima objavilo je 1932. (ali s godinom izdanja 1931.) *Hrvatsku književnost* (podnaslov *Pregled hrvatskih pisaca i knjiga*) autora Mate Ujevića (1901. – 1967.), pripovjedača, književnog povjesničara, enciklopediste i leksikografa. Pregled hrvatskih pisaca napisan je popularno i živo, prilagođeno pučkoj recepciji kojoj su knjige ovog nakladnika i bile namijenjene. Upravo zbog toga, zbog široke rasprostranjenosti i dopiranja i do onih kojima bavljenje književnošću nije bio profesionalni interes, ova povijest hrvatske književnosti odigrala je važnu ulogu u stvaranju tadašnje percepcije književne prošlosti.

Pišući pregled hrvatske književnosti Ujević se odlučio za metodu kronološkog redanja pisaca, nastojeći u podjelu književnosti na stoljeća unijeti i pojam književnih epoha, povezujući pojedina poglavlja s kulturološkim pregledom društvenih zbivanja i zbivanja u europskoj književnosti. On se također ne usteže unositi u svoje prosudbe pojedinih pisaca i njihovih djela sudove ukusa i vrijednosne sudove, polazeći od svog temeljnog shvaćanja književnosti i umjetnosti kao područja ljudskog djelovanja u kojem se ostvaruje tradicionalni ideal jedinstva istine i ljepote, a o čemu zanimljivo i jasno piše u prvom poglavlju *Uvod u književnost*. Usprkos vrlo određenom svjetonazoru i namjeni knjige Ujević ne isključuje autore koji ovom svjetonazoru ne pripadaju (pogotovo se to vidi kod njegovih suvremenika, npr. Krležę) niti to previše usmjerava njegova zapažanja o samosvojnoj književnoj vrijednosti. Ovu karakteristiku njegove povijesti književnosti lijepo definira Milivoj Solar u predgovoru *Kako opisati hrvatsku književnost?* u pretiskanom izdanju iz 2009. godine: "Tako pregled književnosti, čija su polazišta jasno zacrtana idealima nacionalne svijesti i jedinstva,

ćudoređa i ljepote na kraju upozorava kako bi prevlast bilo kakve ideologije mogla nadvladati umjetnost."¹⁴²

Jedina dva hvarska književnika XVI. st. koja su ušla u Ujevićev pregled književnosti, Hanibal Lucić i Petar Hektorović, opisana s motrišta ovog svjetonazora, dobila su karakterizaciju koju se i dan danas može sresti kod „običnog, neupućenog“ Hvaranina kada priča o svojim slavnim pjesnicima-plemićima. Moguće je da je, zbog otočkih „strukture dugog trajanja“, ovo odjek popularne Ujevićeve knjige, ali vjerojatnije je da ovaj svjetonazor, koji opet zbog otočke „izoliranosti“ još uvijek dominira otočkim stanovništvom, nužno proizvodi zaključke o karakternim osobinama i vrijednosne sudove o dvojici danas najistaknutijih Hvarana XVI. stoljeća. Da vidimo tko su, iz ovog kuta gledanja, Lucić i Hektorović.

Književnost XV. – XVI. stoljeća Ujević dijeli na tri podnaslova, na tri grupacije u kojima se miješaju književne epohe i odjeci političkih i društvenih zbivanja: 1. Uz struju: *Trubadurska i renesansna književnost*; 2. Na braniku domovine: *Turska osvajanja hrvatskih krajeva i odjek tih događaja u književnosti*; 3. *Pojave protestantizma*. U 1. poglavlju su: Latinski pisci; Šiško Menčetić, Džore Držić i Andrija Čubranović; Nikola Dimitrović, Dinko Ranjina, Dinko Zlatarić i Antun Sasin; **Hanibal Lucić**; Marin Držić. U 2. poglavlju su: Marko Marulić; **Petar Hektorović i seljačke bune na otoku Hvaru**; Petar Zoranić; Mavro Vetranović; Brne Karnarutić. U najkraćem 3. su pisci *gornjih hrvatskih krajeva*.

Prvo poglavlje započinje konstatacijom: "Hrvatska književnost počinje u Dalmaciji, i to u gradovima Dubrovniku, Hvaru, Splitu i Zadru. Ta se književnost u početku razvija pod vidnim talijanskim utjecajem."¹⁴³ Dalje objašnjava što je trubadursko pjesništvo i kako je iz Francuske došlo do Italije, te kako je u Italiji nastao humanizam i renesansa. Iz Italije oba ta smjera došla su do naših prvih pjesnika. Među onim hrvatskim pjesnicima koji su se rano uključili u tu *struju* je i **Hanibal Lucić**. Lucić je "za vrijeme pučke bune pobjegao u Trogir. [...] Njegovo plemstvo i bogatstvo odalečiše ga od naroda. [...] Lucić je bio okorjeli vlastelin. Puk mu nije imao razbora, on mora slušati, a plemstvo zapovijedati. [...] Po svojim natražnjačkim načelima Lucić je sušta protivnost drugom hvarskom književniku Hektoroviću,

142 UJEVIĆ Mate: *Hrvatska književnost*, Ex libris, Zagreb, 2009., str. 16.

143 UJEVIĆ, 2009., str. 37.

koji, iako vlastelin, nije prezirao puk kao Lucić. [...] S takvim nazorima je protkan više manje sav njegov književni rad, a posebno njegova drama Robinja, u kojoj je na osnovi jedne Držićeve pjesme i nekoliko narodnih pjesama iznio sadržaj kako se mlada robinjica, zarobljena od Turaka, konačno oslobodila u slobodnom Dubrovniku. [...] Lirika je Lucićeve nastavak trubadurske lirike, samo je dotjeranija i sadržinom i oblikom; očito je da je na njegovu liriku dosta utjecalo narodno pjesništvo, što se osobito opaža na lakoći izricanja."¹⁴⁴

Uvod u drugo poglavlje *Na braniku domovine* snažno je obilježen vrijednosnim, etičkim sudom Ujevićeva svjetonazora. Humanizam i renesansa koji naglašavaju prava pojedinca i uzdižu osobna zadovoljstva nad opće interese nisu se mogli održati u zemlji kojoj je prijetila ozbiljna opasnost od *Azijata* i u narodu koji je morao voditi dugotrajnu borbu. "Sladunjavim i raspojasanim ljubavnim popjevkama" mogli su se "mirno odati samo bezbrižni Dubrovčani, koje općenito teška narodna sudbina nije previše dirala." U ostalim dalmatinskim mjestima "baš u vrijeme najveće opasnosti od Turaka pojavila [se] jaka narodna svijest, koja je tražila i u književnosti djela koja će biti napisana u prvom redu za utjehu i okrjepu u teškim narodnim nevoljama."¹⁴⁵ Dok je *turska neman* prijetila hrvatskim krajevima javili su se hrvatski pisci koji podižu narodnu samosvijest i "pouzdanje u Božju pravdu, pripeljujući da narod strogo kršćanski živi, što će najbolje sačuvati narodni duh od turske pošasti. Promatrajući navalu Azijata, naši pisci nijesu mogli da se igraju s obnovljenim poganstvom renesanse, nego su protiv takvog nastojanja ustali gledajući opravdano u tim novim težnjama golemu opasnost za naš narodni duh i opstanak."¹⁴⁶ Gledano s ovog aspekta na književni život sasvim je jasno da će najvišu ocjenu dobiti Marko Marulić, *vođa ovakvih književnika*,¹⁴⁷ a gotovo ništa slabiju ni **Petar Hektorović**, koji će se, kao i Petar Zoranić, razviti "pod utjecajem Marulićevih nazora."¹⁴⁸

Na početku teksta o Petru Hektoroviću (kojemu posvećuje gotovo 3 stranice, za razliku od pola stranice posvećene Luciću) Ujević donosi jasnu sliku Hvara XVI. st. koja se dugo

144 Isto., str. 43.

145 Isto., str. 46.

146 Isto., str. 47.

147 Isto., str. 48.

148 Isto., str. 49.

održala, a čak se još uvijek susreće u popularnoj (ili možda *pučkoj*) percepciji onodobnog Hvara. Navodim je u cijelosti:

"Hvar je bio prolazna postaja za lađe koje su plovile iz Mletaka na Istok i obratno, pa je ta okolnost uvelike potpomogla domaću trgovinu, tako da je u šesnaestom stoljeću bio na Hvaru lijep broj bogatih ljudi. Da je bilo više sklada među pučanima i vlastelom, na Hvaru bi se možda razvila književnost po obimu jednaka dubrovačkoj. Ovako su borbe među vlastelom i pukom omele jači književni rad, ali su nasuprot dale onome što je napisano biljeg stvarnosti i životnosti."¹⁴⁹

Te seljačke bune, *pobune težaka*, kako ih on zove, bile su krvave i nikako se nisu mogle umiriti. Uz to su Hvarom harale epidemije kuge, a dva su puta na Hvar provalili i Turci. U takvom okruženju formirao se Petar Hektorović. "Podrijetlom je plemićkog roda. U mladosti se odao raskalašenu životu, ali što domaći događaji, što narodne nedaće (a možda i primjer Marka Marulića) promijeniše njegov način života. Postaje kršćanin ne samo po krštenju nego i po djelovanju. Približi se puku." Sagradio je Tvrđalj „na pomoć općini“, s posebnom kućom za siromahe. *Dobro se pazio* s književnicima iz Dubrovnika, Splita i Zadra, pa je bio "posrednik među hrvatskim književnicima iz južnih i sjevernih krajeva primorja."¹⁵⁰

Najvažnije njegovo djelo je *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Napisano je kao poslanica Bartučeviću, "ali po svojoj razvedenosti, po svome unutarnjem ustrojstvu to je djelo odlična ribarska pripovijest u stihovima, pjesma puna života i prirode [...] a svrha mu je bila da prikaže kakvi odnosi moraju vladati među plemstvom i pukom."¹⁵¹ Prepričava onda Ujević tri dana ribanja, da bi na kraju s puno oduševljenja i istinskim divljenjem prema Hektoroviću dao svoj vrijednosni i estetski sud: "To je djelo Petra Hektorovića posvema osebujno prema sličnim talijanskim djelima. Prije svega Hektorović nam opisuje naš kraj i naše ljude, opisuje prave ribare, crta kraj kojim prolaze posve prirodno, a svega toga je nedostajalo sličnim talijanskim djelima. On prvi iznosi u književnosti naše more. Po svojoj originalnosti, po zdravom smislu za prirodu, po sklonosti da svijet i prilike promatra otvorenim očima, po onoj neobičnoj ljubavi prema pučanima, Petar Hektorović nije samo značajan i važan književnik

149 Isto, str. 50.

150 Isto, str. 50-51.

151 Isto, str. 51.

nego kao osoba uopće. On je prvi kod nas naglasio potrebu ljubavi (solidarnosti) svih staleža i mirnog rješavanja svih sukoba na temelju kršćanske ljubavi prema bližnjemu." I onda apoteoza: "On je prvi kršćanski demokrata. [...] čovjek iskrenog socijalnog osjećanja i rada. On diže Tvrđalj za opću korist [...] ribare zove svojim prijateljima i braćom.[...] Sve ove odlike Petra Hektorovića opažamo u Ribanju, radi čega je to djelo bez sumnje najvrijednije djelo hrvatske književnosti u šesnaestom stoljeću."¹⁵²

Hektorović je u *Ribanju*, ali i u svom životu opredmetio onaj najviši ideal jedinstva istine i ljepote, nacionalne svijesti i kršćanskog čudoređa, koji je Ujeviću u temeljima njegova shvaćanja smisla književnosti i umjetnosti i ljudskog djelovanja, života uopće. Zbog toga takvo oduševljenje i najviša ocjena književnog djela (*najvrijednije djelo hrvatske književnosti u šesnaestom stoljeću*). Uz najviše moralne vrijednosti koje Hektorović u djelu i životu promiče, on je tvorac originalnog, jedinstvenog književnog djela, dok je Lucić samo epigon (*uz struju*), a uz to zaslužuje prezir kao čovjek (*okorjeli vlastelin*). Rekli smo već da slične predodžbe o liku i djelu ova dva hvarska književnika srećemo u popularnim (ili pučkim) pogledima i tekstovima, ali nigdje ovako jasno i oštro iznesene. Najbolji primjer za to je knjižica o Petru Hektoroviću naslovljena *Spomen knjiga o Petru Hektoroviću Starograđaninu*, koja je izašla nekoliko godina prije ove Ujevićeve povijesti književnosti. Ne vjerujemo da ju je Ujević imao u rukama (u literaturi je ne navodi), jer je krug njene recepcije bila pretežno lokalna zajednica. Želimo je ukratko predstaviti kao primjer te popularne literature (u smislu da nije nastala u okviru akademske, znanstvene, profesionalno književne ili književnohistorijske okoline), ali koja je među „običnim“ čitateljima oblikovala percepciju hvarske prošlosti.

152 Isto, str. 52.

3.6. LOKALNI GLASOVI – GLASOVI KAMPANILIZMA: FRANE MAROEVIĆ, PETAR KUNIČIĆ, GRGA NOVAK

U ljeto 1922. godine Stari Grad je organizirao proslavu 350-e godišnjice smrti Petra Hektorovića i tom prigodom postavio spomen ploču na Tvrdalju.¹⁵³ Tiskana je i prigodna knjiga pod naslovom *Spomen knjiga o Petru Hektoroviću Starograđaninu (1487-1572)* i podnaslovom *Prigodom 350-godišnjice njegove smrti i otkrića spomen-ploče na Tvrdalju izdao odbor građana za proslavu Hektorovića a uredio F. Maroević*.¹⁵⁴ Namijenjena je, kako piše u Predgovoru, "u prvom redu širim slojevima, da iz nje doznadu najpotrebitije o životu i djelima našeg pjesnika Petra Hektorovića."¹⁵⁵ Autor se u opisu života i djela Petra Hektorovića naslanja na Ljubića, ali donosi i vrijednosne sudove koji su vrlo bliski kasnijim Ujevićevim: "On se rano okanio mladenačkog pjevanja i uozbiljio, a bit će da su na taj njegov preokret znatnog utjecaja imale teške socijalne borbe, koje se tada na otoku vodiše između plemstva potpomaganog od strane vlasti mletačke republike i prostog puka, kojemu se kratila politička uprava."¹⁵⁶ Dalje iznosi prosudbu (ničim utemeljenu na povijesnim podacima) o ponašanju Hektorovića i Lucića prema puku koja je gotovo istovjetna Ujevićevoj: "On je za sva vremena uvidio svu nepravdu nanešenu puku, prozreo teške posljedice po razvitak i napredak mjesta, i prožet idejama ljubavi prema bližnjemu, on se ne postavlja uz plemstvo, već se priklanja više siromašnom puku. Dok njegov suvremenik na Hvaru Hanibal Lucić otvoreno uzima učešća u borbama, dotle Hektorović snuje što će učiniti na dobrobit puka." Ističući dalje njegovu *ljubav prema puku* proglasit će ga nositeljem demokratskih ideala Francuske revolucije: Hektorović "prezrevši tradicije prihvati demokratske ideje

153 Tekst spomen ploče glasi: Nekadašnjem domaćinu/ove povjesničke zgrade/svomu velikomu sugrađaninu/**Petru Hektoroviću**/MCCCCLXXVII-MDLXXII/miljeniku vile slovinske/u prozorju umjetne književnosti/hrvatske/prigodom CCCL obljetnice njegove smrti/a za vrijeme istom izvojevane/narodne slobode/Starograđani sa svih krajeva svijeta/na Tvrdalju u duhu sjedinjeni/radosni harni ponosni/postaviše/XX. VIII. MCMXXII

154 Knjižicu je tiskala Jugoslavenska Štamparija d.d. Split. Ima 61 stranicu, 8 crno-bijelih fotografija i podijeljena je na 8 poglavlja: Predgovor, Uvod, Život, Oporuka, Djela, Osvrt, Narodne pjesme na otoku, Nešto o prošlosti Starigrada. F. Maroević je Frano Maroević.

155 SPOMEN KNJIGA O PETRU HEKTOROVIĆU, Jugoslavenska štamparija, Split, 1922., Predgovor bez paginacije

156 Isto, str. 9.

jednakopravnosti."¹⁵⁷ Govoreći o Hektorovićevom djelu najviše će pažnje posvetiti *Ribanju*, kojeg proglašava "samoniklim djelom u našoj staroj književnosti", koje je "originalna koncepcija Hektorovića i jedan dio njegovog života."¹⁵⁸ Za razliku od Dubrovčana koji njeguju *razuzdanu poeziju ljubavi i milovanja*, te opjevavaju vile, satire, vitezove *sa puno romantičnosti*, Hektorović uzima kao građu za svoje djelo "jedan izlet na moru, koji je sam proživio sa tri pučanina-ribara, i prikazuje sve istinski i realno, kako se je i zbilo". On je zbog toga "realist, i to prvi naš realist; i u tome je njegova važnost. Osim toga Hektorović je i prvi sakupljač naših narodnih pjesama."¹⁵⁹ Ova karakterizacija Hektorovića kao *realista* postala je kasnije gotovo opće mjesto o Hektoroviću,¹⁶⁰ kao i ona o njegovom odnosu prema puku. Lucićev elitizam također će se dugo provlačiti kroz literaturu, iako novija istraživanja nisu dokazala da je ovaj stereotip o dva najistaknutija hvarska književnika (pogotovo o njihovom različitom ponašanju za vrijeme ustanka hvarskih pučana¹⁶¹) zasnovan na povijesnim činjenicama, odnosno dokumentima. Ali ova knjiga, kao i ona Ujevićeva, namijenjene *širokim slojevima*, sigurno su imale snažan utjecaj na ovakvu predodžbu.

Godine 1924. pojavile su se dvije knjige iz kulturne povijesti Hvara koje su napisali dva otočanina, Starograđanin Petar Kuničić¹⁶² i Hvaranin Grga Novak,¹⁶³ obje često kasnije citirane, od kojih je ona Grge Novaka doživjela i dva proširena izdanja. Petar Kuničić objavio

157 Isto, str. 10.

158 Isto, str. 31.

159 Isto, str. 33.

160 Iz obimne literature o Hektoroviću koja je nastala u XX. stoljeću izdvajamo samo predgovore u prva dva izdanja *Ribanja* u XX. st., beogradsko iz 1934. i zagrebačko iz 1951., u kojima priređivači naglašavaju Hektorovićev *realizam*: „Bez stilizovanja i umetničkog kićenja, *realistički* i jednostavno“ (Petar Hektorović, vlastelin hvarski: *Ribanje i ribarsko prigovaranje, s predgovorom i tumačenjem Božidara Kovačevića*, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon, Beograd, 1934., str. VI.); „Ta značajka istinitosti izbija prije svega iz Hektorovićeva *realizma*.“ (Petar Hektorović: *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1951., priredio Ramiro Bujas, str. 12.).

161 Vidi TUDOR, 2009.

162 Petar Kuničić (Dol na Hvaru, 1862. – Split, 1940.), učitelj i pisac. Pored brojnih radova iz područja školstva i beletristike, sastavio je prve vodiče po primorskim mjestima Hvara i Visa, te knjige namijenjene omladini iz područja pomorstva. Za više o ovom vrlo plodnom piscu i narodnom prosvjetitelju vidi *Petar Kuničić - učitelj, književnik, rodoljub*, Zbornik radova sa skupa održanog u Dolu na Hvaru XXIII kolovoza 2013., Ur.: Ivica Moškato i Sanja Roić, Udruga Tartajun, Dol, 2014.

163 Grga Novak (Hvar, 1888. – Zagreb, 1978.), povjesničar i arheolog. Profesor na Filozofskom fakultetu u Skopju (1920.-1924.), profesor povijesti starog vijeka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1924. - 1959.). Dugogodišnji predsjednik JAZU, danas Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti od 1958. - 1978.

je knjigu *Petar Hektorović, njegov rod i Tvrdalj*, a Grga Novak prvu suvremenu povijest Hvara – Hvar.¹⁶⁴

Učitelj i spisatelj Petar Kuničić objavio je knjigu kojoj je osnovna misao bila, kako sam govori, "da na temelju nepoznatih i već poznatih podataka posakupim u jednu cjelinu sve vijesti od prvoga Hektorovića do današnjeg posjednika Tvrdalja, a u odnosu su sa Starimgradom i sa Hvarom."¹⁶⁵ Služio se spisima iz Hektorovićevog/Nisiteovog arhiva, i to onima koje je sam spasio iz *ruke mesarima* u Starom Gradu kojima su dospjele "kao stara kartušina, za zamotavanje kobasica!",¹⁶⁶ kao i onima koje je još čuvao u Tvrdalju posljednji baštinik Ante Politeo. Na osnovu ovih dokumenata Kuničić rekonstruira genealogiju obitelji Hektorović od XII st. do Petra Hektorovića, a onda njegovih nasljednika i posjednika Tvrdalja sve do početka XX. st. Mnoge dokumente (oporuke, ugovore...) donosi u cijelosti, pa je ova knjiga postala važan izvor za proučavanje Hektorovića, Tvrdalja, a i povijesti otoka. Zanimljivo je da Kuničić pokušava prevladati kampanilističke prepirke o rodnom mjestu Petra Hektorovića (Stari Grad ili Hvar), koje su obilježile drugu polovicu XIX. st. i koje je Šime Ljubić svojim oštrim, polemičkim pisanjem, potkrijepljenim brojnim arhivskim podacima želio za svagda okončati u korist Staroga Grada.¹⁶⁷ Za razliku od Kuničića Grga Novak u knjizi koja je tiskana iste ove godine ponovno „otvara stare rane“ i oživljava kampanilizam između ova dva stara otočka središta, kampanilizam koji će obilježavati društveni život otoka i u XX. stoljeću.

Kako Hvar XVI. st. i Petra Hektorovića vidi Kuničić?

Grad Hvar bio je mjesto sjedišta vlasti, "a po tome i središte intelektualno, [...] pošto je to mjesto bilo na dohvatu brodovima i Mlečićima i lakše da se obrani zidovima i kulama."¹⁶⁸ Ali plemići i otoka Hvara i otoka Visa, koji su sačinjavali jednu općinu, živjeli su i u Hvaru, i

164 Drugo i treće izdanje izašla su pod nazivom *Hvar kroz stoljeća*. Izdavač je isti: Historijski arhiv Hvar i Narodni odbor općine Hvar, a godine izdanja su 1960. i 1972.

165 KUNIČIĆ Petar: *Petar Hektorović / njegov rod i Tvrdalj / starogradske i hvarske uspomene*, Srpska štamparija, Dubrovnik, 1924., str. 6.

166 Isto, str. 6.

167 O kampanilizmu XIX. st. vidi: N. STANČIĆ, nav. djelo, NOVAK Slobodan P.: Granice Ljubićevog kampanilizma u *Zborniku o Šimi Ljubiću*, Zagreb, 2009. i PERINIĆ LEWIS Ana: *Città Vecchia and Lesina – Everlasting Animosity on the Island of Hvar*, *Coll. Antrpol.* 36 (2012), Zagreb, 2012.

168 Isto, str. 7.

u Visu i u Starom Gradu, gdje su imali svoja imanja i svoje kuće, a nazivali su se *hvarski plemići*. Međusobno su bili povezani: "tako su odličnije porodice o. Hvara sačinjavale jednu veliku obitelj, tim većma što su ih spajale rodbinske sveze, zatim ondašnji plemićki običaji a i okovi."¹⁶⁹ Školovali su se u Italiji i tamo stjecali "ljubav i zanos za znanjem i umjetnošću. Mnogobrojna umjetnička djela građevna, slikarska i t.d. koja rese hvarski otok, svjedoče nam o umjetničkom duhu, a i blagostanju, naših preda. [...] No hvarsko je ostrvo i gnijezdo hrvatske stare književnosti. I ako se izobrazba sticala tuđom knjigom i vladao gospodski duh, ipak neki su odabranici osjećali da krv nije voda. Uz Marulića i četu Dubrovčana ponikli i na Hvaru ljubitelji pučke besjede, te su im imena zlatnim slovima zabilježena u analima osnutka narodne knjige naše. Oni pišu pučkim jezikom i za puk i za gospodu, i tim se jezikom diče i ponose. Prvi se pojavio plemić Hanibal Lucić, za njim slavni naš Hektorović, zatim dično kolo: Mikša Pelegrinović, Jerolim Bartučević (rector scholarum) i sin Hortensije, Marin i Aleksandar Gazarović, Ivan Parožić, Gracijoža Lovrinčević, Franjo Božićević, Vicko Pribojević, Martin Benetović." U ovoj Kuničićevoj slici Hvara nema mjesta za ustanak hvarskih pučana, niti je on važan događaj za razvoj hvarske samosvijesti ili Hektorovićevog književnog djela, kao kod Ujevića i Maroevića. Njegova slika je pojednostavljena i skraćena Ljubićeva. Za razliku od Ljubića u hvarski književni krug uvodi i novog pisca – pučanina Martina Benetovića, kojega je „otkrio“ nekoliko godina prije P. Karlić, objavljujući njegovu „Hvarkinju“.¹⁷⁰

O Petru Hektoroviću i njegovom Tvrdalju, pogotovo Tvrdalju, Kuničić pripovijeda koristeći i navodeći brojne spise koje je otkrio u arhivu baštinka Tvrdalja. Prvi put donosi oporuku Marina Hektorovića, pjesnikova oca iz 1514. godine, kodicil Hektorovićeve oporuke iz 1571. godine (oporuku je objavio Ljubić u Akademijinom izdanju iz 1874.), Hektorovićev ugovor s dominikancima iz 1546. u vezi izgradnje kapele sv. *Pokopanja* (Pieta, oltar na kojem je stajala istoimena Tintorettova slika) u Dominikanskoj crkvi sv. Petra M. u Starome Gradu, drugi ugovor iz 1556. o popravku svoje grobnice kod velikog oltara u istoj crkvi, te brojne manje spise (gracije, ugovore) vezane uz okrupljenje posjeda na Tvrdalju i izgradnju Tvrdalja.

¹⁶⁹ Isto, str. 8.

¹⁷⁰ Martin Benetović: *Hvarkinja*, priredio P. Karlić, *Grada za pov. knj.* 8, Zagreb, 1916.

Ne izjašnjava se gdje se Hektorović rodio,¹⁷¹ a kada priča o njegovom školovanju i mladosti preuzima riječi iz Ljubića (školovanje u Splitu, prijateljstvo s Marulićem, neostvarena želja za školovanjem u Italiji). Ističe kao i prethodni autori njegov odnos prema puku, ali ga ne povezuje s ustankom hvarskih pučana, već *ljubav prema pučanima* proglašava razlogom nastanka *Ribanja*.¹⁷² Tvrdalj Hektorović gradi "iz ljubavi i nagnuća prama prirodi i prama slobodnom življenju između naroda. [...] Njegovi će dvori kroz vjekove, svjedočiti o njegovoj pjesničkoj duši i o milosrdnom srcu."¹⁷³ Prvi je autor koji raspravlja o Hektorovićevoj supruzi: "Ja sam potpuno uvjeren, da Hektorović nije imao suprugu. Lukrica je nezakonito dijete koje lijepe pučanke, pa je on, po ondašnjem običaju, posvojio."¹⁷⁴ Da je kćerka Lukrecija nezakonita kći *lijepe pučanke* postat će poslije opće mjesto u popularnom viđenju Hektorovićevega života. Prvi ističe Hektorovićevu glazbenu izobrazbu.¹⁷⁵ Kuničićeva knjiga i Kuničićeva slika Hvara i Hektorovića ostat će do danas, zbog brojnih dokumenata koje donosi i na temelju kojih se odvija njegovo pripovijedanje, u mnogo čemu neupitna i utjecat će na suvremenu percepciju ovog razdoblja u životu Hvara.

Knjiga *Hvar* Grge Novaka, *profesora Univerziteta u Skoplju*, tiskana je u Beogradu, u *Istorijskoj biblioteci, troškom Opštine grada Hvara*, pisana je ekavicom i srpskom jezičnom varijantom, srpskim jezikom. Ovo je politička i kulturna povijest otoka Hvara (u starom vijeku), a pretežno grada Hvara (u novom vijeku). Već smo spomenuli njene kampanilističke slabosti,¹⁷⁶ a najeklatantniji je primjer uvođenje u povijest grčkih kolonija na Jadranu, pored Isse i Farosa, grčkog *Dimosa*, fantomskog grčkog grada na mjestu grada Hvara ("Avtonomna grčka naseobina Dim(os), osnovana u drugoj polovini IV. stoleća pr. Hrista, bila je po svoj

171 "Je li ga odlična majka Katarina povila na Tvrdalju u Staromu Hvaru ili u sjeni Paladinijeve gotike u Novomu Hvaru, ne mogu stalno da izrečem. Matice ondašnjih rođenih ne opstojе ni u jednom, ni u drugom gradu. Svakako je živa i nepobitna istina, da je Petar dio svoje mladosti pjesničke i mudru starost proveo u Staromgradu." Isto, str. 20.

172 "I ako plemić po krvi, čutio je ljubav prama pučaninu. U dnu proste pučke duše nalazio je čisto i suho zlato. Iz te ljubavi Petrova je duša ispjevala 'Ribanje i ribarsko prigovaranje'. Ta pjesma može da se nazove himnom najljepšom našem pučaninu i primorskom životu." Isto, str. 20. – 21.

173 Isto, str. 21.

174 Isto, str. 40.

175 "Kuhač dokazuje da je Hektorović bio glazbeno dosta izobražen, te da ga možemo ubrojiti nesamo među naše najstarije pjesnike, nego i među najstarije hrvatske umjetnike." Isto, str. 41.

176 Na Novakov hvarski kampanilizam jedino je upozorio Joško Kovačić u svojem doktorskom radu *Razvoj grada i luke Hvara kao vojnog i pomorskog središta* objavljenom u *Grada i priloge za povijest Dalmacije*, br. 25, Državni arhiv u Splitu, Split, 2012., str. 17. i dalje

prilici na mestu današnjeg grada Hvara."¹⁷⁷). Grga Novak, povjesničar i arheolog kao i Ljubić, želi stvoriti antičke temelje svoga rodnog mjesta jer je po njemu, kao i po Ljubiću, antička baština, pa i starija pretpovijesna, dio našeg identiteta i bez tih korijena neki prostor naprosto nije dovoljno vrijedan. *Dimos* se zbog autoriteta autora dugo navodio kao znanstvena činjenica, i tek je poslije njegove smrti ova konstrukcija potpuno odbačena u našoj arheološkoj i povijesnoj znanosti. I druge neke njegove tvrdnje, o kojima ovdje nije mjesto za raspravljati (kao recimo ona o izgradnji Hvarskog kazališta 1612. godine), bile su u vrijeme njegove velike društvene moći (dvadeset godina, od 1958. godine do smrti predsjednik je HAZU) neprikosnovene znanstvene istine. Primjer Grge Novaka dobra je ilustracija Saidove analize moći teksta-knjige koja uz autoritet akademskih autora, ustanova ili čak vlada postaje ne samo neprikosnoveno znanje o nekom fenomenu, nego zapravo sama stvarnost koju tobože opisuje.¹⁷⁸

Najveći dio u knjizi *Hvar* Grga Novak posvećuje *Dobu mletačke vladavine 1420-1797*, od stranice 86. do 214. (knjiga ima 238 stranica), dakle više od polovice knjige koja govori o cjelokupnoj povijesti Hvara, od *Predistorije* do *Jugoslavije*. Doba mletačke vladavine podijeljeno je na tri razdoblja: od dolaska pod Veneciju do 1510., vrijeme *Oružanog Ustanka hvarskih pučana 1510 – 1514 g.*, te na najveće poglavlje *Hvar od god. 1514 do 1797* koje osim političke i društvene povijesti ima i posebna poglavlja: *Literatura*, *Arhitektura*, *Slike* i završno *Život u Hvaru i na Hvaru od XV.-XVII. Stoleća*. Već po ovoj podjeli vidimo da je po njemu Ustanak hvarskih pučana prijelomni događaj po kojemu se vrijeme mletačke uprave dijeli na ono prije i poslije Ustanka. Ustanak detaljno opisuje (razlozi, tijek, posljedice), ali mi se nećemo time baviti, nego ćemo ukratko prikazati sliku Hvara iz početka poglavlja *Hvar od god. 1514 do 1797* koja se odnosi na XVI. st., zatim detaljnije onu iz poglavlja *Literatura* i iz završnog poglavlja *Život u Hvaru i na Hvaru od XV.-XVII. Stoleća*, opet onaj dio koji se odnosi na XVI. stoljeće.

Razdoblje od godine 1514. do 1612. bile su za Hvar „zlatno doba“. "Posle borbe pučana sa vlastelom nastale su u Hvaru mirnije prilike, i ako se borba i dalje nastavila ustavnim putem. Hvar je i dalje napredovao u svakom pogledu; njegovo se stanovništvo množilo, nove

177 NOVAK Grga: *Hvar*, Beograd, 1924., str. 28.

178 E. SAID, nav. djelo, str. 122. – 124.

se lepe zgrade podizale, prosvetne institucije cvetale, a u punoj renesansi bejaše i u Hvaru pun život. [...] A međutim luka bejaše puna lađa iz svih mogućih delova sredozemnog mora i sa Atlantika, mornari svih mogućih narodnosti mešali su se sa Hvaranima, a u danima zimskih oluja ostajali po nekoliko dana, čak i nedjelja, unoseći u život grada internacionalni ton i život."¹⁷⁹ Najtočnije nam je opisao grad Hvar ovog vremena Vinko Pribojević pa ga Novak opširno citira. Također navodi opise Hvara iz izvještaja sindika za Dalmaciju Leonarda Venerija i Jeronima Contarena iz 1535. god., zatim obilno izvještaj Giambatiste Giustiniana iz 1553., pa izvještaj Mihajla Bona i Gašpara Erizza iz 1559., pa apostolskog vizitatora Augustina Valiera iz 1579., pa jednog svjedoka događaja iz 1579. kada je eksplodirala barutana u hvarskoj Tvrđavi. Nakon turskog pustošenja 1571. i katastrofalne eksplozije iz 1579. hvarski plemići razbjegli su se po svojim kućama i imanjima po otoku, ali ih je Venecija prisilila da se povrate u grad. "Baš sada počinje ono doba, kad će Hvarani da dižu građevine koje nas svojom lepotom još danas zanose, kad će da podignu nove crkve i oltare i nakite ih sjajnim delima prvih slikara činkvećenta, seićenta i setećenta. Pesništvo je i nadalje našlo svoj dom u opravljenim domovima hvarske vlastele i pučana, šta više baš sada daće Hvar svetskoj literaturi i nauci velikog svog sina Ivana Franju Biundovića. A kao kruna svom tom kulturnom cvatu sagrađiće se 1612. god. pozorište, naše najstarije pozorište, gde će da se daju pozorišna dela naših pesnika i onih svetske literature, a kao beleg rada, napretka i mira uklesaće se na njegovom pragu zlatne reči – „ANNO PACIS SECUNDO MDCXII“ – druge godine mira 1612."¹⁸⁰ Ovim riječima počinje živjeti mit o Hvarskom kazalištu. Poslije Drugog svjetskog rata, prve godine svog predsjedanja Akademijom, 1958. godine, Novak će objaviti rad *Petar Semitecolo, posrednik u izmirivanju plemića i pučana i graditelj Arsenala, Belvedera i Teatra u Hvaru (1611-1612)*¹⁸¹ kojim će pokušati dokazati svoju tvrdnju o izgradnji Kazališta 1612. godine, rad kojeg će tek 1975. godine akademik Cvito Fisković dovesti u pitanje.¹⁸² Ona moć o kojoj Said govori ovdje se opet pokazala i bez obzira na Fiskovićeve argumente, Novakova „istina“ tek se u zadnje vrijeme oprezno propituje.¹⁸³

179 Isto, str. 114.

180 Isto, str. 120.

181 Objavljeno u JAZU, *Starine*, knjiga 48, Zagreb, 1958., str. 387.- 429.

182 FISKOVIĆ Cvito: Pokladne svečanosti i kazališne igre XVI. stoljeća u Korčuli, u časopisu *Mogućnosti*, broj 5, svibanj 1975, str. 560. Fisković je već primijetio da u ovom radu Novak ne donosi niti jedan dokument koji bi potvrdio da je Semitecolo bio graditelj kazališta. Dapače, većina dokumenata koje Novak donosi, a odnose se na

U poglavlju *Literatura* s podnaslovom *Hvarski književnici od XVI. – XVII. stol.* Novak neće govoriti o djelima hvarskih književnika (*o njima su drugi govorili*) nego će iznijeti neke nove podatke o njihovom "privatnom i javnom životu kao Hvarana."¹⁸⁴ Naglašavat će njihove međusobne prijateljske i krvne veze te njihove aktivnosti u društvenom životu Hvarske komune i službe koje su vršili. Još će jednom opisati Hvar XVI. st. kao „zlatno doba“ u životu grada. Povoljno materijalno stanje i "neprestani dodir sa ljudima iz Italije, koji su na putu za istok ili iz istoka za Italiju, u Hvaru pristajali, neprekidno opštenje sa lepo vaspitanim suprakomitima galija, koji su u hvarskoj luci cele zime boravili, svi vaspitani u Veneciji, koja je upravo tada previrala od bogatstva, nauka, umetnosti i civilizacije, stvorilo je u Hvaru najzgodniji teren za razvitak pesništva." Hvar je bio "žarište novog duha, što ga je renesansna Italija k nama slala." O tome svjedoče građevine iz tog vremena,¹⁸⁵ "a ukus kuća Lucića i Hektorovića, čija imena Hanibal i Hektor podsjećaju na klasičnu starinu, govore nam da su njihova dela iz njihove duše, napunjene renesansnim shvatanjem klasične lepote, potekla."¹⁸⁶ Neobično danas zvuči ovaj povišeni ton kojim Novak priča o renesansnom Hvaru. Ni u druga dva proširena izdanja (iz 1960. i 1972.) on se ne mijenja (promijenjen je samo naslov poglavlja u *Književnost*). Još je čudnije objašnjenje zašto je došlo na Hvaru do razvoja pjesništva: to je posljedica dodira s *obrazovanim vojnicima* - zapovjednicima galija i Talijanima! Nigdje ne spominje da se radi o počecima hrvatske književnosti. Njegov ideološki stav, kojeg Joško Kovačić zove „velikosrpskim“,¹⁸⁷ a sigurno je jugoslavenski unitarizam, vidi se ovdje kao i na drugim mjestima u knjizi, pogotovo onima koji govore o bližoj nam povijesti. U nastavku ovog odlomka o hvarskim književnicima Novak izriče sud o njihovom osjećaju identiteta, ničim ga ne potkrepljujući: "Svi su naši pesnici pravi Hvarani, oni nisu

sporove koje hvarska komuna vodi protiv Semitecola, optužujući ga za nepotrebnu rastrošnost, govori suprotno. Semitecolo je htio obnoviti Arsenal smatrajući ga najvažnijim objektom u Hvaru za Veneciju. Na drugom katu, gdje je natpis iz 1612. godine, uredio je skladište za potrepštine mornarice, a ne „teatar“.

183 Vidi knjigu HVARSKO KAZALIŠTE, Zbornik radova, priredio Nikša Petrić, Matica hrvatska Hvar i Književni krug Split, Split, 2005. i KOVAČIĆ Joško: *Razvoj grada i luke Hvara kao vojnog i pomorskog središta, Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 25, Državni arhiv u Splitu, Split, 2012., str. 253. – 255.

184 Isto, str. 154.

185 To su po njemu *loggia*, kneževa palača, belvedere, fontik, crkve i zvonici. Današnja je povijest umjetnosti izgradnju većine ovih građevina pomakla u XVII. stoljeće, a i sam Novak na prethodnim stranicama ove knjige govori da su nastale početkom XVII. stoljeća.

186 Isto, str. 154.

187 J. KOVAČIĆ, nav. djelo, str. 73.

samo rečju nego i duhom duboko svesni o pripadnosti svojoj komuni, kojoj su odani i koju sinovski vole. [...] Tada je svaki plemić duboko osećao da je 'vlastelin Hvara' (nobilis Lesinae), svaki građanin i pućanin 'građanin i pućanin' Hvara (civis, popularis Lesinae). Drugog pojma o plemstvu, građanstvu i pripadnosti nije bilo."¹⁸⁸ Treba obratiti pozornost na ovu posljednju rečenicu – nitko od hvarskih književnika nema nikakav drugi, širi osjećaj pripadnosti osim onoga da su Hvarani. Novak, to se vidi iz nastavka ovog poglavlja, dobro poznaje hvarsku književnost, a prevodi i objavljuje Pribojevića. Ova tvrdnja sigurno nije znak njegove neupućenosti. Jedini razlog ovog sužavanja osjećaja pripadnosti, osjećaja identiteta leži u ideološkom stavu unitarnog jugoslavenstva, iz kojih je pozicija pisana ova povijest Hvara i u kojoj se hrvatski identitet gotovo nikad ne spominje, te u kampanilističkoj zapjenjenosti njegova pisanja. Spreman je s pozicija kampanilizma, kao uostalom i njegov „takmac“ iz XIX. st. Šime Ljubić, prijeći preko znanstvene suzdržanosti i objektivnosti da bi uzveličao svoj uži zavičaj.

Hvarski književnici XVI. i XVII. st. o čijim *privatnim i javnim životima kao Hvarana* u nastavku govori jesu: Hanibal Lucić, Petar Hektorović, Vinko Pribojević, Jeronim Bertučević, Hortenzije Bertučević, Mikša Pelegrinović, Ivan Parožić, Gracioza Lovrinčević, Franjo Božićević, Ivan Ivanišević, Marin Gazarović, Martin Benetović i Ivan Franjo Biundović. Isti ostaju i u izdanjima iz 1960. i 1972. god. Jedino dodaje kratko poglavlje *Biblioteke*. Izmjene teksta o književnicima su neznatne, jedino znatnije širi tekst o Pribojeviću. U ovim izdanjima pojavljuje se riječ *hrvatska književnost*. Na primjer: rečenica "Mi nećemo ovde govoriti o delima hvarskih pesnika"¹⁸⁹ dobit će u izdanju iz 1960. dodatak *hvarskih hrvatskih pjesnika*.¹⁹⁰ Ili u tekstu o Vinku Pribojeviću prvu rečenicu koja glasi "Pesnici su time, što su pevali našim jezikom, a onda što su se u mnogome ugledali na narodnu pesmu, koju su neki čak u celosti unosili u svoja dela, pokazivali da slovenski osećaju."¹⁹¹ u izdanju iz 1960. samo ijekavizira i mijenja pridjev *slovenski* u *hrvatski*.¹⁹² Sve drugo ostaje isto, pa čak i Franju Božićevića ostavlja u krug hvarskih pjesnika, iako je već Kombol 1945. u svojoj povijesti

188 Isto, str. 154.

189 Isto, str. 154.

190 Isto, str. 145.

191 Isto, str. 161.

192 Isto, str. 150.

književnosti Božićevića smjestio ondje gdje pripada – u splitski književni krug. Najveći tekst je posvećen Hanibalu Luciću. O njemu donosi brojne podatke iz arhivskih dokumenata koji pokazuju njegovo javno djelovanje kao člana uprave Komune, a onda i svoje sudove o njemu kao čovjeku i kao pjesniku: "Navedene stvari iz života Hanibala Lucića, koje smo našli u hvarskim arhivima, pokazuju nam da se naš veliki pesnik u velikoj meri interesovao za svoj grad, svoju komunu i svoj plemićki stalež. Njegova pesma kojom slavi Dubrovnik, samo je pesnički odjek njegove duše, koja je u duhu aristokratskom živela, njegova vila u Hvaru odaje ukus renesansnog profinjenog čoveka."¹⁹³ Nadugo govori o njegovom odnosu prema ženama, temeljeći taj govor na njegovim ljubavnim pjesmama: "Hanibal je ostao i dalje čovek, koji je voleo lepe žene i koji je u ljubavi uživao." Dok je živio kao izbjeglica u Trogiru "nije on ni malo klonuo duhom. I tamo se zaljubio u lepu Milicu Jerolima Koriolanović, kojoj ispeva dve pesme. [...] Lucić je mnogo voleo žene, a da bi se jednoj samo posvetio."¹⁹⁴ Pišući o *Robinji* završava svoj tekst o Luciću riječima: "U njoj se je Lucić sasvim odvojio od savremenih i ranijih uzora i stvorio novu dramu, pre Šekspira, što mu daje odlično mesto u celoj svetskoj literaturi."¹⁹⁵ Tekst o Hektoroviću puno je kraći i bez ijednog podatka o njegovom javnom djelovanju. Novak je morao naići u hvarskim arhivima kojima se služio na takve podatke (vidjeli smo to već kod Kuničića), ali ih prešućuje. Teško je naći drugi razlog za to osim kampanilističkog: Hektorović je tobože Starograđanin, a ne Hvaranin, pa je po Novaku to dovoljan razlog da ga minimizira. Evo nekoliko njegovih rečenica o Hektoroviću: "Sasvim drukčiji je od Hanibala Lucića njegov mlađi suvremenik Petar Hektorović. [...] U mladosti živi on, kao i svi drugi ondašnji hvarski plemići, u zabavama i veselju, provodeći noći uz leut i pesmu, u gradu punom raspojasanosti, plemićkog veselja i pesme. [...] On nije kao Lucić, koji je nemirna i poduzimljiva duha, koga 'sad Vis, sad Stari, sad Novi ima Hvar', on se sve više i više uvlači u tišinu tvrđalja [...] I ako je Hektorović upotrebio mnogo toga od drugih pesnika, on je u svemu dao duh Hvara i to ne Hvara velikog veća i plemićkog burnog života, nego onaj ville i prostog naroda. [...] 'Ribanje' napisano u njegovoj skoro 70-oj god. (1555. god.) delo je smirenog i bistrog uma i vedre duše."¹⁹⁶ O drugim hvarskim književnicima

193 Isto, str. 157.

194 Isto, str. 158.

195 Isto, str. 159.

196 Isto, str. 159. – 160.

navodi samo po neki podatak iz hvarskih arhiva u kojem se spominju kao „javni djelatnici“ – suci, defenzori Komune, svjedoci u sporovima ili kumovi na vjenčanjima ili krštenjima. Jedino o Pribojeviću u poslijeratnim izdanjima (iz 1960. i 1972.) više govori, prilagođavajući svoje pisanje novim političkim okolnostima i novoj ideologiji. Pribojević je *bio pučanin*, pa su *njegove simpatije za stvar puka bile izvan svake sumnje*. Pučki ustanak poslije Drugog svjetskog rata počinje biti tumačen kao prva socijalna revolucija, pa Novak u skladu s tom ideologijom tvrdi da je "Pribojević kazao sve ono, što je pokretalo pučki prevrat na Hvaru, njegovu duboku socijalnu ideologiju, težnju za jednakošću i ličnom slobodom." Novak također interpretira Pribojevićev govor u svjetlu nove nacionalne politike, u kojoj treba vladati uravnotežen odnos između slavenkog (jugoslavenkog) šireg okvira i hrvatskog nacionalnog osjećaja: "Pribojevićevo djelo, strogo naučno pisano prema tadanjim prilikama i mogućnostima, je buntovno. Ono istupa protiv dotadašnjeg mišljenja o Slavenima, ono postavlja novu, veliku i upravo grandioznu tezu o njihovoj povijesti i njihovu tadašnjem stanju. Pribojević je prvi stvaraoc sveslavenske ideje." A tekst završava rečenicom: "Iz njegova govora vidimo, da su u to vrijeme dalmatinski gradovi po narodnosti hrvatski."¹⁹⁷

Nakon opširnih poglavlja o književnosti, arhitekturi, skulpturi i slikarstvu Novak završava ovo dugo izlaganje o Hvaru pod mletačkom upravom tekstom pod naslovom *Život u Hvaru i na Hvaru od XV.-XVII. stola*. Na četiri stranice stvorio je gotovo pjesničku sliku svoga grada u vrijeme „zlatnog doba“. Autoritet autora i prethodnog teksta, opremljenog bilješkama u kojima navodi izvore za svoje tvrdnje, dopušta mu panoramski pogled na gradić koji postaje idilično mjesto blagostanja, visoke kulture svih staleža, među kojima nema sukoba (zaboravlja ovdje na Ustanak pučana), sjajnog života ispunjenog pjesmom, zabavom, plesom, kazališnim predstavama, sajmovima. Gotovo da nema razlike u životu pučana i vlastele, jedino što plemići pjevaju s leutom u rukama, a pučani *pesmom čistom i prostom*, i što pučani više vole crkvena prikazanja. Ova Novakova slika Hvara duboko se urezala u kasnije i suvremene predodžbe renesansnog Hvara.¹⁹⁸

197 Isto, str. 150. – 151.

198 Zbog važnosti i utjecaja ove Novakove predodžbe o Hvaru XVI. st. donosimo širi ispis iz njegove knjige: „Sjajan beše život u Hvaru krajem XV. i početkom XVI. st. Hvar bejaše središte svega života celog otoka, u njemu se skupljala vlastela u veliko veće, pučani i građani u pučku kongregu. Često je preko 90 vlastele sedelo i rešavalo u velikom veću. Taj sjajni skup ljudi, u hvarskoj humanističkoj školi lepo vaspitanih, oduševljenih često za antičku kulturu, prefinjenih boravkom u Veneciji, gde su kao poslanici komune često odlazili, davao je visoki

Velik je bio utjecaj ove Novakove povijesti Hvara na sve kasnije autore koji su pisali o Hvaru. Već je Kombol navodi 1945. god. kao ključno djelo iz koje crpi podatke o Hvaru za

ton hvarskom društvu. Suci komune, defenzori, soprastanti, kamerlengi, koji se birahu u velikom veću znali su da svoja časna mesta odlično zastupaju. U tom skupu plemića bejahu i svetle zvezde u našoj literaturi: Hanibal Lucić, Petar Hektorović, Marin Gazarović, a onda Jeronim Bertučević, njegov sin Hortenzije, Mikša Pelegrinović i drugi. [...] Pod velikim lukovima hvarske 'loggie', u hvarskoj crkvi svetog Marka, u katedrali, u velikoj sali duždeve palate, skupljahu se oni da uveličaju sjaj božje službe, da rešavaju o sudbini hvarske komune ili da sud izriču, uvek svesni svog vlasteoskog porekla, ponositi i gordi. Svaki je od njih imao svoju kuću u Hvaru, ali su im polja bila često podalje. Tamo bi se razišli, u letu i ranoj jeseni, da nadziru berbu i uživaju u tišini i samoći ili da se nađu među svojim težacima. [...] More, koje je delilo Hvar od ostale Dalmacije, udarilo mu je oštre granice i zato se mogla da ta svest o čvrstoj zajednici celog otoka Hvara odgaji i osnaži. To je i činilo sve njih i vlastelu i pučane članovima jedne porodice, u kojima su se porodične svađe, pa i krvave, u kući rešavale. [...] Pučani, među kojima se računaju i građani, celog otoka, sačinjavahu, preko svojih odaslanika pučku kongregu. Njezini prvaci bejahu često odlično vaspitani. To bejahu građani Hvara, od kojih su skoro svi svršili humanističku školu zajedno s plemićima. [...] Ti pučani-građani znali su da visoko dižu kulturno stanje svojih sugrađana. I oni polaze u Veneciju i oni dolaze u neposredni dodir sa kulturom savremene Italije, prenose je kući i pretaču u svoj jezik. Treći odličan skup, onaj hvarskog klera, sa 12 kanonika i mnoštvom sveštenika i kaluđera, od koji se ističu Dominikanci, ima u svojoj sredini vaspitanih ljudi. [...] Svi se ovi druže sa mnogobrojnim strancima sviju narodnosti, koji dnevno u hvarsku luku stižu, [...]sa mladim mletačkim svetom, koji se vaspitava na galijama da bude dostojan naslednik Dandola, Orseola, Moceniga i Pisani-a. [...]

Blagostanje je opšte. I plemići i bogati građani-pučani grade krasne palate, dižu po crkvama sjajne oltare, na njima stavljaju skupocene slike, želja za lepim je opšta.

Puk traži i dobiva crkvena prikazanja još u XVI. stoleću, ona se u Hvaru razvijaju najviše krajem XVI. i početkom XVII. st., kad ih u svoje ruke uzmu Marin Gazarović vlastelin i pučanin Sabić Mladinić. [...]

Dok se je ovako [gledajući crkvena prikazanja, op. a.] Hvar zabavljao i i vaspitavao u velikoj nedelji, on je gledao sasvim druge stvari u karnevalu. To su dramska dela Gazarovića i Benetovića, a onda i talijanskih autora. Ova su se davala u teatru. [...] Osim dramskih prikazivanja voleli su Hvarani ples. [...] Osim toga bejaše u Hvaru raznih svečanosti, u prvom redu „fiera“ (sajam) Sv. Stjepana, kad se narod zabavljao, snizile carine, bacali vatrometi i sl. [...]

Još u XV. st. bejaše u Hvaru sve, što je ondašnjem kulturnom čoveku trebalo: škola, crkva, lekari, apoteka, teatar, balovi, muzika i dr. Granica između vlastele i građana, izvan velikog veća i pučke kongrege, ne bejaše strogo povučena. Oni se međusobno druže i prijateljuju, građani nastoje da ih dostignu i prestignu. Plemićka i građanska mladost činkvečenta i seičenta bejaše razuzdana i obesna. Brojevi nezakonite dece razmerno su veliki...”

Zanesen očito vlastitim riječima i slikama povjesničar Novak postaje literat i završava ovo poglavlje osobnim pjesničkim uzletima:

„A tamo iza balustrada i gotskih fino izrezanih prozora, u prostranim salama pred velikim mletačkim ogledalima, negovahu hvarske vladike svoja bela lica, uz mnoštvo parfema i pudera, da osvajaju i zavode. [...]

Da, kad se hvarski opojni suton spuštao na zemlju, spuštale su se s njime i mnoge otajne sile, bezgranične raspojasanosti i opoja. [...]

A tamo u predgrađu, subotom posle dugog rada, odzvanjaše druga pesma, bez leuta, pučka. Ona bejaše čista i prosta, ali iskrena i otvorena, nikla iz duše čoveka koga su bili i zemlja i more, ali koji je u hvarskoj komuni imao ona čovečja prava, kakva izvan naših komuna nisu nigde u Evropi pučani imali. Ta su prava, stečena dugom borbom i velikim žrtvama, davali njemu puno pravo da i njegova pesma odjekne od bedema grada, koji je i on kao vlastelin iz sve duše voleo.“ Isto, str. 210. – 213.

svoju povijest hrvatske književnosti.¹⁹⁹ Poslije Drugog svjetskog rata dva ijekavizirana njena izdanja postala su osnovna literatura za pisanje o Hvaru. Autoritet Grge Novaka bio je nedodirljiv, pa je ova knjiga formirala *hvarski diskurs* (u Saidovom smislu riječi). Osim znanstvenika prihvatili su ga i književnici²⁰⁰ i tako je slika Hvara koju je izgradio Novak postala opće mjesto hrvatske kulture.

3.7. ESTETIČKI GLAS – KROČEANSKA KONCEPCIJA KNJIŽEVNOSTI: KOMBOL

Poviest hrvatske književnosti do preporoda Mihovila Kombola iz 1945. godine prva je moderna povijest starije nacionalne književnosti u kojoj su književni (ili književnohistorijski) kriteriji u vrednovanju pojedinih književnika ili djela stavljeni ispred kulturnohistorijskih, što i sam autor naglašava u uvodnoj *Napomeni*.²⁰¹ Ali koji su to književnohistorijski kriteriji i s kojih estetskih pozicija se vrednuje književnik i njegovo djelo Kombol nam nigdje izričito ne navodi, iako znamo da je bio sljedbenik Benedetto Crocea.²⁰²

U dva uvodna poglavlja za književnost renesanse, *U svietlu preporoda* i *Humanizam i njegovi odjeci*, Kombol kultiviranim i sažetim jezikom opisuje vrijeme i duhovnu klimu koja je stvorila hrvatsku književnost XVI. stoljeća. Uz već dotad usvojene predodžbe o tom dobu (talijanski kulturni utjecaj, razvijene gradske sredine na Jadranu, postojanje patricijsko-građanskog sloja sposobnog za više oblike kulturnog života i usvajanja renesansnih aristokratsko-estetskih ideala, a "koji nisu nikad postali svojinom širokih narodnih masa",²⁰³

199 KOMBOL Mihovil: *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1945. str. 412., 414.

200 Od brojnih književnih djela nastalih poslije Drugog svjetskog rata, a koja tematiziraju Hvar, vidi za ilustraciju dvije novije knjige: BARBIERI Veljko: *Hvar – kantilene i kartoline*, AGM, Zagreb, 2000., poglavlje *Renesansni kometi*, str. 75.- 94., i TODOROVSKI Zvonko: *Mandrač ili čudesna pripovijest o Petru Hektoroviću*, Naklada Lukom, Zagreb, 2005., Knjiga druga, str. 66. – 102.

201 KOMBOL Mihovil: *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1945., str. 5. Drugo izdanje objavila je Matica hrvatska 1961. godine.

202 Za Kombolov pristup građi kojom ispisi povijest književnosti HKE navodi: "Nakon određenja kulturnopov. konteksta slijede ocjene i opisi pojedinih glavnih predstavnika i njihovih djela po načelima croceanske estetičke misli, koja pretpostavlja individualnost i nezavisnost u izricanju sudova, ekonomičan stil, poznavanje svjetskih književnosti i odbacivanje konvencionalnosti." HKE, sv. 2, 2010., str. 352.

203 Isto, str. 53.

doba humanizma kao tipično doba literata i literature), Kombol nam donosi i jednu sasvim novu, i rijetko kada poslije njega ponavljanu tvrdnju o ulozi hrvatskih žena za razvoj književnosti na narodnom, hrvatskom jeziku: Žene su "udajama ulazile u gradske domove, unoseći u njih jezik i običaje svoje rase. Pri kraju srednjeg vieka su latinski i talijanski jezik u tim gradovima jezici učenosti, više uprave i politike, dok je hrvatski ne samo jezik kmetova i gradskog puka, već i porodični jezik gospodskih domova, jezik dječje igre, majka i sestara, a po tom i jezik pjesništva."²⁰⁴ Potkrepu ovoj Kombolovoj tezi daje i jedan onodobni svjedok vremena, mletački izvijestitelj Zan Battista Giustinian, na kojeg se Kombol ne poziva, ali kojega je mogao čitati, jer je njegov izvještaj s puta po Dalmaciji objavio Šime Ljubić još 1880. u *Commissiones et relationes venetae*, tom III., JAZU. Opisujući dalmatinske gradove Giustinian na nekoliko mjesta ističe upravo žene i njihovo inzistiranje da govore hrvatskim jezikom, iako se oblače po „talijanski“.²⁰⁵ O ulozi žena, koje su osim rijetkih iznimaka (Milica Koriolan Čipiko, Gracioza Lovrinčević, Cvijeta Zuzorić) ostale anonimne i nestale u povijesnom zaboravu, vrijedilo bi posvetiti puno više pažnje osim ovih kratkih napomena.

Još je jedna Kombolova ocjena razdoblja hrvatskog humanizma na sasvim nov i jasan način izrečena: Humanizam kod nas, uz svu važnost za kulturni život, zbog posebnih historijskih prilika, nije mogao pobuditi onoliko "samoniklih težnja i misaonog previranja koliko kod sretnijih zapadnoevropskih naroda", pa je "jedno od glavnih obilježja našeg humanizma njegova idejna konzervativnost i povezanost s vjerskim predajama prošlosti, koje mu daju temeljnu kršćansku boju."²⁰⁶

Navodeći da je Hrvatska u XVI. st. *razčtvorena*, pod četiri raznorodne vlade: *turskom, mletačkom, slobodnom dubrovačkom i banskom hrvatskom u okviru habsburške države*, Kombol zaključuje da je hrvatska književnost XVI. st. u prvom redu književnost dubrovačkih i mletačkih Hrvata, te sažima opis XVI. st. u jednu gotovo literarnu rečenicu: "Kulturni procvat u Primorju, krv i diaspora u pozadini – to je hrvatsko šesnaesto stoljeće."²⁰⁷

204 Isto, str. 56.

205 ŠIMUNKOVIĆ Ljerka: *Dalmacija godine gospodnje 1553.*, HTKU Dante Alighieri Split, Split, 2011., Giustinianov putopis po Dalmaciji detaljno će se analizirati u drugom poglavlju.

206 Isto, str. 74.

207 Isto, str. 57.

Prelazeći poslije ovog općeg uvoda u razdoblje renesanse na opis i kritičku književnohistorijsku analizu pojedinih autora i njihova djela, Kombol daje vrijednosni sud o većini poznatih djela naše književnosti. Nigdje eksplicite ne navodi motrište s kojega promatra ova djela kao samostalne književne/umjetničke tvorbe, osim u rečenici u kojoj negativno ocjenjuje Hektorovićevo *Ribanje*, koje "ne djeluje kao istinska poezija, koja nije nikad u samom opisivanju i pripoviedanju kao takvom, već u slikama stvorenim od čuvsveno uzbuđene fantazije."²⁰⁸ Kada odbacimo kulturnohistorijski princip vrednovanja, a književni svedemo na tako definiranu *istinsku poeziju*, na „nadahnuće“, onda je razumljivo da većina djela i autora hrvatske renesanse neće dobiti prolaznu ocjenu. Tako je i „otac hrvatske književnosti“ Marko Marulić tek *nepoletno didaktičan* i koji bi zbog toga ostao tek važan u povijesti kulture, ali ne i pjesništva, da nam nije ostavio *Davidiadu* i *Juditu*, u kojima ima "pojednosti koje su plod jasnijih viđenja", te dijelova, pogotovo u *Juditi*, gdje je "Marulićevo pričanje na nekim mjestima ipak oživljeno i nije sputano praktičnom namjernošću koliko u drugim pjesmama."²⁰⁹

Ništa bolje neće proći ni hvarski književnici, od kojih se Pribojevića, Peleginovića i Benetovića dotiče usput, a koncentrira se, kao i većina njegovih prethodnika, na Lucića i Hektorovića.

Odjeljak o Hanibalu Luciću započinje slikom Hvara XVI. stoljeća koja se naslanja na onu Grge Novaka iz 1924. godine, ali je Kombolova tek skicozna. Hvar je imućna i živahna luka, doživljavao je pučke bune i provale Turaka, kulturne prilike u Hvaru su slične drugim primorskim gradovima, a *tanki vlasteosko-građanski sloj* je kao i u tim gradovima prihvatio *kulturni preokret*.²¹⁰

Ne ulazi u detalje iz života Hanibala Lucića, već se koncentrira na njegovo književno djelo. Ističe kao značajnu za njegove nazore pjesmu *U pohvalu Dubrovniku* u kojoj slavi Grad, posebno njegove aristokratske uredbe, red i slobodu. *Pjesni ljuvene* nastale su prije 1519. godine, ostatak su mladenačkih „skladanja“, pošteđene velikog čišćenja u doba prve zrelosti, kada piše poslanicu J. Martinčiću. Prepoznaje u njima utjecaj P. Bemba, a u cjelini

208 Isto, str. 127.

209 Isto, str. 82. i 87.

210 Isto, str. 114.

ovoj ljubavnoj zbirci "nedostaje ono, što nedostaje većini hrvatskih liričara ovoga doba, to jest neposrednost i toplina individualnog tona." Jedino u poznatoj pjesmi "*Jur ni jedna na svit vila*" digao se je Lucić iznad književnog povoda i ponavljanja.²¹¹ Lucićevo glavno djelo je "*Robinja*", drama vjerne i vitežke ljubavi, u kojoj su njegove prvenstveno lirske mogućnosti došle do vidljivijeg izražaja nego u malim pjesmama, uza sve mjestimične nevještine, konvencionalnosti i razvučenosti.²¹² Detaljnije analizira *Robinju* i na kraju zaključuje da je ona "prvi pokušaj moderne, kompleksnije i psihološki nijansirane drame u hrvatskoj književnosti", a uz to ta ljubavna drama ima i *rodoljubni i nacionalni okvir*, junaci su joj unučad slavni hrvatski banovi Derenčina i Majera Blaža.²¹³ Iako je "*Robinja*" ostala više pokušaj i zalet nego potpuno sazrelo djelo, ipak je ona sa svojom izvornošću [...] izvornošću oblikovanja vlastitih čežnji i ideala – bila jedan od sretnih početaka u našoj novijoj književnosti."²¹⁴

Kombolovim mjerilom *istinskog nadahnuća* ocijeniti književnu ostavštinu Petra Hektorovića pokazalo se kao uzaludan posao. Napominjući da od Hektorovićevih mladenačkih stihova, njegovog *ljubavnog pjesništva* ništa nije ostalo, mi ga danas doživljavamo kao, pomalo ironično to govori, *novog Marulića* čiji stihovi "odrazuju najčešće raspoloženja zrelijih, bolje reći staračkih godina, sklonijih razmišljanju i opažanju negoli čarolijama fantazije."²¹⁵ On je čak prevodeći Ovidijeve *Remedia amoris* uspio pretvoriti Ovidija, "pjesnika ljubavnih rafiniranosti, u neku vrstu kršćanskog moralista."²¹⁶ Ni najpoznatija Hektorovićeva *poslanica – Ribanje i ribarsko prigovaranje* – nije bolje prošla. Pisana je "u opisnom i refleksivno-didaktičkom tonu, istom u kojem su pisane njegove ostale poslanice", a svoj trodnevni put po moru Hektorović "bilježi sa zadovoljstvom i točnošću kroničara."²¹⁷ Uz opis ribanja Hektorović umeće i „ribarska prigovaranja“ koja nisu "ništa

211 Isto, str. 116.

212 Isto, str. 117.

213 Zanimljivo je da je Kombol za potrebe Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu "adaptirao *Robinju* i *Tirenu*, spajajući ih u dramsko djelo *Pir mladog Derenčina* (premijera 12. XI. 1939. HNK, Zagreb, redatelj B. Gavella)." HKE, sv. 2, 2010., str. 352.

214 Isto, str. 120.

215 Isto, str. 123.

216 Isto, str. 124.

217 Isto, str. 124.

drugo nego poučne r i b a r s k e e k l o g e u tadašnjem stilu, pripadajući istom književnom rodu, kojemu su i Zoranićeve ekloge i „razgovori pastierski“ naših drugih pjesnika. Ipak, Ribanje ima – kad se ostave po strani sasvim hladni refleksivno-didaktički dieleovi, koji nažalost zapremaju najveći dio spjeva - zanimljivost putopisa osnovanog na opažanju i razmatranju. Ono zabavlja kao kulturnohistorijska slika ili idiličnošću malih doživljaja i vjernim bilježenjem, osobito u prizorima s ribanjem."²¹⁸ U spjevu se pokatkad "osjeća povezanost s tlom, na kojem je nikao". Ali, Hektorović "se uistinu nigdje ne udaljuje od svoga vremena: njegovo izticanje vrijednosti z l o r u š n i h i u b o z i h običan je izraz kršćanskog shvaćanja, dok je njegov toliko izticanje 'realizam' zapravo fotografija stvarnosti, nepjesnička kao svaka fotografija." I na kraju porazan zaključak da se u *Ribanju* poezija nalazi jedino u bugaršticama koje je Hektorović zapisao i da su one "najdragocjeniji dio Hektorovićeve spjeva."²¹⁹

Ni ostala tri hvarska književnika koja spominje nisu ničim zaslužila književnu slavu.

Mikšu Pelegrinovića naziva *diletantom*²²⁰ čija "*Jeđupka*, kako nam je u rukopisima sačuvana, ni 'zamirita' ni 'izvrstna', već nedarovita i na osamnaest 'sreća' (gatanja) razširena imitacija Čubranovićeve."²²¹

Govor Vinka Pribojevića, koji spominje u dijelu o *govorničtvu* kao književnom obliku, naziva tek *djelcem* koje je bilo toliko popularno da je krajem stoljeća i prevedeno na talijanski. Njegove ideje o „*Slovinstvu*“ ubraja među *fantastične teorije*, koje je nastavio Mavro Orbini (*Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601.), i koje će "smućivati poviesne poglede naših učenih ljudi". Donosi i jedan posve proizvoljan i netočan sud: "Razumije se, da ta mišljenja (*o značaju i veličini Slavenstva*, op. a.) ne će imati neposrednih praktično-političkih posljedica, ostajući u knjižkoj sferi učenjaka, kao i slična oduševljavanja talijanskih humanista za stari Rim ili njemačkih humanista za Arminiusa."²²² Ova tvrdnja je očito netočna, jer u doba Ilirizma, Strossmayerova Jugoslavenstva i ideologije Narodne stranke u

218 Isto, str. 126.

219 Isto, str. 127.

220 Isto, str. 114.

221 Isto, str. 128.

222 Isto, str. 73. i 74.

XIX. st., kao i kod raznih ideologija i pokreta koji su priželjkivali ili opravdavali Jugoslaviju prije Drugog svjetskog rata, ove su teorije imale mnoge *neposredne praktično-političke posljedice*. Teško da Kombol to nije znao. Kao razlog njegove tvrdnje možemo uzeti jedino povijesne okolnosti vremena u kojem dovršava i objavljuje svoju knjigu – Drugi svjetski rat i Nezavisna država Hrvatska. Kombolova *Poviesti hrvatske književnosti* nema onakvu jasnu ideološku podlogu kao Ljubićeva ili Ujevićeva jer on želi o književnosti donijeti estetski, *književnohistorijski* sud, promatrajući književno djelo kao samosvojnu umjetničku tvorevinu. Pa ipak jedno važno djelo i jednu, u kasnijim stoljećima vrlo rabljenu i zlorabljenu ideju o panslavenstvu, ignorira i netočno prikazuje. U ovom slučaju imamo primjer da (današnjim rječnikom rečeno) Kombol govori *politički korektno*, u skladu s dominantnom službenom ideologijom NDH. Bilo bi zanimljivo istražiti da li se ovakvi prodori ograničenja povijesnog vremena u kojem je *Poviest* nastala i objavljena nalaze i u drugim poglavljima, osim u ovome o hvarskoj književnosti.

Martina Benetovića obrađuje u poglavlju *Epigoni*. On je na Hvaru, krajem stoljeća, bio ono što je M. Držić bio u Dubrovniku oko polovice istog stoljeća. U komediji *Hvarkinja* ima prizora koji "podsjećaju već donekle na lakrdijske prizore komedije dell' arte, [...] ali je komedija inače prilagođena shvaćanju građanske sredine, za koju je pisana, ne prelazeći granice dobrodušnih, makar mjestimično i krupnih šala."²²³ Sve u svemu, ta komedija dobiva prolaznu ocjenu iako "se kreće po površini, ali je dosta vješto sklopljena, mjestimično živa i duhovita, [...] (a) s pokladnim razpoloženjem i lakom veselošću Benetović se naslanja na predaje šesnaestog stoljeća i hvarske književnike."²²⁴

Već smo spomenuli da je Kombolova *Poviest hrvatske književnosti do preporoda* bila dugo poslije Drugog svjetskog rata, sve do početka sedamdesetih godina temeljni udžbenik za studente kroatistike. Njegov prikaz hvarske književnosti, njegovi sudovi o hvarskim književnicima tako su postali dio opće percepcije starije hrvatske književnosti. U predodžbi većine onih koji su se bavili književnošću slika o dva najpoznatija hvarska književnika ovim je bila za dugo zapečaćena: Lucić je *pjesnik mladosti i ljubavi*, Hektorović *kršćanski moralist*, čiji stihovi odrazuju *raspoloženja staračkih godina*. Dok je ona o Luciću ostala živa i snažna

223 Isto, str. 182.

224 Isto, str. 183.

do danas, Hektorović je postepeno „rehabilitiran“. Taj je proces započeo Ramiro Bujas izdavanjem *Ribanja* 1951. godine (Petar Hektorović: *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, priredio Ramiro Bujas, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1951.), nastavio Marin Franičević (M. Franičević: *Ličnost i djelo Petra Hektorovića*, Predavanja održana u JAZU, Zagreb, 1962.), a definitivno je promijenio sliku o Hektoroviću *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, Urednik Jakša Ravlić, Posebno izdanje časopisa *Kritika*, sv. 6, Zagreb, 1970. U promijenjenim ideološko-političkim uvjetima poslije Drugog svjetskog rata, ideja o slavenskoj uzajamnosti postala je opet aktualna pa je „rehabilitiran“ i Vinko Pribojević. To ćemo moći pratiti analizirajući povijesti književnosti nastale u zadnjim decenijama XX. stoljeća.

3.8. GLASOVI MEKOG JUGOSLAVENSKOG MARKSIZMA: FRANIČEVIĆ I KOLUMBIĆ

U drugoj polovici XX. stoljeća javilo se nekoliko utjecajnih povjesničara književnosti porijeklom s Hvara, koji su s Grgom Novakom dugogodišnjim predsjednikom JAZU na čelu, ustrajno radili na afirmaciji Hvara i hvarske književnosti. Najstariji od njih je akademik Marin Franičević.²²⁵

Prije svoje dionice/sinteze *Razdoblje renesansne književnosti* u *Povijesti hrvatske književnosti* (I-V, 1974 - 78), Franičević je osim već spomenute knjižice *Ličnost i djelo Petra Hektorovića* objavio i pojedine eseje o hvarskim pjesnicima Hektoroviću, Luciću i Pelegrinoviću (u M. Franičević: *Čakavski pjesnici renesanse*, Zagreb, 1969.), a bio je i jedan od glavnih pokretača književno-kazališne manifestacije *Dani hvarskog kazališta* (u jesen 1973. godine) koja je na znanstvenim skupovima sustavno i dijakronijski istraživala povijest naše književnosti. Njegov utjecaj bio je velik, a uz Grgu Novaka najzaslužniji je da je mit o

225 Marin Franičević (Vrisnik na Hvaru, 1911. – Zagreb, 1990.), pjesnik, povjesničar književnosti i književni kritičar.

Hvarskom kazalištu (*Hvarsko kazalište, treće po redu i prvo komunalno u Evropi, dovršeno 1612. godine*²²⁶) postao opće mjesto naše kulturne povijesti.

Iako je Franičević po zadržavanju stava estetičke i vrijednosne prosudbe subjekta koji o književnosti piše blizak Kombolu, kao angažirani marksistički intelektualac sklon je da u razumijevanje književnosti unosi i njezinu društvenu ulogu, aktualne društvene prilike i da uživljavajući se u svjetove starih pisaca (djelomice kao pjesnik, a manje kao znanstvenik) vidi u književnosti odraz lokalnog života i folklora. Već u općem, uvodnom dijelu o renesansnoj književnosti Franičević polemizira s Kombolom o konzervativizmu naših humanista,²²⁷ ili o izvornosti i samosvojnosti naše renesansne književnosti.²²⁸ Uloga „napaćenog naroda“ u povijesti, opće mjesto u tada vladajućoj komunističkoj ideologiji, ponegdje ovdje progovara vrlo direktno: "Na toj se našoj obali radilo o goloj egzistenciji u doslovnom smislu riječi te se nije moglo mirno razmišljati ni o 'posljednjim stvarima', a kamo li o apstraktnoljudskim i filozofsko-estetskim pitanjima. Na scenu stupa puk. I ta, kakva-takva, pučka podloga naše kulture vuče naprijed [...] Pobune protiv crkvenih poglavara zbog njihove nebrige na jednoj i raskalašenosti na drugoj strani začinju se ponajviše na toj liniji (ugrožene „baščine“ i vjere kao jedine utjehe, op. a.)."²²⁹ A gospodarski prosperitet jedan je od glavnih uzroka književnog i općekulturnog uspona (marksistička teorija o „društvenoj bazi i nadgradnji“), pogotovo na Hvaru.²³⁰

Poglavlje *Hvarski krug* započinje Pribojevićem i njegovom slikom bogatoga i prosperitetnoga otoka, a na toj slici se i zaustavlja. Nadopunjuje je jedino nekim podacima o hvarskim javnim građevinama i umjetninama po crkvama, koje svjedoče o ovom

226 FRANIČEVIĆ Marin: Razdoblje renesansne književnosti u *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 3, Liber/Mladost, Zagreb, 1974., str. 66.

227 "Govori se o konzervativizmu onih naših humanista koji su ostali u domovini, o njihovoj ortodoksnosti i skučenosti nazora. Ta je tvrdnja donekle točna, ali samo donekle. [...] No uza sve to ne može se poreći to da su hrvatski latinisti u najboljim svojim ostvarenjima na razini evropskoj, živ i integralan dio evropskog latiniteta svoga vremena." Isto, str. 8.

228 "I baš se po toj vezanosti za 'rasutu baščinu', pa, ako hoćemo, i po toj sputanosti i svojevrsnim pokušajima suprotstavljanja te po samoniklosti stiha i prilagođenosti izraza, hrvatska renesansna književnost i razlikuje od talijanske i svake druge renesansne književnosti." Isto, str. 15.

229 Isto, str. 10.

230 Isto, str. 65.

gospodarskom prosperitetu, preuzetim iz Grge Novaka, i za vrijeme socijalizma rado isticanom formulacijom o ustanku *obespravljenih seljaka i ribara*.²³¹

Franičevićovo „uživljavanje u *svjetove i ličnosti*“ hvarskih pisaca dovodi ga do nekih novih i neprovjerljivih zaključaka. O Hanibalu Luciću: "Nakon bune, kuge i naročito prve provale Turaka ponovno ćemo se sresti s čovjekom i pjesnikom, koji je sada na drugi način okrenut svijetu što ga okružuje. *Robinja* i još više poslanice i pjesma *U pohvalu grada Dubrovnika* svjedoče o Lucićevoj zabrinutosti, a sada već i konkretnom strahu od turske opasnosti, pojačanom neslogom, pa čak i izdajom kršćana."²³² Nakon bune u poslanici Jeri Martinčiću Luciće se, istina, tuži na 'mnoštvo koje dil razbora ne ima', ali to je, čini se, jedino mjesto u njegovim stihovima gdje takav stav dolazi do izražaja. On je branilac prava plemića, ali oporukom ipak stvara zadužbinu za potporu siromaha i svoje imanje ostavlja nezakonitom sinu Antunu, rođenom od pučanke."²³³ Teško je uočiti nekakav „preobražaj“ Lucićeve nakon *bune, kuge i provale Turaka*, nije točno da on u oporuci stvara zadužbinu za siromahe,²³⁴ a to da je sin Antun rođen u Hanibalovoj vezi s *pučankom* moglo je proisteći jedino iz pjesničke fantazije *pučanina* Franičevića.

O Petru Hektoroviću, osporavajući njegov *realizam* navodi: "međutim su likovi ribara ipak idealizirani, ne samo po tome što izriču neke knjiške mudrosti [...], nego još više po tome što u stoljeću Ivanićevih ustanaka nalaze smisao života u pokornosti i vjernom služenju gospodaru, a to može biti u konkretnom slučaju i istinito, ali s realizmom nema nikakve veze."²³⁵ Ističući Hektorovićev *ipak svojevrсни demokratizam* piše: "Njegova relacija prema Dubrovniku nije lucićevska. Ona nije okrenuta 'plemenitima' koji imaju 'vlast'. Njegovi su prijatelji pjesnici i pisci bez obzira na to jesu li vlastela ili pučani."²³⁶ Po njemu Hektorović će cijeli svoj život proživjeti u Starome Gradu, neće bježati za vrijeme bune pučana i bit će u dobrim odnosima sa seljacima i ribarima. Ovo je naravno netočno, ali se dobro uklapa u Franičevićev svjetonazor.

231 Isto, str. 65.

232 Isto, str. 66.

233 Isto, str. 68.

234 *Oporuka Hanibala Lucića* priopćio Petar Kasandrić, U Zadru, Nagradjena Tiskarnica Petra Jankovića, 1903.

235 Isto, str. 74.

236 Isto, str. 74.

Franičevićeva povijest književnosti je prva u kojoj se ozbiljno i naširoko piše o Mikši Pelegrinoviću. Milivoj Petković je 1950. godine potaknuo dvojbe, razriješene 60-tih godina, oko autorstva *Jeđupke*, pa Franičević razjašnjavajući usput zabunu nastalu oko nepostojećeg Andrije Ćubranovića može, gotovo s nasladom, polemizirati s Vodnikovom (*vrlo neoriginalni*) i Kombolovom (*sasvim diletant*) ocjenom Pelegrinovića kao pjesnika. "Međutim je Pelegrinovićeve *Jeđupke* ne samo izvorno nego i posve originalno i majstorski napisano djelo."²³⁷ "Pelegrinović je jedan od naših najboljih pjesnika XVI stoljeća."²³⁸ "Po njoj je Pelegrinović ne samo jedan od najinteresantnijih nego, začudo, i najutjecajnijih naših pjesnika čitavog predilirskog razdoblja."²³⁹ U toj veseloj pokladnoj igri Franičević dosljedno svome postupku uočava i tada suvremeni život: gusare i Turke, Mlečiće kojima trebaju galeoti i "san o banu 'od jezika svižu naju' (koji bi 'stolovao na Dunaju')." ²⁴⁰ Da li u ovome banu „od jezika svižu naju“ možemo čuti odjeke Pribojevićeva govora o slavenskoj slavi i uzajamnosti?

Četvrti veliki hvarski pisac, *novi meštar* komedije, koji se pojavio krajem XVI. st. je *hvarski pučanin* Martin Benetović. Posebna vrijednost njegove *Hvarkinje* su izvorni likovi "preuzeti iz raznih društvenih slojeva i jezičnih sredina te pokrenuti rukom vješta majstora." Poneki su karikirani, a poneki "dani poznatom hvarskom suzdržljivošću."²⁴¹ Evo opet Franičevićevo „uživljavanje“ koje rezultira posve osobnom i neočekivanom prosudbom („hvarska suzdržljivost“).

Navodi u posebnom odlomku i *Ostale pisce hvarskog kruga* (Pavao Paladinić, Jerolim Pribojević, Frane Antun Bartučević, Vinko Pribojević, Jerolim Bartučević, Hortenzije Bartučević, Nikola Gazarović, Ivan Parožić, Marin Gazarović, Aleksandar Gazarović, Ivan Franjo Biundović, Grgur Vidali, te dva Bračanina koji djeluju u Hvaru: Sabo Mladinić i Juraj Žuvetić), o kojima malo može reći jer je malo ili ništa od njihovih djela došlo do nas. Za Pribojevića će istaknuti kako su njegovi podaci o Dalmaciji i Hvaru "dragocjeni i svakako vjerodostojni", i da je on "prvi u nas s ponosom i nadom govorio o slavenstvu, a nije se ustručavao pred plemićima govoriti s pozicija pučana ni naglašavati tezu o slavenstvu

237 Isto, str. 77.

238 Isto, str. 79.

239 Isto, str. 80.

240 Isto, str. 80.

241 Isto, str. 81.

Istre."²⁴² Za Parožićevu *Vlahinju* reći će da je bila "svakako izvorno djelo i još jedan dokaz o originalnosti renesansnih pisaca na Hvaru."²⁴³

Franičević se u svom prikazu hvarske književnosti osvrće na jezik kojim su ovi književnici pisali (Lucićev je jezik po njemu više književni, temeljen na hvarskoj čakavštini, s utjecajima štokavsko-čakavskog idioma Dubrovčana, dok je Hektorovićev, kao i Marulićev, više govorni jezik), o stihu i utjecajima na stih narodne i leutaške pjesme. Hvarska književnost je originalna i samosvojna dionica hrvatske renesansne književnosti, a u hvarskom krugu djelovala su četiri značajna i posve izvorna hrvatska književnika. Nakon Kombolove porazne ocjene ove književnosti, ovo je ponovno, kao u književnohistoriografskim počecima sredinom XIX. stoljeća, laskava pohvala hvarske posebnosti i važnosti.

Sedamdesetih godina javlja se tekstovima o hvarskoj književnosti novi povjesničar književnosti porijeklom s Hvara (iz hvarske Sv. Nedjelje / Sv. Nedijske) Nikica Kolumbić.²⁴⁴ Svoju povijest hrvatske književnosti XV. i XVI. stoljeća,²⁴⁵ u kojoj se Hvar i hvarska književnost provlači kroz cijelu knjigu, objavio je 1980. godine, a nekoliko važnih eseja i studija o hvarskoj književnosti i književnicima, koje je uz druge teme iz starije hrvatske književnosti objavljavao u raznim časopisima, skupio je 2005. u opširnu knjigu *Poticaji i nadahnuća*.²⁴⁶

Njegova povijest renesansne književnosti pisana je popularno i tečno, što mu je bila i namjera, kako piše u predgovoru. U predgovoru piše i da će "građi pristupiti nešto drugačije [...] nego što je to dosad bilo uobičajeno". To „drugačije“ je pitka kombinacija kronološkog pristupa, "društveno-povijesne uvjetovanosti tipičnih pojava u kulturnom i književnom životu", isticanja idejnih i tematskih preokupacija kod književnika i "literarno-estetske analize

242 Isto, str. 82.

243 Isto, str. 83.

244 Nikica Kolumbić (Zagreb, 1930. – Zadar, 2009.), povjesničar književnosti i leksikograf. Akademik, profesor starije hrvatske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru.

245 KOLUMBIĆ Nikica: *Hrvatska književnost od humanizma do manirizma*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1980.

246 KOLUMBIĆ Nikica: *Poticaji i nadahnuća, Studije i eseji iz starije hrvatske književnosti*, Dom i svijet, Zagreb, 2005.

tekstova."²⁴⁷ Knjiga je tako dobila eklektičan raspon od političke povijesti s pozicija vladajuće marksističke ideologije (jedno je poglavlje naslovljeno *Zaoštravanje klasnih sukoba*) do suptilne analize ritma i stiha renesansnih pjesnika i uživljanja u svjetove starih pisaca, pogotovo hvarskih. Kao i Franičević, Kolumbić je hvarski *pučanin*, koji razumije hvarski svijet *ribara i težaka* XVI. st., a očita je i njegova simpatija prema ustanku pučana. Čak su i procjene pojedinih pisaca obojene tom empatijom, pa dolazi do neobičnih zaključaka. Dok je za Hektorovića već postalo uobičajeno da se ističe njegova bliskost s pukom, pa u tome nije toliko nov,²⁴⁸ kada govori o Luciću, njegova pučka empatija dovest će ga do neobičnih i netočnih tvrdnji: "Nadasve će iz njegovih (Lucićeve, op. a.) djela zračiti neka posebna jednostavnost u izrazu i kazivanju, što će prije svega izvirati iz pjesnikova življenja u ambijentu koji je bio manje opterećen kulturnim i književnim natjecanjima. Osim toga u Hvaru je vladala i nesumljiva otvorenost u međusobnim odnosima staleža, gdje pogotovu poslije pučkog ustanka (1510-1514) daljnje klasne sukobe više nije bilo moguće tumačiti nikakvim uvijenim, skrivenim alegorijskim jezikom. Odatle možda i glavni izvor Lucićevoj izravnosti, odatle privlačivost njegove humanističke jednostavnosti."²⁴⁹

Pelegrićevićeva *Jeđupka* je "prvo pravo i zrelo djelo hrvatske renesanse",²⁵⁰ a osim po velikom utjecaju i brojnim pokušajima imitacije, značajno je "i po vrijednosti nekih životnih maksima koje je on pronosio, po lakoći i bujnosti izraza i po privlačivosti ritamske strukture pogodne i za čakavsku i za štokavsku jezičnu osnovu."²⁵¹

O Luciću iznosi neke zaista proizvoljne podatke o životu (vodio jednostavan život, vjerojatno studirao pravo na nekom stranom sveučilištu, sin je plod slobodne ljubavi s pučankom), a njegova pjesnička nadahnuća svodi "na dva osnovna pokretača: pitanje čiste i iskrene ljubavi te problem nacionalne egzistencije i slobode."²⁵²

247 KOLUMBIĆ, 1980, str. 6.

248 Za ilustraciju navodim samo jedan kraći odlomak: "Živeći u Starigradu Hektorović je sigurno mogao slobodnije kontaktirati s pučanima, sa seljacima i ribarima, nego u Hvaru gdje su klasni sukobi bili izraženiji. Iz tog poznavanja ljudi iz širokih slojeva, iz osjećaja otvorenosti i prisnosti dobrim dijelom je i nastalo njegovo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*." Isto, str. 246.

249 Isto, str. 212.

250 Isto, str. 206.

251 Isto, str. 211.

252 Isto, str. 212.

Hektorović je napisao jedno od najizvornijih djela hrvatske renesanse - *Ribanje*, u kojem se isprepliću realističko opisivanje, demokratizam, moralistički umeci i narodne pjesme, a "sve komponente djela vezuje duboki osjećaj duhovne harmonije, sklad čovjeka s prirodom i životom, a to je vrhunski domet renesanse."²⁵³ I opet jedna proizvoljna tvrdnja: "Hektorović nije mislio da piše veliko umjetničko djelo"²⁵⁴, koja je netočna, jer sam Hektorović *Ribanje* završava stihovima u kojima govori da će njegova poslanica živjeti dok se budu čitala slova našega jezika, dakle, iako je to često i humanistički topos, sa sviješću da je napisao nešto što ima trajnu vrijednost.

Četvrti važni hvarski književnik Martin Benetović koji stvara u *nestvaralačkom vremenu*, kako Kolumbić označuje posljednja desetljeća XVI. stoljeća, desetljeća koja su već razdoblja manirizma, ipak snagom talenta uspijeva "ispoljiti svoje individualne vrijednosti". Njegova *Hvarinja* je ipak izvorna, a "osim likova seljaka i nadničara izvornost Benetovićevom djelu daje i posebna atmosfera intimnosti, neizbježne u manjim, kompaktnijim sredinama, gdje međusobno razumijevanje jamči mirniji život u okviru male komune."²⁵⁵

U ovoj Kolumbićevoj povijesti renesansne književnosti Hvar i *društveno-političke prilike* na Hvaru često se pojavljuju kao ilustracija duha vremena, ali Kolumbić ima i jedan poseban tekst, objavljen prvi put u Zadarskoj reviji 1976. godine, u kojem se upušta u historiografiju. Da je *Ustanak Matija Ivanića i stupanj građanske svijesti hvarskih renesansnih pjesnika*²⁵⁶ ponajviše historiografsko djelo koje se bazira na radovima dvojice hvarskih povjesničara Grge Novaka i Nike Dubokovića Nadalinija, pokazuje i žestoka reakcija povjesničarke Nade Klaić iste godine u *Arhivskom vjesniku* (broj 19-20, 1976-77), o čemu govori i sam Kolumbić u bilješci prilikom pretiskavanja rada 2005. u *Poticajima i nadahnućima*. Terminologija kojom se Kolumbić koristi u prikazivanju povijesti Hvara XVI. st. upućuje na marksistički pristup (*klasna borba, razvoj proizvodnih snaga...*), iako je svjestan da su neuspjeli "svi pokušaji da se hvarski renesansni pjesnici dovedu u izravni

253 Isto, str. 251.

254 Isto, str. 248.

255 Isto, str. 268.

256 Članak je objavljen u *Zadarskoj reviji*, XXV / 1976, br. 3-4, a pretiskan bez promjena u KOLUMBIĆ, 2005.

odnos prema tadašnjim klasnim sukobima na otoku", jer se pogrešno "umjetničko djelo smatralo izravnim odrazom stvarnog života, a ne određenom svijesti o životu, koja je transponirana u umjetnički doživljaj".²⁵⁷ Kolumbić najprije opisuje ranosrednjovjekovnu povijest hvarske komune jer smatra da "određena društvena svijest i ona duhovna zrelost koju pokazuju hvarski renesansni pjesnici, nije se formirala odjednom, nego se rađala i izgrađivala usporedo s razvojem proizvodnih snaga i sa sazrijevanjem društvenih odnosa u našim primorskim krajevima, posebno na Hvaru".²⁵⁸ Tu mu je jako bitan odnos pučani – plemići, stoljetni sukob između središnjeg, težačkog dijela Hvara okupljenog oko Starogradskog polja i otuđenog sjedišta komune - grada Hvara na zapadu (što preuzima iz radova Nike Dubokovića Nadalinića), a glavni događaj (*vremenska točka kad je izvršen konačan obračun sa starim shvaćanjima*) je ustanak Matija Ivanića. Ističući ulogu pojedinca, utjecaj *ličnosti seljaka-pučanina Matija Ivanića*, pokušava se odvojiti od najvulgarnijeg marksističkog tumačenja ovog ustanka kao klasnog sukoba seljaka i vlastele, ali dajući ustanku značajke organizirane "oružane borbe koja se s vremenom okreće u otpor protiv cijele mletačke države"²⁵⁹ morao je izazvati žustru reakciju povjesničarke Nade Klaić. Uz sve slabosti ovakvog pristupa povijesti Hvara, koje su slabosti jednog ideološki vrlo određenog i vrlo krutog razdoblja novije hrvatske povijesti, Kolumbić je donio u ovom članku i neke naznake onog što bi se moglo nazvati identitetom Hvara XVI. stoljeća. Pozivajući se kao i većina povjesničara na Pribojevića i Giustiniana ustvrdit će da se "poseban karakter Hvarana formirao pod utjecajem prometnog položaja mjesta i otoka."²⁶⁰ Najbitniji događaj XVI. st. je ustanak hvarskih pučana pa izdvaja "tri temeljne komponente kojima je hvarski pučki prevrat dalekosežno utjecao na duhovni život obrazovanih Hvarana XVI stoljeća. To su na prvom mjestu snažno izraženi zahtjevi za političkim i pravnim izravnavanjem pučana s plemićima. Druga je komponenta isticanje vrijednosti pojedinca prema njegovim vlastitim zaslugama, što je izraz novog vremena u kojem razvitak proizvodnih snaga pruža sigurnost da čovjek može sam upravljati svojom sudbinom, a kao treća ističe se prelaženje uskih komunalnih i neprirodnih državnih mletačkih granica koje poduzimljive pučane stežu u ostvarenjima

257 KOLUMBIĆ, 2005, str. 23.

258 Isto, str. 24.

259 Isto, str. 29.

260 Isto, str. 27.

materijalnih interesa na određenom stupnju razvoja proizvodnih snaga. Sve su te vrijednosti postale integralni dio duhovnog svijeta kod predstavnika hvarskog renesansnog pjesništva. Upravo te komponente, sigurno ne slučajno, hvarski humanist Vinko Pribojević ističe kao najveće ljudske vrijednosti.²⁶¹ Uočiti će Pribojevićevu karakterizaciju Hvarana kao naročito hrabrih i trezvenih ljudi, njegovo isticanje značaja snažnih individualnosti i osobnih vrijednosti koje čovjek sam stiče bez obzira na porijeklo, što je tipična crta renesanse. Pribojevićevom osvrtu na pučki ustanak Kolumbić će zamjeriti što je "čitav ustanak sveo na potez nekolicine ambicioznih ljudi", ali će zato Pribojeviću pridodati ulogu prvog hrvatskog humaniste koji pokazuje "zamjetan stupanj svijesti o široj narodnoj zajednici", a koji je uz to i "nepomirljivi protivnik Talijana."²⁶² U umjetničkim djelima hvarskih pjesnika pokušat će Kolumbić naći odjeke ovih komponenti *novog građanskog mišljenja*, iako svjestan da je umjetničko djelo tek "rezultat doživljene i u pjesnikovu duhu transformirane stvarnosti."²⁶³ Kod Hanibala Lucića naći će da je "iako aristokrat, u svojoj *Robinji* pogodio misli i osjećaje širokih slojeva", te da je osnovna preokupacija u njegovoj drami "građansko mišljenje o ravnopravnosti partnera u braku."²⁶⁴ Kod Mikše Pelegrinovića pronalazi da on "vrlo otvoreno i samouvjereno stavlja ženu u ravnopravan odnos prema muškarcu."²⁶⁵ Hektorović pak ima *iskreni demokratski osjećaj*, on za razliku od svih drugih hvarskih pjesnika "ne opisuje samo predstavnike određenih ljudskih tipova i kategorija, nego pojedince sa svim osobitostima ličnosti", pa je po tome on "predstavnik krajnjeg renesansnog individualizma."²⁶⁶ Vrlo općenit zaključak ovog Kolumbićevog članka pokazuje kako je teško u umjetničkom djelu kao individualnoj tvorbi dešifrirati znakove općih karakteristika određenog vremena i prostora.

Proučavajući književnost XVI. stoljeća Nikica Kolumbić je među prvima uočio i istaknuo da je prava hrvatska književna renesansa (*njeno trijumfalno vrijeme*) trajala samo dva, tri desetljeća (tridesetih, četrdesetih i pedesetih godina XVI. st.), a da su posljednja desetljeća ovog stoljeća već razdoblje njenog *manirizma*. Tada su nastala i najznačajnija djela

261 Isto, str. 32.

262 Isto, str. 33.

263 Isto, str. 34.

264 Isto, str. 36.

265 Isto, str. 36.

266 Isto, str. 38.

hvarske renesansne književnosti, a Petar Hektorović je uz Držića dostigao vrhunce ove književnosti. Kao i Franičević bio je pod utjecajem dominantnog marksističkog društvenog svjetonazora, sklon uživljavanju u „obespravljeni svijet pučana“ iz kojeg je kao i Franičević potjecao. Usprkos tome uspio je šire sagledati duhovne prostore renesanse i pristupiti književnom djelu kao individualnoj umjetničkoj tvorevini. Kod njega otkrivamo i prvi pokušaj karakterizacije hvarskog renesansnog identiteta.

3.9. IZDVOJENI HUMANISTIČKI GLAS: TONKO MAROEVIĆ

I treći akademik s Hvara, Tonko Maroević,²⁶⁷ početkom sedamdesetih godina počinje objavljivati članke i eseje o hvarskim renesansnim književnicima, da bi 1995. godine u ambiciozno zamišljenoj monografiji *Otok Hvar*²⁶⁸ objavio prvi cjeloviti prikaz hvarske književnosti od renesanse do suvremenosti (ili, kako sam kaže, *pregled hvarske književne aktive*). Iako se pregled zove *Književnost otoka Hvara* Maroević ovdje uključuje i razne druge „ljude od pera“ koji nisu književnici u užem smislu riječi (povjesničare, arheologe, književne povjesničare, publiciste, novinare) pa je on više pregled *pismenosti* (u onom smislu u kojemu to govori Vinko Brešić za Ljubićevo *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*). Radi to svjesno želeći pokazati snažan intenzitet "stvaralaštva koji zaslužuje atribut *genius loci*".²⁶⁹ Idejom o povlaštenom i privilegiranom prostoru, o „duhu mjesta“ koji rađa ovakvu veliku književnu produkciju, koji je poticajan za stvaralaštvo, Maroević će prvi u nas progovoriti na način tzv. *humanih geografa i antropologa* koji razlikuju pojmove prostor/mjesto i koji nekim mjestima daju atribut *autentičnijih od drugih*.²⁷⁰ Maroević smatra da nam povijest ne "pruža laka objašnjenja za neviđen procvat pismenosti i književnosti u šesnaestostoljetnom Hvaru." Kao ograničavajuće okolnosti navodi potpadanje pod Veneciju 1420. koje "nije pridonijelo komunalnom razvitku", zatim pučki ustanak i turske *udare*, istina "nešto kasnije i znatno

267 Tonko Maroević (Split, 1941.), porijeklom iz Staroga Grada, pjesnik, esejist, povjesničar umjetnosti, prevoditelj.

268 Miro A. Mihovilović i suradnici, *Otok Hvar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.

269 MAROEVIĆ Tonko: *Književnost otoka Hvara*, u *Otok Hvar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995, str. 420.

270 ATKINSON D. i drugi: *Kulturna geografija, Kritički rječnik ključnih pojmova*, Disput, Zagreb, 2008., str. 71-79.

blaže od kopnene Hrvatske". Povoljne okolnosti su mu duga tradicija humanističkog obrazovanja, kontakti sa susjednom talijanskom obalom i solidna gospodarska baza. Ali sve to nije dovoljno da bi objasnilo ovaj procvat književnosti u XVI. stoljeću, pa zaključuje da je zbog antičkog, grčkorimskog nasljeđa na otoku, "klasična kultura (pa čak i sama kultiviranost krajolika) mogla blagotvorno djelovati na književno stvaranje, barem uvećavajući svijest sredine o dužnostima i obvezama prema baštini". To posebno značenje (i zračenje) ovog otoka, taj „duh mjesta“, „osjećaj mjesta“, definira, gotovo na isti način kao Francis Violich²⁷¹ desetljeće kasnije kada govori o identitetu Dalmacije i njenih gradića, riječima: "Urbanizirani ambijent grada Hvara (ali i Staroga Grada, Jelse i Vrboske), s gotičkim i renesansnim zgradama i spomenicima, imao je kontrast u snažnoj prirodi, posebno morskoga elementa i bujnoga mirisnoga i šarenog raslinja, dok je otkriće ladanja, življenja u skladu i pomirenosti s okolinom, bitna tekovina toga doba."²⁷² Ovaj ambijent stvorio je pet-šest pisaca koji su paralelno stvarajući "hrvatsku književnost zadužili izvorni i žanrovski tako raznovrsnim djelima", da se hrvatska književnost renesanse i manirizma može "na primjerima pisaca poteklih s Hvara proučavati gotovo kao na idealnom uzorku".²⁷³

Hanibal Lucić mu je "prvi sasvim ostvareni pjesnik", a njegova Robinja "znači kazališni datum i svojevrsnu tezu o povezanosti hrvatskoga prostora u otporu prema nekrstjanima".²⁷⁴ Petar Hektorović je Lucićev *pravi antipod*, dokazujući to već poznatim različitim stavom dvojice pjesnika prema puku, različitim karakterom njihovih građevina – Lucićeva ljetnikovca u Hvaru i Hektorovićeva Tvrdalja u Starom Gradu, odnosom prema Dubrovniku (Lucić programatskom pjesmom, a Hektorović konkretnim prijateljstvom), te karakterom njihovog literarnog djela (Lucić je "odvjetnik trubadursko-leutaške /petrarkističke/ linije hrvatskog pjesništva", Hektorović je "na Marulovoj kršćansko-rodoljubnoj brazdi"). Glavna vrijednost njegova *Ribanja* ogleda se "u svježini opservacije, povremenom dinamizmu akcije i naročito na oduševljenju ljepotom *baštine*".²⁷⁵ Mikša Pelegrinović je sa svojom "Jejupkom, remek-djelom, široko proširenom i vrlo utjecajnom (bio) još jedna važna spona južnohrvatskih

271 VIOLICH Francis: *Most prema Dalmaciji, Potraga za značenjem mjesta*, Litteris, Zagreb, 2013.

272 MAROEVIĆ, 1995, str. 406./407.

273 Isto, str. 406.

274 Isto, str. 407./408.

275 Isto, str. 408./409.

krajeva i dokaz jedinstvenih stilsko-morfoloških tijekova."²⁷⁶ Od suvremenika slavljelog Jerolima Bartučevića ništa nažalost nije preživjelo, ali nam je zato dominikanac Vinko Pribojević "osim smjelih panslavističkih vizija i polemičkih disputa oko užega i širega zavičaja, ostavio [...] seriju autentičnih podataka o arheologiji, ekonomiji, vojnim podvizima i književnim nastojanjima na otoku, inaugurirajući tako polihistorsku aktivnost, karakterističnu za mnoge kasnije hvarske intelektualce."²⁷⁷ O drugim hvarskim književnicima ne može mnogo reći jer im djela nisu sačuvana, ali zato opširnije može govoriti o "prvom građaninu, pučaninu, koji se odaje pisanju" Martinu Benetoviću, koji u *Hvarinji* "uspijeva ostvariti uvjerljivu i dinamičnu kompoziciju, te pritom dobro profilirati lokalne karakteristike i različite govorne modele".²⁷⁸ S Marinom Gazarovićem već smo napustili renesansno razdoblje, odnosno s njim "definitivno zaokružujemo jednu epohu, zatvaramo razdoblje kontinuirana književnog djelovanja".²⁷⁹

Svoj pregled hvarske književnosti od XVI. do kraja XX. stoljeća Maroević će završiti, (ne)skromno ponosan na svoje prethodnike, "s uvjerenjem temeljenim na zbiljskim argumentima [...] da niti jedna druga regionalna jedinica sličnog opsega i odgovarajućih provincijskih ograničenja, nije hrvatskoj književnosti pridonijela toliko zrelih plodova i takve spisateljske predanosti".²⁸⁰

3.10. NOVI KOZMOPOLITIZAM: SLOBODAN P. NOVAK

Na kraju ovog niza autora koji su bitno utjecali na stvaranje današnje percepcije Hvara i hvarske književnosti XVI. stoljeća stoji opet kao i na početku jedan Hvaranin – Slobodan Prosperov Novak.²⁸¹ Ovaj osebujni znanstvenik, društveno angažirani intelektualac

²⁷⁶ Isto, str. 409.

²⁷⁷ Isto, str. 410.

²⁷⁸ Isto, str. 410.

²⁷⁹ Isto, str. 411.

²⁸⁰ Isto, str. 420.

²⁸¹ Slobodan Prosperov Novak (Beograd, 1951.), povjesničar književnosti, komparatist, teatrolog, profesor na domaćim i inozemnim sveučilištima, političar i publicist. Pranećak Grge Novaka.

kozmpolitskih zaleta i krugova kretanja, sklon u pisanju *neočekivanom zaključku, intrigantnom životnom detalju i duhovitom obratu*, ispisao je na tisuće stranica o Hvaru i hvarskim ranovjekovnim književnicima, a objavio je i najnoviju, za sada posljednju povijest hrvatske književnosti.²⁸² Analizirati te tisuće stranica razasutih po knjigama, časopisima i tjednicima bio bi uzaludan posao, pa se ograničavamo na one ispisane u ovoj posljednjoj *Povijesti hrvatske književnosti*, pretpostavljajući da su one odraz trenutne, suvremene percepcije hvarske renesansne književnosti.

U predgovoru Novak će svoju povijest književnosti nazvati „pričom o književnosti“, u kojoj je „malo što originalno“, skrivajući iza takve skromnosti nezadrživu potrebu da ipak bude originalan tumač hrvatske kulturne povijesti, tumač koji se koristi nekonvencionalnom pripovjednom tehnikom da iz „stanja *suprotiva*“ promotri „izgubljenu cjelovitost hrvatske književnosti“, s gotovo ničeanskom ambicijom da *prevrednuje sve vrijednosti*.

Novakova je knjiga, nakon više od stoljeća i pol ustrajnog rada mnogih istraživača, aktualno, suvremeno stanje percepcije Hvara i hvarske književnosti XVI. stoljeća.

Među hrvatskim humanističkim latinistima ističe Vinka Pribojevića koji je "najgorljiviji zagovornik humanističkog slavizma. Pribojević je anticipirao vatikansku istočnu politiku, a njegova se knjiga uza sve manjkavosti i pretjerivanja može smatrati jednim od najzrelijih hrvatskih historiografskih doprinosa u humanizmu."²⁸³

Hanibal Lucić: "Njegov maleni petrarkistički kanconijer koji je nastao dvadesetih godina 16. stoljeća, a iz kojega je pisac sam probrao najbolje stihove, poetska je sinteza svih dotadašnjih iskustava domaće petrarkističke škole, i to one koja je bila u kontaktu s pučkom tradicijom, a i one umjetne."²⁸⁴ Za *Robinju* govori: "U drami koja je bliska renesansnim romansama, i to najviše poznim Shakespeareovim dramama, Lucić je čitavo stoljeće prije smrti velikog Engleza ispričao priču o ljubavnom susretu turske zarobljenice, nesretne kćeri bana Vlaska, i njezina vjerenika viteza Derenčina." Nestale su sve ranije teze o *rodoljubnom*

282 Iz njegovog golemog tiskanog opusa izdvajamo tri velike sinteze koje se odnose na naše promatrano područje: *Povijest hrvatske književnosti, Od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike 1604.*, II knjiga, Antibarbarus, Zagreb, 1997. , zatim *Povijest hrvatske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003. i najnovija *Slaveni u renesansi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2009.

283 NOVAK, 2003, str. 33.

284 Isto, str. 42.

okviru Robinje i ona je, za Novaka, samo "tipična romantična drama o nedaćama krepости, ona je ljubavna drama s odgođenom romantičnošću."²⁸⁵

Mikša Pelegrinović potpuno je učvrstio svoj ravnopravni položaj između dva tradicionalno najznačajnija hvarska pjesnika, Lucića i Hektorovića: "Može se reći da je *Jeđupka* najpopularnije djelo hrvatske renesanse. Sačuvano je dvadeset njezinih fragmenata ili sreća po kojima je taj tekst moguće čitati kao kanconijer međusobno čvrsto povezanih pjesama. *Jeđupka* je zamaskirani dramski tekst, ona je lirski ljubavni vrtuljak na kojemu se u erotskoj igri muškarci prerušavaju u ciganke i proriču budućnost djevojkama u koje su inače zaljubljeni".²⁸⁶

Novak smatra da je potpuno zaboravljena Kombolova prosudba Petra Hektorovića: "Najintegrativnija osoba književne renesanse na otoku Hvaru bio je Petar Hektorović iz Staroga Grada.[...] Djelo po kojemu je Hektorović ostao najdublje zapamćen, i to kao jedan od najizvornijih hrvatskih pjesnika, jest njegov stihovani putopis *Ribanje i ribarsko prigovaranje*."²⁸⁷ Hektorovićev odnos prema „baštini“, koji je inaugurirao Ravlićev Zbornik radova o Petru Hektoroviću iz 1970. godine, a posebno apostrofirao Tonko Maroević, postao je bitna oznaka njegovog cjelokupnog djela: "Baština je Hektoroviću imala najdublje značenje. Ona je za njega bila dvoje, bila mu je stvarni zavičaj ali, još i više, bila mu je baština jezika. Za njega je baština duhovno prethodništvo. Bio je ovaj Starograđanin pjesnik humanističkih nazora, zalagao se za osnovne postulate mediteranizma, a ti su individualizam i pravda u zavičaju. Zbog toga je bio zadivljen ljepotom baštine, vjerujući da samo uz pomoć ljepote čovjek može doći do života koji je dostojan i slobodan."²⁸⁸

Na kraju stoljeća, u vremenu *renesansne krize* i hrvatskog manirizma stoji Martin Benetović koji je "vratio u hrvatsku književnost duh velike komedije. Uspio je oslikati fresku čitave svoje komune, svih njezinih vrijednosti, njezina jezika i mnogih njezinih emocija." U *Hvarkinji* je pokazao da "poznaje prva iskustva komedije dell' arte", dok je *Komedija od Raskota* i svojevrсна kritika dotadašnjeg pastirskog teatra u kojemu se gradsku publiku

285 Isto, str. 44.

286 Isto, str. 45.

287 Isto, str. 45.

288 Isto, str. 46.

prisiljavalo da se približi prikazivanim seljacima, njihovu jeziku i emocijama. Naravno, Benetović nije bio nikakav borac za društvenu pravdu, nego ga je zanimalo kazalište i nov način na koji su seljaci bili prikazivani na sceni."²⁸⁹

Potpuno je učvršćen mit o Hvarskom kazalištu: "Nastala na Hvaru samo nekoliko godina prije nego što je ondje 1612. sagrađeno komunalno kazalište, na prvom katu Arsenala, Benetovićeva *Hvarinja* je na dobar način najavila novo razdoblje u kojemu će komedija doći u ruke profesionalnih glumaca i još više razraditi ono što je on slutio, čvrste maske i scenske figure."²⁹⁰

Slika Hvara XVI. stoljeća je naoko čvrsta i jasna i bitno se ne razlikuje od one koju je još 1924. godine romantično oslikao Novakov prastric Grga Novak.²⁹¹

U ovoj slici Hvara koja je ostala nepromijenjena kroz gotovo cijelo XX. stoljeće jedino je duh hrvatskih europskih integracija, koji je od početka XXI. stoljeća dominantna ideološka podloga, oduzeo nekadašnjim *Mlečićima* epitet izrabljivača i loših gospodara, a Venecijanska Republika postala nešto kao praslika današnje višenacionalne Europske Unije (vidi citat u bilješci 291). Tako je zatvoren ideološki krug od početnog liberalizma i kozmopolitizma Šime

289 Isto, str. 64.

290 Isto, str. 64.

291 "Jedno od najplodnijih središta hrvatske renesansne književnosti, osim Splita i Dubrovnika, bilo je na otoku Hvaru koji se nalazio usred morskog puta tada najveće sredozemne flote. Mlečani su u Hvaru sagradili svoj Arsenal i oko njega se tijekom desetljeća učvrstio zametak javne privrede. I u Hvaru i u Starome Gradu sagrađen je tijekom 15. i 16. stoljeća niz javnih zgrada, a domaćem plemstvu, koje formalno u Veneciji nisu priznavali, lokalni je knez dopuštao da vodi poslove gradske uprave i da se školuje. U renesansnom Hvaru ostat će zapamćene fascinantne arhitektonske intervencije tadašnjih značajnih književnika u krajolik zavičaja. Nigdje kao na Hvaru nisu književnici poželjeli da sagrađe još i palače komplementarne njihovim poetičkim zamislima. Dva najznamenitija Hvarana toga doba pjesnici su Petar Hektorović i Hanibal Lucić, i obojica su sagradili kuće koje u sebi nose mjeru renesansnog epikurejstva, ali ih odlikuje i visoki osjećaj za sklad. Ako je nježniji Lucićev ljetnikovac u suburbanom Hvaru bio nekom vrstom kamenog madrigala, tek osamljena kuća za samoću i rad, onda je Hektorovićev Tvrdalj na morskoj obali u Starom Gradu bio još jedna, ovaj put kamena, molitva suprotiva Turaka, kuća širom otvorena zabavi prijatelja, tvrđava koja im je bila zaklon u opasnim vremenima. A prilike na Hvaru nisu bile uzburkane samo zbog turskih opsada. Hvar je bio politički uzdrman za vrijeme krvave četverogodišnje bune koja je počela 1510. i u kojoj su hvarski pučani pokušali srušiti mletačku vlast, ali kazniti i bahatost domaćih plemića. Pučane koji su sudjelovali u toj krvavo ugušenoj pobuni hvarski književnici nisu podržavali. Oni su pripadali plemićkom sloju i bili su među povlaštenima. Njima venecijanska vlast nije bila neprijatelj, a dubrovački stupanj autonomije kojemu su se divili, bio im je idealom, ali protiv svojega života u Mletačkoj Republici oni nisu bili spremni poduzimati ništa. U upotrebu hrvatskog narodnog jezika u književnosti tada se iz Venecije nitko nije miješao. To je i logično jer Venecija nije bila država niti jednoga naroda. Ona je bila državom svojih stanovnika i jadranski Slaveni i Albanci u njoj su se osjećali zaštićeniji nego njihovi srodnici koji su živjeli u balkanskim gudurama i bili pod turskim zulumom. Srodnu emociju imali su ljudi na Hvaru, a tako je bilo i u Zadru, slično u Marulićevu Splitu, u Kotoru, Šibeniku ili Trogiru, tako se mislilo u crnogorskim gudurama." Isto, str. 42.

Ljubića na početku stvaranja moderne hrvatske nacije polovicom XIX. stoljeća, preko nacionalnih i kolektivističkih ideologija XX. stoljeća, do neoliberalizma i novog kozmopolitizma XXI. stoljeća.

3.11. ZAKLJUČAK

Predodžba o renesansnom Hvaru koju srećemo u tekstovima o prošlosti, pogotovo u povijesti književnosti, historiografiji i povijesti umjetnosti, plod je istraživanja i djelovanja brojnih autora od sredine XIX. stoljeća do danas, a renesansno nasljeđe Hvara osim u znanstvenoj zajednici živo je i u umjetničkim djelima.²⁹²

Suvremena percepcija ovog nasljeđa nije nastala slučajno, niti usput. Proces prijelaza nasljeđa u sferu percepcije,²⁹³ oblikuju generacije povjesničara, književnih povjesničara, književnika, kao i ideologa. Predodžbu o prošlosti ova društvena elita razvija i prenosi na šire društvene slojeve, popularizira. Razvoj i mijene ove predodžbe mogu se pratiti u historiografskim djelima, književnim i povijesnim raspravama, književnim djelima, udžbenicima, a uvijek je ova predodžba odraz stavova koji prevladavaju kod intelektualne i političke elite promatranog vremena.

Istraživanje percepcije hvarskog renesansnog nasljeđa zbog nužnih ograničenja istraživačkog procesa usmjerili smo na praćenje razvoja predodžbe u djelima najznačajnijih i najutjecajnijih historiografa i povjesničara književnosti, od kojih je većina porijeklom s otoka Hvara. Pažnju smo usmjerili i na povijesti nacionalne književnosti, držeći se već uvriježenog stava da povijesti književnosti oblikuju akademski kanon i usmjeravaju proces obrazovanja, dakle imaju široko djelovanje na razvoj predodžbi.

Tekstovi i knjige, uz autoritet akademskih autora i institucija, postaju ne samo neprikosnoveno znanje o nekom fenomenu, nego zapravo sama stvarnost koju se tobože

292 Ako se ograničimo samo na novija fiktionalna djela onda su to npr. romani Zvonka Todorovskog i Veljka Barbierija, kazališne predstave Hvarskog pučkog kazališta, pjesme raznih autora u antologiji Nikše Petrića *Pjesni Hvara, Od Marulića do Šoljana*, itd. Možemo usput reći da se ovo nasljeđe povremeno (zlo)rabi u industriji turizma, kao dominantne gospodarske grane današnjeg Hvara.

293 Kako to pokazuje Marija Todorova na primjeru Balkana, usp. M. TODOROVA, nav. djelo

opisuje. Tako svaki novi istraživač nesvjesno sudjeluje u velikoj igri u kojoj barata *reprezentacijama* stvarnosti, a ne samom stvarnošću koju teži istražiti. Razotkrivanje mehanizma stvaranja *reprezentacija* stvarnosti,²⁹⁴ svijest o moći ustaljenog *diskursa*, navelo nas je da pokušamo istražiti kako je nastao tzv. *hvarski diskurs*. Analizirajući tekstove o Hvaru i hvarskoj književnosti XVI. stoljeća kroz posljednjih sto i sedamdeset godina, mogli smo uočiti kako je nastala predodžba o renesansnom Hvaru i koliko je moć pojedinaca i institucija u kojima su djelovali utjecala na suvremenu percepciju Hvara toga vremena. To je učvrstilo uvjerenje da ne dopiremo do stvarnosti u prošlosti, da se nužno bavimo *reprezentacijama* stvarnosti, te da je potreban veliki oprez u donošenju sudova o jednom prostoru, vremenu i ljudima koji su nekada u njemu živjeli. Epistemološka ograničenja su velika i potrebna je istinska suzdržanost u tvrdnjama.

Već ograničen broj tekstualnih izvora na kojima se stvara percepcija hvarske renesanse limitirajući su faktor za izgradnju pouzdane znanstvene slike. Svi historiografi koji su se bavili XVI. stoljećem ističu nestanak hvarskog komunalnog arhiva u turskom napadu na Hvar 1571. godine. Sliku o Hvaru XVI. stoljeća temelje na dva glavna izvora: Pribojevićevom govoru iz 1525. i izvještaju mletačkog sindika G. B. Giustiniana iz 1553. Svi ostali povijesni izvori (mletački izvještaji, hodočasnički putopisi, vizitacije, oporuke, rijetki ugovori i slično) vrlo su sažeti i smatraju se nedovoljnima za konstrukciju opće slike. Ni korpus preživjele hvarske književnosti XVI. stoljeća ne pruža danas dovoljno materijala za sigurne analize intelektualnog i kulturnog polja koji je djelovao i oblikovao hvarski identitet XVI. stoljeća, jer su ostala tek četiri književnika i četiri nepotpuna njihova opusa (Lucić, Hektorović, Pelegrinović i Benetović), dok je od drugih preživjela tek po koja poslanica.

Najveći dio hvarske renesansne književnosti živio je u rukopisima i prijepisima koji su kolali unutar kulturnih i intelektualnih polja tadašnje Dalmacije. Tiskane su tek tri hvarske knjige: Govor *O podrijetlu i slavi Slavena* Vinka Pribojevića, kao prva tiskana knjiga hvarske renesanse (1532.), te djela Hanibala Lucića (1556.) i Petra Hektorovića (1568.). Nije slučajno da su tiskana samo djela Lucića i Hektorovića jer je obje knjige tiskao jedan bogati plemićki bračni par – Antun Lucić, sin Hanibala Lucića i njegova žena Julija, unuka Petra Hektorovića. To je razlog da su renesansno književno nasljeđe Hvara dugo nakon završetka renesanse

294 Usp. E. SAID, nav. djelo

činila upravo ova trojica književnika. Najveći je dio ovog nasljeđa vjerojatno zauvijek nestao, a književnici slavljani od suvremenika poput Jerolima Bartučevića, utonuli su u povijesni zaborav. Tek su u drugom desetljeću XX. stoljeća „otkriveni“ Martin Benetović i njegove komedije, a pedesetih godina XX. st. „razotkriven“ falsificirani Mikša Pelegrinović, čija je *Jeđupka* stoljećima pripisivana nepostojećem dubrovačkom književniku Andriji Čubranoviću. Tako su u današnjoj percepciji hvarske renesansne književnosti živa samo ova četvorica književnika.

Uočljivo je da su za suvremenu percepciju hvarske renesanse najzaslužniji znanstvenici i književnici XIX. i XX. stoljeća koji su potekli s otoka Hvara, a koji su zbog društvenog ugleda ili moći (akademici, sveučilišni profesori, ideolozi) često bili neprikosnoveni autoriteti u čije se sudove drugi nisu ozbiljno dirali i čije su *reprezentacije* renesansne stvarnosti uzimane kao znanstvena istina. Na samom početku stvaranja nacionalne povijesti književnosti i modernog nacionalnog identiteta stoji Starograđanin Šime Ljubić koji je najzaslužniji da je hvarska književnost ranog novovjekovlja ponovno „otkrivena“ i da su neki od tih književnika, a svakako Petar Hektorović, postali neprikosnoveni stupovi „hrvatskog Parnasa“. Predodžbu Hvara XVI. stoljeća oblikovao je još dvadesetih godina XX. stoljeća Hvaranin Grga Novak i ona do danas nije bitno dovedena u pitanje. On je stvorio i mit o izgradnji Hvarskog kazališta 1612. godine koji je danas prihvaćen kao znanstvena istina. Ova dva povjesničara najveći su reprezentanti otočnog kampanilizma (Šime Ljubić starogradskog, a Grga Novak hvarskog) i njihov znanstveni diskurs bitno je opterećen ovim kampanilizmom. Na kraju ovog niza utjecajnih autora koji su oblikovali današnju percepciju hvarske renesanse stoji pisac najnovije povijesti hrvatske književnosti Slobodan Prosperov Novak, porijeklom Hvaranin, pranećak Grge Novaka. On je tek u nijansama promijenio predodžbu o renesansnom Hvaru svoga prastrica, ali je usvojio ideološke postavke kozmopolitizma i novog liberalizma, vrlo slične onima Šime Ljubića sredinom XIX. stoljeća, pa je tako simbolički zatvoren krug od sto i sedamdeset godina stvaranja percepcije hvarskog renesansnog nasljeđa.

U percepciji renesansnog Hvara postala su dva hvarska književnika čije su jedine knjige tiskane u XVI. stoljeću - Hanibal Lucić i Petar Hektorović, glavni i najvažniji interpretacijski potencijali za izgradnju predodžbi o hvarskoj (i hrvatskoj) renesansi. U interpretacijama njihovog književna djela i njihovog života najlakše je očitati ideološke ili estetičke stavove pojedinih povjesničara književnosti. Vrijednosne prosudbe u njihovom slučaju kreću se u širokim rasponima ideološki uvjetovanih stavova, od potpunog odbijanja bilo kakve

umjetničke ili čak ljudske vrijednosti (P. Hektorović kod M. Kombola, H. Lucić kod M. Ujevića, pučke predodžbe Lucića kod Frana Maroevića) do njihove glorifikacije kao književno najizvornijih (i Lucić i Hektorović kod većine) i najuzvišenijih predstavnika društvenih i osobnih moralnih ideala (recimo Hektorović kod Ujevića, u nešto manjoj mjeri kod Franičevića i Kolumbića).

Ispitati utemeljenost percepcije renesansnog nasljeđa Hvara moguće je jedino novim, otvorenim čitanjem izvornih tekstova XVI. stoljeća, čemu su posvećena poglavlja koja slijede.

4. HVAR I HVARANI U TEKSTOVIMA XVI. STOLJEĆA

4.1. UVOD

Pojam *hvarska komuna* u ovom radu ne uzima se kao pojam koji označava oblik političke zajednice (iako on i to znači) nego kao sintagma koja u sebi obuhvaća stanovnike otoka Hvara i njihov zajednički prostor – otok, dakle zajednica ljudi i otoka, Hvarana i Hvara.

Istraživati predodžbe o otoku i njegovim ljudima, o tome kako su ih vidjeli drugi i kako su oni sami sebe vidjeli gotovo je jedino moguće u tekstovima koji u užem ili širem smislu pripadaju književnosti, odnosno u tekstualnom prostoru u kojemu su sačuvane predodžbe o jednom konkretnom prostoru i nekim konkretnim ljudima u jednom davnom povijesnom vremenskom odsječku.

Traganje za predodžbama Hvara i Hvarana u XVI. stoljeću nismo ograničili na književnost koja je nastala na samom otoku već smo u korpus tekstova uključili i djela nastala izvan Hvara i izvan istočnojadranskog društvenog prostora. Željeli smo istražiti da li se predodžbe koje Hvarani imaju o sebi podudaraju s onima koje drugi imaju o njima. Time se je korpus tekstova bitno proširio, ali je i slika o jednom prostoru i ljudima u njemu postala višeglasna. Naravno da ne možemo govoriti o objektivnoj slici vremena, ali ovako je predodžba koja se stvara na sjecištu viđenja *izvana* i *iznutra* jasnija, kompleksnija, bogatija u detaljima i upitnija za konačne sudove. Ona dovodi u pitanje naše ustaljene percepcije hvarskog XVI. stoljeća i možda otvara nove putove interpretacije, nove predodžbe o „zlatnom stoljeću“ Hvara.

Promatrane tekstove podijelili smo u tri velika poglavlja.

U prvom poglavlju istražujemo pravi *pogled izvana*. Tu su tekstovi hodočasnika XV. i XVI. stoljeća, dnevnik mletačkog dužnosnika, putopisni izvještaj mletačkog *inspektora* i putopis mladog britanskog pustolova.

U drugom poglavlju željeli smo okupiti tekstove dalmatinskih književnika izvan Hvara u kojima je prisutan Hvar ili tek hvarski književnici. Kako su to isključivo poslanice, komunikacijski tekstovi, pokazalo se da je to nemoguće istraživati a da u istom postupku ne uključimo i adresate – Hvarane. Iz toga su proizašla *hvarska intelektualna polja* i preciznija

kronologija hvarske književnosti, te novi razmještaj utjecaja na hvarskom *književnom sazviježđu*.

Treće poglavlje bavi se književnim djelima samih Hvarana.

Ovaj bi se postupak grafički mogao iskazati kao sužavanje krugova istraživanja prema središtu ili, od najširih (europskih?) krugova, preko užih (dalmatinskih) do središta kruga - hvarske književnosti. U samom središtu stoje dvojica ljudi – oni koji su oblikovali predodžbu o zajedničkom identitetu Hvara u XVI. stoljeću – Vinko Pribojević i Petar Hektorović.

4.2. POGLED IZVANA – HVAR OČIMA HODOČASNIKA, IZVJESTITELJA, PUSTOLOVA U XV. I XVI. STOLJEĆA

Nema dvojbe da je samo iskrena pobožnost *dobrog kršćanina*²⁹⁵ mogla krajem srednjeg vijeka potaknuti relativno velik broj ljudi iz europskih zemalja da se odvaže krenuti na dugo, opasno i skupo putovanje do Svete Zemlje. Od kraja XIII. st. više nisu bila moguća oružana (*križarska*) hodočašća, pa je pretežni motiv hodočašća bio molba, pokajanje ili zahvala/zavjet Bogu odnosno Kristu. Put do Jeruzalema bio je gotovo jedino moguć morem, a Venecija je već u ranijim stoljećima bila najčešća polazišna luka. Od početka XV. st. i pravno je regulirala odnos između hodočasnika i mletačkih *paruna*. Mletački brodovlasnici od ovog su posla dobro zarađivali i s vremenom su ustalili rute i pristajanja u usputne luke od Venecije do Jaffe, gdje je plovidba završavala. Jadranska ruta između Venecije i Krfa uključivala je pristajanje u nekoliko obaveznih luka na našoj obali, radi opskrbe i predaha od teške i neudobne plovidbe na galiji ili navi. Osim Poreča, kao prve luke u kojoj bi pristali nakon „opasnog zaljeva“ između Mletaka i Istre, redovno su se ovi brodovi zaustavljali u Zadru, Hvaru i Dubrovniku. Pristajanje u drugim lukama duž istočne obale Jadrana bilo je uvjetovano vremenskim prilikama odnosno neprilikama – premalo ili previše vjetra, teško more, oluje. Neki od hodočasnika ostavili su pisano svjedočanstvo (hodočasnička izvješća) ili uspomene o putovanju (hodočasnički putopisi), a postojali su i hodočasnički vodiči. Još od samog početka tiskarstva ovi putopisi bili su popularno štivo, pa su često doživljavali i više izdanja.²⁹⁶ Najbrojniji hodočasnici bili su iz Svetog Rimskog Carstva, pa je sukladno tome i najveći broj autora njemačkog jezičnog područja. Slijede ih, poredano po brojnosti, francuski, talijanski, nizozemski, i najmanje engleski i češki hodočasnici (i njihovi putopisi).²⁹⁷

295 "Svaki dobar kršćanin voli po kršćanskoj osobini mjesta i krajeve, gdje se Krist, njegov Gospodin, po kojemu on ima bit, život i ime, u ljudskoj prirodi živio i koje je on svojim svetim koracima i svojom predragocijenom krvlju pomazao i posvetio. Radi toga duhom dobronamjeren čovjek ima srdačnu želju vidjeti Jeruzalem i Svetu Zemlju gdje je Krist živio." Felix FABRI: *Duhovno hodočašće*, 1492. citirano iz KUŽIĆ Krešimir: *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.*, Književni krug, Split, 2013., str. 11.

296 Jedan od prvih njemačkih tiskara, Konrad Zeninger iz Nurnberga, izradio je 13 inkunabula, od kojih je jedna hodočasnički putopis sugrađanina Tuchera, tiskan 1482. i 1483. K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 62.

297 Isto, str. 9.

Marinko Petrić, koji se već duže bavi hodočasničkim putopisima, govori da ih je sačuvano preko 200,²⁹⁸ a Krešimir Kužić, koji je do sada u Hrvatskoj napravio najcjelovitiji pregled putopisa u kojima se spominje hrvatska obala, preveo je s njemačkog jezičnog područja čak 94 putopisa.²⁹⁹ Očito postoji još veliki broj u Hrvatskoj nepoznatih hodočasničkih putopisa, a mnogi od njih su najčešće jedino svjedočanstvo stranaca o našoj zemlji u kasnom srednjem vijeku i ranom novovjekovlju. Za potrebe ovoga rada analizirano je 27 putopisa u kojima se spominje ili opisuje, duže ili kraće, Hvar.³⁰⁰ Od toga broja najviše ih je iz njemačkog jezičnog područja – 23, a po 2 su napisana na talijanskom i engleskom. Kako je njemačkih putopisa i inače najviše, sasvim je opravdano i utemeljeno koristiti ove putopise za statističke podatke i šire zaključke o fenomenu hodočasništva u Svetu Zemlju.

Recimo, za 57 putovanja iz Venecije do Krfa (jadranska ruta) iz putopisa njemačkih hodočasnika između 1417. i 1589. godine poznata nam je dužina trajanja plovidbe i dani uplova u pojedine luke na polasku (32 plovidbe) i povratku (25 plovidbi).³⁰¹ Osim Venecije i Krfa, gdje započinju i završavaju sve plovidbe Jadranom, najviše uplova u luku ili lučko područje, koje je uključivalo Paklinske otoke (u 3 slučaja i Vis), imao je Hvar – 33. Po 30 uplova bilo je u Poreč, Zadar i Dubrovnik, 18 u Rovinj, a po 16 u Pulu i Korčulu. U druge jadranske luke brod je pristajao tek sporadično, a u Split, Šibenik ili Trogir, kao važne dalmatinske gradove niti jednom. Već ova površna statistika govori kolika je bila važnost hvarske luke na dužobalnoj jadranskoj hodočasničkoj ruti i podupire tvrdnju onodobnih Hvarana o važnosti njihove luke.³⁰²

298 PETRIĆ Marinko: Toponimija istočnog Jadrana u 15. st. prema suvremenim putopisnim izvorima, *Mogućnosti*, br. 1-3, Split, 2013., str. 78. On sam ističe u ovom članku da je koristio za svoj rad svega 40-tak putopisa.

299 Sve prijevode objavio je u KUŽIĆ Krešimir: *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV. – XVII. st.*, Književni krug, Split, 2013.

300 Ispis iz ovih putopisa, koji sadržava godinu, autora, mjesto i zemlju odakle je krenuo na putovanje, te njegov opis Hvara, dodan je na kraju rada kao Tablica 1.

301 *Tablica trajanja plovidbe duž Jadrana*, Isto, str. 224. – 228.

302 PRIBOJEVIĆ Vinko: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Književni krug, Split, 1991., str. 86. i 87. ("[...]bogatstvo našega grada zbog njegova vrlo zgodna primorska položaja, jer u nj, htjeli ne htjeli, moraju pristati svi koji s robom plovo po Ilirskom moru"), LUCIĆ, 1968., str. 106. (Poslanica Jeronimu Martinčiću: *Zatvoren tamo tja ne čuješ u kutu /u Splitu/, Mornarom kako ja koji sam na putu /u Hvaru/*)

Zanimljiva je i socijalna struktura njemačkih hodočasnika. Od autora putopisa 12 je crkvenih osoba, 53 uglednih građana i 26 visokih plemića.³⁰³ Ova socijalna struktura postaje jasnija kada znamo trošak ovakvog putovanja.³⁰⁴ Za njihov pogled na Hvar također treba imati u vidu društveni položaj hodočasnika.

Dvostruko više hodočasničkih putopisa koji opisuju Hvar je iz XV. nego iz XVI. st. (16 u XV. nasuprot 7 u XVI. st.). Iako je Tridentski koncil 1563. godine još podržavao hodočašćenje i slične pobožnosti, neupitno je da je već krajem XV. st. srednjovjekovni model pobožnosti, otjelovljen i u hodočašćima, bio na izdisaju i da je nova renesansna osjećajnost slabo marila za ovaj vid kršćanskog čašćenja,³⁰⁵ pa je i hodočašća bilo sve manje. S druge strane, hodočasnički putopisi od sredine XVI. st. sve manje imaju vjerskih elemenata, a sve više prevladava (auto)biografija.³⁰⁶

I na kraju, prije nego prijedemo na opis slike Hvara koja se čita iz ovih putopisa, istaknimo dva hvarska pomorca koja srećemo u njima. Jedan je parun Petar iz Hvara /*Peter de Losine*/, pravim imenom Petar Fazanić (? – Venecija, 1566.), potomak stare hvarske plemićke obitelji Fazanić, koji je trgovinom i brodarstvom stekao veliki kapital i nekretnine u Veneciji i Hvarskoj komuni, i čijim imenom se i dan danas zove jedna ulica u Veneciji (*Corte Piero de Lesina*).³⁰⁷ Bio je vlasnik nave koja je s hodočasnikom Seydlitzom prošla pokraj Hvara prema Svetoj Zemlji, u koji nije pristala, ali za kojega Seydlitz kaže (vjerojatno pod utjecajem paruna Petra) da je *najodličniji grad*.³⁰⁸ Drugi Hvaranin je na drugom polu, antipodu društvene ljestvice – galijot Nikola s Hvara. Njega je 1493. godine sreo hodočasnik knez Friedrich III. i udijelio mu dva dukata za otkupninu od turskog zarobljeništva.³⁰⁹

303 K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 30.

304 "Uzevši sve troškove zajedno, iznos je bio vrtoglav. Radi poimanja odnosa cijena, valja istaknuti da je za luksuznije putovanje s kraja XV. stoljeća jedan njemački zidar morao raditi 15 godina, a za troškove asketskog putovanja zaradio bi za dvije godine." Isto, str. 18.

305 NOVAK P. Slobodan: Hodočasnik Santo Brasca na Hvaru 1480. godine, *Hvarski zbornik*, br. 6, Hvar, 1978., str. 46.

306 K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 9.

307 ČORALIĆ Lovorka: *U gradu Svetoga Marka, Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str.117.

308 K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 177. i 178.

309 Isto, str. 180. i 181.

4.2.1. HVAR OČIMA HODOČASNIKA

Dvadeset i sedam putopisa ovdje analiziranih nastali su između 1470. i 1589. godine. Poslije ove godine, zadnje u XVI. stoljeću, Kužić je pronašao još samo 6 hodočasničkih putopisa (posljednji iz 1630./1636.),³¹⁰ što govori o potpunom zamiranju interesa za hodočašća. U nijednom od ovih 6 putovanja nije brod pristajao u Hvar.

U zadnja tri desetljeća XV. stoljeća o Hvaru je pisano u 18 putopisa, a interesantno je da dvije godine zaredom – 1493. i 1494. – imamo po tri različita putopisca. Iz XVI. stoljeća je 9 putopisa, od kojih su 2 s početka stoljeća (1506. i 1521.), a jedan na kraju (1589.). Sredinom ovog stoljeća (od 1553. do 1575.) 6 putopisaca je bilo u Hvaru.

Svi putopisci kada govore o Hvaru opisuju luku grada Hvara i lučko područje oko njega (Paklinske otoke). Ruta mletačkih brodova koji putuju na Levant ide vanjskim kanalima između otoka ili sredinom Jadrana. Niti jedan brod iz ovih putopisa nije prošao između Brača i Hvara, te tako nitko od njih nije mogao vidjeti najplodniji i najnapučeniji dio otoka. Pogotovo mletački jedrenjaci ne ulaze u duboki Starogradoski zaljev, jer to u dugoj plovidbi prema Jaffi oduzima nekoliko dana. Tako smo ostali prikraćeni za sliku ovog dijela otoka u kojem su se (što znamo iz drugih izvora) događala intenzivna društvena previranja (npr. pučki ustanak Matije Ivanića) i gdje je najveći gospodarski potencijal otoka (Starogradosko polje, tada Polje sv. Stjepana i Vrbanja). Dakle, govorimo isključivo o slici sjedišta komune, gradu Hvaru.

4.2.1.1. HVAR U POSLJEDNJIM DESETLJEĆIMA XV. STOLJEĆA

Hodočasnici se u gradu zadržavaju kratko, dan-dva, rijetko duže, što ovisi o vjetru i stanju mora. Sudjeluju u misama u hvarskoj katedrali, za koju se čude da je izvan zidina (Nepoznat, 1472.),³¹¹ ili češće u franjevačkoj crkvi Sv. Marije od Milosti, jer je franjevački

310 K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 541. – 558.

311 U ovom dijelu rada koji analizira sadržaje putopisa navodit će se ime putopisca i godina posjete Hvaru, dok su u Prilogu I citirani dijelovi putopisa koji se odnose na Hvar, kao i njihov izvor.

samostan posebno naklonjen pomorcima, od čijih je priloga i obnovljen (Santo Brasca, 1480.). Samostan je po Brasci i jedino mjesto gdje hodočasnici mogu prenoćiti, ako se žele barem malo odmoriti od neudobnog spavanja na brodu. Zanimljivo je da nijedan ne spominje relikvije svetaca u hvarskim crkvama, dok u svim lukama na putu redovno ih obilaze (moći sv. Šimuna u Zadru su najprivlačnije), iako Pribojević navodi brojne relikvije u dominikanskoj crkvi sv. Marka.³¹² S druge strane, nijedan putopisac ne navodi da je prisustvovao misi u dominikanskoj crkvi.

U Hvaru se redovno opskrbljuju, što nije bilo jednostavno u većini drugih luka na Jadranu. Većina ih je zadovoljna ponudom ("Treba znati da se u toj zemlji /Hvaru/ sve stvari mogu kupiti, a osobito vino i kruh, unatoč tome što tamo na otoku nitko ne zna za žito, jer ono dolazi tamo iz Apulije. Ovdje je mnogo dobrog mesa i ribe...", Nepoznat, 1472.), osim talijanskog hodočasnika Pietra Casole, o čijem će pogledu na Hvar kasnije biti više riječi. Ističu kvalitetu hvarskog vina ("U Hvaru se može kupiti vrlo dobro crno i bijelo vino, pa se hodočasnici često opskrbljuju njime, a i mi zajedno smo ga kupili nekoliko barila.", Sebald, 1479.).

O samom gradu većina hodočasnika govori kao o *malenom, dobrom gradiću* (Nepoznat, 1472.), osim opet Casole. Ističu njegov dobar položaj ("grad Hvar leži između tri brijega", Steigenwallder, 1470.), a posebno ih je dojmila tvrđava nad gradom ("Nalazi se na zgodnom brijegu u slavenskoj zemlji, a iznad grada uzdiže se krasna tvrđava od koje idu zidovi dolje do gradskih zidina, a ima i jaka morska vrata.", Schachten, 1491./1492.; "...i baš na jednom brdu je jedna vrlo jaka tvrđava", Pasberg, 1494.; "...u Hvaru na jednom visokom litičastom brdu iznad grada stoji dobra tvrđava", Marquard, 1494.) Uz samostane i crkve to je jedina građevina o kojoj govore. U luci zatiču brojne brodove ("U Hvaru u luci je stajalo mnogo brodova koje je natjerala vrlo velika oluja", Marquard, 1494.), a jedan hodočasnik posebno ističe u luci veliki mletački trgovački brod s luksuznom robom ("Tamo u hvarskoj luci bio je jedan veliki brod iz Mletaka koji je došao iz Sirije sa svilenim platnom, pamukom i drugim

312 PRIBOJEVIĆ, 1991., str. 86: "...trn iz krune Gospodnje i česticu njegova presveta križa, ostale svetačke moći"

skupocjenim trgovačkim blagom i bio je usidren.", Alexander, 1495.). Dvojici hodočasnika ostalo je u sjećanju da je ovaj otok *pun bujnog ružmarina*.³¹³

O Hvaranima su hodočasnici ostavili malo zapisa, osim Casole. Znamo da trguju u luci, a posebno vinom,³¹⁴ te da u toj živahnoj trgovinskoj aktivnosti sudjeluju i galijoti s hodočasničkih galija.³¹⁵ Bogobojazni su gotovo do dirljivosti,³¹⁶ a jedan hodočasnik naročito je istaknuo poniznost i ljubaznost franjevacu iz samostana Sv. Marije od Milosti.³¹⁷ Ovaj isti putopisac - Santo Brasca,³¹⁸ kancelar iz Milana, ostavio je i kratak zapis u prvom dijelu putopisa s plovidbe prema Svetoj Zemlji, kada se nisu iskricali u Hvaru, ali su bili usidreni u luci. Ovo je možda najslikovitiji prizor iz srednjovjekovnog Hvara: Kada je brod dignuo jedra i krenuo uz franjevački samostan prema pučini, hodočasnici su sa svoje galije pozdravljali redovnike pjevajući u zboru, uz zvuke trublji, „Ave maris stella“.³¹⁹

Pred kraj stoljeća slika se bitno mijenja. Iz 1494. godine su tri putopisa koji opisuju teško, čak dramatično stanje među ljudima u Hvaru. Započet ćemo s Pietrom Casolom, čija je slika Hvara i Hvarana oštra i neugodna.

313 "...a ovdje je među stijenama i mnogo ružmarina, da je to čudo.", Nepoznat, 1472.; "Otok je pun bujnog ružmarina koji je bio u cvatu kad smo mi tamo bili.", Alexander, 1495.

314 "Ljudi s ovog otoka prodaju svoje vino.", Nepoznat, 1472.

315 "...međutim parun nije htio ploviti, jer su se galijoti bavili svojom trgovinom, pa su hodočasnici bili jako nezadovoljni.", Nepoznat, 1494.

316 "I grad pripada Kraljevini Dalmaciji i naseljen je bogobojaznim slavenskim svijetom. Kada smo mi naime na povratku iz Jeruzalema tamo stigli, oni su poželjeli barem rukom dodirnuti odjeću što smo je imali na sebi dok smo boravili na Svetim mjestima i u Svetoj Zemlji!", Steigenwalder, 1470.

317 Redovnici su ih primili "s takvom ljubavlju, takvom radošću i takvom poniznošću za kakve nemam riječi da ih opišem, i usprkos svom siromaštvu učinili su nam veliku čast.", Santo Brasca, 1480.

318 Na istom brodu kojim su plovili prema Jaffi bio je i njemački dominikanac Felix Fabri, čije se *djelo smatra najboljim putopisom srednjeg vijeka, tj. rane renesanse*. Fabri nažalost ništa ne govori o Hvaru, osim što ga spominje u putopisu svoga drugog hodočašća iz 1483./1484. K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 37.

319 NOVAK P. Slobodan: Hodočasnici Santo Brasca na Hvaru 1480. godine, u *Hvarski zbornik*, broj 6., Hvar, 1978., str. 50.-51. U originalu ovaj odlomak glasi: "Quivi non fecemo scala secundo era el proposito del magnifico patrono et desiderio de tutilil perigrini peroche se levo la provenza, nostro prospero vento, ma salutando la Vergene gloriosa quando fossemo arimpecto de la dicta chiesia con soni de trombeti e con canto de l'himno Ave maris stella, recommendandosi a la dicta matre de gratie, et fatta la oblatione consueta ali fratri dei dicto lucho, che venerno a la galea, prosequendo al nostro camino."

4.2.1.2. IZDVOJEN POGLED: PIETRO CASOLA, 1494.

Pietro Casola rođen je 1427. godine u staroj milanskoj plemićkoj porodici. Rane godine proveo je u milanskoj crkvi na raznim dužnostima, da bi 1460. postao tajnik milanskog veleposlanstva kod Pape i u Rimu ostao na toj dužnosti šesnaest godina. 1478. postaje stariji kancelarijski đakon u katedrali u Milanu. S te je crkvene službe krenuo na hodočašće u Svetu Zemlju 1494. godine. Po povratku s hodočašća imao je i druge visoke funkcije u crkvenoj hijerarhiji Milana, a ime mu se spominje i uz izdavanje liturgijskih spisa poznatih pod nazivom *Breviario Ambrosiano*. Umro je u svojoj osamdesetoj godini u Milanu 1507. godine.

Obrazovan i s diplomatskim iskustvom u Rimu, kreće u poznim godinama (67 godina) na hodočašće. Rukopis na talijanskom pučkom jeziku (*in volgare*) u kojem je opisao svoje putovanje čuva se u milanskoj knjižnici Biblioteca Trivulziana, a tiskan je prvi put u Milanu 1851. godine. Na engleski ga je prevela i izdala 1907. godine Mary Margaret Newett, s uvodom i komentarima. Njegov putopis nije tek konvencionalni srednjovjekovni putopis, u kojemu je potpuni naglasak na vjerskoj dimenziji putovanja (ispovijed vjere, moći svetaca, čuda...). Kod Pietra Casole "njegov iskreno religiozni duh ne oduzima ništa oštrini promatranja svakodnevnog života na prijelazu stoljeća, koje se očituje u preciznim gospodarskim i kulturnim procjenama. Zaslužno najpoznatiji dio putopisa je širok opis Venecije i njene nošnje, također politike, plemstva."³²⁰ Casola donosi jednako tako precizne opise i zapažanja o arhitekturi, gospodarstvu i ljudima hrvatskih gradova, u kojima je na polasku ili povratku pristala galija *paruna* Agostina Contarinija, s nadimkom *dall Zaffo* (od Jaffe), čiji nadimak već govori o glavnoj orijentaciji njegovog brodarskog djelovanja.³²¹ To su Poreč, Zadar, Hvar, Korčula i Dubrovnik. On kao Talijan, ne samo zbog jezika, lakše stupa u kontakte sa stanovnicima ovih gradova od njemačkih hodočasnika, pa je vjerojatno i to jedan od razloga što je njegova slika naših gradova potpunija i životnija.

320 Podaci i citati o Pietru Casoli preuzeti su s njegove biografske stranice na web adresi: [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-casola_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-casola_(Dizionario-Biografico)/)

321 Agostino Contarini (?1430. – 1500.) najistaknutiji je, gotovo monopolist, prijevoznik hodočasnika već od 1464. godine, pa sve do kraja XV. st., vidi u K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 196. Na Contarinijevoj galiji 1494. godine većinu posade, koja je brojala 140 *galijota* (ovako se nazivaju mornari koji su plaćeni za svoj rad, ne kažnjenici!), činili su *Slaveni* i *Albanci* i poneki *Lombard*.
https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt, str. 161.

Na plovidbi prema Jeruzalemu u Hvar su samo pristali noću, ali se nisu iskrcali, jer su u zoru 13. lipnja nastavili put. U Hvar su došli iz Zadra u kojemu mu je najsnažniji dojam ostavilo tijelo sv. Šimuna – "najljepša relikvija koju sam ikada vidio, bilo u Rimu ili negdje drugdje."³²² Poslije Hvara prošli su pokraj Korčule i pristali u Dubrovnik, koji ga je očarao ("...najljepši je, po mom mišljenju, od svih koje sam vidio na putu, to jest van Venecije.").³²³

Na povratku iz Svete Zemlje, isplovivši 9. listopada iz Krete, nakon osam dana plovidbe bez zaustavljanja jer im olujni vjetar i teško more to nisu dopustili, pristali su 17. u Korčulu, "tvrđavu (izv. *citadel*) u Dalmaciji, svijetlu i čistu kao divni dragulj."³²⁴ Zadivljen je korčulanskom katedralom.³²⁵ Ističe da se muškarci odijevaju kao Mlečani, a posebno ga intrigira odjeća Korčulanke.³²⁶ Mjesto mu se ipak čini siromašno, jer osim vina kojeg ima u obilju ništa drugo nisu mogli kupiti. Razlog tomu je, po njemu, što nema tko obrađivati zemlju jer su muškarci većinom pomorci.³²⁷

Već sutradan, 18. listopada, na dan sv. Luke Evanđelistara, napustili su Korčulu i, nakon četiri sata jedrenja po jakom jugu, pristali u Hvar.

Emocionalni i estetski doživljaj ovog prostora Casola je izrazio već u prvim rečenicama o Hvaru. Nakon Korčule *svijetle i čiste kao divni dragulj*, došli su u mjesto gdje su našli samo

322 Zadar opisuje kao svijetao i čist grad s lijepim gradskim zidinama, ali bez lijepih palača. Ulice su mu popločane *malim tvrđim šljunkom* (tzv. inkunjadura) *po kojemu mnogi naši Milanezi (mislim na one koji imaju kostoboljne noge) nisu mogli udobno hodati*. Spominje katedralu Sv. Stošije i njeno lijepo unutarnje uređenje i oslike, Franjevački samostan u gradu (lijep, ali ima mali vrt), benediktinsku crkvu Sv. Krševana i lijepu crkvu Sv. Šimuna, gdje su im poslije mise pokazali tijelo sv. Šimuna.
https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt, str. 165. i 166.

323 MØNNESLAND Svein: *Dalmacija očima stranaca*, Fidipid/Sypress, Zagreb, 2011., str. 30. Norveški slavist Svein MØNNESLAND prvi je u nas objavio izabrane dijelove putopisa P. Casole u kojima se opisuju Dubrovnik, Korčula i Hvar. Cjelovit i detaljan opis Dubrovnika i Dubrovčana, o kojima Casola ima samo riječi hvale, nalazi se na https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt, od str. 172. do str. 180.

324 S. MØNNESLAND, nav. djelo, str. 32. "Ulice su uske i mračne, ali su popločane kamenom. Grad je građen na stijeni. Mnoge su kuće građene u modernom stilu i dovoljno lijepe za velegrad."

325 "Katedrala, s obzirom na njenu važnost i važnost grada, divna je.", Isto, str. 32.

326 "Njihove žene očigledno se ne boje hladnoće. Hodaju s potpuno golim prsima i ramenima od grudi na gore, i tako se uređuju da grudi drže odjeću sprečavajući je da padne na njihove noge.", Isto, str. 32.

327 "Mjesto mi izgleda siromašno u svakom pogledu osim vina, kojim obiluje i koje je dobro. Otok nije mnogo obrađen jer su većina muškaraca galijoti i stalno na moru.", Isto, str. 32.

vjetar i vodu, i ostali su zapanjeni da se takvo mjesto naziva gradom.³²⁸ U Hvaru su ostali tri dana, ali njegov doživljaj nije se promijenio; dapače, treći dan žali što je kapetan odlučio još jedan dan ostati u luci ("meni bi bilo drago da smo krenuli. [...] Što je stranac duže ovdje, sve mu više toga nedostaje."). Čak se tuži na propovijed u katedrali ("...ova je naprotiv poticala na razgovor, čak i na spavanje. Dan je završio vrlo tužno za hodočasnike, iz gore spomenutog razloga."). U Hvaru ne nalazi ništa lijepo ("Što se tiče građevina, nisam vidio ništa lijepo tamo, osim palače guvernera /kneza/. Ostale kuće vrlo su skromne i jako ih je malo."³²⁹). Za grad govori da "gledano s mora, čini se mnogo važnijim nego kada se dođe na kopno." A onda raspravlja o imenu grada i jedini je hodočasnik koji zna povijesno ime Fara (od grčkog Faros), ali mu nije jasno zašto se zove Lesina. Pokušava to objasniti izgledom dijela grada pod utvrdom, koji sliči na šilo (tal. Lesina=šilo).³³⁰ Kako se biskup zove biskupom Fara, a ne biskupom Lesine, pretpostavlja da je donji dio Hvara (današnji Burak), gdje je i katedrala, stariji i da je to antički Far. Ovim je Casola prvi načeo problem o kojemu se dugo raspravljalo u hvarskoj povjesnici i koji je razriješen tek krajem XIX. st.³³¹ Pokušao je objašnjenje za ovu nelogičnost dobiti od posade galijske i od stanovnika Hvara, ali nije dobio nikakav odgovor. Možda je i to jedan od razloga zašto za stanovnike Hvara ima samo nelijepe riječi (kad nitko od stanovnika ne zna objasniti ni ime vlastitog grada). Izriječno govori o Hvaranima: "Ljudi

328 "Kada je galijska bila vezana, veći dio hodočasnika iskrcao se na obalu, nadajući se da će pronaći osvježenje, ali nisu pronašli ništa osim vjetrova i vode – nije bilo ni jaja ni ribe, jedva nešto kruha i vina; svi su se vratili na galijsku izražavajući čuđenje da je kapetan pristao na takvom mjestu. Što se tiče namirnica, bolje su prošli u Jaffi. Svi su bili zapanjeni da se Lesina naziva gradom, kada se u njoj ne može naći smještaja niti za jednu osobu." https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt , str. 329

329 https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt , str. 329.- 331. Opisujući grad navodi i jedan zanimljiv podatak, dosad nepoznat u hvarskoj povjesnici: "Postoje neke /kuće/ koje su se počele graditi uz obalu. Kada se završe, bit će lijepe. Čuo sam da su pripadale Dubrovčanima /?/ koji su otišli zbog velikih poreza."

330 Cijeli ovaj zanimljivi odlomak glasi: "Ovaj grad Lesina na latinskom se zove Fara. Gledano s mora, čini se mnogo važnijim mjestom nego kada se dođe na kopno. Smještena je na dva brda, jedno više od drugoga. Po mom mišljenju, ime je vjerojatno dobila zbog toga što je gornji dio sagrađen kao ograđena utvrda i ide prema vrhu kao šilo. Mislim da je donji dio stariji i da se zove Fara jer se tu nalazi episkopalna crkva i biskup se naziva biskupom Fara, a ne biskupom Lesine. Raspitivao sam se o tome na galijskoj i na kopnu, ali nisam dobio nikakvo objašnjenje." https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt str. 329.

331 Tek je Šime Ljubić svojom raspravom Faria-Città Vecchia e non Lesina iz 1874. godine (koju smo već spominjali) razriješio ovu zagonetku oko imena, smještaja antičkog Farosa i preseljenja biskupije u Novi grad 1278. godine, i tek je zapravo tada, krajem 19. stoljeća, hrvatska transkripcija antičkog imena Far u Hvar, postala potpuno prihvaćena kao ime za Novi grad – današnji Hvar.

su siromašni i lošeg stanja. Oholi su, čak i žene, pa službenici ne znaju kako provesti svoje dužnosti ovdje."³³²

Casola donosi i vrlo zanimljive podatke o osnutku Franjevačkog samostana i crkve Sv. Marije Milostive, podatke koji su danas prihvaćeni, uz neznatne izmjene, kao povijesna istina, iako povjesničarima Hvara nije poznat Casolin rukopis.³³³

4.2.1.3. NJEMAČKI PUTOPISCI NA ISTOM HODOČAŠĆU 1494.

Na istoj galiji *paruna* Contarinija³³⁴ bili su i dvojica njemačkih hodočasnika, barun Marquard VI i Konrad od Pasberga,³³⁵ koji su o ovom hodočašću napisali putopis. Njihovi putopisi su konvencionalni, bez književnih obilježja i ne sadrže toliko zapažanja, niti preciznih podataka kao Casolin. Pa ipak, oboje su zabilježili jedan događaj u Hvaru prvog dana njihova boravka, 18. listopada, o kojem Casola ne govori, a koji je mogao utjecati na njegov doživljaj Hvara. Ovaj njihov podatak može otvoriti cijelu jednu novu interpretativnu dimenziju života onodobnog Hvara.

Barun Marquard VI piše: "Vjetar je postao pretjerano jak i velik, da smo s velikom brigom i mukom uplovili u luku i bacili sidro. Otišli smo u grad, **a tamo je došlo do velikog**

332 https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt , str. 329.

333 Najpotpuniji i najutemeljeniji rad o hvarskom franjevačkom samostanu nadavno je objavio Joško Kovačić: *Franjevački samostan i crkva u Hvaru*, Alfa, Zagreb, 2009. U njemu (str. 12.) Kovačić spominje istu priču o utemeljenju samostana, preuzetu iz knjige o franjevcima u Dalmaciji koju je 1868. napisao D. Fabianich. Jedino se razlikuje po imenu Soranza i po njegovoj funkciji (Pietro, a ne Giovanni, zapovjednik mletačke flote, a ne neki kapetan). Kako je Casola gotovo suvremenik spomenutog događaja, vrijedilo bi podrobnije analizirati podatak Fabianicha. Cijeli odlomak o samostanu glasi: "U nedjelju, 19. listopada, svi smo išli na misu u crkvu sv. Marije Milostive, gdje žive franjevci. Samostan se gradi od poklona mornara. Nalazi se na bijeloj stijeni, a kada se dodaje nova zgrada potrebno je iskopati stijenu. Crkvu i samostan osnovao je neki Don Giovanni Soranzo, zbog velikog čuda kojega je za njega učinila Gospa; znak je vidljiv na crkvenim vratima. Jedne noći bio je na moru u velikoj oluji, brodsko kormilo se razbilo; on se preporučio Gospi i našao se opet na sigurnom na ovoj stijeni. To je porijeklo građevine. Kasnije je proširena i u njoj živi čak dvanaestoro fratar. Don Lorenzo Venier imao je misu ovdje zbog zavjeta kojega je dao na moru."

https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt , str. 330.

334 Casola navodi da je na galiji, uz teret tri tisuće komada tkanine i mnogo drugih roba, bilo i 170 hodočasnika. https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt , str. 161.

335 K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 39.

boja i vidjeli smo više od XL golih mačeva i noževa, a neki su bili teško ranjeni. A mi hodočasnici smo otišli do naše drage Gospe, a tamo je ona vrlo milosrdna."³³⁶

O istom događaju Konrad od Pasberga: "Bacili smo naše sidro i otišli u grad, (a tamo) je **došlo do velikog meteža. Bilo je preko 40 golih noževa, i mnogi su bili ubijeni i mnogi teško ranjeni**".³³⁷

Njihovi izvještaji tek se neznatno razlikuju – jedan govori o *boju*, drugi to zove *veliki metež*. Jedan spominje samo noževe, a drugi i mačeve, jedan govori o teškim ranjenicima, a drugi i o mrtvima. Obojica se slažu da je u tom strašnom događaju sudjelovalo više od 40 ljudi. Ne znamo tko su sudionici borbe – sami Hvarani, galijoti, ili i jedni i drugi, a niti zašto je ta krvava tučnjava započela. Možemo samo spekulirati: taj je dan bila jaka južina (o tome govore sva trojica), a takvo vrijeme u Dalmaciji, na otoku, stvara posebno raspoloženje, razdražljivost među ljudima.³³⁸ U luci je bilo puno brodova koji su se tu sklonili.³³⁹ Da li je tučnjava izbila između posada brodova? Ili je to najava onog krvavog sukoba između plemića i pučana (Ustanak hvarskih pučana) koji je samo 16 godina kasnije započeo na Hvaru i koji je obilježio hvarsko XVI. stoljeće? Grga Novak u svojoj povijesti Hvara piše da su sukobi i trajna napetost između ova dva staleža započeli već 1421. godine, odmah po dolasku Hvara pod Veneciju, a navodi i da su 1459. godine "prepirke (između pučana i vlastele, op. a.) napokon dovele do tučnjava i uzbuđenja, koje ipak lako primiri knez Marko Barbaro".³⁴⁰ Lako je zamisliti da je ova krvava tučnjava od 18. listopada 1494. bila samo još jedna u tom nizu.

336 Isto, str. 392.

337 Isto., str. 389.

338 Notorna je činjenica da je u srednjovjekovnom Dubrovniku statutom bilo određeno da se nikakve važne odluke ne smiju donositi po teškom jugu!

339 Barun Marquard: "U Hvaru u luci je stajalo mnogo brodova koje je natjerala vrlo velika oluja i neki su vrlo teško stradali pa su se iznova opremali u luci.", Isto, str. 389.

340 NOVAK Grga: *Hvar kroz stoljeća*, Hvar, 1960., str. 80. Novak piše o sukobima prije izbijanja Ustanka pučana, tijekom XV. stoljeća, oko izbora kneza, oko posade hvarske galije, oko stražarske službe na moru, oko obveznog datuma početka berbe grožđa (od str. 74. do str. 81.), ali nigdje ne navodi izvore, dokumente iz kojih crpi ove navode, pa mu moramo vjerovati na riječ.

4.2.1.4. HVAR U XVI. STOLJEĆU

Uočljivo je kako se početkom XVI. stoljeća broj hodočasničkih putopisa (iz njemačkog govornog područja), a to znači i hodočasnika, polako smanjuje, da bi do novog kratkotrajnog poleta došlo sredinom stoljeća. Početak XVI. stoljeća vrijeme je kada u Veneciji, nakon zaostajanja za drugim središtima Italije, novi renesansni duh kreće *punom vlastitom snagom*.³⁴¹ Nova osjećajnost kao i reformistički pokreti u crkvi odbacuju srednjovjekovni model hodočašćenja.³⁴² Za njemačko područje još je važnije da je 1517. godine Martin Luther istaknuo svojih 95 teza na vrata župne crkve u Witenbergu, i time označio početak protestantske reformacije. Luther se protivi hodočašćima.³⁴³ Katolička crkva na reformatorske pokrete odgovara Tridentskim koncilom (1545. – 1563.), čiji je jedan od zaključaka da su ispravni katolički običaji protiv kojih se reformatori bune, poput hodočašća, štovanja svetaca i relikvija. U jeku trajanja Koncila i katoličke obnove neposredno nakon njega, povećava se opet broj hodočasničkih putopisa (dakle i hodočašća), da bi u zadnjim desetljećima XVI. stoljeća ovaj oblik pobožnosti gotovo potpuno zamro. Ovo su razlozi zbog kojih posjedujemo znatno manje hodočasničkih zapisa o Hvaru u XVI. stoljeću i zašto je većina onih koji su sačuvani iz sredine tog stoljeća.

S početka stoljeća gotovo nikakvih zapisa o Hvaru. Engleski hodočasnik Sir Richard Guylforde samo je 12. srpnja 1506. prošao pokraj *tvrđave i grada Hvara*,³⁴⁴ kao i nepoznati njemački hodočasnik 22. srpnja 1521. ("Ova više nego jaka utvrda, s mnogim kućama uokolo, kojoj smo došli vrlo blizu, leži u Slavoniji [slavenskoj zemlji, A.Č.]"³⁴⁵). Tek 1553. godine, iste one godine kada je Hvar i mletačku Dalmaciju obišao i detaljno opisao mletački

341 BURCKHARDT Jakob: *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997., str. 59. Burchard navodi kako je Venecija "zaostajala donekle u onoj kulturi koja se tada najviše cijnila u Italiji. Tu nedostaje opći literarni pokret, a napose ona opojenost klasičnom starinom. [...] Pa i sudjelovanje u talijanskoj umjetničkoj poeziji ostaje dugo neznatno, sve dok početak XVI. st. nije nadoknadio sve zaostatke. Štoviše, i umjetnički duh renesanse Venecija je unijela izvana i tek potkraj XV. st. kreće u njoj punom vlastitom snagom."

342 "Christoph Jaeger naziva hodočašćenje katolika praznovjernim putovanjem nerazumne djece.", K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 13.

343 M. Luther: "[...]jer za grobom, u kojem je Gospodin bio položen, a kojega posjeduju Saraceni, Bog pita jednako mnogo, kao i za kravama u Švicarskoj.", Isto, str. 13.

344 LEVENTAL Zdenko: *Britanski putnici u našim krajevima*, Dječje novine, Gornji Milanovac, 1989. str. 37.

345 K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 475.

izvjestitelj Zan Battista Giustinian, o čijem će izvještaju biti više govora u posebnom poglavlju, u Hvaru je boravio engleski hodočasnik John Lock. Lock je samo ostavio usputnu bilješku da je "otok nastanjen i na njemu ima u izobilju vina i voća", te da su mu rekli da iz njega dolaze sve srdele koje se troše u Italiji.³⁴⁶ Sljedećih dvadeset godina još će šest hodočasnika putopisaca posjetiti otok i o njemu ostaviti tek kratke zapise. Za Hvar će reći da je *lijep gradić* (Johann od Ehrenberga, 1556.), *mali dobro smješten gradić s tvrdim dvorcem na jednom brdu* (Christoph F. od Haimendorfa, 1565.), *krasan gradić s tvrđavom na brdu* (Nepoznati, 1569.), a samo će jedan putopisac uz tvrđavu spomenuti i *otvoren i širok trg* (Leonhard Rauwolf, 1575.). Za razliku od hodočasnika XV. stoljeća koji uvijek naglašavaju obilje dobrog vina na Hvaru, putopisci XVI. stoljeća govore samo o ribarstvu ("Među ostalim obilnostima svakodnevno se lovi čudnovato velika množina ribe.", Nepoznat, 1521.; "Budući da se ovaj narod prehranjuje većim dijelom od ribolova, upravo u ovo vrijeme godine hvataju se srdele. To je jedna mala riba i tamo se lovi u velikim količinama, usoljava se, te se vozi u Tursku, Mletke i druga mjesta.", Samuel Kiechel, 1589.).

Ničim Hvar, gradić s tvrđavom i otok na kojem se živi od ulova i soljenja srdela, u ovom stoljeću nije privukao pažnju putopisaca. Koliko je to drugačije od onog opisa Hvara iz Pribojevićeva govora, pa i slike otoka kakvu je dao Giustinian! Jedino je putopisac, Leonhard Rauwolf, 1575. godine ostavio zapis o običaju slavljenja Božića u Hvaru, i on je zaista neobičan, jer se događa tek četiri godine nakon turskog pustošenje grada i otoka 1571. godine. "Rano ujutro, prije nego je sv. Kristov dan pravo svanuo, napravili su ovi u gradu, prema svom starom običaju, nekoliko pucnjeva od veselja iz velikih topova koji stoje u obližnjoj crkvi odmah do luke (kako običavaju činiti na uzvišenim i velikim slavljinama)."³⁴⁷ Uskoro se počelo pucati i s tvrđave, zatim sa šest galija i sa svih drugih većih i manjih brodova na sidru u luci, gusti dim je obavio cijelu luku, a pucnjava je "luci dala toliku buku, da je netko mogao pomisliti, kao da je sve otišlo naopako."³⁴⁸ Rauwolfov brod se zadržao, zbog protivnog vjetrova, četiri dana u luci. Kako to da nigdje ne spominje razoreni grad, spaljene arsenal, kneževu palaču i biskupski dvor o čemu govore i „anonimni očevidac“³⁴⁹ turskog pljačkanja Hvara

346 Z. LEVENTAL, nav. djelo, str. 43. i 44.

347 K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 513.

348 Isto, str. 513.

349 Isto, str. 106.

1571. godine, i generalni providur Dalmacije G. Foscarini³⁵⁰ 1572. godine, i biskupski vizitator Valier³⁵¹ 1579. godine? Što znači da u obližnjoj crkvi u luci (a to može biti samo dominikanska crkva sv. Marka ili istočnocrkvena *Veneranda*) stoje *veliki topovi*? I kako to da samo 4 godine nakon strašne pohare *stari običaj* pucanja iz topova na Božić, pucanje i dim koji mogu prizvati jedino „onaj strašni čas“ turskog napada? Možemo li vjerovati Rauwolfu? Ili je to znak one dekadencije u Hvaru nakon razaranja o kojoj govori Ljubić?³⁵²

Slika Hvara XVI. stoljeća iz hodočasničkih putopisa površna je, dodira sa stanovnicima nema, a nema niti onakve trgovine o kakvoj govore hodočasnici s kraja XV. stoljeća. Gradić u kojemu nijedna crkva, čak ni franjevački samostan, i nijedna građevina osim tvrđave nije zavrijedila njihovu pažnju. Da li to više govori o Hvaru ili o promjeni načina promatranja i doživljavanja prostora kod hodočasnika? Ako nema dodira s Hvaranima, onda nema ni mogućnosti da hodočasnička optika, njihov pogled izvana, ono kako ih vide drugi ima utjecaj na samopredodžbe Hvarana. Nova osjećajnost, renesansna „svjetovnost“ promijenila je izgleda i jedne i druge. Nisu više Hvarani onaj *bogobožni slavenski svijet* koji želi *barem rukom dodirnuti odjeću što smo je imali na sebi dok smo boravili na Svetim mjestima* (bilješka 299), kako govore hodočasnici 1470. godine, ali ni hodočasnici nisu više onaj zbor vjerom ponesenih bića koji zanosno pjevaju s galije laudu *Ave maris stella* hvarskim franjevcima (bilješka 302), kako je to prenio Santo Brasca 1480. godine. Ne spominju se više ni prilozi franjevačkom samostanu, važnom za hodočasnički svijet XV. stoljeća. Svijet se, tako, tijekom XVI. stoljeća stubokom promijenio.

Jedino što se nije promijenilo po zapisima hodočasnika, jezik je kojim Hvarani, i drugi stanovnici mletačke Dalmacije, govore. Već prvi poznati putopisac, Friedrich Steigenwallder 1470. godine piše da je otok naseljen *slavenskim stanovništvom* i još važnije, da su slušali misu u katedrali i samostanu i da "su pjevali službu na slavenskom jeziku i misu čitali također na tom jeziku."³⁵³ Oni koji bilježe gdje se nalazi Hvar upotrijebit će mletačku geografsku i

350 LJUBIĆ, 1996., str. 105.

351 NOVAK, 1960., str. 107.

352 Ljubić navodi izvješće generalnih providura u Dalmaciji Leonarda Foscola i Nicola Dolfina od 1. X. 1645: "Bio je (*Hvar*) spaljen (misli se na paljenje Turaka 2. kolovoza 1571. primj. prev.) gotovo do temelja, tako da više nitko nije htio ni popravljati ruševine ni graditi nove kuće.", LJUBIĆ, 1996., str. 108.

353 K. KUŽIĆ, nav. djelo, str. 309. Još zanimljivije zapažanje o vršenju crkvene službe na slavenskom jeziku, kao i priču da je sv. Jerolim Slaven i da je preveo Bibliju na slavenski (o čemu će tri desetljeća kasnije govoriti

političku odrednicu *Dalmacija* ili *Kraljevina Dalmacija* (Staeigenwallder, 1470., Bernhard od Breidenbacha, 1483., Felix Fabri, 1484., Arnold od Harffa, 1497., Samuel Kiechel, 1589.) ili etnonim *Slavonija* /*Slavernien*/ (Claes van Dusen, 1484.), *slavenska* /*Wiendischen*/ zemlja (Dietrich od Schachtena, 1491.), *Slavenska* /*Windischland*/ (Barun Marquard, 1494.), *Slavonija* /*Sclauonia*/ (Knez Alexander, 1495.), *Slavonija* /*schlaffonia*/ (Nepoznat, 1521.). Na kraju XVI. stoljeća jedan će hodočasnik upotrijebiti riječ *hrvatski* /*grabatuesch*/ za jezik Hvarana (Samuel Kiechel, 1589.). O jeziku kojim svi ljudi ovdje (u Dubrovniku, koji je u Kraljevstvu Hrvatskom /*Croatien*/, kao i u Hvaru, koji je u Kraljevstvu Dalmaciji) govore i njegovom prostiranju najzanimljiviji zapis ostavio je Arnold od Harffa 1497. godine, hodočasnik "koji je obišao najviše zemalja od svih putopisaca i donio najviše podataka o jezicima i običajima."³⁵⁴ On će 29 godina prije Pribojevića istaknuti da se "slavenski /*slauneske*/ jezik [...] proteže vrlo daleko. Na primjer (kroz) sve slavenske /*wyndeshe*/ zemlje, kroz Slavoniju /*Slavenien*/, kroz Kraljevstvo Poljsku, kroz Kraljevstvo Dalmaciju i Hrvatsku, od čijeg sam jezika zapamtio nekoliko riječi koje stoje niže napisane."³⁵⁵ Slijedi mali rječnik *slavonskog jezika*, koji sigurno može biti vrlo interesantan za jezikoslovce, povjesničare jezika. Nitko od putopisaca ne spominje da ljudi u Hvaru govore i talijanski, iako nam je Casola 1494. ostavio zapis da u susjednoj Korčuli "muškarci se u javnosti odijevaju kao Mlečani i gotovo svi znaju talijanski jezik,"³⁵⁶ a još detaljnije je o tome govorio i Giustinian 1553. godine. Baš svima je poznato da plove zemljom Slavena, iako koriste različite nazive za označiti etnicitet Dalmacije i Hvara.

Pribojević) zapisuje Felix Fabri 1484. godine: "Došli smo u Hrvatsku /*Crawatz*/ u šibenskim /*Sibinischen*/ hridima u jedan zaljev koji se zove Trstevica /*Brufgwitz*/ i tu smo imali našu vrstu."

"Tamo (u tom zaljevu)[...]Kod jedne crkvice našao sam lolarde /*Lolharten*/ u sivim habitima. Oni su imali jednog svećenika koji nije znao ni riječ latinskog i svoju je misu i sve stvari rekao na slavenskom /*Windisch*/ jeziku, ali sasvim po latinskom obredu. Slaveni /*Schlaun und Winden*/ kažu: sv. Jerolim, koji je bio iz njihove zemlje, preveo im je Bibliju i Sveto pismo iz latinskog u slavenski /*Windisch*/. Zato oni ne cijene latinski. Ja pak, o sv. Jerolimu nisam nikad čitao da je preveo Sveto pismo na slavenski.", Isto, str. 355.

³⁵⁴ Isto, str. 40.

³⁵⁵ Isto, str. 410.

³⁵⁶ https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt , str. 327.

Slika 1. Angelo degli Oddi, Veduta Hvara 1584. iz *Gli arsenali oltremarini della Serenissima*, Milano, 2010.

4.2.2. POGLED IZ VENECIJE: MARIN SANUDO DNEVNICI

Na početku XVI. stoljeća, tijekom četiri godine - od 1510. do 1514., događaji na Hvaru, danas u hrvatskoj historiografiji objedinjeni u sintagmu Ustanak hvarskih pučana, bili su u Veneciji predmet pažnje visokopozicioniranog mletačkog plemića i kroničara, pisca opsežnog i važnog djela *I Diarii*³⁵⁷ – Marina Sanuda Mlađeg.

³⁵⁷ *I Diarii* – „Dnevnici“ Marina Sanuda Ml. opsežno je kroničarsko djelo, za koje je sam autor bio uvjeren da nitko neće moći pisati povijest njegova vremena bez da ga koristi. Obuhvaćaju razdoblje od 1496. do 1531. godine, a toliko je obimno da je 40.000 gusto pisanih stranica organizirano u 58 svezaka. Prvo talijansko izdanje objavljivano je po svescima u Veneciji od 1879. do 1903. Prije ovog monumentalnog izdanja Ivan Kukuljević je

Marin Sanudo potjecao je iz stare mletačke patricijske obitelji. U ranoj mladosti stekao je najvišu moguću naobrazbu, te je i prije *Dnevnika* napisao putopis po mletačkoj *terrafermi* i djelo o pohodu Karla VIII. na Italiju. Za prevoditelja Stipišića zbunjujuće je da on koji je toliko naobražen piše relativno lošim jezikom i stilom, ali bez obzira na povremenu nemarnost u pisanju, pogotovo imena i toponima, o istinitosti činjenica koje Sanudo donosi ne možemo sumnjati.³⁵⁸ Sanudo je aktivni sudionik u političkom životu Venecije i bio je član najviših državnih tijela – Velikog vijeća, Vijeća umoljenih i Vijeća desetorice. Imao je pravo uvida u sve moguće najpovjerljivije spise, pisma i izvještaje i koristio se njima u svom kroničarskom pisanju.³⁵⁹ Pogled na Hvar očima Marina Sanuda pogled je iz centra moći tadašnje Mletačke Republike, to je pogled političke elite Venecije.

Tijek, sadržaje,³⁶⁰ povijesnu važnost te interpretaciju Ustanka hvarskih pučana ovaj rad može dotaknuti samo usput, iako su Sanudovi *Dnevnik*i temelj za sve dosadašnje brojne knjige i članke o ustanku.³⁶¹

Pobuna pučana i njen vođa Matij Ivanić mitologemi su novije hvarske povijesti, prisutni u književnosti XX. stoljeća³⁶² i još uvijek živi u predaji današnjih Hvarana.³⁶³ Analizom promjene percepcija i interpretacija ustanka mogla bi se analizirati promjena vladajućih ideoloških matrica u našem društvu, a to je tek dotaknuto u poglavlju Geneza suvremene

dao prepisati iz rukopisa one dijelove koji se tiču hrvatske povijesti te ih sukcesivno objavljivao u *Arhivu za povjestnicu jugoslavensku* JAZU, 1859, V, 1863, VI, 1865, VIII, 1873, XII, a nastavio Franjo Rački u *Starinama* JAZU, 1883, XV, 1884, XVI, 1889, XXI, 1891, XXIV, 1892, XXV. Jakov STIPIŠIĆ objavio je prijevod dijelova „Dnevnika“ koji se odnose na ustanak hvarskih pučana u *Radovima Instituta za hrvatsku povijest*, broj 10, Zagreb, 1977. s predgovorom. Ovaj prijevod objavljen je ponovno kao izvor u GABELIĆ Andro: *Ustanak hvarskih pučana*, Književni krug, Split, 1988., te opet nedavno u ZANINOVIĆ-RUMORA M./BRACANOVIĆ J.: *Izvori o Hvarskom pučkom ustanku*, Matica hrvatska, Hvar, 2014. Za potrebe ovog rada koristimo prvo izdanje iz *Radova*, iz kojeg crpimo podatke o Marinu Sanudu i citiramo dijelove „Dnevnika“.

358 STIPIŠIĆ, 1977., str. 551.

359 Isto, str. 550.

360 Posljednja knjiga najupornijeg istraživača Ustanka hvarskih pučana Andra Gabelića ima naslov *Tri sadržaja Ivanićeve ustanka*, Književni krug/Sveučilište u Zagrebu, Split-Zagreb, 2012.

361 Osim već prije spomenutih knjiga A. Gabelića, posebno je za interpretaciju važna prva monografija o ustanku iz 1918. godine NOVAK Grgo: *Pučki prevrat na Hvaru 1510.-1514.*, Hrvatska štamparija, Split, 1918. Posljednja knjiga tiskana je 2014. godine, već spomenuti *Izvori o Hvarskom pučkom ustanku*.

362 PETRIĆ Nikša: Hvarski ustanak Matija Ivanića u našoj književnosti, *Hvarski zbornik* br. 6, Hvar, 1978., str. 259.-266.; Književni radovi o ustanku u *Izvori o Hvarskom pučkom ustanku*, 2014., str. 315.-316.

363 Spomen ploče o ustanku postavljene su u Hvaru, Vrboskoj i Vrbanju još sedamdesetih godina XX. stoljeća, a nedavno, 2010. još dvije u Starom Gradu i Vrbanju.

percepcije Hvara i hvarske književnosti XVI. stoljeća. Ne donoseći vrijednosne sudove, niti ulazeći u interpretaciju ustanka, promotrimo samo kako Sanudo vidi događaje i ljude na Hvaru u te četiri dramatične godine hvarske povijesti XVI. stoljeća.

Godina 1510.

Sanudo informacije o događajima na Hvaru crpi iz pisama koje mletački dužnosnici šalju u Veneciju. Prvo je stiglo pismo bračkog kneza Nikole de Molina (7. VI. 1510.) u kojem on obavještava da su se "na otoku Hvaru digli pučani protiv gospode". Vođa je neki Matij Ivanić, zvan Vojvoda Janko, koji je "počinio mnoge okrutne stvari". Trojici sinova hvarskih plemića odrezali su ruke i noge i bacili ih u more.³⁶⁴ Zatim stiže pismo hvarskog kneza Antuna Lipomana (27. VI. 1510.). Sanudo ga sažima u rečenicu: "Pobuna je ozbiljna stvar, ali niti plemići nisu nedužni."³⁶⁵ Za njim stiže pismo Jeronima Contarinija, providura armade. On navodi da je povod nasilju nad plemićima bilo to što je trojica mladih plemića otišla na zabavu u Stari Grad i tamo "nekim ženama tamošnjih stanovnika nanijela neke sramotne stvari". Ali, pučani traže i da uđu u Vijeće, da biraju službenike i da sudjeluju u upravi. Sanudo komentira: "Kada bi to postigli, to bi dalo povoda sličnim zahtjevima pučana svih gradova Dalmacije,[...] što bi uzrokovalo mnoge razmirice."³⁶⁶ U slijedećem pismu Contarinija pisanog s galije pred Korčulom (11. VI. 1510.) upozorava se Sinjoriju da treba strogo kazniti tvrdoglavost pučana "i to zato da bi bila iskorijenjena svaka slična pomisao iz srdaca ostalih pučana."³⁶⁷ Uskoro u Veneciju stižu izaslanici pučana i plemića. Poslije ručka 20. srpnja 1510. sastao se Kolegij vlade i Vijeće mudrih da bi saslušali Hvarane. Sanudo je prisutan na sjednici. U ime brojnih plemića govorio je Marin Hektorović, a u ime pučana Matij Ivanić.

Pred Sanudom je bio i mladi pjesnik Petar Hektorović, Marinov sin. Ova tek nedavno otkrivena epizoda iz Hektorovićevega života bitno mijenja stereotip o Hektoroviću kao distanciranom promatraču burnih događaja na Hvaru, stereotip koji je prevladavao u svim

364 STIPIŠIĆ, 1977., str. 554. (X, 527-528.) Brojevi u zagradama označavaju svezak Sanudovog *Dnevnika* (X) i brojeve stupaca *Dnevnika* (527-528.), kako je uobičajeno kada se citira Sanudo. Dalje nastavljamo koristiti samo ovaj način citiranja.

365 Isto, X, 545.

366 Isto, X, 624.

367 Isto, X, 624.

biografijama ovog pjesnika.³⁶⁸ Hektorović piše: "[...] jer u doba prošlih buna moj pokojni otac i ja, sa 10 ili 15 plemića koji su imali ugled dobrih i miroljubivih ljudi i bili najistaknutiji u narodu, s isto toliko pučkih prvaka, bijasmo poslanici kod Presvete Signorije da bismo smirili ranije nesuglasice koje su sada u državi smanjene."³⁶⁹

Izgleda da ni plemićki ni pučki poslanici nisu ostavili neki poseban dojam na Vijeće mudrih. Savjetovano im je da raspravu nastave njihovi odvjetnici, a na Sanudov prijedlog imenovan je providur Zvane Navaier koji će poći na Hvar i zvesti mir, a da se do tada točke ugovora između plemića i pučana suspendiraju.³⁷⁰ Sanudo još u toj godini navodi kako je čuo od gospodina Alvisa Arimonda, koji se na povratku s Krete zadržao u Hvaru, da je tamo vidio "jedan mali križ koji je prošle korizme učinio mnoga čuda."³⁷¹ Iza ove usputne bilješke krije se cijeli srednjovjekovni „mirakul“ koji se u ovoj godini događao na Hvaru, a o kojem će biti riječi u idućem poglavlju ovog rada "Pavao Paladinić: srednjovjekovni *mirakul* u renesansnom Hvaru".

Godina 1511.

Te godine vijesti s Hvara su rijetke. Providur Zvane Navaier obavještava ih pismom s Hvara (2. III. 1511.) da se sprema dolazak u Veneciju izaslanstva pučana, te da su *pučki poglavice* nakrcali jednu lađu smokvama i soljenom ribom kao dar mletačkim uglednicima. "Ovom je prigodom nastao žamor u Vijeću zbog toga što su pokušali smokvama i soljenom ribom utjecati na stvari Sinjorije."³⁷² Pet dana kasnije (7. III. 1510.) mletačka vlada je saslušala trojicu poslanika hvarskih pučana na čelu s Matijom Ivanićem, koji traže da se potvrdi ugovor o miru s plemićima. U kolovozu (26. VIII. 1510.) opet su hvarski poslanici u

368 O odnosu Hektorovića prema pučanima pišu gotovo svi autori koji su obrađeni u poglavlju ovog rada "Geneza suvremene percepcije Hvara i hvarske književnosti XVI. stoljeća".

369 Pismo Petra Hektorovića od 10. III. 1525. u vezi spora s Franom Paladinijem oko otpadnih voda („crne jame“) kod njegove kuće u Hvaru, otkriveno u Marciani u Veneciji, prvi je objavio Joško BELAMARIĆ u članku "Zidanje i pjesnikovo prigovaranje", u *Vijencu*, god. IX., broj 204-205, 27. XII. 2001., str. 20. i 29. Prijevod dijela pisma koji se odnosi na njegov boravak u Veneciji objavljen je u *Izvori o Hvarskom pučkom ustanku*, Hvar, 2014., str. 247. Objavio ga je i Ambroz Tudor u vrlo kratkom uvodnom poglavlju „Petar Hektorović i buna pučana 1510-1514.“ u TUDOR Ambroz: *Petar Hektorović i njegov Tvrdalj u svjetlu novih straživanja*, Exlibris, Zagreb, 2009., str. 9., navodeći da je „prevažan za biografiju Petra Hektorovića“.

370 Isto, X., 819. i XI., 85.

371 Isto, XI., 350.

372 Isto, XII., 21.

Veneciji. Plemići traže da im se omogući povratak radi berbe grožđa, a Matij Ivanić je glasno vikao protiv njih. U rujnu stižu vijesti o neredima između pučana i plemića u Šibeniku, a već prije i o *smutnjama* u Zadru i Splitu. Imenovan je novi providur da riješi stanje u Dalmaciji – *mudri vitez* Sebastian Giustinian.

Godina 1512.

Burna godina u kojoj su ponovni ispadi pučana protiv plemića u Hvaru započeli već početkom ožujka. Svađe se očito nastavljaju, pa je 10. VII. izvršena smotra 100 pješaka koji idu smiriti stanje u Hvaru. U kolovozu providur Dalmacije Sebastian Giustinian kreće u pohod s ciljem smirenja stanja u Dalmaciji. U pismima koje šalje u Veneciju on detaljno opisuje svoje djelovanje. U Zadru je okovao dva *buntovnika* i poslao ih Vijeću deseterice u Veneciju. U Šibeniku je mirovna ekspedicija bila dugotrajnija, a završena je zatvaranjem vođa pučke pobune. Na trgu se Giustinian obratio građanima Šibenika s pitanjem „Čiji je ovo grad?“ "Odgovoriše: 'Svetoga Marka!' Zaista uzvikivahu ime Marko pa i ja prije svih zazvah sv. Marka, a onda svi za mnom.[...] Onima koji su dosada zbog prezira zakona i vlasti bili prisiljeni da žive pod tiranijom građana prostog roda ja sada vraćam slobodan grad."³⁷³ Nakon Šibenika Giustinian odlazi na Hvar smiriti pobunu. Za razliku od Zadra i Šibenika, na Hvaru su pobunjeni pučani rastrkani po cijelom otoku. Pokušava ih skupiti u gradu Hvaru i prisiliti na pokornost, ali ne uspijeva. Tijekom te njegove akcije "dogodile su se mnoge sramotne stvari koje izruguju našu Sinjoriju, pa su čak podrugljivo 'pokazivali smokve'." Odlučuje da "ovaj jadan i tužan kraj oslobodim od tolike more i da ga vratim nekadašnjoj pokornosti našoj Sinjoriji kao što je to učinjeno u Zadru i Šibeniku."³⁷⁴ U Bolu na Braču skupio je 400 Poljičana, 200 Bračana i 100 Trogirana pod vodstvom Pavla Čipika, te krenuo galijama u kaznenu ekspediciju u Vrbosku. Stanovnici su na vrijeme pobjegli u brda, pa nastaje pljačka praznih kuća koju predvode Poljičani. Odnose bačve vina, srdela, ulja, čak su opljačkali i crkvu. Na kraju pale kuće, iako se Giustinian, po svome pismu, tome protivi, ali ne može vladati pomahnatalim plaćenicima, prije svega Poljičanima. Zatim odlazi u Stari Grad, čiji stanovnici prihvaćaju mir, "prestrašeni zbog spomenutog požara. Ja vama, rekoh, donosim mir, ako prihvatite uvjete koje vam nudim: da potpuno poštujuete mletački senat, da se

373 Isto, XIV., 601.

374 Isto, XV., 151.-153.

pokoravate vlastima, da odložite oružje koje ste uzeli protiv plemića [...] i (da) poglavice građanskog razdora progonite mržnjom i oružjem."³⁷⁵ Stanje se ipak ne smiruje, a već 20. kolovoza u Veneciji je 30 hvarskih pučana koji se tuže na postupke Giustiniana. Sanudo govori da im se dužd *narugao* rekavši im neka se vrate kući, a da će on otpustiti providura koji se upravo stigao. Dužd im je lagao jer je Giustinian još na Hvaru i vratit će se tek u studenom. Giustinian javlja da na Hvaru još uvijek vladaju pobunjenici i da ne dopuštaju plemićima berbu u vinogradima, a da je glavni kolovođa Matij Ivanić "koji se usudio pred svima reći takve drskosti kao što je ona da je otomanska kuća imala manji početak od njega i da će naša Sinjorija imati milost da mu da društveni položaj kao knezu Ivanišu."³⁷⁶ Na kraju je Giustinian ipak opozvan zbog spaljivanja Vrboske, pa se u dugom pismu poslanom iz Hvara 25. rujna opravdava Vijeću u Veneciji da je to bilo nužno da bi oslobodio "onaj siromašan kraj od robovanja ovim pobunjenicima."³⁷⁷ 19. X. 1512. Sanudo bilježi da u Hvaru vlada velika kuga, a da je u Veneciju došla od jednog franjevca koji je okužen stigao s Hvara. Napokon Giustinian stiže u Veneciju i 23. XI. podnosi izvještaj Vijeću umoljenih. Sanudo govori da je bio predug i dosadan, a sve da bi dokazao svoju nevinost, pa su ga na kraju jedva izbacili iz Vijeća. Onda je ustao dužd i uzeo ga u obranu "rekavši da se radilo o čiru koji je trebalo okrutno iščupati da više ne čini zla." Dok je on govorio na stubištu Vijeća bilo je mnogo hvarskih pučana koji su vikali protiv njega. Četiri dana kasnije saslušani su u Vijeću pučani. U ime pučana govorio je Matij Ivanić, a u ime plemića Toma Griffico. "Nije bilo odlučeno ništa. Vijeće je prekinulo zasjedanje."³⁷⁸

Godina 1513.

Tijekom 1513. godine Sanudo donosi samo par kratkih bilješki s rasprava na Vijeću mudrih o osudi bivšeg providura Giustiniana, te navodi da su neki Hvarani opet bili u Veneciji tužeći se na nepravedne osude Giustiniana. Donosi i kratku vijest od 17. lipnja da je poslanik Santo Barbarigo na putu u Konstantinopol mimoišao Hvar radi sumnje o kugi.

375 Isto, XV., 153.-155.

376 Isto, XV., 220.

377 Isto, XV., 221.

378 Isto, XV., 348. i 372.

Godina 1514.

Iz Splita stiže pismo Bernardina de Riva koji javlja da su u Hvaru 7. kolovoza pučani ubili petoricu plemića. Uskoro stižu i pisma hvarskog kneza Vicenza Donada i kaštelana Vicenza Malipiera. Kaštelan piše da je već kod dolaska u Hvar početkom kolovoza zatekao čitav grad pod oružjem. "To je zato što su ovi plemići napadali puk silujući žene i čineći druge stvari, pa puk nije više htio trpjeti takva nasilja te je ustao na oružje." On navodi da su ubijena 24 plemića. Kaštelan da je pokušao urazumiti pučane, ali da su oni "toliko bili siti nepravdi od plemića". On više ne vlada situacijom u Hvaru. Krajem kolovoza stigla su nova pisma od hvarskog kneza i bivšeg kaštelana Stefana Loredana. "Oni opisuju pravu istinu. U prvom stoji kako treba s razumijevanjem postupati s pučanima."³⁷⁹

Jedan od petorice ubijenih plemića 7. kolovoza 1514. otac je Petra Hektorovića Marin.³⁸⁰ Ovaj tek nedavno uočen i objavljen arhivski podatak, nepoznat piscima Hektorovićeve biografije, donosi mogućnost novih interpretacija piščeva života i djela.

U rujnu stižu nova pisma s Hvara. Najprije hvarskog kneza Viceza Donada da su svi, i plemići i pučani pod oružjem, a da se plemići boje da im neće dozvoliti da obave berbu grožđa. Zatim slijede pisma Vicenza Capella, providura armade koji je na Hvar došao s 15 galija i s naredbama Vijeća deseterice da *ukroti onaj puk*. Njegove operacije na Hvaru traju od 15. rujna do 16. listopada. Najprije je dao potopiti sve barke i druge lađe na Hvaru da bi uhvatio sve "*bandite* koji su uzrok svega zla, ali kojima je puk naklonjen". Traži od Vijeća deseterice da mu izdaju naredbe za daljnje postupanje, te da se knez može smatrati uzrokom svih zala. "Poslije ručka sastalo se Vijeće deseterice s Dodatkom u vezi s hvarskim slučajem. Došao je dužd nošen na svojoj nosiljci i ostao tamo sve do dva sata u noći. Mnogo se raspravljalo o hvarskom slučaju, pa je o tome upućeno pismo providuru armade."³⁸¹ Sanudo ne navodi kakve je naredbe dobio Capello, ali iz pisama koji slijede i koje Sanudo ukratko prepričava možemo zaključiti kako je Capello dobio „otvorene ruke“ da nasilno i bez milosti okonča četverogodišnju pobunu. S deset galija uplovio je u Stari Grad i u unutrašnjost otoka

379 Isto, XVIII., 439., 441., 459.

380 Ostala četvorica su Ivan Piretić, Nikola Dojmi, Marko Jurjević i Mihovil Dujmičić. Kaptolski arhiv u Hvaru, XI.a, 5, Registar legata IV, 153-161. Objavljeno u *Izvori o Hvarskom pučkom ustanku*, 2014., str. 161.

381 Isto, XIX., 123.

poslao 1500 naoružanih vojnika da traže *zločince* i „*bandite*“. Uhvatio je 40 *glavnih koji su se dizali protiv plemića*. Od toga broja je na otoku Visu uhvatio trojicu, a jednog od njih je prokazao vlastiti sin "i to bez ikakve nagrade, što je uistinu strahovita i grozna stvar". 16. listopada cijela armada došla je u grad Hvar te je 20 „*bandita*“ dao objesiti na lantinu galije, deseterici je dao odsjeći ruke ili iskopati oči, a druge je prognao s Hvara. "Ovakva pravda je bila potrebna zbog nevolja ovog otoka. Među obješenima su i dva svećenika. Piše kako bi trebalo objesiti i deset plemića da bi utihnula ova oluja na otoku."³⁸² Ovim Sanudo završava svoje pisanje o Hvaru i ustanku pučana.

Četverogodišnji sukobi između dva društvena sloja na Hvaru, ispunjeni međusobnom mržnjom, nasiljem i krvavim obračunima, u sjedištu državne moći za Mlečane su samo problem koji treba riješiti da ne uznemiri cijelu jednu pokrajinu – Mletačku Dalmaciju. U početku izgleda da mletačka vlast ne želi presuditi u ovom sporu, pa niti ne traži kažnjavanje ubojica mladih plemića, jer su oni nanijeli *sramotne stvari* pučkim ženama. Sanudo će reći da je pobuna ozbiljna stvar, ali da ni plemići nisu nedužni. Ipak, odmah uočava da je zahtjev pučana da uđu u Vijeće Hvara i da sudjeluju u upravi opasna stvar jer, ako bi to uspjelo, dalo bi povoda drugim pučanima Dalmacije da traže isto, a to već dotiče temelje društvenog ustroja. I zaista, nekažnjavanje pučana već sljedeće godine uzrokuje početke nemira u Zadru, Šibeniku i Splitu. Sanudo je jedan od onih u mletačkoj vladi koji se zalaže za imenovanje providura koji će riješiti stanje i donijeti mir. Sebastian Giustinian, imenovani providur koji 1512. godine kreće u Dalmaciju da uvede red za njega je *mudri vitez*. Na kraju će se pokazati da on ipak nije tako mudar, jer nakon smirivanja stanja u Zadru i Šibeniku, kaznena ekspedicija na Hvaru, za koju je angažirao plaćenike iz Poljica, Brača i Trogira, ne stabilizira situaciju nego izaziva daljnje sukobe. Protesti hvarskih pučana čak su potakli opoziv Giustiniana. Zanimljiv je odnos mletačke vlade i samog dužda prema pučkim izaslanicima koji su tih godina često u Veneciji. Smiju se ideji pučana da suhim smokvama i srdelama potkupe dužnosnike. Dužd im čak u lice laže (Sanudo kaže da im se *narugao*) u vezi Giustiniana. Nigdje ipak ne staje na stranu plemića koji također dolaze pred vladu i objašnjavaju svoje viđenje pravde. Njima je pak najveći problem što svih tih godina ne mogu obaviti berbu u vinogradima (opet potvrda koliko je vino bilo bitan izvor prihoda za Hvar).

382 Isto, XIX., 123., 152., 165., 180-181.

1514. godine dolazi ponovno do eskalacije nasilja. Ubijeno je petero plemića i svi su na Hvaru pod oružjem. Opet je razlog silovanje žena od strane plemića i kao da postoji razumijevanje za osvetu pučana koji više ne mogu *trpjeti takvo nasilje*. Ipak se vlada odlučuje da zapovjedniku ratne mornarice Vicenzu Capellu da sve ovlasti da *ukroti puk*. On vješa vođe pobune, siječe im ruke i vadi oči. Ovakvo grubo nasilje Sanudo opravdava potrebom da se uvede mir. Ali čak i tada misli kako je bilo potrebno objesiti i *deset plemića*.

S blagim prezirom Sanudo gleda iz Venecije na Hvarane. Pučani su naivni (smokvama i srdelama namjeravaju utjecati na odluke Sinjorije), ali opravdano ljuti na bahatost i primitivnost (silovanje žena) plemića, kojima je jedina briga obrati grožđe. Ali ohol je i vođa pučana Matij Ivanić (uspoređuje se sa otomanskom kućom i misli da ga Venecija treba nagraditi plemićkom titulom). Ni jedan ni drugi sloj ne zaslužuju nikakvo poštovanje. Jedino je važno sačuvati ustaljeni poredak i spriječiti da se hvarska pobuna prelije na ostale gradove Dalmacije.

Saznajemo još da u listopadu 1512. Hvarom vlada epidemija kuge, a da se i u lipnju 1513. sumnja na epidemiju.

Iz sjedišta moći Hvar je tih godina tek problematičan otok, *siromašan kraj*, čiji su stanovnici ogrezli u nasilju, a pobuna je *čir koji je trebalo okrutno iščupati da više ne čini zla*.

4.2.3. HVAR 1553.: *ITINERARIO* ZAN BATTISTA GIUSTINIANA

Sredinom XVI. stoljeća, u ljeto godine 1553. otok Hvar je obišao mletački sindik³⁸³ za Dalmaciju Zan Battista Giustinian. Te je godine u prosincu umro Hanibal Lucić, a njegov sin Antun, početkom siječnja iduće godine, oženio unuku Petra Hektorovića. Hektorović još nije napisao *Ribanje*. Povjesničari Hvara slažu se da je sredina stoljeća bilo vrijeme renesansnog

383 Sindici su bili svojevrсни istražitelji, inspektori koje je mletački Senat povremeno imenovao da bi u venecijanskim posjedima nadzirali trošenje državnog novca i rad činovnika, te nadgledali provođenje reda i zakona. Ovo je bila ugledna povremena služba s velikom moći.

vrhunca i vrijeme najvećeg gospodarskog prosperiteta otoka.³⁸⁴ Također se slažu da je Giustinianov *Itinerarium* najvažniji izvor za povijest Dalmacije u XVI. stoljeću.³⁸⁵

Uz Hvar je vezana neobična sudbina ovog važnog rukopisa, ili točnije uz dva povjesničara XIX. stoljeća iz Staroga Grada. Dijelove *Itineraria* prvi put je objavio mladi Šime Ljubić u časopisu *La Dalmazia* 1845. godine i to, kako navodi u predgovoru, iz rukopisa koji je pronašao u bogatoj knjižnici Petra Nisitea u Tvrđalju. Cjelokupni prijepis rukopisa Ljubić je objavio 1877. u drugom tomu *Commissiones et relationes venetae* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, ne spominjući sada Nisitea, nego navodeći da je rukopis u njegovom vlasništvu. Kritičko izdanje prijevoda na hrvatski jezik objavila je Ljerka Šimunković 2011. godine, navodeći da je danas nemoguće ući u trag rukopisa. Za potrebe ovog rada koristit ćemo njeno izdanje.³⁸⁶

Giustinian je 8. svibnja 1553. godine krenuo iz Venecije na putovanje Dalmacijom i Mletačkom Albanijom, koje će trajati skoro sedam mjeseci. Osam dana kasnije pridružio mu se drugi imenovani sindik Antonio Diedo. Njih dvojica će sastaviti posebne izvještaje koje će po povratku u Veneciju pročitati pred Senatom (Diedov) i Kolegijem (Giustinianov). Uz službeni izvještaj Giustinian će sastaviti i poseban spis pod imenom *Itinerario* (Putopis), opširniji od izvještaja, u kojemu će osim opisa putovanja donijeti i mnoge podatke koje je sam uočio ili su mu ih priopćili drugi tijekom inspekcije gradova i mjesta u Dalmaciji. Iz ovih podataka, koji se mogu uspoređivati po komunama, dobiva se cjelovita slika Dalmacije sredinom XVI. stoljeća, te je moguće svaku komunu smjestiti u realni okvir po važnosti, gospodarskoj aktivnosti i socijalnoj slici.³⁸⁷

Na otoku je Hvaru boravio u dva navrata: na plovidbi prema Albaniji od 18. do 31. srpnja, a na povratku u Veneciju od 8. do 16. rujna 1553. godine. Inspekcija Hvara napravljena je u prvom posjetu, dok u povratku samo spominje da su se zadržali osam dana u Hvaru, u predahu plovidbe između Korčule i Splita. Za razliku od hodočasnika, Giustinian je

384 RAUKAR Tomislav: *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 443.; NOVAK, 1960., str. 105.

385 T. RAUKAR, nav. djelo, str. 363., NOVAK, 1960., str. 105.

386 ŠIMUNKOVIĆ Ljerka: *Dalmacija godine gospodnje 1553., Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine, Zapisao Zan Battista Giustinian*, HTKU Dante Alighieri, Split, 2011.

387 Tabele s usporednim podacima i ispisima po komunama donesene su kao Tablica 2 i Tablica 3 na kraju rada.

obišao cijeli otok i ovo je prvi i jedini sačuvani, danas dostupni pogled stranog putopisca u XVI. stoljeću na otok kao cjelinu.

Otok Hvar je bogat i dobro napučen. Godišnji prihod komunalne blagajne je veći od 4.000 dukata. Bogatiji od Hvara su samo Dubrovnik (više od 10.000 dukata od carine na trgovačku robu i sol), Zadar (7-8.000 dukata) i Šibenik (4.600 dukata od raznih dažbina, 3-4.000 dukata od soli, 1.000 dukata od klaonice itd.).³⁸⁸ Puno manje komunalnih prihoda imaju Trogir (1.560 dukata) i Split (1.060 dukata), za usporedbu. Na otoku živi 7.100 stanovnika (na Braču 2.700, u Splitu s okolicom 3.073, u Trogiru i njegovom području 5.000), a od drugih otoka samo je Krk napučeniji (8.000). Na Hvaru je 38 plemićkih obitelji (u Splitu 16, Trogiru 10, a u Zadru 17).³⁸⁹ Najbogatija je obitelj Vidali (1.000 i više dukata godišnje), zatim slijede Paladinijevi, Lucići i Hektorovići (500 dukata), a druge su plemićke obitelji siromašne, s prihodom od 200 i manje dukata godišnje. Zanimljivo da 15 pučkih obitelji ima godišnji prihod od 200 dukata.³⁹⁰ "Prava je istina da i plemići i pučani imaju dosta novca od trgovine kojom se bave."³⁹¹ Za usporedbu, plemićke obitelji Zadra, Šibenika, Trogira i Splita siromašnije su od ovih hvarskih, a ni pučani ovih komuna nisu ništa bolji (jedino za šibenske pučane Giustinian govori "da neki pučani imaju prilično dobra imanja, ali najvećim dijelom su vrlo siromašni"). Glavni prihod na otoku je od vina ("vina ima u golemim količinama") i prelazi 15.000 dukata godišnje.³⁹² Drugi najvažniji prihod je ulov i trgovina srdelama (koje se

388 Za podatke o prihodima i broju stanovnika vidi Tablica 2.

389 Za podatke i navode o plemićkim porodicama i njihovim prihodima vidi Tablica 3.

390 Dokument o diobi imanja između pučanina Matija Ivanića, vođe Hvarskog pučkog ustanka i njegovog brata Nikole iz 1518. godine potvrđuje opažanja Giustiniana o bogatstvu pučana. U diobi nepokretnih dobara među braćom dijele se, uz kuće i vrtove u Vrbanju, Vrboskoj i Starom Gradu, 22 vinograda, 1 maslinik i 7 zemalja (njiva). *Dioba nepokretnih dobara između pokojnoga gospodina Nikole Ivanića i pokojnoga gospodina Matija, njegova brata, i gospođe Katarine, njegove žene, učinjena 13. listopada 1518.* u *Izvori o Hvarskom pučkom ustanku*, 2014., str. 223.-229. Drugi dokument o ženidbi Matija Ivanića od 7. studenog 1511. govori da je njegova buduća žena Katarina, sestra kanonika Antuna Rosandina donijela kao miraz u brak 600 zlatnih dukata. Isto, str. 101.

391 Na drugom mjestu navodi da se *mnogi bave trgovinom različite robe koja može vrijediti više od 70.000 dukata godišnje*. vidi u LJ. ŠIMUNKOVIĆ, nav. djelo, str. 66. Bavljenje trgovinom bilo je „ispod časti“ za uglavnom zemljoposjedničko plemstvo Pomorskog posjeda Venecije (kojemu je pripadala i Dalmacija), pa je sudjelovanje plemića u trgovačkim aktivnostima na Hvaru bilo iznimka među dalmatinskim komunama. Vidi u COZZI G., KNAPTON M., SCARABELLO G: *Povijest Venecije*, svezak II, Antibarbarus, Zagreb, 2007., str. 408. i 415.

392 LJ. ŠIMUNKOVIĆ, nav. djelo, str. 66. i 67.

"šalju kako na istok tako i na zapad") i od koje se zaradi 14.000 dukata.³⁹³ Posebno će istaknuti da su se "bačvama i srdelama obogatili pučani".³⁹⁴ Ovdje se Giustinianovi navodi u potpunosti podudaraju sa zapažanjima hodočasnika koji redom ističu obilje vina i ribolov srdela (vidi poglavlje o hodočasnici). Svi drugi prihodi su zanemarivi ("[...] od ulja, žita, sira, mesa, kruha i soli, bačava i raznog posuđa dobivaju više od 6.000 dukata godišnje. [...] Žito, riža, ulje dolaze iz Puglije, meso iz Zagorja."³⁹⁵). Prije je značajan prihod bio i od smokava, ali nakon što su se sasušile, ostali su Hvarani bez toga prihoda.³⁹⁶ Sušenje smokava, ali i maslina zbog oštre zime prije nekoliko godina, spominje Giustinian već od Istre, pa redom uz Zadar, Šibenik, Trogir, Split i Brač.³⁹⁷ Ovaj dosad neuočeni podatak iz povijesti poljoprivrede u Dalmaciji vrijedi zabilježiti za neka druga istraživanja. Ledena zima 1548. godine³⁹⁸ ostavila je traga u većini dalmatinskih komuna, ali za Hvar, kojemu je glavni prihod od vina i srdela to nije bilo toliko važno.

Opisujući središnji dio otoka, za Stari Grad govori da se "nalazi u prekrasnoj ravnici i na najugodnijem, najplodnijem i najpoželjnijem mjestu na čitavom otoku. Tu je još uvijek mnogo lijepih građevina i tu se nalazi velika luka u koju može pristati bilo koji veliki brod i bilo koje brodovlje, ali je poprilično izvan ruke i nepovoljna za pomorce."³⁹⁹ Giustinian poznaje antičke povjesničare (Plinija i Strabona), te na temelju njihova pisanja rekonstruira, prilično točno, antičku povijest Hvara. Sumnja da se antički Faros nalazio na mjestu Staroga Grada (to je prvi put da netko iznosi takvu tvrdnju, jer je za Pribojevića i hodočasnika Casolu

393 Isto, str. 66.

394 Isto, str. 66.

395 Isto, str. 66.

396 Isto, str. 67.

397 *...prije nego su se osušili maslinici (Istra, str. 18.), ...nakon što su stabla maslina bila sasječena u vrijeme rata s Turcima, a nedavno su se i sasušila (Zadar, str. 31.), ...ne radi se više ulje, nakon što su se osušili maslinici (Šibenik, str. 42.), ...nedostaje ulja i smokava nakon suše u maslinicima i smokovicima (Trogir, str. 48.), ...nakon što su se osušili maslinici, ulje se više ne pravi, niti se beru smokve koje su nekada bile važni dio prihoda tih Splićana (Split, str. 55.), ...nakon što su se osušili smokvici (Brač, str. 60.).*

398 Govoreći o gospodarstvu pomorskog posjeda Venecije povjesničar Michael Knapton navodi za Dalmaciju: "[...]iako se nasadi maslina nikada nisu u potpunosti oporavili od rata 1537-1540. te oštre zime 1548. mletačke mjere za poticanje uzgoja maslina nisu imale mnogo uspjeha pa je Dalmacija morala uvoziti dio potrebne količine ulja za vlastite potrebe iz Apulije.", vidi COZZI, KNAPTON, SCARABELLO, nav. djelo, str. 394.

399 Isto, str. 61.

Faros na mjestu Hvara), a priča i o kraljici Teuti, Demetriju Farskom i rimskom osvajanju Farosa.

Za Vrbosku i Jelsu kaže da su dva *prekrasna sela*, i da je u Jelsi "blizu obale lijepi izvor tekuće slatke vode koji nikad ne presuši".⁴⁰⁰

Grad Hvar "ima luku pristupačnu za sve brodove koji idu na istok i zapad, a ta je vrlo posjećena jer je pretovarište pogodno svima. Uz morsku obalu, čiji je ulaz na jugozapadu i zapadu, nalazi se u ravnici lijepo mjesto s mnogo kuća. Odmah uz mjesto je grad smješten na brdu, okružen starim zidinama i u žalosnom stanju opsega tristo sežanja. Na najvišem mjestu, to jest na vrhu brda na kojem leži ovaj grad, nalazi se vrlo jaka utvrda gotovo četverokutnog oblika[...]"⁴⁰¹ pa nastavlja detaljno opisivati tvrđavu i predlaže promjene koje bi je učinile teže osvojivom.

Hvarska komuna je, po Giustinianu, gospodarski razvijena i bogata zajednica, u kojoj je bogatstvo raspoređeno po svim staležima i po svim mjestima otoka, a ne samo u središtu komune – gradu Hvaru, i po tome je vrlo slična onoj slici otoka o kojoj je govorio Pribojević 1525. godine.

Iako se čini da postoje svi preduvjeti za skladan život zajednice, slika hvarskoga društva, koja slijedi, sve to poništava. Bogati su i plemići i pučani, ali: "Među tim plemićima i pučanima vlada vjekovna i neiskorjenjiva mržnja, rođena iz želje, koju su pučani uvijek imali da budu primljeni i pribrojeni u Vijeće među one koji se bave komunom i upravljaju gradom."⁴⁰² Nakon ove rečenice Giustinian detaljno opisuje tijek hvarskog pučkog ustanka 1510. – 1514. godine, intervencije Mletačke Republike i kazne kojima je ustanak ugušen. Spominje i čudesan događaj iz početka ustanka kad je iz malog raspela potekla krv ("veliko čudo dostojno da se uvijek pamti"), događaj o kojemu se priča cijelo to stoljeće, a predaja je živa i danas. O ovom ustanku ispisani su tomovi knjiga u hrvatskoj historiografiji,⁴⁰³ a u njima je ustanak interpretiran prema ideološkim pozicijama autora i epistemi društva u

400 Isto, str. 61.

401 Isto, str. 61. i 62.

402 Isto, str. 65.

403 Pregled i sažetak literature o hvarskom pučkom ustanku donio je Andro Gabelić u GABELIĆ, 1988. Najnovija bibliografija o Ustanku hvarskih pučana objavljena je u *Izvorima o Hvarskom pučkom ustanku*, 2014., str. 301.- 316.

određenom povijesnom trenutku (o čemu je više govora u poglavlju Geneza suvremene percepcije Hvara i hvarske književnosti XVI. stoljeća). Giustinianov opis ustanka ne razlikuje se bitno od današnje historiografske spoznaje o njemu, ali je jasno vidljiv njegov staleški (plemički) pogled na sam ustanak. Komunalna društva Dalmacije, kao i cijele Venecijanske Republike, formalno su razdvojena na dva temeljna sloja – plemiće i pučane,⁴⁰⁴ a pristup gradskim vijećima imaju samo plemići.⁴⁰⁵ To je tipičan mletački model u kojem sva vlast proizlazi iz političke moći staleža,⁴⁰⁶ i on je neupitan, nedodirljiv, bez obzira na sukobe i nasilje koje izaziva. Mržnja između ova dva sloja, staleža nije karakteristična samo za Hvar. Giustinian navodi sličnu mržnju i netrpeljivost između pučana i plemića, koja rezultira povremenim krvavim sukobima i u drugim komunama Dalmacije: Šibeniku,⁴⁰⁷ Trogiru,⁴⁰⁸ Splitu,⁴⁰⁹ Baru,⁴¹⁰ Kotoru.⁴¹¹ Kao rijetki primjer sloge navodi Krk: "Između plemića i pučana vlada mir i velika ljubaznost, što nije nevažno, i samo ovo mjesto ima ovakvu sudbinu, što možda proizlazi iz dobre uprave."⁴¹² U Vijeće Krka ulaze i pučani, kao i u vijeće Cresa i Lošinja. Uz sve drugo, Krk je i zbog toga "zaslužio da bude smatran jednom od najdražih stvari u čitavoj pokrajini Dalmaciji."⁴¹³ Ovdje Giustinian nadilazi ograničenja vlastitog staleža, kao i u jednoj oštroj opservaciji o plemstvu kojom završava njegov opis ustanka hvarskih pučana: "[...] jer u cijeloj Dalmaciji cvijeta neka uzvišena nadmoć i oholost

404 Knapton precizira da se termin „puk“ odnosi na *stručne radnike, trgovce i obrtnike, a ne na široke slojeve naroda*. Vidi u COZZI, KNAPTON, SCARABELLO, nav. djelo, str. 415. To bi značila da najveći dio stanovništva Hvara koji čine težaci, obrađivači zemlje ne ulazi u ovaj pojam, odnosno da su oni potpuno na margini komunalnog društva, što ne odgovara interpretacijama u knjigama o hvarskom pučkom ustanku.

405 COZZI, KNAPTON, SCARABELLO, nav. djelo, str. 413.

406 N. LONZA, nav. djelo, str. 118.

407 "Među plemićima i pučanima postoji drevna mržnja i zloba[...] U vijeću su svi plemići[...]i neki pučani, koji bijahu izabrani u vijeće prije nego što su učinjena ubojstva plemića." ŠIMUNKOVIĆ, nav. djelo, str. 39.

408 "Između plemića i pučana postoji drevna mržnja jer ne žele da im plemići naređuju." Isto, str. 45.

409 "Između puka i građanstva vječna je i neizbrisiva mržnja." Isto, str. 55.

410 "Tu staru i neugasivu mržnju, koja još živi među plemićima i pučanima ovoga grada[...] A ovi su 1507., nakon raznih prigovaranja, posegnuli za oružjem protiv plemića." Isto, str. 83.

411 "Mržnja i neprijateljstvo između plemića i pučana posljedica je toga što bi i pučani htjeli sudjelovati u gradskom vijeću, te iz pretjerane oholosti i ponosa plemića[...]i da su oni vladali okrutno." Isto, str. 99.

412 Isto, str. 123.

413 Isto, str. 133.

plemstva, koje stoji između neznanja i siromaštva, dvije krajnosti tog dalmatinskog plemstva."⁴¹⁴

Ne dovodeći, naravno, u pitanje poredak, model ustroja komunalnog društva Dalmacije, Giustinian uočava njegov temeljni problem: u gradsko vijeće, koje je nositelj vlasti u komuni uz kneza (upravitelja kojeg imenuje mletačko Vijeće desetorice, u pravilu venecijanskog plemića), pristup imaju isključivo pripadnici malog broja plemićkih obitelji, stariji od 18 godina. Ovi plemići su najčešće siromašni,⁴¹⁵ neuki⁴¹⁶ i puni predrasuda, a oholi i ponositi.⁴¹⁷ S druge strane su propulzivni i sve bogatiji pučani ("istaknutiji su pučani imali jednaku ili bolju zaradu, pa stoga i bolji životni standard od mnogih plemića"⁴¹⁸), a bez mogućnosti da sudjeluju u upravljanju komunom. To je razlog neprekidnih sukoba, koji često dovodi i do krvavih obračuna, tijekom cijelog XVI. stoljeća, ali i u ranijim i kasnijim vremenima, u Hvaru, ali i u drugim komunama Dalmacije.⁴¹⁹

Za ovaj rad najvažniji je odlomak Giustinianova *Itineraria* koji govori o običajima, načinu odijevanja i jeziku Hvarana:

"Običaji su ovih Hvarana jako slični talijanskima i još više negoli običaji drugih dalmatinskih gradova, jer osim što mnogi muškarci i žene, posebno žene plemića, nose talijansku odjeću, svi muškarci tečno govore 'lingua franca' te su vrlo uglađeni. To, vjerujem,

414 Isto, str. 66.

415 Knapton navodi, služeći se i on izvještajima sindika, da je bogatstvo nekoliko hvarskih plemićkih obitelji tek iznimka, a da u ostalim predjelima Dalmacije prihvodi najimućnijih plemića nisu prelazili 300 dukata godišnje, "a mnoštvo ih je bilo svedeno na prosjački štap". Plemstvu gradova na kopnu "ostalo je vrlo malo unosnih posjeda, te se stoga vojna karijera činila dobrim izborom i iz novčanih razloga (pitanje časti odvrćalo je plemiće od bavljenja trgovinom)." COZZI, KNAPTON, SCARABELLO, nav. djelo, str. 414. i 415.

416 Ispravu od 5. kolovoza 1511. godine potpisalo je 22 hvarska plemića kao molbu Veneciji da verificira neka od traženja pučana tijekom pučkog ustanka. "Od 22-ju potpisanih plemića njih četvorica bila su nepismena[...]pa njihovu suglasnost sa sadržajem dokumenta u njihovo ime potpisuju druge osobe. Na primjer ovako: 'Ja Petar Dračica, zamoljen od Vida Ključića potpisah, a on je zadovoljan s gornjim, ne zna pisati.'" GABELIĆ, 2012., str. 125.

417 Opisujući hvarske plemiće Giustinian navodi: "A sami plemići priznaju da im ta jurisdikcija (Vijeća) nije ništa manje draga negoli vlastiti život i vlastita im djeca, te da bi dali sve što imaju i čak i krv prolili da je obrane.", Isto, str. 66.

418 COZZI, KNAPTON, SCARABELLO, nav. djelo, str. 414. i 415. Na drugom mjestu još navodi da su "brački pučani u raspravi povezanoj s Ciparskim ratom donijeli odluku da siromašni plemići služe na galijama kao plaćene zamjene za imućne pučane, a u ponekim su slučajevima obrađivali i njihove zemlje."

419 Za Hvar vidi u NOVAK, 1960. od 73. do 108. stranice. Za širi prostor Dalmacije vidi T. RAUKAR, nav. djelo, str. 223.-225. i COZZI, KNAPTON, SCARABELLO, nav. djelo, str. 413. – 415.

dolazi od stalnog trgovanja sa strancima koji pristaju sa svojim brodovima kojima plove na istok i zapad te zbog toga što gotovo cijele godine tamo pristaje mletačko brodovlje. Budući da tamo dolaze kapetani, generali, providuri, kapetani zaljeva, zapovjednici galija, mnogo mletačkog plemstva, vojnici iz različitih zemalja koji plove na galijama, a i drugi, nije ni čudo da je grad postao uglađen."⁴²⁰

Uz svaki grad, uz svaku komunu u kojoj boravi, Giustinian donosi ovakve zapise o ljudima s kojima se susreće. To je nepresušno vrelo za antropološke analize i različite interpretacije identiteta Dalmacije sredinom XVI. stoljeća. Vjerojatno je povjesničar Venecije Michael Knapton na temelju ovih zapisa zaključio da je "talijanski identitet (jezik, običaji, odijevanje) bio važna odrednica građanske aristokracije, barem za muški dio (naime, prema istražnim upraviteljima iz 1553. većina žena nije govorila talijanski)".⁴²¹ A Hvar je, po Giustinianu, „najtalijanskiji“ od svih dalmatinskih gradova ("više negoli običaji drugih dalmatinskih gradova"). Jedino mu se u tome približava Zadar ("Običaji plemića su skoro pa talijanski, većina plemića živi, govori i oblači se po talijanskom običaju."⁴²²). Začudna je slika Mletačke Dalmacije i Dalmatinaca iz Giustinianova *Itineraria*. U Zadru plemići su gotovo Talijani, a pučani, iako žive po slavenskim običajima, svi govore *lingua franca*.⁴²³ Nošnje, govor i običaji Šibenčana su slavenski, ali gotovo svi govore *lingua franca*, a samo se po koji rijetki plemić odijeva po talijanski. Trogirani također žive po slavenskim običajima, rijetki oblače talijanske halje, a svi dobro znaju *lingua franca*. Splitski se nose po slavenskom običaju, svi građani koriste *lingua franca* i svoj *materinski* jezik (o kojemu Giustinian govori da je "mio i drag. Kao što je kod talijanskog toskanski, cvijet najplemenitiji i najbolji, tako je za Dalmaciju ovaj splitski najvažniji."⁴²⁴), samo se neki čak oblače po talijanskom običaju. Na Braču gotovo svi govore *lingua franca*, a najviše plemići od kojih se mnogi oblače na talijanski način. U Ulcinju "govore albanskim jezikom koji je posve drukčiji od

420 Isto, str. 66.

421 COZZI, KNAPTON, SCARABELLO, nav. djelo, str. 413.

422 Isto, str. 29.

423 U Prilogu III dan je ispis dijelova Giustinianova Putopisa iz svih dalmatinskih gradova, u kojima se govori o običajima, jeziku i odijevanju stanovnika, pa će se tek izuzetno navoditi stranice iz kojih se preuzima ovaj pregled stanja u komunama Mletačke Dalmacije.

424 Isto, str. 55.

dalmatinskog."⁴²⁵ U Baru govore oba jezika - *albanski i dalmatinski*, a imaju *barbarske običaje*.⁴²⁶ U Budvi su stanovnici "nekad bili heretici i Srbi, a odnedavna žive prema rimskom zakonu." Imaju "barbarske običaje i žive u nečistoći poput Cigana."⁴²⁷ I u Kotoru plemići i pučani imaju "barbarske običaje, ali više pučani.[...] Plemići su jako pažljivo odjeveni, ali su u svemu ostalom kao drugi Dalmatinci, a u ophođenju su vrlo neprijatni."⁴²⁸ Dubrovčani su vrlo uljuđeni i društveni i svi govore *dalmatinski* jezik i *lingua franca*.⁴²⁹ Za Korčulane ništa ne navodi o govoru i odijevanju. O Ninu da tamo žive *seljani*, a na sjevernoj strani Velebita Morlaci koji su "više životinjskog izgleda nego ljudskog."⁴³⁰ Rabljani imaju "uljuđene i društvene običaje, te nisu toliko divlji kao ostali Dalmatinci."⁴³¹ O stanovnicima Paga nikakvih posebnih karakterizacija. Krk je u svemu drukčiji: "Stanovnici govore hrvatski jezik, ali drukčije od drugih, na način da imaju jedan svoj idiom, koji sliči na 'calmone', ali svi svejedno i slobodno govore talijanski." Pristojniji su od drugih Dalmatinaca "i što su bliže nama toliko su bliži talijanskim običajima."⁴³² O jeziku i običajima stanovnika Cresa i Lošinja ništa posebno ne navodi. U nekim dalmatinskim komunama posebno će se osvrnuti na žene: U Šibeniku sve se žene odijevaju *na slavenski način*, te gotovo ni jedna ne zna *lingua franca*. U Trogiru svi u kućama govore "slavenskim jezikom iz poštovanja prema ženama. Malo njih razumije talijanski jezik, ako ga koja i zna, ne želi njime govoriti, već samo materinskim jezikom."⁴³³ U Splitu žene koriste samo svoj *materinski jezik*, ali se neke plemkinje ipak nose

425 Isto, str. 74.

426 Isto, str. 83.

427 Isto, str. 88.

428 Isto, str. 100.

429 Isto str. 105. U izvorniku stoji: *...et parlano tutti lingua Dalmatina et franca*. str. 209.

430 Isto, str. 111.

431 Isto, str. 116.

432 Isto, str. 123. U izvornom Giustinianovom tekstu piše: "Gli abitanti parlano lingua schiava ma differente dall'altra, di maniera che hanno un idioma proprio, ch' assomiglia al calmone, ma tutti indifferentemente parlano italiano francamente." (str. 221.) Nejasno je zašto samo ovdje Ljerka Šimunković *lingua schiava* prevodi kao hrvatski jezik. Možda se prevoditeljica odlučila za izraz „hrvatski“ jer Giustinian, kada opisuje položaj Krka, navodi da se "nalazi u sredini između hrvatskih gradova Senja i Rijeke" (str. 122.), odnosno u izvorniku "e in sito comodissimo per esser nel mezzo di Segna et Fiume città di Croatia" (str. 220.). Hrvatska je ovdje političko-geografska odrednica, u opreci s Mletačka Dalmacija, a ne etnička odrednica.

433 Isto, str. 45.

po talijanskom običaju. U Hvaru mnoge žene, a posebno žene plemića nose talijansku odjeću. Žene u Krku "su prirodno lijepe, ljubazne, vesele i sklone su mnogim lijepim stvarima."⁴³⁴

Ako samo skicozno interpretiramo sliku Mletačke Dalmacije (a ona završava u Baru, gdje počinje Mletačka Albanija) iz Giustinianova putopisa, odmah nam se nameće diferencijacija na sjevernu, srednju i južnu. Ona južna, ispod Dubrovnika, koja obuhvaća komune Kotor, Budve, Ulcinja i Bara je *barbarska* za profinjenog venecijanskog plemića (i nitko ne govori *lingua franca*). Stanovnici sjevernih dalmatinskih komuna Raba i posebno Krka su *uljuđeniji* i *pristojniji* od drugih Dalmatinaca, pa čak su i njihove žene *ljepše* i *ljubaznije*, a to je zato jer su bliže Italiji, Veneciji. U središnjoj Dalmaciji dva su grada *talijanskija* od drugih – Zadar i Hvar, a u gradovima na kopnu - Šibeniku, Trogiru i Splitu živi se pretežno po *slavenskim običajima*, ali većina plemstva ipak govori *lingua franca* i nosi se po talijanskoj modi. U brdima i zaleđu Dalmacije žive Morlaci, koji su *više životinjskog izgleda nego ljudskog*. Žene nigdje ne govore *lingua franca*, a samo u Splitu neke, u Hvaru većina, plemićkih žena nosi talijansku odjeću. Dubrovnik je u svemu iznimka, ali on niti nije u sastavu Mletačke Dalmacije. Ili, ako sažmemo ovu sliku, onda je puk, narod u običajima, načinu života i odijevanju *slavenski*, a plemstvo želi (iako je Giustinianu nesporno da su i plemići Slaveni) što više sličiti onom talijanskom, venecijanskom, tojest želi, kako je to M. Knapton zaključio, *talijanski identitet*.

Razmotrimo, ukratko, i pitanje jezika, kao bitne odrednice identiteta, u Giustinianovom putopisu. Potpuno je jasno da svugdje i svi u Mletačkoj Dalmaciji, kao i u Dubrovačkoj Republici, govore *slavenskim*, *dalmatinskim* ili *materinskim jezikom* što su istoznačnice za jezik koji bismo danas zvali hrvatski. Zanimljiva je opservacija o splitskom govoru kojeg Giustinian smatra, poput toskanskog u talijanskom, *najplemenitijim*, *najboljim* i *najvažnijim* među govorima u Dalmaciji. Također je nejasna i formulacija o krčkom govoru, kojeg Ljerka Šimunković prevodi kao *hrvatski*, iako u izvorniku piše *lingua schiava*, što drugdje u knjizi prevodi kao *slavenski jezik*. Što to znači da stanovnici Krka govore *slavenski jezik*, *ali drugačije od drugih*, *na način da imaju jedan svoj idiom*, *koji sličí na „calmone“*? Da li se tu radi o *dalmatskom* jeziku, koji je ostatak antičkog romanskog (rimskog) jezika, ali koji nije

434 Isto, str. 123.

slavenski? Srećko Lorger je u jednom novinskom članku⁴³⁵ koristio Giustiniana da bi ovim citatom ilustrirao postojanje *dalmatskog jezika* u XVI. stoljeću, a nedavno je objavljena knjiga o *Izumrlom dalmatskom jeziku i njegovom krčkom dijalektu veljotskom*.⁴³⁶

Drugo je pitanje: Što je to *lingua franca*, jezik koji, uz slavenski, govore gotovo svi plemići, ali i mnogi pučani diljem Dalmacije? Ova sintagma koju redovno koristi Giustinian, a ponegdje je upotrebljava i uz izraz *talijanski*,⁴³⁷ može dovesti do zabune. *Lingua franca* se u posljednjih dvadesetak godina, djelovanjem prije svega Joška Božanića i kruga oko njega, koji nastoje popularizirati hrvatsku pomorsku baštinu,⁴³⁸ mitologizira kao pojam. Mladi istraživač povijesti hrvatskog pomorstva - Željko Stepanić, uočivši ovaj problem, pozabavio se vrlo akribično, analizom ove sintagme u članku *Postoji li dalmatinska lingua franca?*⁴³⁹ Nakon temeljite analize Stepanić uvjerljivo dokazuje da je sintagma *lingua franca* bila u kratkotrajnoj upotrebi samo polovinom XVI. stoljeća na našoj obali i da je označavala samo jednu vrstu *mletačkog kolonijalnog jezika*, kao se u novijoj filološkoj znanosti označava venecijanski talijanski idiom.⁴⁴⁰ Dakle, jezik kojim govore pojedinci diljem Dalmacije, uz *materinski slavenski*, mletački je talijanski jezik, jezik uprave, trgovine i pomorstva Dalmacije tijekom mnogih stoljeća mletačke dominacije.

Vratimo se, na kraju, slici Hvara iz Giustinianova *Itineraria*.

Lijep, plodan i dobro nastanjen otok, s velikim prihodima od vina, srdela i trgovine, kojom se bave pučani, ali i plemići, iako je to za plemićki stalež Dalmacije neuobičajeno i

435 LORGER Srećko: Dalmatski (Das Dalmatische, Il Dalmatico), *Slobodna Dalmacija*, Split, 21. 5. 2005.

436 ŽIC-TEKLIN Alan: *Tako je govorio Burbur*, Izumrli dalmatski jezik i njegov krčki dijalekt veljotski, Centar za kulturu Grada Krka, Krk, 2017. O dalmatskom jeziku (*Il Dalmatico*) u Italiji je objavljena opsežna monografija BARTOLI Matteo Giulio: *Il Dalmatico, Resti di un'antica lingua romanza parlata da Veglia a ragusa e sua collocazione nella Romània appennino-balcanica*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 2000.

437 Za Trogirane će reći da svi dobro znaju *lingua franca*, ali u kućama govore *lingua schiava* radi poštovanja prema ženama koje ne znaju *lingua italiana*. Isto, str. 167.

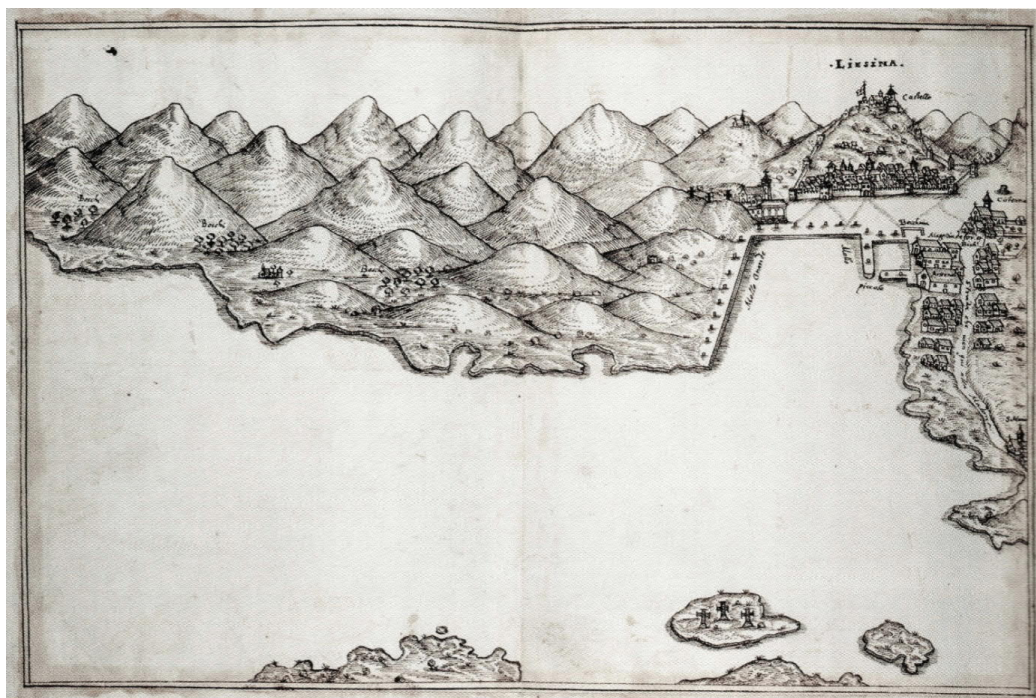
438 BOŽANIĆ Joško: *Lingua franca*, zbirka pjesama, Književni krug, Split/Ars Halieutica, Komiža, 1997.; BOŽANIĆ Joško: Iskustvo univerzalnosti kulture mora u hrvatskom maritimnom leksiku, *Govor*, god. XX, br. 1-2, Zagreb, 2003., str. 39.-46.

439 STEPANIĆ Željko: Postoji li dalmatinska lingua franca?, *Naše more*, 58(3-4), Zadar, 2011. Stepanić je u vrijeme pisanja ovog izvornog znanstvenog rada bio doktorand na studiju Povijesti hrvatskog pomorstva Sveučilišta u Zadru.

440 Isto, str. 16.

protivno „plemičkoj časti“. Grad Hvar je nezaobilazna luka na dužobalnoj jadranskoj ruti, uglađen zbog stalnog dodira s brojnim putnicima i mletačkim plemstvom. Većina njegovih muških stanovnika, i plemića i pučana,⁴⁴¹ uz *materinski slavenski govori* i *mletački kolonijalni jezik*. Mnogi se oblače po talijanskoj modi, a posebno plemićke žene. Običajima i načinom života, više nego igdje drugdje u Dalmaciji, nastoje oponašati Mlečane. Između plemića i pučana vlada nepovjerenje i mržnja, uzrokovana prije svega nepopustljivošću plemića da uključe obogaćene pučane u komunalno Vijeće. Plemstvo je oholo i nadmeno se drži, iako je neuko, i najčešće siromašno, upravo zbog toga. Ipak, neke od najbogatijih plemićkih obitelji Mletačke Dalmacije žive na Hvaru. Među njima su i obitelji dva najpoznatija hvarska renesansna književnika Petra Hektorovića i Hanibala Lucića.

Slika Hvara na vrhuncu njegovog razvoja u XVI. stoljeću, oslikana pronicljivim očima obrazovanog i uglađenog mletačkog plemića, omogućit će zanimljive usporedbe s predodžbama Hvarana o samima sebi.

Slika 2. Nepoznati autor, Veduta Hvara iz druge polovice XVI. st. iz *Gli arsenali oltremarini della Serenissima*, Milano, 2010.

441 Poznati su dokumenti u kojima pučani - braća Ivanić, Nikola i Matij-vođa pučkog ustanka, pišu talijanskim jezikom, a Matij Ivanić govori više puta na talijanskom jeziku u najvišim tijelima Mletačke Republike. GABELIĆ, 2012., str. 121.

4.2.4. RANA BAROKNA SLIKA HVARA: WILLIAM LITHGOW: HVARSKO ČUDOVIŠTE

Krajem 1609. ili početkom 1610. godine u Hvaru je pet dana boravio Škot William Lithgow, putnik i pisac. Hvar je posjetio na prvom od svoja tri velika putovanja koja je opisao u knjizi *Total Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Years Travayles (Potpuna rasprava o rijetkim i mučnim putovanjima tijekom dugih devetnaest godina)*, tiskanoj u Londonu 1632. godine. To njegovo glavno književno djelo doživjelo je više izdanja.⁴⁴² U knjizi opisuje svoja višegodišnja putovanja Europom, Bliskim Istokom i Sjevernom Afrikom, na koja ga je nagnala njegova želja da posjeti daleke zemlje. Dok su gotovo svi danas nama poznati putopisci koji su doticali Dalmaciju prije Lithgowa bili prije svega hodočasnici na Sveti grob u Jeruzalemu, on je u doba posjete Hvaru bio „samo“ mladi istraživač, pustolov (tada je imao 27 godina), čiji su motivi putovanja, pa onda i perspektiva promatranja prostora kroz koji je prolazio bili sasvim drugačiji. Tako se i njegov putopis razlikuje od svih prethodnih. Iako je pisan stilom kojeg *Britannica* naziva *florid style* - kićenim, baroknim izričajem, a ponekad se čini da kolekcionira svoje doživljaje na putovanjima po principu „kabineta čudesa“, tipičnog za XVII. st., Lithgowov putopis sadržava i mnogobrojne opise ljudi i običaja, koji su zapisani bez predrasuda i bez moralnog stava promatrača. Za našu obalu najilustrativniji je primjer opis uskoka s kojima je proveo dvadesetak dana na Kvarneru,⁴⁴³ koji su za njega samo „jedna vrsta Dalmatinaca, snažnih, hrabrih i nemilosrdnih“, koji se s pravom bore protiv Turaka, a povremeno i Mlečana.

Prvo veliko putovanje na Istok započeo je 7. ožujka 1609. godine u Parizu, pa je preko Rima i Ancone došao u Veneciju jer je čuo da je ondje najlakše naći brodove koji plove prema Istoku. Posjetivši Grčku, Bliski Istok, Egipat i Maltu, vratio se 1613. u Englesku. Poglavlje kojim opisuje svoj odlazak iz Venecije započinje stihovima: „Sada stupam preko zaljeva, ka obalama Istre, Dalmacije, Sklavonije, Ilirije i dalje, Valone, Albanije, Epira u

442 O prvom putovanju objavio je kraću knjigu već 1614. Ovu knjigu uvrstio je, bez nekih većih izmjena, u prošireno izdanje iz 1632. godine. Podatke o djelu i životu Williama Lithgowa preuzimam iz: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/343637/William-Lithgow>, http://www.electricscotland.com/history/other/lithgow_william.htm i Z. LEVENTAL, nav. djelo, str. 296.

443 Isto, str. 66/67.

Grčkoj [...], ka jadranskom i jonskom otočju i hvarskom čudovištu [...]"⁴⁴⁴ Očito je da ga je susret na Hvaru s „čudovištem“ toliko dojmio da ga odmah, na početku opisa, izdvaja među nabrojenim mjestima.

Brod je prvo pristajanje imao u Puli, drugo u Osoru na Cresu, a treće u Zadru. Opisujući Kvarnerski zaljev opisuje već ranije spomenute uskoke. U Zadru, čijim se bedemima i općenito sustavu obrane divi,⁴⁴⁵ pronalazi "malu fregatu koja je išla za Hvar, s pet slavenskih mornara koji su čas jedrili, čas veslali." Loše vrijeme prisililo ih je da tri dana provedu na nenastanjenom otoku Svetom Andriji⁴⁴⁶ prije nego što su uplovili u hvarsku luku.

Opis otoka i grada Hvara je vrlo kratak, tek skica⁴⁴⁷ i ničim se ne dotiče one slike koja nam je relativno jasno oslikana iz brojnih dokumenata toga vremena. Po njima grad je pust,⁴⁴⁸ Arsenal kao i mnoge kuće još su uvijek oštećeni od napada Osmanlija 1571. i velike eksplozije barutane 1579. godine,⁴⁴⁹ a među pučanima i plemstvom traje netrpeljivost i izbijaju povremeni sukobi već čitavo stoljeće.⁴⁵⁰ Samo dvije godine prije Lithgowog posjeta Hvaru, 1607. u Veneciji je umro Martin Benetović kao poslanik Pučke kongrege (skupštine)

444 Isto, str. 65.

445 "Kada bi Turci uspjeli da osvoje taj grad, lako bi zagospodarili Jadranskim morem, zahvaljujući odličnoj luci koja može da primi brodove i galijske. Zato njegova obrana zadaje Mlečanima dosta brige.", Isto, str. 67.

446 "Vrlo jaka kiša koja je padala tu večer, prisilila nas je da se iskrčimo i potražimo zaklon ispod jedne stijene. To je značilo ležati cijelu noć na tvrdom kamenu prazna stomaka, jer smo bili potrošili sve naše namirnice." Isto, str. 68.

447 "Otok Hvar ima u opsegu sto pedeset milja i najveći je u Jadranskom moru. Neobično je plodan i pruža u izobilju sve što je potrebno za održavanje čovjekova života. Grad nije opasan bedemima i nije velik, ali ima snažnu tvrđavu koja štiti grad, luku i brodove u pristaništu." Isto, str. 68.

448 "Gosp. Ant. Venier, generalni providur u Dalmaciji piše iz Hvara dana 20. siječnja 1609. kako se ražalostio *videći ovaj grad bez pučanstva i propadajući*; a 9. veljače iste godine dodaje *kako je grad lišen ne samo stanovnika već i svojih glavnih uresa*." LJUBIĆ, 1996., str. 106.

449 "Generalni providur Marcantonio Venier piše iz Hvara 8. studenog 1611. *Grad Liesna plemenit i znamenit kako po svojim prirodnim pogodnostima i uvjetima, tako i po svome položaju, koji je u drugim vremenima imao brojno pučanstvo i promet sa znatnom korišću i prihodom za sebe, danas je u takvom stanju propadanja svega, a naročito pučanstva te je vrlo nužno u svrhu njegova oporavka [...]*", LJUBIĆ, 1996., str. 128.

U svom izvještaju od 22. XII. 1608. godine raniji kapetan Kulfa Agostin Michiel ističe najprije važnost hvarskog arsenala za mletačku mornaricu, pa dodaje važne pojedinosti: da je od „rata na ovamo“ (tj. od ciparskog rata 1570.-1573.) samo trećina Arsenala pokrivena: gore je bilo spremište dvopeka, a dolje u prizemlju razne potrepštine za galijske; i on spominje rušenje toga dijela zgrade za providura Contarinija (1606. god.), pri čemu je izgleda bilo i žrtava; tadašnje stanje je bilo takvo da se ondje nisu mogli držati ni dvopek ni brodske stvari, jer bi bili na otvorenome. KOVAČIĆ, 2012., str. 249/250.

450 NOVAK Grga: *Petar Semitecolo, posrednik u izmirivanju plemića i pučana i graditelj Arsenala, Belvedera i Teatra u Hvaru (1611-1613)*, JAZU, Zagreb, 1961., str. 5.

zastupajući u sporovima protiv plemića interese svoga staleža. Dvije godine poslije njegova napuštanja Hvara, 1611. godine hvarski knez Petar Semitecolo, obnavljajući Arsenal, ističe na njegovim istočnim vratima svoj najveći uspjeh – *Prve godine mira 1611. (Anno pacis primo MDCXI)*, vjerujući da je riješio stogodišnji sukob ova dva hvarska staleža.⁴⁵¹

Možda se u opisu hvarskog *guvernera*, kako mletačkog kneza i providura zove Litghow, može naslutiti ova dekadentna atmosfera početka 17. stoljeća u Hvaru. "Mletački guverner se raspitivao o mojem namjeravanom putovanju, a zatim me je tijekom mog petodnevnog boravka tripot pozvao za svoju trpezu. Za vrijeme našeg posljednjeg susreta ispričao mi je priču o jednom neobičnom unakaženom stvorenju koje je rođeno na ovom otoku i zapitao me da li bih želio otići ga vidjeti.[...] Plemić me je počastio svojim društvom i dao mi konja."⁴⁵²

Ovaj *guverner* je vjerojatno knez i providur Hvara Aurelio Bon, koji je tu dužnost obnašao od 1608. do 1610.⁴⁵³ Osim imena o njemu ništa nije ostalo zabilježeno, za razliku od njegovog nasljednika Petra Semitecola (knez je od 1611. do 1613.) koji je u našu povjesnicu ušao kao veliki graditelj Arsenala, belvedera i „hvarskog teatra“. Semitecolo je grad zatekao u „katastrofalnom stanju“, „bijednog i nesretnog“,⁴⁵⁴ onakvog kakvog ga je ostavio njegov prethodnik Aurelio Bon i drugi prije njega, koji su dvogodišnju dužnost hvarskog kneza shvaćali kao unosnu službu u dosadnoj provinciji. Iz Litghowog opisa to je prilično vidljivo: Knez je odmah uočio u hvarskoj luci mladog pustolova, koji je njemu učinio zabavnije tri duge otočne večeri, a jedino čime se mogao pohvaliti u svojem privremenom boravištu bilo je *hvarsko čudovište*. I tako su njih dvojica i *oficir* (vjerojatno zapovjednik hvarske tvrđave) došli u neimenovano hvarsko selo u blizini (vjerojatno Brusje ili Grabje) i pozvali *oca tog čudovišta da ga iznese pred nas*.

451 G. NOVAK, nav. djelo, str. 7.

452 Z. LEVENTAL, nav. djelo, str. 68.

453 STATUTA, 1882-3, str. 493.

454 "Neprestana neslaganja između plemića i pučana su ovaj bijedni i nesretni grad dovela u tako katastrofalno stanje, da se, pored toga što se utrošilo mnogo javnog i privatnog novca, srušilo toliko sjajnih zgrada, pušteni su neobrađeni najplodniji tereni i izgubljena vrlo velika množina najplodnijih stabala, da dovodi do suza ne samo vlastite i zainteresirane stanovnike nego i strance koji iz dana u dan dolaze na ovaj otok." Iz zaključka Velikog vijeća 26. ožujka 1611. kojim se potvrđuje načelni sporazum između plemića i pučana. Preuzeto iz: G. NOVAK, nav. djelo, str. 6.

Seljak je u rukama donio sijamske blizance, stare 36 dana.

Opis koji slijedi *djeteta neprirodnog izgleda*, kojeg Lithgow povremeno zove i *neobično unakaženo stvorenje* i *nakaza*, odnosno *dvostruka nakaza*, snažna je, na trenutke jezovita, bizarna, ali živa književna slika u kojoj se ogleda Litghowov *florid style* pisanja.⁴⁵⁵ Čini se da ga je susret s tim *bićem* osobito dojmio, pa uz svo prikriveno „gađenje“ koju iskazuje prema njemu, pokazuje i sućut prema njegovim *nesretnim* roditeljima, a raspituje se nakon odlaska s Hvara o njegovoj sudbini.⁴⁵⁶

Kakvu je predodžbu Hvara stvorio Lithgow i prenio svojim britanskim čitateljima?

Samo su dvojica stanovnika Hvara ušla u njegov vidokrug: venecijanski plemić – hvarski knez i nesretni hvarski seljak sa svojim nesretnim djetetom. Hvar je veliki jadranski otok na kojemu je rođeno *čudovište*. To je slika Hvara 1609. godine viđena očima škotskog putnika.

455 "[...]ispod srednjeg dijela postojalo je samo jedno tijelo, dok su iznad toga bila dva bića, odvojena jedno od drugog i svako sa svojim udovima. Glave su im bile iste veličine, ali različitog izraza lica. Trbuh jednog djeteta bio je spojen s leđima drugog, a glave su im gledale u istom pravcu, tako da je izgledalo kao da je jedno uprtilo drugo na leđa. Dijete koje je bilo pozadi, često je pred našim očima stavljal ruke oko vrata onog drugog. Oči su im bile vrlo velike, a ruke veće nego kod djece koja su tri puta starija od njih. Izmet oba bića izlučivao se samo na jednom zajedničkom mjestu. Bedra i noge bili su veličine koja je prelazila njihov uzrast, jer su bili napunili tek trideset šest dana starosti. Stopala su im po proporcijama bila slična devinim, okrugla i rascijepljena po sredini. Primali su hranu s neutaživom požudom i stalno su cvilili, praveći žalosnu galamu. Taj nesretni čovjek nam je rekao da se, dok jedno biće spava, drugo budi, što je neobično neslaganje u prirodi. Njihova majka je skupo platila taj porođaj – cijenom vlastitog života, i prema pričanju njenog muža, podnijela je neopisive muke od strašnih, grčevitih bolova.", Z. LEVENTAL, nav. djelo, str. 68/69.

456 "Kasnije sam doznao da je ta nakaza, odnosno dvostruka nakaza, živjela samo još kratko vrijeme nakon što smo je vidjeli.", Isto, str. 69.

4.3. DALMATINSKA RESPUBLICA LITERARIA I POLOŽAJ HVARANA I HVARA U NJOJ

4.3.1. UVOD: ARISTOKRATSKE REPUBLIKE, DALMATINSKA RESPUBLICA LITERARIA, INTELEKTUALNA POLJA

Dalmatinske su komune u XVI. stoljeću (kao i kroz cijelo razdoblje vladavine Mletačke Republike, do njenog kraja 1789. godine) bile zasebni politički organizmi, međusobno neovisne političke jedinice, a njeni su stanovnici osjećali komunu kao jedinu *domovinu*.⁴⁵⁷ U toj svojoj jedinoj domovini, članovi komune bili su već od XIV. stoljeća jasno i nepremostivo podijeljeni u dvije društvene skupine, dva staleža – plemiće i pučane. Pučani nikada - do kraja postojanja *Sinjorije*, nisu uspjeli participirati u istinskoj vlasti komune – Velikom vijeću. Upravo se zbog toga Neven Budak odvažio da uobičajeni naziv među hrvatskim historiografima za ova gradska društva Dalmacije – *komune*, zamijeni pojmom koji bolje određuje njihovu političku strukturu – *aristokratske republike*.⁴⁵⁸ Sastojale su se od grada (a to je značilo ono mjesto koje je bilo omeđeno gradskim zidom i u kojem je stolovao biskup) i njegovog distrikta, teritorija. Gradske elite dijelile su se na one sekularne i crkvene. Crkvenu elitu činili su nadbiskupi, biskupi, članovi kaptola, priori samostana. Sekularnu elitu može se podijeliti u tri osnovna tipa: političku, koju su činili isključivo plemići i djelomično stranci- najčešće Mlečani, koji su obnašali neke od najvažnijih dužnosti lokalne vlasti (knez, kamerlengo, kaštelan); ekonomsku, u kojoj su pored plemića-velikih zemljoposjednika, sudjelovali i pučani obogaćeni trgovinom i poljoprivredom; i intelektualnu, koju su činili notari, kancelari, učitelji, školovani najčešće u Padovi, a u kojoj su mogla participirati oba staleža.⁴⁵⁹ Samo je među plemićima bilo pojedinaca koji su u sebi objedinjavali sve ove tri

457 "U strukturi imena mletačkih 'Schiavona' naziv grada bio je, dakle, temeljnim znakom pripadnosti. Samo je grad mogao biti 'domovinom', RAUKAR Tomislav: *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 187.

458 BUDAK Neven: Urban elites in Dalmatia in the fourteenth and fifteenth centuries, u *Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria* XXVI, Venezia, 1997., str.190.

459 N. BUDAK, nav. djelo, str. 187. i 188.

kategorije elitizma: vlast, bogatstvo i obrazovanost. Najizrazitiji predstavnici ove istinske elite na Hvaru bili su plemići književnici.⁴⁶⁰

Iako su ove aristokratske republike bile jedine prave *domovine* njihovih stanovnika, postojao je širi društveni prostor u osnovi čijeg su integracijskog procesa bili ljudi, njihove veze i bliskosti duhovnih struktura. Tomislav Raukar taj širi prostor društvene srodnosti pojedinaca dijeli na dva glavna sloja integrativnih procesa: onaj veći kojeg zove „jadranski društveni prostor“ i koji se ostvaruje na cijelom Jadranu – i hrvatskom i talijanskom, i onaj uži – „istočnojadranski“.⁴⁶¹ Ovaj prostor istočne obale Jadrana – zemlja *Schiavona* – čine društva malih *aristokratskih republika* Mletačke Dalmacije i jedne velike *aristokratske republike* – Dubrovačke Republike, kao posebne, nezavisne političke tvorevine. Najviše je istraživao onaj društveni prostor istočnog Jadrana kojeg su stvorili svojom intelektualnom djelatnošću, vezama i komunikacijama plemići Dubrovnika, Zadra, Splita, Hvara, Šibenika i Trogira, a najočitiji je u kreiranju prostora humanističke i renesansne književnosti.⁴⁶² Ovaj društveni prostor nazovimo imenom *respublica literaria*, koji se logično nastavlja na pojam *aristokratske republike*. Ova „književna republika“ ili „republika slova“ nadilazila je uske granice komuna – *domovina*, ali i staleške podjele unutar komuna – u njoj su ravnopravno sudjelovali književnici plemići i pučani. Kao svaka republika imala je unutar članova hijerarhijsku ljestvicu i uloge koje su pojedini članovi „republike“ zauzimali. Istraživati ovaj društveni (duhovni, intelektualni, ali zahvaljujući vezama i komunikacijama unutar njega i vrlo stvarni) prostor dalmatinske *književne republike* najadekvatnije je u svjetlu teorije francuskog sociologa i filozofa Pierra Bourdieua o *intelektualnim* i *kulturnim poljima*.

Bourdieu polazi od premise da su u svakom činu intelektualnog i umjetničkog (u našem slučaju književnog) stvaranja skrivene veze između stvaratelja i njegovog djela, uvjetovane društvenim odnosima unutar kojih se događa stvaralački čin kao čin komunikacije, odnosno

460 Svi danas poznati hvarski književnici renesanse bili su plemići. Izuzetak na kraju stoljeća je Benetović, dok je Pribojević pripadao crkvenoj eliti. Najpoznatiji književnici dolaze iz najbogatijih plemićkih porodica, kao što su to Hektorović, Lucić ili Paladinić.

461 T. RAUKAR, nav. djelo, str. 378. i 379.

462 Budak u svom radu o gradskim elitama tek dotiče pitanje intelektualne aktivnosti plemića. Zaključuje da tek predstoje istraživanja o njihovom sudjelovanju, kao posebne grupe, u stvaranju humanističke i renesansne književnosti, jer da su dosadašnja istraživanja gledala ovu aktivnost isključivo kao dio kulture grada ili nacije. N. BUDAK, nav. djelo, str. 195.

da je samo djelo uvjetovano položajem stvaratelja u *intelektualnom polju*.⁴⁶³ Javni smisao djela (kao kolektivno ustanovljen sud o vrijednostima i istini djela) stvaratelju postaje jasan tek u odnosima između njega i pripadnika intelektualnog polja, a sam takav smisao je rezultat složenih interakcija između intelektualnih činova donošenja sudova.⁴⁶⁴ Struktura intelektualnog polja međuzavisna je s jednom od osnovnih struktura kulturnog polja - strukturom kulturnih (u našem slučaju književnih) djela svrstanih po stupnju legitimnosti. U određenom društvu u određenom vremenskom trenutku sva kulturna djela ne uživaju isti ugled, nemaju istu vrijednost i ne traže jednako hitnu reakciju na njihovo pojavljivanje.⁴⁶⁵ Kad govorimo o (vrijednosnoj) hijerarhiji književnih djela u kulturnom polju, moramo misliti i na hijerarhiju unutar intelektualnog polja. Intelektualac, stvaratelj određuje se povijesno i društveno kao dionik intelektualnog polja unutar kojeg se njegova stvaralačka zamisao definira i konstituira. On je uvijek suvremenik onih kojima se obraća svojim djelom i s kojima komunicira, implicitno prihvaćajući zajednički im kodeks tema, problema, načina mišljenja, oblika percepcija. Uvijek je dio neke kulture, prostora, epohe (povijesnog razdoblja), ili klase (staleža).⁴⁶⁶ On i njegovo djelo uvijek su dio neke strukture kulturnog polja.

Primjenjujući Bourdieuove kategorije možemo dalmatinsku *književnu republiku* promatrati dvojako: ona je svojevrsno kulturno polje, čija je struktura određena književnim djelima svrstanim po stupnju legitimnosti. Unutar ovog kulturnog polja djeluje intelektualno polje kojeg čine humanisti i književnici dalmatinskih komuna. Između ova dva polja postoji interakcija: položaj nekog književnika unutar intelektualnog polja određuje položaj njegovog djela u kulturnom polju. Istodobno, položaj djela u kulturnom polju utječe na položaj književnika u intelektualnom polju.

463 BOURDIEU Pierre: Intelektualno polje i stvaralačka zamisao, *Kultura*, broj 10, Beograd, 1970., str. 74. Dalje nastavlja: „Položaj stvaraoca u strukturi intelektualnog polja, [...] svaki od njih određen je svojim pripadanjem ovom polju: u stvari, zahvaljujući posebnom položaju, koji u njemu zauzima, on dobija *poziciona svojstva*, koja su nesvodljiva na unutrašnja svojstva, a naročito dobija određeni tip participacije u *kulturnom polju* kao sistemu odnosa između tema i problema i, samim tim, određeni tip *kulturnog nesvesnog*, istovremeno u sebi sadržavajući ono što ćemo nazvati *funkcionalnom težinom*, jer se njegova sopstvena 'masa', to jest njegova moć (ili, bolje rečeno, njegov autoritet) na tom polju ne može definisati nezavisno od njegovog položaja u tom polju.“, str. 75.

464 Isto, str. 90.

465 Isto, str. 92.

466 Isto, str. 99.

Istražiti odnos i položaj književnika i djela u ovim međusobno isprepletenim poljima moguć je kroz oblik književnosti kojima je intelektualna elita Mletačke Dalmacije i Dubrovačke Republike međusobno komunicirala – *poslanicama*. Hvarski književnici upućivali su i primali poslanice unutar dalmatinske *književne republike*. Poslanice je moguće analizirati s više komunikacijskih aspekata: brojnost upućenih pojedinom književniku, prostor s kojeg dolaze poslanice, način obraćanja između pošiljatelja i adresata (s time da ovdje uvijek treba uzimati u obzir konvencije vremena i konvencije književne forme), zatim opis i vrijednosni sudovi o prostoru ili skupini prema kojima je poslanica upućena. Vjerujemo da je tako moguće odrediti položaj hvarskih književnika u intelektualnom polju dalmatinske *književne republike*, kao i položaj njihovih djela unutar kulturnog polja tog društvenog prostora. Također se u ovim poslanicama sama hvarska komuna, Hvar kao *domovina* ovih književnika, kao jedna od njihovih bitnih identitetskih odrednica, pojavljuje kao slika, predodžba, vrijednosni sud. Naša analiza lučit će ove elemente u poslanicama i u rijetkim posvetama kojima književnici namjenjuju ili zavješćuju pojedina svoja djela. Temeljem takve analize pokušat ćemo konstruirati intelektualno polje promatranog vremena i prostora, a naročito participaciju hvarskih književnika unutar njega, njihov položaj unutar ovog polja. Također će se ovom analizom konstruirati slika, predodžba Hvara u kulturnom polju dalmatinske *respublicae litterariae*, vjerojatno drugačija nego iz putopisa i izvještaja stranaca, analiziranih u prethodnim poglavljima, jer iako se i ovdje radi o *pogledu izvana*, on je iz veće blizine i iz perspektive ljudi koji sudjeluju u istom intelektualnom polju.

4.3.2. POSLANICE KAO OBLIK KOMUNIKACIJE UNUTAR INTELEKTUALNOG POLJA DALMATINSKE KNJIŽEVNE REPUBLIKE

Za potrebe ovog rada bit će, prije svega, korišten „komunikacijski potencijal“ ove specifične književne vrste, književnog žanra koji se javlja vrlo rano, još u antici, a u doba humanizma i renesanse doživljava i vlastitu renesansu.⁴⁶⁷ Bez obzira da li je pisana u stihu

467 O poslanicama kao književnom žanru, a posebno o renesansnim poslanicama u hrvatskoj književnosti, određujući im korpus i klasificirajući ih na temelju poetičko-estetičkih iskaza, koristeći dotadašnju važniju literaturu o toj temi, napisala je opširan rad Dunja Fališevac: *Renesansna poslanica kao prostor poetičko-*

(što je za naše promatrano razdoblje gotovo pravilo) ili u prozi,⁴⁶⁸ karakterizira je izravno obraćanje adresatu i dominantni autobiografski ili biografski elementi. "Poslanica kao književni žanr po svojim je specifičnim uvjetima komunikacije s jedne strane obilježena autobiografičnošću, a s druge zbog svoje apelativnosti (obraćanje sugovorniku) i racionalističke utemeljenosti (dijalog s nekim) pruža prostor za iskazivanje stavova, mišljenja i koncepcija o životu, društvu, umjetnosti i književnosti."⁴⁶⁹ Ovaj potencijal poslanica upravo je ono što nam treba da bismo konstruirali intelektualna polja XVI. stoljeća. Iako se unutar ove književne vrste mogu uočiti razne podvrste grupirane po tematici⁴⁷⁰ ili po tonu⁴⁷¹, za naše istraživanje to nije važno. Želimo ih promatrati samo kao oblik komunikacije unutar članova intelektualnog polja, te iz načina obraćanja između pošiljatelja i primatelja, učestalosti, redoslijedu upućivanja (odgovor) ili spominjanja trećeg člana unutar poslanice (kao, recimo, prenošenje pozdrava ili isticanje vrijednosti nekog trećeg književnog djela) pokušati stvoriti što uvjerljiviju sliku književnih komunikacija i hijerarhijskog položaja sudionika komunikacije. Subjekt se u njima iskazuje "više nego u nekim drugim žanrovima - kao povijesno postojeća osoba i može se nazvati povijesni iskazni subjekt."⁴⁷² Ovaj su "povijesni iskazni subjekt" u našim slučajevima književnici Hvara i dalmatinskih komuna s kojima oni komuniciraju, povijesne osobe o kojima i izvan poslanica postoje razni dokumenti kojih ih situiraju u prostoru i vremenu - stvarni ljudi jednog vremena. Kroz poslanice koje oni nazivaju *knjigom*, *listom* ili *pismom*⁴⁷³ grade specifičnu mrežu komunikacija i određuju se u

estetičkih iskaza u *Colloquia Maruliana*, Vol. 17, broj 17, Split, travanj 2008., str. 7. - 25. Ovaj rad Dunje Fališevac koristimo kao osnovni pogled na ovaj, za renesansu vrlo važan, književni žanr.

468 Osnovnu podjelu na stihovane i prozne poslanice preuzima i Dunja Fališevac, naglašavajući da je u stihovanim poslanicama hrvatske renesansne književnosti dominantna njihova "pohvalnička funkcija" (Isto, str. 15.), kao i to da su one "mnogo važnije kao izvor autobiografskih, biografskih ili bibliografskih podataka ili, u slučajevima u kojima su sačuvana i inicijalna pisma i odgovori na njih (a to je slučaj s Nalješkovićem i njegovim korespondentima), kao izvor podataka o književnim krugovima u kojima su pojedini pisci djelovali i unutar kojih su prijateljevali." (Isto, str. 11.) Prozne poslanice u koje ubraja i predgovore-posvete posebno klasificira u pet kategorija s obzirom na poetičko-estetičke iskaze i namjere u njima.

469 Isto, str. 8.

470 "Tako tematikom poslanica može biti vrlo različita: u njoj se pojavljuju društvenopolitički, povijesni, filozofski, moralni, književnokritički, estetički, satirički, autobiografski, biografski sadržaji." Isto, str. 8.

471 "Različita je i po tonu: kreće se u rasponu od elegičnog do oštrog, poantiranog i satiričnog, familijarnog i ceremonijalnog, te stoga u blizini elegije isto tako i satire, a može biti pretežito lirska kao i epska." Isto, str. 8.

472 Isto, str. 7.

473 "I samostalne poslanice i predgovore - posvete svojim djelima stari su hrvatski pisci nazivali *knjigom*, *listom* ili *pismom*, a i književni povjesničari obje ove vrste tekstova najčešće nazivaju poslanicom." Isto, str. 9.

međusobnim odnosima. Čitajući u njima ove odnose možemo konstruirati intelektualna polja u kojima su sudionici.

Ono čime raspolažemo ipak su samo *reliquiae reliquiarum* jednog vremena i jednog prostora, te zaista moramo uvijek imati na umu da ova *rasuta baščina* ne može biti pouzdana slika XVI. stoljeća. Da bi ta slika bila ipak što preciznija uključit ćemo u korpus književne komunikacije i neke tekstove koji nisu poslanice u užem smislu riječi poput *nadgrobnica*. Do nekih tekstova koji bi trebali ući u ovaj korpus, ni uz svu dostupnu internetsku pretragu, nismo mogli doći, pa ćemo ih navesti samo naslovom ili opisom iz nekog drugog književnopovijesnog teksta. S druge strane, postojanje i svakodnevno nadograđivanje digitalnih baza⁴⁷⁴ omogućit će u budućnosti proširivanje ovog korpusa i dosad nezamislivu mogućnost digitalnih pretraživanja sadržaja književnih tekstova.

4.3.3. KORPUS TEKSTOVA KNJIŽEVNE KOMUNIKACIJE UNUTAR HVARSKIH INTELEKTUALNIH POLJA

Termin *hvarsko intelektualno polje* koristimo da bismo ga razlikovali od *hvarskog književnog kruga* jer je po svojoj strukturi puno širi nego već davno udomaćeni termin „hvarski književni krug“. Dok hvarski književni krug obuhvaća samo hvarske književnike koji djeluju tijekom XVI. stoljeća, hvarsko intelektualno polje je tehnički termin koji obuhvaća cjelinu društvenog prostora u kojem osim hvarskih književnika participiraju i oni iz drugih dalmatinskih gradova s kojima Hvarani komuniciraju i s kojima tvore intelektualno polje u određenom vremenskom isječku. Kako je XVI. stoljeće dug vremenski period u kojem su se izmijenile barem četiri generacije (ovo računamo po jednostavnoj i samorazumljivoj logici da se tijekom sto godina svakih 25 godina stvara nova generacija), u kojem su se mijenjale društvene okolnosti, književne mode, prekidali lanci komunikacije, umirali stari i rađali novi književnici, neki književnici jednostavno prestajali pisati, kako je to bilo burno

474 Navodimo samo dvije takve baze na koje nam je pažnju skrenuo tekst Nevena Jovanovića: Prolegomena za retoriku Marulićeve splitske ekipe, *Colloquia Maruliana* Vol. XV, broj 15, Split, travanj 2006., str. 141.-173.: Digitalna baza latinista *Poeti d'Italia in lingua latina* <http://157.138.65.54:8080/poetiditalia/> u kojoj se kriju i brojni hrvatski latinisti pod talijanskim imenima, kao i domaća baza latinskih tekstova <http://www.ffzg.hr/klafil/ekipa/>.

stoljeće koje ni po čemu nije bilo isto na početku i na kraju, možemo pretpostaviti da ćemo uočiti barem dva takva *hvarska intelektualna polja*. Ali, o ovome ćemo pisati u zaključnim razmatranjima nakon što najprije prikazemo korpus komunikacijskih tekstova.

Tekstove navodimo kronološki, upravo radi mogućnosti uočavanja više intelektualnih polja koja djeluju u raznim vremenskim isječcima XVI. stoljeća. Kronologiju stvaramo uvjetno, jer svi tekstovi nisu datirani. Najlakše je s onim poslanicama koje završavaju datumom pisanja. Za datiranje drugih koji to nemaju koristimo posredne datacije, npr. godinu smrti primatelja kao *terminus post quem non*, ili godinu pisanja poslanice prema kojoj je ova nedatirana odgovor. Za neke uzimamo već ustaljene datacije iz povijesti književnosti. Ne možemo tvrditi da je kronologija apsolutna, ali pokušavamo je učiniti što preciznijom.

Koristit ćemo hrvatske, latinske i talijanske tekstove jer je „književna republika“ XVI. st. bila trilingvalna. Latinske i talijanske tekstove donosimo u hrvatskom prijevodu.

Uz svaki tekst navodimo autora, adresata, godinu pisanja, mjesto odakle je upućena i mjesto prema kojemu je upućena, te izvor iz kojega ga preuzimamo. Neki tekstovi imat će i kratke navode o načinu oslovljavanja primatelja, kao i opise ili vrijednosne sudove o prostoru prema kojima je poslanica upućena (naravno, samo oni tekstovi koji to sadržavaju). Navodit ćemo svaki put i treće osobe – književnike i njihova djela koja se u poslanicama spominju, kao i kontekst spominjanja. Navest ćemo i najosnovnije podatke o književnicima koji su nam važni za datacije ili kontekst odnosa, preuzete iz Hrvatske književne enciklopedije (HKE, 2010.-2012.) kao najnovijeg i za sada najpouzdanijeg bibliografskog priručnika. Na kraju, uz poslanice navest ćemo i kraće komentare (u bilješkama) kojima želimo naznačiti neke elemente koje smo takvim čitanjem uočili, a direktno se ne tiču komunikacijskog kanala.

4.3.4. PRVI DIO KORPUSA

1. Frane Božićević Natalis > Pavlu Paladiniću (1496.), Split > Napulj (?)⁴⁷⁵
2. Marko Marulić > Hanibalu (Luciću) (prvo desetljeće XVI. st.), Split > Hvar⁴⁷⁶
...pjesnik ti dolazi nov!/
Još kao dječak je tebi stao skladati pjesme/
Hanibal. Njegov je duh darima obdaren svim. (2-4)
Uživa glas da je najljepši mladić. (9)

475 *Franc(iscus) Nat(alis)* u GRACIOTTI Sante: *Il petrarchista dalmata Paolo Paladini e il suo canzoniere* (1496), A cura della Societa Dalmata di Storia Patria, Roma, 2005., str. 181. Pohvalna pjesma na latinskom jeziku u tri elegijska distiha, kojom Frane Božićević pozdravlja Pavla Paladinića, uspoređujući ga s grčkim pjesnikom Kalimahom, te Ovidijem, Pindarom i Katulom. Vjerojatno je nastala nakon završetka Paladinićevog kanconijera, znači najkasnije 1496. godine. (Graciotti 2005., str. 181.) Paladinićev kanconijer, koji je ostao u rukopisu, sastoji se od 17 latinskih i 17 talijanskih pjesama, a posvećen je Fridriku Aragonskom, u to vrijeme generalnom namjesniku Napuljskog Kraljevstva. Ova pjesma je jedna od četiri pohvalne pjesme kojima autor nije Paladinić i koje se nalaze na kraju njegova kanconijera. Osim Frane Božićevića, pohvalu su njegovom kanconijeru uputili Ilija Crijević, Tideo Acciarini i Petar Contarini. **Frane Božićević Natalis (Split, 1469. – 1542.)**, latinski i hrvatski pjesnik i humanist. Bio je najaktivniji u Marulićevom humanističkom krugu. Pisao je pretežito latinsku poeziju, a u rukopisu su ostale „Carmines“ i spis „Vita Marci Marulli“ – Marulićev životopis. Od hrvatskih pjesama sačuvan samo prepjev završne pjesme iz Petrarkina Kanconijera.

476 *Ad Phoebum pro Hannibale iuvene poetice studioso* u PETRIĆ Nikša: *De Caterino poeta Pharensi, Povodom Marulićevih pjesama Katerinu i Hanibalu, Colloquia Maruliana VII*, Književni krug, Split, 1998., str. 215.-224. Ovdje se već javlja prvi problem datacije latinske pjesme koju Marko Marulić upućuje mladiću Hanibalu. Nikša Petrić u gore navedenom radu pretpostavlja da je pjesma nastala između 1510. i 1514. godine, jer misli da je tada Marulić mogao upoznati Hanibala Lucića koji se sklonio u Split radi ustanka hvarskih pučana. Mi mislimo da je to moglo biti i ranije. Najprije, Marulić se 1509. do 1511. povukao u osamu Nečujma na Šolti. Drugo, Neven Jovanović u radu „Prolegomena za retoriku Marulićeve splitske ekipe“ (dostupan na internetu na adresi <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/ekipa/0511cm15.html#tthFtNtABI>) ovu i sljedeću pjesmu pohvalnicu upućenu nepoznatom hvarskom pjesniku Katerinu uvrštava u korpus Marulićevih pohvalnica mladim pjesnicima koje su međusobno vrlo slične i pita se da li bi zbog toga vremenski razmak između njih mogao biti malen. Jedine dvije takve pohvalnice u korpusu koje su približno datirane one su braći Martinčić – Frani i Jerolimu, koje se smještaju između 1495. i 1500. On preuzima mišljenje Darka Novakovića da su to zapravo recenzije koje Marulić piše kao odgovor na poslane stihove pjesnika početnika, te da Marulić pribjegava formulama da bi kao „moderni recenzent pretrpan poslovima“ lakše i brže mogao odgovoriti na djelo ponuđeno mu na ocjenjivanje. Iz ovoga proizlazi da se Lucić i Marulić nisu trebali sresti, te time otpada argument Petrića o godinama boravka Lucića u izgnanstvu u Splitu. Kako Marulić govori o mladiću Hanibalu (Lucić ima 20 godina 1505.), i kako se čini da je ovaj korpus Marulićevih tekstova nastao prije njegovog odlaska u Nečujam, mi bismo dataciju pomakli prije 1510. godine. **Marko Marulić (Split, 1450.-1524.)**

3. Marko Marulić > Katerinu (Gazaroviću?) (prvo desetljeće XVI. st.), Split > Hvar⁴⁷⁷

Drag si nam, Katerine, i pjesmom, ali također/

Drag si i prozom, jer njen tako je izbrušen zvuk! (1-2)

Rodni ti otok, plemeniti Hvar, nek se raduje, slavi,/

Jer mu se pjesnik nov napokon rodio sad,/

Koji će rodnoj grudi kroz stoljeća pronijeti ime (9-11)

4. Frane Božićević Natalis > Hanibalu Luciću (možda drugo desetljeće XVI. st.), Split > Hvar⁴⁷⁸

- od zapada do istoka, od sjevera do juga slava pjeva o Hanibalu

- što vojskovođama daje pobjeda, imućnima bogatstvo, plemićima rod – to pjesme daju
Luciću

5. Hanibal Lucić > Franu Božićeviću Natalisu (možda drugo desetljeće XVI. st.), Hvar > Split⁴⁷⁹

477 *Ad Caterinum poetam Pharensensem* u PETRIĆ, 1998., str. 222. Za dataciju isti argument kao u prethodnoj pjesmi. Ovaj hvarski pjesnik je potpuno nepoznat, a prezime Gazarović Nikša Petrić konstruirano na temelju pregleda dokumenata toga vremena u kojima se spominje ime Katerin, ime koje je tada na Hvaru bilo često.

478 *Ad Annibalem Lutium*, objavljena u *Pesme Franja Božićevića Natalisa*. Za štampu priredio Miroslav Marković, Beograd; Naučno delo, 1958. Kako do nje nismo mogli doći preuzimamo opis pjesme iz JOVANOVIĆ <http://www.ffzg.unizg.hr/klafilek/0511cm15.html#tthFtNtABI>. Radi se o kratkoj latinskoj poslanici nalik na epigram. Datacija ove pjesme konstruirana je iz nekoliko podataka: 1. Jovanović primjećuje da je „možda znakovita podudarnost vezana za adresata: pjevajući Hanibalu Luciću i Marulić i Božićević spominju ga u *trećem licu*.“ Dakle, mogle bi po tome biti bliske u vremenu nastanka. 2. Važna prekretnica za dataciju poslanica iz Splita i prema Splitu je godina 1527. kada je Split snašla strašna epidemija kuge koja je odnijela (zajedno s okolicom), kako neki tvrde, oko 6.000 ljudi. Teško je vjerovati da se ovaj užasan događaj ne bi odrazio na sadržaj poslanica.

479 *Francisku Božićeviću* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 112.-113. Razlog za ranu dataciju ove Lucićeve poslanice Božićeviću, osim onih već navedenih u bilješci 478, nalazimo u tome što je ona odgovor na prethodni latinski epigram Božićevićev. Hanibal u prvim stihovima govori, uspoređujući se s jelenom koji se približava rijeci, *kako moja misal k pisni tvojoj koju / U slavu s' upisal i pohvalu moju*. (3-4) Također, ova pjesma, kao i ona koja slijedi – poslanica Nikoli Alberiju Matuliću, kako primjećuje Neven Jovanović u već navedenoj *Prolegomeni za retoriku Marulićeve splitske ekipe*, ima "znakove pjesništva koji su standardni u novolatinskoj poeziji, a vrlo su česti i u pjesmama Marulićeve splitske ekipe." Jovanović također primjećuje da je Hanibal Lucić, „dopisni član“ Marulićeve ekipe, jedini "koji nije, koliko znamo, napisao ništa na latinskom, iako je njegova latinska kompetencija nesumljiva - ta preveo je Ovidijevu heroidu *Paris Helenae*". Iz toga zaključuje da je "njegov isključivo hrvatski pjesnički opus posljedica svjesnog odabira, specifičnog ukusa i poetike, donekle različitih od ukusa i poetike ostalih članova kruga." Ali, Jovanović u Lucićevo djelo, naročito u onom „književno-komunikacijskom“ dijelu toga opusa, usmjerenog

Od tebe, moj Frane, pohvaljen samo bit/
Volim neg sa strane drugoga darovit,/
Jer si svim ostalim naprida pisnikom, (27-29)

6. Hanibal Lucić > Nikoli Albertiju Matuliću (možda drugo desetljeće XVI. st.), Hvar > Split⁴⁸⁰

Jer, mnju, zukom slajim začinjaš i perom/
Pišeš mnogo glajim neg Virgil s Omerom./
I kako po svitu Mantul i Zmirni,/
Slava će bit Splitu i glas neizmirni. (17-20)

7. Hanibal Lucić > Jeronimu Martinčiću (1519.), Hvar > Split⁴⁸¹

...moj poštovani Jeronime [...] Nu komu bih jih ufanije oporučil mimo tebe ne nahodim nikogare [...] i znam da jih ćeš kakono sarčeni i davnjeni prijatelj moj prijati ljubeznivo i kakono svakojacih kriposnih pun naukov [...] ne samo mev tvojimi miščani da i mev tujimi od svake protivščine obraniti [...] izvedi ih nadvor

8. Hanibal Lucić > Jeronimu Martinčiću (oko 1520.), Hvar > Split⁴⁸²

prema splitskoj ekipi vidi mnoge utjecaje književnosti na latinskom. O tome više kod Lucićeve poslanice Martinčiću.

480 *Nikuli Matuliću* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 114. Razlog za ovakvu dataciju poslanice Matuliću isti kao u bilješci 478 i 479. Ona je odgovor na Matulićevu *knjigu* u kojoj on Lucića moli da ga njegova *pisan[...]*proslavi (2). Hanibal se opravdava da on tome još nije dorastao: *Po pravom još sudu nisam ja u pisan / Dostojan da budu u tvoju upisan* (11-12). **Nikola Alberti Matulić (Split, 2. pol. XV. st. – nakon 1530.)**, pjesnik i latinist. Sa sigurnošću mu se pripisuje samo jedna pjesma na hrvatskome, uvrštena u zbornik „Vartal“ P. Lucića.

481 *Pariž Eleni, Jeronimu Martinčiću pozdravljenje* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 133./134. Prozna posveta Lucićeva prijevoda Ovidijeve heroide prijatelju Jeronimu Martinčiću, datirana prema HKE. Ova posveta ima mnogo elemenata nastupnog govora hvarskog pjesnika prema splitskom krugu, koji ga je već ranije poticao da piše. Jeronimu Martinčiću, koji mu je najbliži i najbolji prijatelj u splitskom krugu (*sarčeni i davnjeni prijatelj*) šalje prijevod Ovidija i svoje *pisni odavno složene* (možemo s velikom vjerojatnošću reći da su to Lucićeve *Pisni ljuvene*) da ih *izvede na dvor* i raširi među splitskom „Marulićevom ekipom“. U ovoj posveti je i već puno puta u literaturi isticani Lucićev odnos prema prevođenju: Ovidijevu heroиду *koju ja istu knjigu z latinske odiče svukši, našu harvacku nikoliko jur vrimenta bih priobukal[...]*.

Toj s volje velike naš jezik, Jere moj,
 Koji će t' uvek zavezan bit za toj,
 I ja i tolikoj Bartučević prosi/
 Koji, znaš, kum je tvoj i ime tve nosi,
 Njega ti iznosi slavan glas do zvizda/
 Umom kim ponosi toko se i gizda. (47-52)

9. Hanibal Lucić > Francisku Paladiniću (oko 1520.), Hvar > Hvar⁴⁸³

velostvorni Paladiniću [...] dobro poznajem da me si osobojno tvojim prijaznivim,
 zalihim i od mene nedostojnim počitanjem mnogo tvaro obezao [...] (dar uistinu oziron
 dostojanstva imena tvoga mnogo mao, i možebiti nepristao) [...] tebi usiloval ugoditi,
 komu se klanjam i priporučujem

482 *Jeronimu Martinčiću* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 115.-116. Ova treća po redu u PSHK Lucićeva poslanica Martinčiću nastavlja se na prethodno poslan Lucićev prijevod Ovidija, a započinje iskazom radosti da se prijatelj vratio pisanju pjesama. Bojao se da je Martinčić prestao pisati: *Tve pisni s kih će moć sada i u vrime / naprida ko će doć slavno bit tve ime, / Svake, Jeronime, dostojni pohvale, / Bojah se da nime sasvim su ostale* (1-4), ali on se ipak vratio pjesništvu: *da sad mi govore tve pisni i kažu / Opeta na zbore da s' došal k Parnažu* (9-10). Vrlo zanimljivo i novo tumačenje nekih stihova u ovoj pjesmi dao je Neven Jovanović. Prepoznajući u njoj, kao i u prethodnim Lucićevim poslanicama, utjecaje književnosti na latinskom jeziku, Jovanović ispravlja čitanje nekih Lucićevih stihova koje daje Marin Franičević u PSHK, te pokazuje da je ova poslanica "Lucićev pjesnički 'izazov' Martinčiću – ili, u najmanju ruku, vrlo konkretna pjesnička narudžba. No, taj izazov nije lako odgonetnuti bez poznavanja Ovidijeve poezije, jer je sročena aluzivno – oslanja se na znanje koje dvojica pjesnika 'dijele'. Lucićeve stihove *Da pokli, diš, ima toku slast i valju / Knjižica onaj ma k Eleni ku šalju, / Neka te pohvalju, odgovor iz rike / Ispalji gdi palju pisni razlike* (43-46) na koje se nastavlja posljednji dvostih *Zatim pak i ja rit tebi ću moć ovoj: / Harlo ti s priko svit vrati se Sabin moj!* (57-58), koji su Franičeviću i Bratoljubu Klaiću u PSHK bili nerazumljivi, Jovanović usprkos tome što je to mjesto u pjesmi *teško razumljivo zbog arhaičnog jezika*, uvjerljivo i jasno interpretira: kao što je Sabin Ovidijev prijatelj koji je pisao odgovore na pojedine Ovidijeve heroide, tako Lucić traži od svoga prijatelja da napravi isto. A "*Rika gdi palju pisni se razlike* u tom slučaju je – rimska poezija." Ali, Lucić traži još nešto što Jovanović nije uočio: Luciću se pridružuje i Bartučević i oni zajedno traže da Martinčić to napravi na hrvatskom jeziku!

483 *Anibal Lucij Francisku Paladiniću pozdravljenje* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 63. Datacija iz HKE. Ova prozna posveta Robinje upućena je čovjeku koji nije poznat kao netko tko se bavio književnim radom. Frane (Francisko) Paladinić izgleda da je brat Nikole Paladinića, stric Pavla Paladinića, prvog poznatog hvarskog humanističkog pjesnika, pripadnik jedne od najbogatijih hvarskih plemićkih porodica (vidi bilješku 475). Poznat je zapravo po jednom sporu s Petrom Hektorovićem oko njihovih kuća u susjedstvu, nad južnim gradskim zidom Hvara, spora koji se vodio dvije godine – 1524. i 1525., kojeg je Hektorović izgubio i koji je vjerojatno uzrok trajnog preseljenja Hektorovića u njegov Tvrdalj. (TUDOR, 2013., str. 88.-90.). Lucić mu je u doba poklada 1520. pokazao Robinju, navodeći u opravdanju svoje odluke da *dopusti nadvor da izajde*, i zanimljiv podatak da su se slične dramske igre i prije izvodile (*takove bo pisni u pridnje vrime iznaštene biše*). Čudno je da Robinju posvećuje i traži za nju potporu od čovjeka koji nije književnik, dok sve druge svoje književne uratke šalje svojoj „splitskoj ekipi“. Da li je tome razlog što Lucić smatra da takva dramska igra nije primjereno književno djelo za humanistički splitski krug? Primjetan je udvornički ton obraćanja moćnom Paladiniću, što je primijetio i Ambroz Tudor u navedenom radu.

10. Hanibal Lucić > Milici Jeronima Koriolanović, (možda drugo desetljeće XVI. st.), Hvar
> Trogir⁴⁸⁴

...da umiš/

Štiti i do slova šteći da razumiš,/

I da si knjižnija od žen ke su došli/

I ke biše prija i ke će bit posli. (151-154)

11. Hanibal Lucić > Jeronimu Martinčiću (1522.), Hvar > Split⁴⁸⁵

Dragi prijatelju...(22)

Tva bo ćud kriposna, dostojna sve časti,/

Svakoga ko ju zna, sili da te časti,/

A mene nada svih u koga ljubavi/

Dar kada tamo bih, obilan postavi (47-50)

Mejutoj ja prošu: sve tamo ki stoje/

484 *Milici Jeronima Koriolanovića* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 117. - 123. Jedina žena kojoj Lucić upućuje poslanicu i jednu pjesmu. Nedatirana je, ali po tonu kratke pjesme *Istoj Milici* (str. 124.), u kojoj Lucić gotovo da ne skriva ljubavnu želju, jer priziva hladnu vodicu da *ku imam od tebe želju mi ugasi* (4), mogli bi reći da je nastala u mladim danima Lucićevim, dakle u drugom desetljeću XVI. stoljeća. U prvoj poslanici, neobično dugoj, Lucić udvorno hvali njenu porodicu: strica *Lauša*, kardinala u Rimu, djeda *Koriolana*, njegovo *pero i mač*, njenog oca. Ističe njenu vještinu izrade goblena, a posebno njenu obrazovanost (*knjižnija*), što je ipak rijetkost (vidi Giustiniana, Tablica 3) u dalmatinskim gradovima toga vremena.

485 *Pisni razlicim prijateljem Jeronimu Martinčiću* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968. str. 102.-109. Datacija prema godini turskog napada na Rodos o kojem Lucić izvješćuje prijatelja u Split. Ova najduža poslanica Jeronimu Martinčiću bila je izvor mnogih interpretacija Lucićeva odnosa prema puku (poznati stihovi *o mnoštvu koje dil razbora ne ima*), njegovog života i imanja (stihovi o podizanju *zgiblih vinišć*, stihovi o neprekidnom kretanju između Hvara, Staroga Grada i Visa gdje su mu imanja), o Hvaru kao prometnom mjestu (*mornarom na putu*) i Splitu kao mjestu kojeg brodovi zaobilaze (*zatvoren tamo tja ne čuješ u kutu*). Osim poznatog opisa turskog zauzeća Rodosa u ovoj poslanici je i jedno neobično, strašno proročanstvo koje navješćuje velike katastrofe na Zemlji, a koje bi bilo zanimljivo analizirati u kontekstu atmosfere koja vlada Hvarom i šire: *Vrime je sad niko, niki su dni sada / Da ne vim je li tko koga strah ne vlada. / Čul si ča nahode po zvizdah, ki znaju, / Ki potop od vode uskori pravljaju.* (119-122). Neven Jovanović u navedenoj *Prolegomeni za Marulićevu splitsku ekipu* uočava u Lucićevoj pohvali Martinčićeve književne pošiljke koju mu je poslao na ocjenjivanje (*Knjižica od tvoje pameti sabrana, / U ruke ka moje ovih dan bi dana*, 1-2) mnoge motive i sintagme poznate iz rimske književnosti, neke gotovo prijevode latinističkih pjesničkih izričaja, karakteristične za Marulićevu „pjesničku ekipu“. Za konstrukciju našeg hvarskog intelektualnog polja zanimljiva je po pozdravu kojeg Martinčić upućuje Petru Hektoroviću. Ona govori da je Hektorović bio poznat u Marulićevoj „ekipi“! Također stih kada tamo bih potvrđuje boravak Lucića među njima u Splitu.

Pozdravi (znaš tko su) prijatelje moje,
jere i ja zapovid tvoju sam opravil:/
Komu bil Ektor did Petra sam pozdravil,
U svemu ki veli vaskolik da je tvoj (271-275)

12. Hanibal Lucić > Jeronimu Martinčiću (prije 1525., možda 1523.), Hvar > Split⁴⁸⁶

I oni još budi koji si vazda bil,
Dobrostitv u svemu, a zloban nikadar/
I sarcu svojemu čin da si gospodar, (64-66)

13. Hanibal Lucić > Jeronimu Martinčiću (prije 1525.), Hvar > Split⁴⁸⁷

486 *Istomu Jeronimu* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 110.-111. Datacija prema godini smrti Jeronima Martinčića. Ovdje se pokazuje koliko je teško sa sigurnošću govoriti o ljudima i djelu od kojih su preživjeli „ostaci ostataka“. Raspolažemo s tri različite datacije smrti Martinčića: prvu iznosi Josip VONČINA: Dva portreta iz renesansnog splitskog humanističkog kruga, *Mogućnosti*, sv. 23, br. 9 (1976.), str. 974.-990. Vončina navodi godinu 1532./33. kao moguću godinu smrti. *Leksikon hrvatskih pisaca*, 2000., autor natuknice B.L. (Bratislav Lučin) navodi da je to bilo oko 1550. godine. Najnoviji izvor – HKE, sv. 3., 2011., autor natuknice A. Radošević navodi „oko 1525. godine“. Mi se kao najnovijem izvoru priklanjamo HKE te prema njemu datiramo poslanice. **Jerolim Martinčić (Split, 1475. – oko 1525.)**, pjesnik i latinist. Kao drugi mogući znak datacije su i stihovi Lucića koji na samom početku poslanice govori da je nedavno dobio njegove pjesme (*Malo ti još vrim sa mnom biše stala / Tvoja, Jeronime, pisanca pristala* 1-2), a to je ona *knjižica od tvoje pameti sabrana* koju je Lucić primio 1522. (sigurna datacija radi zbivanja na Rodosu). Po tome bi se ova poslanica, u kojoj Lucić tješi prijatelja kojega je *nitko porazil nemilo*, i u kojoj ga savjetuje da bude razuman i da se ne osvećuje nego da oprost, mogla datirati u 1523. godinu.

487 *Jeronimu Martinčiću* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968. str. 126.-131. Iako ova pjesma ima u prvom, kraćem dijelu oblik poslanice, zapravo je to više ponovni zaziv prijatelju da Luciću pomogne oko prosudbe nove pjesme (*Od Božićne noći*) koju je napisao i koju mu šalje da *izvede ju dalje i pusti da hodi* (22), ako ona to zavrijeđuje. Poslanica započinje zahvalom za lijepe dane koje je proveo s njime u Splitu (*Vrimena niki dan kad se tuj uvratih*, 2 ?), a posebno za to što je podržao njegov pjesnički rad, njegove pjesme koje mu je poslao (*Moje uzdvižući pisni i skladanja, / Koliko izući pismivac da sam ja*, 9-10). Pjesma je nastala sigurno poslije 1519. godine, jer je te godine Lucić već poslao Martinčiću svoj ljubavni kanconijer i prijevod Ovidija., a prije 1525. kada Martinčić umire. Martinčića zove *dragim prijateljom* kojemu može poslati, nesiguran u vrijednost (*kakovu-takovu*), novu pjesmu koju je u međuvremenu „skladao“. Tu novu pjesmu šalje pred Božić (*Božićnu ovu noć ka nam je pri vratih*, 20), a i naslov joj je *Od Božićne noći*. Ova pjesma drugačija je od svega što je Lucić napisao! Pjesma je pokornička, on u njoj na više mjesta izražava sumnju u vlastito ponašanje i život, koji je pun grijeha!

O kamo sam se dil? Nije mi toj dosta? / Pokolu dobrih dil život moj izosta. (93-94)

Izmi me iz blata gdi 'vo stojim leže, / Koje me u vrata paklena uteže. (109-110)

Kamo ja, dobroti koji sam odvikal, / A svakoj grihoti jure sam zavikal, / Evo mi moja svist govori prihuda / Da sam zal i nečist veće od Iruda, (117-120)

Toli me, Jere moj, ugodno zaudri/
Vesele oni tvoj zgovor i primudri./
Evo i sad vide ovdi nadaleče/
još slaćam beside koje mi tuj reče,
Moje uzdvižući pisni i skladanja,/
Koliko izučić pisnivać da sam ja; (4-10)

14. Hanibal Lucić > nadgrobnica Jeronimu Martinčiću (oko 1525.)⁴⁸⁸

Veliki razum tvoj tako je dostojal/
I kripost o kojoj vazda si nastojal,/
Da 'vo plać dodija Splićanom s uzdasi,/
jer jim najsvitlija svića se ugasi. (5-8)

15. Hanibal Lucić > U pohvalu grada Dubrovnika (možda treće desetljeće XVI. stoljeća)⁴⁸⁹

Mnokrat tebe Boga tirah i progonih, / Jer videć uboga, pomoć mu ne klonih, / Videći nepravim još putom tko ide, / Za da ga ustavić ne stratić beside. (127-130)

Ovdi me posvisti, molim, tvoja ruka / Gdi more s koristi bit mi trud i muka, / Ovdi čin' da oko pameti otvorim, / Ovdika žestoko čin' da se pokorim. / Čin' da ma pokora karvu tvojih parsi / Pri moga umora grihe mi razmarsi. (135-140) Usudio bih se reći da je ovo jedna od posljednjih pjesama na hrvatskom jeziku koju je Hanibal Lucić napisao.

488 *Nadgrobnica Jeronima Martinčića, splitskog vlastelina* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 132. U ovom kratkom, vrlo formalnom tekstu povodom smrti najboljeg prijatelja (kako se to čini iz prethodnih poslanica), Lucić Jeronima Martinčića prvi put oslovljava *splitskim vlastelinom*. Pa i drugi epiteti su vrlo formalni: *mudri* (2), *veliki razum tvoj* (5), *kripost* (6), i na kraju, da se s njegovom smrću *najsvitlija svića* (Split) *se ugasi* (8).

489 *U pohvalu grada Dubrovnika* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968. str. 97.-101. Iako nije poslanica u pravom smislu riječi jer je adresat kolektiv, ova pjesma je rano uočena kao temeljna za interpretaciju odnosa Lucića i „hrvatske Atene“, a kroz stotinu i više godina povijesti hrvatske književnosti doživjela je različita tumačenja. Najviše su isticali oni stihovi u kojima Lucić hvali aristokratsku vladavinu u Dubrovniku i poslušnost puka: *Gdino i sud daju plemeniti i čast / I na sag sidaju i svu imaju vlast, / Ostalog puka kako se pristoji / Svaka varst i ruka u posluh sva stoji* (53-56). Iz ovih stihova bezbroj puta je konstruiran tobože „aristokratski“ karakter Hanibala Lucića, za razliku od tobože „pučkog“ karaktera Hektorovića. Na ovo ćemo se još vraćati. Ovdje želimo samo istaknuti temeljni poklik pjesme *Dubrovnice, časti našega jezika!* u kojem progovara u prvom redu Lucić kao književnik. Datiramo je relativno rano, možda do 1530. godine, iz više razloga. Prvo, ako smo dobro datirali prethodne Lucićeve poslanice onda se čini da je Lucić cijeli, ili gotovo cijeli svoj objavljeni hrvatski opus stvorio do svoje četrdesete godine, do 1525. kada umire Martinčić. Nakon smrti Marulića 1524. i velikog pomora od kuge u Splitu 1527. godine, kao da nestaje veza Lucića (a on je po preživjelim poslanicama jedini hvarski književnik koji pripada „Marulićevoj ekipi“) sa Splitom, te bi bilo logično da se okreće Dubrovniku kao *časti našega jezika*. Odgovor od Dubrovčana

Dubrovniče, časti našega jezika (5)
 Pravda je temelj tvoj, razum je tva pića,/
 Tve stanje u pokoj počiva njih cića./
 Slobodan i vičan njima si, dobro znaj,/
 I od svih različan koji su tebe kraj. (23-26)
 Vidi se, moj Bože, u gradu ovemu/
 Što razum, što može dobrota u svemu. (36-37)
 A zakon jest dosta prav i pun razloga,/
 Ne manje za gosta negoli za svoga./
 Tim ga svak počita, tim su Dubrovčani/
 Po sve strane svita ljubljani, štovani: (71-74)
 Da mudro boravi Dubrovnik u miru./
 Njega ti svaka varst ljudi i ka ima/
 I koja nima karst, ljubi i prijima. (94-96)

16. Jeronim Bartučević > Mikši Pelegrinoviću (možda treće desetljeće XVI. stoljeća),
 Hvar> Hvar⁴⁹⁰

Kako mi kažeš, Mikša, zaokuplja misli ti sada/
 Jedna jedina stvar: motriti Gospojin lik. (1-2)

ne dobija, što je većina istraživača primijetila. Možda je jednostavno „prerano zakukurijekao“? Vidjet ćemo poslije da se tek 1539. godine uspostavlja komunikacijski kanal Hvar – Dubrovnik. A čini se da Lucić u to vrijeme više nije književno aktivan na hrvatskom jeziku!?

490 *Ad Michaelem Peregrinum dicentem se in visione amicae felicem Hieronymus Bertucius Atticus* („Jeronim Bartučević Atik Mikši Pelegrinoviću, koji tvrdi da ga usrećuje pogled na ljubljenu ženu“) u NOVAKOVIĆ Darko: *Dvije nepoznate latinske elegije Jeronima Bartučevića, Vijenac*, broj 188, 17. svibnja 2001., str. 6. Jedna od dvije nedavno pronađene latinske poslanice Jerolima Bartučevića Atika. Po Darku Novakoviću koji ih je pronašao i preveo, ova poslanica Pelegrinoviću je "*amalgam dvaju starih oblika, klasične poslanice [...] i humanističke ljubavne elegije*." Bartučevićeva pjesma referira se na nepoznatu Pelegrinovićevu ljubavnu elegiju. Stariji prijatelj svom mlađem „nepromišljenom zaljubljeniku“ udjeljuje savjet. Novaković prepoznaje u njoj motive iz Ovidija, uočavajući "adaptirane citate [...] stih posuđen iz najlascivnije elegije Ovidijeve zbirke [...] Krunski dokaz za to da se Bartučević u poslanici Pelegrinoviću teško opire zločestim muškim fantazijama jest naoko zagonetan distih u kojem se spominje *pet Venerinih dijelova* (13-14). Posrijedi je poznata skala ljubavnih užitaka.", (str. 7.). Ova je pjesma značajna i za to što pokazuje da je u ranom hvarskom humanističkom krugu, kojeg čine četiri književnika navedena kod Pribojevića (Bartučević, Lucić, Hektorović i Pelegrinović) Ovidije bio omiljeni antički autor. Kako je Pelegrinović najmlađi član ove „ekipe“ (rođen oko 1500.), a u pjesmi je konkretni adresat zaljubljeni mladac, možemo je datirati u treće desetljeće XVI. stoljeća.

17. Petar Hektorović > Mikši Pelegrinoviću (1528.), Hvar > Hvar⁴⁹¹

...pridragi moj gospodine Mikša [...] od vas (verujte) pristalijeg ne najдох nidnoga, poznavši vas odavna u svakog petja vrsti suda procinjena, razuma duboka i u svemu vridnosti velike, od onda najliše, otkle vašu toliko slatku i naredno složenu Jupku od vas slišah.

18. Vinko Pribojević > Petru Vitaljiću (1532.), Hvar > Hvar⁴⁹²

U prvom naime redu dolikuje, da ovo djelce posvetim tebi kao hvarskom patriciju, glasovitom među svim Dalmatincima zbog bogatstva i dične slave svojih predaka, koji si poduprt zajednicom četvero braće ukrašene sjajnim značajem i vanredno plemenitim načinom mišljenja i koji si, što je najvažnije (jer rod i pretke i sve ono, što nismo sami postigli, jedva nazivam našim), velik po vlastitoj vrlini. Otvoreno izjavljujem, da mnogo dugujem tebi, koji si me pridobio svojom čestitošću. Primi, dakle, molim te, ovo neznatno djelo i pobrini se, da, zaštićeno tvojim imenom, bude izdano na opću korist onima, koji su slabije književno obrazovani. Pri tome, ako ti bude po volji, nemoj izostaviti citate pisaca navedene sa strane. Ostaj mi zdravo i budi mi sklon kao dosada!

491 *Plemenitomu i svake časti dostojnomu gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu, Petar Hektorović milo pozdravljenje s priporučenjem p. u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 249.-250. Ova prozna posveta prijevoda Ovidijevog „Lijeka od ljubavi“ upućena je, zanimljivo, znatno mlađem Hektorovićevom književnom sudrugu Pelegrinoviću (možda i kao savjet u ljubavnim jadima, slično kao i prethodna Bartučevićeva pjesma?), kojeg Hektorović imenuje *odvitnikom* pred ružnim ogovaranjima koje očekuje. Hektorović čak u razlozima zašto već nije preveo Ovidija, osim sumnje u vrijednost prijevoda nasuprot originalnog djela, navodi strah od jezika *zlorikog*. No, ipak se odlučuje na prevođenje želeći prije svega pomoći *našemu jeziku (videći našega strane jezika toli betežne i nalipom nepokojne ljubavi istrovane)*. Poslanica je datirana 1528. godine, a Pribojević već u svom govoru 1525. spominje Hektorovića kao prevoditelja Ovidija. Ovaj podatak upućuje nas da razmislimo da li je Pribojević pred Hvaranima izgovorio baš sve što je tiskao 1532. godine, jer je očito podatak o Hektorovićevom prijevodu dodao naknadno u tiskanu verziju. Tako je mogao dodati i druge stvari ili ih izmijeniti do tiskanja. Iz ove posvete također znamo da je *Jedupka* već bila napisana.*

492 *Fra Vinko Pribojević, Hvaranin, Dalmatinac, profesor svete teologije, dominikanac, najsrdanije pozdravlja Petra Vitaljića, hvarskog patricija zapovjednika galije, svog najboljeg prijatelja u PRIBOJEVIĆ Vinko: O podrijetlu i slavi Slavena, Golden marketing/Narodne novine, Zagreb, 1997., str. 128. -129. Svoj važni govor, možda najvažnije djelo hvarskog XVI. stoljeća, Vinko Pribojević posvećuje čovjeku koji nije književnik, nego je ratnik, zapovjednik hvarske galije, uz to član najbogatije hvarske plemićke porodice Vitali. Giustinian 1553. godine upravo tako ih zove – *najbogatiji* (vidi Giustinian, Tablica 3), a uspoređujući ih s drugim dalmatinskim plemićkim porodicama, možemo reći i jednoj od najbogatijih u Mletačkoj Dalmaciji. Nitko iz ove porodice nije poznat u književnim krugovima, niti se bavio književnošću. No, to Pribojeviću, pučaninu, ne smeta – Petar je ipak njegov najbolji prijatelj, jer je *velik po vlastitoj vrlini*. Njemu „daje u zadatak“ da objavi njegovo djelo, i daje mu upute kako bi djelo trebalo izgledati (*nemoj izostaviti citate pisaca navedene sa strane*). Možemo li u ovome prepoznati izdavača, ili samo mecenu? Vitaljić je sigurno, kao jako bogat čovjek, financirao tiskanje Pribojevićevog djela, prve tiskane hvarske knjige u XVI. stoljeću.*

4.3.5. PRVO HVARSKO INTELEKTUALNO POLJE

Sada se trebamo zaustaviti i izlazak prve tiskane knjige hvarske književnosti XVI. stoljeća – Pribojevićev govor O podrijetlu i slavi Slavena - uzeti kao simboličnu granicu. Čini nam se da se pomalja prvo *hvarsko intelektualno polje*. Prva naredna poslanica pojavljuje se tek 1539. godine i dolazi kao odgovor na Hektorovićevu poslanicu upućenu Vetranoviću. Hektorović otvara novi „komunikacijski kanal“ prema Dubrovniku. Dubrovački pisci ne sudjeluju u ovom prvom *hvarskom intelektualnom polju*. Lucićeva pjesma u pohvalu Dubrovniku (na koju su se Dubrovčani oglušili), te mnogo godina prije Lucića, devedesetih godina XV. stoljeća, razmjena latinskih pohvalnica između Paladinića i Crijevića, jedini su tragovi veza s Dubrovnikom. Najaktivniji sudionik u komunikaciji unutar ovoga polja je Hanibal Lucić: njemu su upućene poslanice značajnijih članova „Marulićeve ekipe“ (kako ih zove Neven Jovanović): samog Marulića, Božićevića Natalisa, i Jeronima Martinčića (za kojega to znamo po odgovorima Lucića). On sam intenzivno komunicira s Martinčićem, a upućuje poslanice i Božićeviću i Matuliću Albertiju. Hektorović i Bartučević samo se uzgredno spominju u ovoj komunikaciji. Pelegrinović, koji je najmlađi od četverolista hvarskih književnika o kojima govori Pribojević 1525. (ili možda točnije 1532. godine, jer smo vidjeli da on svoj govor prilagođava za tisak i nismo sigurni u sadržaj onoga što je izgovorio u Hvaru), pojavljuje se u latinskom epigramu Bartučevića i u Hektorovićevoj posveti prijevoda Ovidija. Ali, Jeđupka je već napisana i dobiva prve pohvale (Hektorović).

Najraniji trag o vezama Hvarana i Splitskana je latinska pjesma pohvalnica Božićevića Natalisa upućena 1496. Pavlu Paladiniću.⁴⁹³ Pavao Paladinić je poseban slučaj, a oko ovog prvog poznatog hvarskog pjesnika, koji, po svemu se čini, nije pisao na hrvatskom jeziku, može se konstruirati svojevrsto latinističko intelektualno *protopolje*, temeljeno na pjesmama sačuvanim u njegovom rukopisnom kanconijeru iz 1496. godine. Naime, osim Božićevićeve pohvalnice, na kraju njegovog kanconijera su i pohvalnice dvojice istaknutih humanista:

493 Više o Pavlu Paladiniću vidi u poglavlju 4.4.2 ovoga rada.

Dubrovčanina Ilije Crijevića⁴⁹⁴ (Dubrovnik, 1463.-1520.) i talijanskog humaniste, koji je kao učitelj proveo u Dalmaciji gotovo dvadeset godina - Tideo Acciarinija⁴⁹⁵ (Sant' Elpidio a Mare, Italija, između 1427. i 1430 — ?, oko 1500). Crijevićeva pjesma svojevrsni je odgovor na Paladinićevu latinsku pjesmu od četiri elegijska distiha naslovljenu Iliji Crijeviću, najvećem latinskom pjesniku humanizma u Dubrovniku, u kojoj je, osim pohvale, i pokušaj utjehe Crijeviću da lakše podnese šest mjeseci u zatvoru zbog uvrede punice. Kako je Crijević u zatvoru bio 1491. pjesma bi se mogla datirati u to vrijeme.⁴⁹⁶ Prisustvo Acciarinija u ovom Paladinićevom kanconijeru je intrigantnije i otvara mnoga još nerazjašnjena pitanja o utjecajima ovoga Talijana na razvoj (i) hvarske humanističke poezije. Naime, Tideo Acciarini već je 1461. ili 1462. godine učitelj u Splitu, a najpoznatiji mu je učenik Marko Marulić. Između 1465. i 1466. posjetio je u Šibeniku Jurja Šižgorića, a čini se da je već 1472. godine prešao u Dubrovnik, gdje ostaje do 1480. kada napušta Dalmaciju. U Dubrovniku je učitelj svim najpoznatijim dubrovačkim humanistima (Iliji Crijeviću, Ludoviku Crijeviću Tuberonu, Karlu Puciću, Luki i Jakovu Buniću, Ivanu Gučetiću i dr.). Čini se da je posljednje godine života, one kada je nastala i ova pjesma posvećena Paladiniću, proveo na španjolskom dvoru kao učitelj princa Juana od Asturije, sina kralja Ferdinanda Katoličkoga.⁴⁹⁷ Njegovo je ime i djelovanje povezano, kako se vidi, s najpoznatijim i najznačajnijim prvim hrvatskim humanistima i latinistima. Što u tom kontekstu znači pjesma posvećena Paladiniću? Iako je prošlo već 16 godina da je Acciarini napustio Dalmaciju, Paladinić mu šalje svoj kanconijer na ogled. Da li je Acciarini i nakon napuštanja Dalmacije zadržao kontakte s hrvatskim humanistima? Možemo li pretpostaviti da mu je i Pavao Paladinić bio učenik u humanističkoj školi u Splitu, pa svome učitelju šalje kanconijer na ogled? Iako odgovore na ova pitanja ne možemo sa sigurnošću dati, možemo uočiti to prvotno hvarsko humanističko *protopolje* kojeg čine četvorica latinista: Pavao Paladinić, Frane Božićević, Ilija Crijević i Tideo Acciarini.

494 Latinska pjesma naslovljena *Aelius Lampridius Cervinus Pau[lo] Pall[adino] suo* koju je Ilija Crijević uputio Paladiniću u čast, veličajući Paladinićevo pjesničko umijeće koristeći se brojnim antičkim motivima, bogovima i muzama. Nastala je 1496. kada je kanconijer završen. (Graciotti 2005, str. 178.)

495 Latinska pjesma naslovljena *Tydeus Acciarinus* od dvadeset i jednog heksametra, koncipirana kao dijalog između muze Klio i autora Acciarinija. U posljednjim stihovima Paladinić se opisuje kao dostojan potomak Demetrija Farskog. Ovo je prvo poznato spominjanje znamenitog antičkog Hvaranina, grčko-ilirskog vojskovođe iz početka III. st. prije Krista. (Graciotti 2005, str. 181.)

496 Pjesma ima naslov *Ad Eliu[m] Ceruinu[m]*, Graciotti 2005., str. 162., a vidi i Graciotti 2006, str. 62.

497 O Acciariniju vidi Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod M. Krleža, Zagreb,

Ali, Paladinić pretežno živi u Italiji, odnosno plovi na hvarskoj galiji čiji je zapovjednik, a na Hvaru su samo ona slavna četvorica književnika i nepoznati pjesnik - mlada Katerin kojemu recenziju na prve stihove upućuje Marulić. Iz mraka povijesti pojavljuju se još dvojica Hvarana, obojica vrlo bogati plemići, pripadnici najbogatijih hvarskih porodica – Frane Paladinić i Petar Vitaljić, ali oni se ne bave književnim radom. Javlja se i jedna Trogirka, obrazovana i vješta u izradi goblena, u koju je Lucić izgleda bio zaljubljen. Ako zanemarimo ovu trogirsku vezu, i nekakav dodir Hvara i Dubrovnika u razmjeni latinskih pjesama Paladinića i Crijevića, onda vidimo da se sva komunikacija odvija na relaciji Hvar – Split i na samom Hvaru. U centru ovoga *polja* je Hanibal Lucić. Svi sudionici su bogati plemići, s hvarske strane oni najbogatiji. Izuzetak je Pribojević, ali i on pripada eliti - crkvenoj. Ovidije je najpopularniji pisac od *starih*, prevode ga Lucić i Hektorović, koristi Bartučević u latinskom epigramu Pelegrinoviću, a Pelegrinović ga sigurno dobro poznaje da bi mogao prepoznati Bartučevićeve književne aluzije. U intertekstualnom diskursu Ovidije je zvijezda: prepoznamo ga i u Lucićevoj poslanici Martinčiću gdje ga Lucić i Bartučević nagovaraju da prevede na hrvatski dio Ovidija, onako kako je Ovidijev prijatelj Sabin odgovarao na prijateljeve radove. Kršćanske tekstualnosti ovdje gotovo da nema. Izuzetak je ona neobična, pokornička pjesma Hanibala Lucića *Od Božićne noći*, ali ona izgleda kao oproštaj Lucića od bavljenja *grišnim* stvarima, možda i književnošću. Lucićev ciklus od šest talijanskih soneta upućenih mletačkim upraviteljima u Dalmaciji, kojima želi "barem stvoriti iluziju da pripada onovremenoj eliti, da razgovara s uglednicima i moćnicima"⁴⁹⁸, nastao vjerojatno od sredine do kraja tridesetih godina XVI. st. kao "primjer 'primijenjenoga' pjesništva"⁴⁹⁹, znak je ugaslog pjesničkog nadahnuća.⁵⁰⁰ U njima je Lucić

498 MAROEVIĆ Tonko: Hanibal Lucić, pjesnik "mornarom na putu" (uz prepjev njegovih talijanskih soneta), (str. 231.-248.), u *Dani hvarskog kazališta, Hanibal Lucić*, knjiga XIII, Književni krug, Split, 1987., str. 246.

499 Isto, str. 246.

500 Objavljujući ih u originalu prvi put nakon 1874. godine (tada ih je objavio Franjo Rački u SPH, VI, JAZU, po jednom kasnijem prijepisu iz prvog izdanja Lucićevih "Skladanja izvarsnih pisama razlicih") i prevodeći ih na hrvatski, Tonko Maroević je ovaj ciklus talijanskih soneta (iako "sasvim konvencionalnog karaktera i jedva prosječnog dometa", Isto, str. 236.) vratio u okrilje "hrvatske kulturne baštine", ističući da se "odskora ne samo latinska pismenost nego i talijanska, njemačka, mađarska i njima slične smatraju s pravom konstitutivnim dijelom hrvatske kulturne baštine.", Isto, str. 237.

Šest Lucićevih soneta naslovljeni su petorici mletačkih visokih dužnosnika u Dalmaciji. Prvi je napisan "U slavu prejasnih gospodina Viktora Dieda i gospodina Mateja Maripetra, svojih knezova i upravitelja, Hvar". Viktor Diedo bio je hvarski knez 1515. i 1516. godine, neposredno nakon završetka Ustanka hvarskih pučana. O njegovom djelovanju na smirivanju stanja u Hvaru sačuvano je više izvještaja (u IZVORI O HVARSKOM

koristio repertoar imena i simbola iz antičkog svijeta⁵⁰¹, pa i po tome pripadaju ovom prvom intelektualnom polju u kojemu humanistički diskurs prevladava. Ono što slijedi sredinom XVI. stoljeća imat će sasvim druge tonove.

Prije nego što nastavimo pratiti korpus „komunikacijskih tekstova“ hvarskog XVI. stoljeća, istaknimo još jednom povijesni događaj koji nam se čini ključan za usmjeravanje „komunikacijskog lanca“ prema Dubrovniku. Strašna epidemija kuge u Splitu 1526./1527. godine, dvije godine nakon smrti centralne figure splitskog književnog kruga Marka Marulića, a otprilike u vrijeme smrti dva brata Martinčića (za jednog od njih, Franu Martinčića znamo da je žrtva kuge⁵⁰²), velika je povijesna prekretnica za Split. Iako ima različitih vijesti o broju

PUČKOM USTANKU, 2014., str. 201.-207., str. 217., str. 219.-221.), a Lucić ga uspoređuje s Augustom ističući kako je Hvaru dao mir te ga "osokolio". O Mateju Maripetri nema nikakvih podataka osim da je bio knez Hvara 1533. i 1534. (LJUBIĆ, 1882.-3, str. 491.). Njega Lucić uspoređuje s Vespazijanom. Kako su u ovom sonetu slavljena dva hvarska kneza, od kojih je Maripetra bio knezom 1533./34., a Diedo skoro dvadeset godina prije, morao je nastati u vrijeme Maripetrova upravljanja Hvarom, dakle oko 1534. godine.

Drugi sonet "Prejasnom gospodinu Mateju Maripetru, Hvar" napisan je vjerojatno u isto vrijeme, oko 1534. godine.

Treći sonet "U slavu gospodina Gianmatije Bemba, kotorskog providura" upućen je nećaku pjesnika Pietra Bemba, s kojim je "veliki pisac razmijenio 350 sačuvanih pisama" (u originalu: "with whom the great writer exchanged 350 surviving letters", izvor: <http://www.caareviews.org/reviews/2438#.Wde8m1uCyos>). Gianmatija je gotovo cijelo treće desetljeće XVI. st. proveo kao visoki mletački dužnosnik u Dalmaciji. U Dalmaciju je poslan 1532. godine, a 1534. je providur i knez Zadra (KIDWEL Carol: Pietro Bembo: Lover, Linguist, Cardinal, McGill-Queen's University Press-MQUP, 2004., str. 290. i 291.). U Kotor dolazi 1538. godine, 1539. godine proslavio se obranom Kotora od flote otomanskog admirala Barbarosse, a već 1541. je imenovan guvernerom Kopra. (izvor: [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-matteo-bembo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-matteo-bembo_(Dizionario-Biografico)/)). Po ovome bi Lucićev sonet bio napisan između 1538. i 1540. godine, možda po aluzijama u sonetu odmah nakon Bembove pobjede nad Barbarossom.

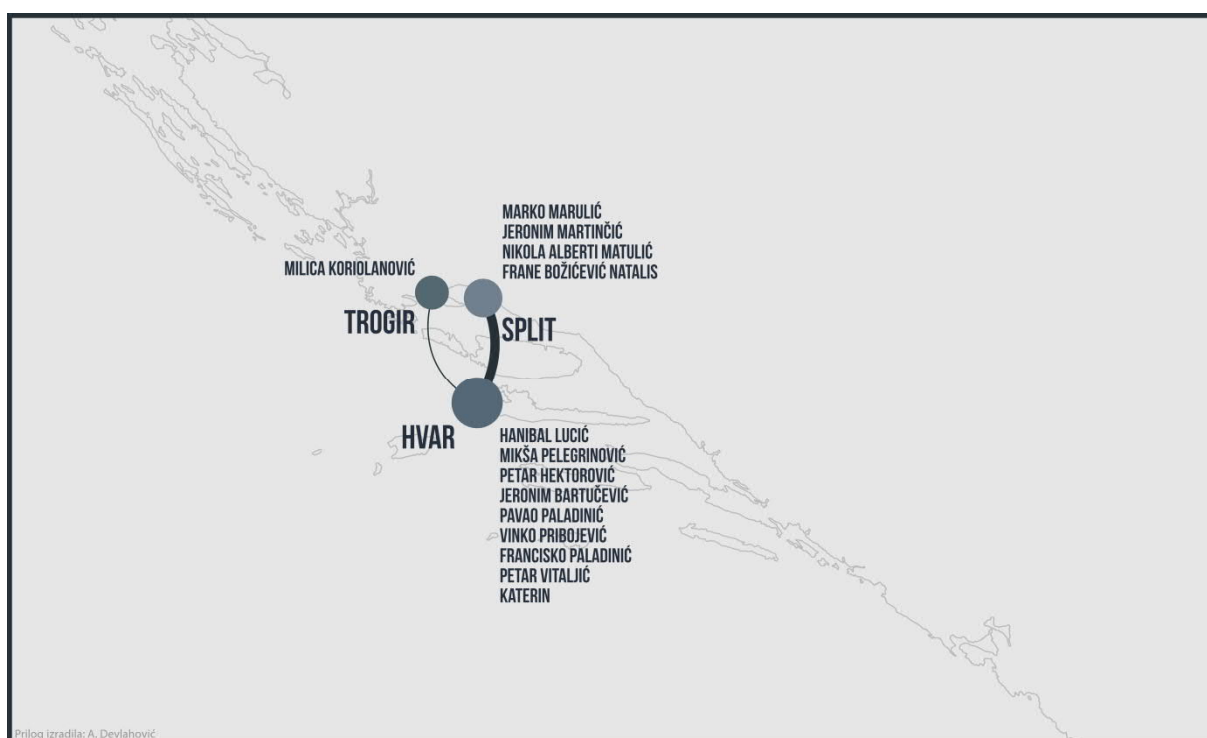
Četvrti i peti sonet posvećeni su Markantunu Mulli, *censoru* Dalmacije. Marcantonio Da Mula (Venecija, 1506. - Rim, 1572.), diplomat (veleposlanik kod cara Karla V, kralja Filipa II i pape Pia IV), kasnije kardinal, bio je i pisac koji je prijateljevao i dopisivao se s književnicima Pietrom Bembom, Bernardom Tassom, Pietrom Aretinom i Giangiorgiom Trissinom. Svoju političku karijeru započeo je kao *nadglednik* ("sindaco inquisitore") Dalmacije, imenovan na tu nadzorničku dužnost, zajedno s plemićem Bernardom Navagerom, 30. 5. 1534. godine. Misiju u Dalmaciji završio je u ljeto 1535. godine. (Izvor: [http://www.treccani.it/enciclopedia/marcantonio-da-mula_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/marcantonio-da-mula_(Dizionario-Biografico)/)) Kroz tu godinu dana njegova djelovanja u Dalmaciji nastala su ova dva Lucićeva soneta. Da Mula je jedini od petorice Mlečana iz Lucićevih soneta koji se bavio književnošću.

Šesti sonet "još neodređeniji u svojim pohvalama i asocijacijama" (Isto, str. 244.) posvećen je Nikoli Bondomeru, "najdostojnijem kapetanu čitavog Jadrana", za kojeg nismo uspjeli naći nikakve podatke.

501 "Ako je indeks imena i literarnih, 'učenih' prisjećanja iznimno velik u svim Lucićevim stihovima, a posebno onima izvan petrarkističkog, 'leutaškog' okvira, talijanski se soneti u tom pogledu približavaju čak suvremenoj im latinističkoj produkciji, iskićenoj i 'začinjenoj' brojnim sintagmama i simbolima grčko-rimskog supstrata i porijekla.", Isto, str. 245.

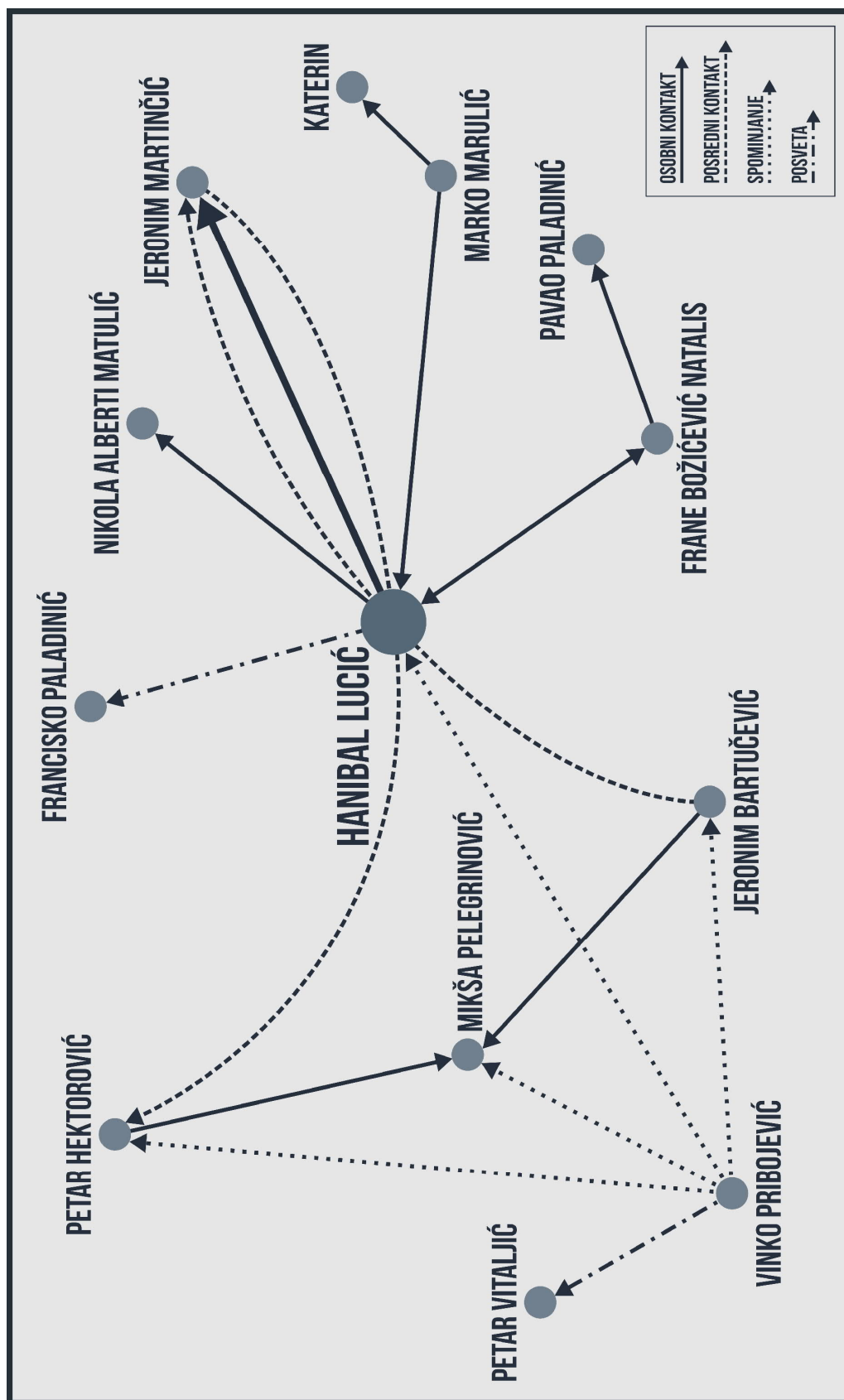
502 Neven Jovanović u *Prolegomeni za Marulićevu splitsku ekipu* (str.10/25) donosi sadržaj nadgrobnice koju je Frano Božićević Natalis sastavio povodom smrti Frana Martinčića u kojoj govori da „kada je domovinu snašla kuga, Frane se izložio opasnosti da bi ju spasio“, ali je i sam postao žrtva.

žrtava,⁵⁰³ činjenica je da se Split nije oporavio ni do sredine XVI. stoljeća, jer Giustinian (Tablica 2 i 3) navodi da 1553. u Splitu živi samo 2.490 stanovnika i da ima samo 16 siromašnih plemićkih obitelji. U isto vrijeme u Dubrovniku živi 30.000 stanovnika i centar je književne, ali i gospodarske aktivnosti. Razumljivo je da hvarski književnici priznanje sada traže u prosperitetnom i živahnom Dubrovniku, *časti našega jezika*.

Karta 1. Prvo hvarsko intelektualno polje (1496.-1528.): prikaz gradova koji sudjeluju u komunikaciji

503 Jovanović u *Prolegomeni* (str. 3/25) govori o 6.000 žrtava u Splitu i okolici, a T. RAUKAR, nav. djelo, str. 174. navodi „Ali da su epidemije katkad teško pogađale gradska društva, svjedoči kužna epidemije u Splitu godine 1526/1527: broj splitskog stanovništva smanjen je od oko 5.000 (1525) na samo nešto više od 2.000.“

Slika 3. Prvo hvarsko intelektualno polje (1496.-1528.): sudionici (članovi)

4.3.6. DRUGI DIO KORPUSA

19. Mavro Vetranović > Petru Hektoroviću (1539.), Dubrovnik > Hvar⁵⁰⁴

...moj Petre počteni/
od mene od tvoga, koga me razum tvoj/
od dražijeh jednoga u ljuven stavi broj./
I tvoju dobrotu i razum izbrani/
u dugu životu višnji Bog da shrani,/
i da tvoj slavni glas razumnijem uresom/
to više svaki čas diže se k nebeson;/
od koga uresa, razuma i slave/
s nebasa razlike države/
u vrijednosti napuni, da vrijednos ta teče/

504 *Plemenitomu i vrijednomu gospodinu Petru Ektoroviću vlastelinu hvarskomu s velikijem priklonstvom odgovor umiljen D. Mavra Vetrani*, Objelodanio Milan Rešetar uz priopćenje: M. R., »Ein Sendschreiben Vetranović's an Hektorović«, *Archiv für slavische Philologie*, knj. XXIII, Berlin 1901., str. 206-215 (tekst pjesme 208-215). **Mavro Vetranović (Dubrovnik, 1482. – 1576.)**, benediktinac, iz pučke obitelji tal. porijekla s nadimkom „Čavčić“. Veći dio života proveo je u benediktinskim samostanima na otocima pred Dubrovnikom, a dugo je živio kao pustinjač u samostanu na Sv. Andriji (odlazi na otočić 1550.). Posebno toplo prijateljstvo razvio je s Marinom Držićem, kojeg je branio od optužbi da je plagijator, a u povodu njegove smrti sastavio je dvije dirljive pjesme. Drugovao je izgleda i s Nikolom Dmitrovićem.

Ova duga poslanica Petru Hektoroviću, koja je napisana kao odgovor na prethodnu Hektorovićevu, prva je dubrovačka poslanica upućena nekom hvarskom književniku. S velikim, dubokim poštovanjem obraća se Vetranović svom, izgleda tek nedavnom (*koga me razum tvoj / od dražijeh jednoga u ljuven stavi broj*, 5-6), prijatelju. S Hektorovićevom poslanicom koju je primio on se diči: *Van ali na domu s ljubavi velikom / kažem ga svakomu, a navlast knjižnikom*. (465-466). Pet godina mlađi Hektorović, *Petre počteni*, kojeg krasi *dobrota i razum izbrani*, koji je već slavan daleko po svijetu, a *navlaš kud jezik hrvatski prohodi* (15), najveći je hvarski književnik (*...vas Hvar...diči se svjetlosti, najveće lje tvojom*, 374). Nema onoga koji Hektorovićeve *pjesni medene* (257) da je čtil, (a) *da tebe ne slavi*(250). Koje su to *pjesni medene*? Nama je danas dostupan iz tog vremena, prije Ribanja, samo Hektorovićev prijevod Ovidija. Vetranović detaljno poznaje i Tvrdalj, kojemu se raduje (*I Tvrdalj taj luka s božjome ljubav i/ tolik trud i muka s morem ju rastavi. / Tomuj sam vele rad duh se moj raduje / jak da mi lijepi sad tko na dar daruje*, 375-378). Da li mu je Hektorović u poslanici opisao Tvrdalj? Je li moguće da je glas o Tvrdalju došao posredno do Vetranovića? Vetranović mu kasnije čak šalje oleandre i čemprese za njegov vrt u Tvrdalju – to znamo iz Ribanja, gdje mu se Hektorović s velikom pomnjom zahvaljuje (*Tko mi ga dobavi i čini saditi, / Bog mu daj u slavi nebeskoj živiti! / Meni poštovani dom Mavar posla toj / S čeprisi ke hrani gizdavi perivoj*. Ribanje, 1159-1162). Iz poslanice saznajemo da je Hvarom neposredno prije harala kuga, koja *mnogo vas pokosi* (103), ali je Hektorović *nu bogu zahvalih na velikom daru* (118) ostao živ. Kuga nije zaobišla ni Dubrovnik, priča dalje Vetranović. Vetranović se posebno zahvaljuje Hektoroviću na njegovoj pohvali Dubrovnika (u izgubljenoj Hektorovićevoj poslanici) i nema starog ni mladog u Dubrovniku koji njegov *listak ne slavi, a navlaš vlastele i ki su čestiti, / razuma ki žele tvoga se napiti. / Jednaga svak reče, da prije nikadar / Dubrovnik ne steče izvrstan toli dar, / ni će steč u vike-prišlo je pravo rit- / pohvale tolike, dokoli teče svit, / neg s tebe*.(41-51). Na samom početku Hektorovićeve komunikacije s Vetranovićem i s Dubrovnikom prava apoteoza već zrelog pjesnika (a koji još nije napisao svoje najznačajnije djelo-*Ribanje*!).

u vijencu i kruni po svijetu daleče, /
a navlaš kud jezik hrvatski prohodi/ (4-15)
Toj, velim, požalih što je bilo u Hvaru;/
nu bogu zahvalih na velikom daru/
ki tebe ostavi i s tobom počten glas/
da s tobom proslavi slovinski jezik vas (117-120)
Vim da nije oholas, i toj zna bog isti,/
nu je gradu tvomu čas i mnozim s koristi/
i u njih je ostalo – neka znaš – vrh svega/
vjekušte zrcalo jezika našega. (261-264)
S državom i vas Hvar vazda se čestit zval/
i višni svako zgar blaženstvo bog mu dal,/
ki mnogijeh vrijednosti danica jak dzorom/
diči se svjetlosti, najveće lje tvojom. (371-374)

20. Nikola Nalješković > Petru Hektoroviću (1540.), Dubrovnik > Hvar⁵⁰⁵

Što hoću rijet ovoj, veomi poštenu/

505 *Petru Hektoroviću, vlastelinu hvarskom* u NALJEŠKOVIĆ Nikola: *Književna djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 273.-286. **Nikola Nalješković (Dubrovnik, oko 1500. – 1587.)**, pjesnik, komediograf, astronom i matematičar. Potječe iz pučke obitelji. Najmarljiviji je renesansni poslaničar, uputio je 37 poslanica. Autor je djela iz astronomije „Dialogo sopra la sfera del mondo“.

Prva Nalješkovićeva poslanica Hektoroviću kojom Nalješković otvara „komunikacijski kanal“ okrunjen Hektorovićevim posjetom Dubrovniku 17 godina poslije (1557.). Ova poslanica je jasno iskazana želja mlađeg pjesnika za prijateljstvom i pokroviteljstvom starijeg i već slavnog Hektorovića: *Krostoј te molim ja, dopusti i meni / da prijam pokoja pod tvojom tom sjen i/ i da ja u vašoj pribivam milosti / zač bi mi samo toј na svijetu zadosti.* (275-278). I u ovim stihovima je uočljivo miješanje drugog lica jednine i množine (*tvojom* i *vašom*) u obraćanju Hektoroviću, karakteristično za cijelo vrijeme njihovog dopisivanja. Hektorović je za Nalješkovića *poštenu plemić*, razuman, mudar, pun *slavnih kriposti*, i *slava našega jezika*,[...] *kruna i dika*. Povod za njegovu poslanicu je Hektorovićeva (izgubljena) poslanica Vetranoviću (na koju je odgovor Vetranovićeva poslanica iz 1539.) koju mu je dum Mavar čak dvaput pokazao, kao i *pjesni* koje je Hektorović uputio Mikši Pelegrinoviću (stihovi 45-53, ako su dobro protumačeni), koje je on imao prilike vidjeti. Najveći dio poslanice je opis puta u snu na Parnas u društvu muza na čijem vrhu Nalješković sreće Hektorovića, Vetranovića i Dimitrovića, kao najveće književnike našega jezika. Zanimljivo je da 21 godinu poslije sličan san opisuje Hektorović u pismu liječniku Vanettii, iz čega jedan stariji povjesničar književnosti zaključuje da je Hektorović plagirao Nalješkovića. (RADATOVIĆ Vinko: *Književna sveza između Petra Hektorovića i dubrovačkih pjesnika*. Leonova tiskara Spljet, 1909., str. 8.). Ipak, radi se samo o općem mjestu renesansne književnosti. Ali, zaista je uočljiva još jedna podudarnost između djela dva književnika: poslanice s opisom starosti, o kojima će naprijed biti riječi. Nalješković u ovoj poslanici hvali Hektorovićeve (danas izgubljene) *pjesni ljuvezne*.

i mudri Petre moj, takoj se mni meni
 da si ti od mnozih veomi zadosti/
 različan, kako rih, rad slavnih kriposti/
 kijeme te nadari višnji Bog s nebasa/
 zamirno da stvari tvoj razum doseza,
 ne samo jezik naš i s njime latinski/
 izvrsno er ti znaš nu oni još rimski (17-24)
 tva lipos, ka nam sja i sjaće u vike,
 zašto si ti slava našega jezika/
 i u svem čas prava i kruna i dika,
 najliše rad pjesni koje mi otac naš/
dum Mavar ove dni za milost kaza dvaš,
 ne samo ke piše do njega milos tva/
 nu jošte do Miše ka pisa ona sva/
 u pjesni složena, er scijenim do danas/
 rodila nije žena spjevalca kako Vas (44-52)
 Petre je s dum Mavrom i Dmitrić Nikola,
 krunjeni laurom igraju u kola/
 i pjesni razlike s mužami spjevaju,
 kroz koje u vike živjeti imaju./
 Ter im su za slavu te muže savile/
 po krunu, na glavu ke im su stavile:/
 Mavru Uranija l'jepšu neg od ruža,
 a Petri Talija, Nikoli Klio muža. (231-238)

21. Petar Hektorović > Nikoli Nalješkoviću (1541.), Hvar > Dubrovnik⁵⁰⁶

506 *Odgovor Nikoli Nalješkoviću* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 241.-247. Prošla je godina i pol dana dok je Hektorović odgovorio na Nješkovićevu poslanicu (Nalješković je piše 10. 5. 1540., a Hektorović odgovara 16. 11. 1541.). Toliko dugo mu je trebalo jer bio zamuknul, jer je bio prestao pisati, a razlozi prestanka skladanja su mnogostruki: *On pjesni ne tvori ki mučan pribiva, / Koga žalost mori, ki stoji pun gniva, / Pjesance ne sklada negli u pokoju* (37-39), *Jer gdi je nevolja tuj*

Ča mniš, mudrih slavo, Nikola brajene,
 Moja vridna hvalo, kriposti svaršene (27-28)
 Neka ti po vas vik oni plod bude znan/
 Kim slavni Dubrovnik prodil te ovih dan./
 Oh slasti velike! Oh novoga drumu!/
 Oh časti! Oh dike! Oh vridna razuma!/
 Kud godi pohodi tva pisma gozdava/
 Vazdi ju nahodi pohvala i slava. (167-172)
 Tko godi tuj reče: ovo je stvar nova (179)
Dmitrića Nikolu milo mi pozdravi,
 U jednom kolu kad me š njim postavi,
 S dum Mavrom zajedno, ocem poštovanim,/

*razum odbigne / Naša stvar najbolja, a zlo ga dostigne / Ja ne vim tko bi znal nevoljno me stanje / Bi li igdar mene zval pjesni na spijevanje. / I ka je meni bit, prigovor ima biva: / Jur je muž vrjemenit, a pjesni pripiva, (41-46). Pjeva se u dokolici, kad te ne muči žalost ili gnjev, a kad si u nevoljama razum (ta najbolja naša stvar) ne vlada. Uz to starosti nije primjereno pjevati: Za me nisu pjesni, sijeda je sva brada (53). A to nije ni u bolesti: U bedri je ulog, a bok bez bolje ni (54). Zatoj se ne čudi tvoj razum poštenu, / Jer bolest i trudi skратиše moć meni, / Ne samo meni, dim, i momu življenju, / Nu mojijem pjesnem svim i malu umjenju, / S tilom je savezan, kako znaš, s našijem duh, / Toli moćno stezan da mu je naposljuh, (68-72). Hektorović sebe prikazuje kao starog (a ima samo 54 godine) i bolesnog (da li je taj ulog u bedri ona čuvena guta kojoj će Nalješković uputiti poslanicu, i zbog koje će Hektoroviću poslati štap od bambusa?), mučenog raznim žalostima (jedna od pet lit, druga od mladosti, 62) i nevoljama, što ga sve odvraća od pisanja. Iako ovo ne izgleda kao glumljena žalopojka, činjenica je da je Hektorović nastavio pisati usprkos svim tegobama i da je svoje najznačajnije djelo – *Ribanje*, napisao u puno većoj starosti nego što je bila tobože ova na koju se tuži. Detaljno i živo opisuje svoj bijeg pred Turcima u Italiju sa *starom mati* u malom brodu i ovaj opis pobješnjelog mora pokazuje svu njegovu vještinu u ocrtavanju fenomena mora i plovidbe, koju će još više razviti u kratkim, a slikovno snažnim opisima mora u *Ribanju*.*

Poslanicu započinje jednim filozofom – Severinom Boetijem (rimski filozof iz 5/6. st., čije je djelo *O utjehi filozofije* Hektorović imao u svojoj biblioteci, vidi PETRIĆ Nikša: *Iz knjižnice Petra Hektorovića. Ex libris Hectorei u Zavičaju Hvaru*, Književni krug, Split, 2015., str.418.), na čije se stoičke životne upute poziva. Na drugom mjestu, gdje ističe svoju nesigurnost (*Odgovor hoteći tebi dostojan dat / Zaman se sileći, znam da ću sve sustat*, 153-154), izreći će neke svoje nove programatske stavove: *Zaman je muže zvat i boge pogsanske, / Potrebno je iskat načine karstjanske*, 155-156). I zaista, filozofija i kršćanstvo obilježiti će njegovo zrelo, da ne kažemo staračko, djelo – ono jedino što nam je od njega ostalo, jer osim prijevoda Ovidija iz 1528. sve drugo što je odlučio objaviti u izdanju iz 1568. godine, nastalo je poslije ove poslanice. Ipak, kontroverzan kakav je bio, na samom kraju svoga književnog rada, 1561. godine u proznoj poslanici-pismu Vanettiju vratiti će se *mužama i bogovima pogsanskim*!

Nalješkovića on zaista cijeni ističući kod njega novine koje unosi u književnost: *novi drum* (169), *ovo je stvar nova* (179). A pozdravi koje upućuje Dimitroviću pokazuju da je i ovaj dubrovački književnik dio „Hektorovićeve ekipe“. **Nikola Dimitrović (Dubrovnik, oko 1510. – Kreta, oko 1555.)**, pučanin iz ugledne građanske obitelji, intenzivno se bavio trgovinom. Pisao religiozne i refleksivne pjesme, a za ljubavne znamo samo po Nalješkoviću. S Nalješkovićem se upuštao u zajedničke trgovačke pothvate (1537. zajedno unajmljuju trgovački brod u Genovi). Njegova knjiga *Sedam salam pokornijeh kralja Davida* (1549.) prva je tiskana knjiga nekog dubrovačkog književnika na hrvatskom jeziku.

U sarcu primednom momu koga hranim. (217-220)

22. Nikola Nalješković > Petru Hektoroviću (1541.), Dubrovnik > Hvar⁵⁰⁷

Ovo je drugi dan odkoli slavni tvoj/
listak mi bi pridani, kripasni Petre moj,/
ki mnogo veću slas srdašcu mome da/
negoli da je vas satvoren od meda, (1-4)

23. Nikola Nalješković > Petru Hektoroviću (poslije 1541.), Dubrovnik > Hvar⁵⁰⁸

odkud li dana bi tolika tebi vlas/
da moriš čovika koji je kruna, čas/
i slava i dika po svitu od svih nas,/
budući on zlamen istočnijeh od gora/
zvati se drag kamen jakoga Hektora? (5-8)
[...] i potom u vike/
on mora živjeti i njegov slavni glas (12/13)
[...] davši mu tej muke/
da mu ti priuze i noge i ruke,/
koje su tolike pjesni nam pisale,/
kijem nisu prilike do danas postale./
Molim te togaj rad, nemoj svi Hrvati/
da na te plaču sad, hotjej ga parjati. (19-24)

507 *Gospodinu Petri Hektoroviću odgovor Nikolin* u N. NALJEŠKOVIĆ, nav. djelo, str. 288. Brzi (*ovo je drugi dan*,1) i kratki odgovor na Hektorovićevu poslanicu. Nalješković ne krije oduševljenje što ga je Hektorović uvrstio među odabrane svoje prijatelje, u svoju „ekipu“, kako bi rekao Neven Jovanović.

508 *Guti gospodina Petra Hektorovića, vlastelina hvarskoga, Nikola Stjepka Nalješkovića Dubrovčanin piše* u N. NALJEŠKOVIĆ, nav. djelo, str. 309. Ova neobična pjesma upućena bolesti hvarskog pjesnika mogla je nastati malo poslije onog prvog kratkog Nalješkovićevog odgovora na Hektorovićevu poslanicu, jer se Hektorović u njoj tuži da guta (on je zove *ulag*) napada njegova bedra, bokove i ruke. Možda s pjesmom Nalješković šalje i onaj čuveni „štap od indijske trstike zakovan s bjelokosti i rogom“, kojeg spominje Antun Rozanović u svojoj poslanici Hektoroviću.

24. Antun Rozanović > (Petru Hektoroviću) Nikoli Nalješkoviću (poslije 1546.), Korčula > Dubrovnik⁵⁰⁹

„To je onaj isti Antun Rožanović, koji je podržavao prijateljske veze s Hektorovićem i spjevao pjesmu na latinskom jeziku kojom hvali gest Nalješkovića, kad je ovaj Hektoroviću bio poslao štap od indijske trstike zakovan s bjelokosti i rogom.“
FORETIĆ, 1970., str. 140.

25. Ludovik Paskalić > Hanibalu Luciću (prije 1549.), Kotor > Hvar⁵¹⁰

Poslanica na talijanskom u *Rime volgari*

26. Ludovik Paskalić > Jeronimu Bartučeviću (prije 1551.), Kotor > Hvar⁵¹¹

509 Informacija iz FORETIĆ Vinko: Hektorovićeva doba na relaciji Hvar-Korčula-Dubrovnik, u *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, Posebno izdanje časopisa *Kritika* sv. 6., Zagreb, 1970., str.140. **Antun Rozanović (Rosaneo) (Korčula, XVI. stoljeće)**, latinist, pravnik, gradski arhidakon, orguljaš i učitelj. Od brojnih poslanica na latinskom jeziku poznate su ona Nalješkoviću i Hektoroviću (HKE, str. 611.). Najvažniji mu je latinski tekst o gusarskom napadu Uluz-Alija na Korčulu i hrabroj obrani Korčulana. Nešto više podataka o Rozanoviću našli smo u diplomskom radu Nives Pantar (mentor Neven Jovanović) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod nazivom: *Antun Rozanović, Obrana Korčule od Turaka 1571.*, Rukopisi Državnog arhiva u Zadru i Državnog arhiva u Dubrovniku (izvor na webu: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/4130/1/Pantar.Diplomski.pdf>). Po podacima iz rukopisa datira datum rođenja **30. listopada 1524. godine** i *terminus post quem non* Rozanovićeve smrti **1594. godinu**. Također saznajemo da je potomak plemenitaške obitelji i da je 1546. predavao na Sveučilištu u Padovi, gdje se i školovao u pravnim znanostima. Za poslanice Nalješkoviću i Hektoroviću navodi da su obje objavljene među Nalješkovićevom korespondencijom, s ovom napomenom: *Versi gospodina Antuna Roženea doktura i vlastelina krkarskoga u hvalu knjige koju pisah ja Petri Hektoroviću vlastelinu hvarskomu, koja počinje: U knjigah Čičeron* (u Stari pisci hrvatski, V, str. 348.) Po ovim podacima njegova poslanica mogla je nastati najranije 50ih godina XVI. stoljeća.

Uvidom u navedeno izdanje SPH knjiga V, vidi se da je nastala greška u interpretaciji ove i druge poslanice *Versi gospodina Antuna rečenoga koji pisa meni vrhu jednoga štapa od trsti indijane, zakovane gori avorijom a doli rogom, koji ja poslah gospodinu Petri Hektoroviću vlastelinu hvarskomu* (SPH knjiga V, str. 348. i 349.). Obje su upućene Nalješkoviću, a u njima se hvali Hektorović i Nalješkovićev odnos s Hektorovićem.

510 Informacija iz STIPČEVIĆ Ennio: Kotoranin Paskalić i trojica Talijana, *Vijenac*, broj 490-491. od 13. 12. 2012., str. 18. Do ove talijanske pjesme, poslanice nismo uspjeli doći. **Ludovik Paskalić (Pasquali)(Kotor, oko 1500. – 1551.)**, pjesnik talijanskih i latinskih stihova, iz plemićke obitelji. Studirao u Padovi nakon 1520., ratovao na Kreti 1537., a vratio se za stalno u Kotor 1538. godine. Objavio talijansku zbirku *Rime volgari* 1549. godine. Prvi dio zbirke obuhvaća „petrarkističku liriku bembističkog usmjerenja, a drugi, pod zasebnim nazivom *Rime diverse*, poslanice, prigodnice i panegirike.“ Pjesnička poslanica Luciću možda je potaknuta Paskalićevim pisanjem petrarkističke lirike u čemu mu je Hanibal Luciće mogao biti uzor. Ova poslanica Luciću nastala je vjerojatno između 1538. i 1549. godine.

511 Informacija iz NOVAKOVIĆ Darko: Dvije nepoznate latinske elegije Jeronima Bartučevića, *Vijenac*, broj 188, 17. svibnja 2001., str. 6. i HRVATSKI LATINISTI, PSHK, knjiga 2/I., Zagreb, 1969., str. 572. Ni do ove latinske pjesme nismo uspjeli doći. Kraću latinsku zbirku tiskao mu je posmrtno prijatelj, talijanski pjesnik Lodovico Dolce (*Carmina*, 1551.). „To je posljednja objavljena zbirka latinskog pjesništva hrvatskog humanizma koja je potpuno prožeta zanimanjem za svjetovno.“ Latinska poslanica Bartučeviću vjerojatno je nastala između 1538. i 1551. godine.

Utješna latinska elegija u povodu ženine smrti. Pragmatika konsolacijske poslanice iziskuje povišenu uljudnost i izdašne pohvale, pa i ovdje valja računati sa stanovitom hiperboličnom stilizacijom. No, i kad se oljušti taj konvencionalni sloj, neki Paskalićevi navodi otkrivaju ne samo duboko osobno poštovanje nego i to da visoka Bartučevićeva reputacija nije bila ograničena na uzak prijateljski krug. Atikova slava nemalo pridonosi ugledu ilirske zemlje (2-3); on je rijetka čast za dalmatinski rod...njemu naša obala nema ravna (151; 154). NOVAKOVIĆ, 2001., str. 6.

27. Petar Hektorović > Jeronimu Bartučeviću (1552.), Stari Grad > Hvar⁵¹²

Vridni Hijeronimo, počtenje veliko,/
Pohvaljeno ime, naša vela diko, (1-2)
Izbrani viteže, sve časti dostojni (6)
Pametju priživam sva tvoja pisanja/
Ki složi naredno, puno svake dike/
I ljupko i medno, da jim ni prilike./
Mev stvari ostale ki godi ih čuju,/
Svi te glasom hvale do neba i štuju,/
Veli razumnici, ne miščani sami,/
Da izvan knjižnici ki su meju nami (22-28)
Zlaćene ostroge s tom častju postavi (32)
Da se tim Hvar diči u veloj radosti,/
Ki ti da taj razum i mudrost i sminje/
Da te zna svaki drum za tvoje uminje,/

512 *Plemenitomu i velepoštovanomu gospodinu Hijeronimu Bartučeviću, vlastelinu hvarskomu, vitezu dostojnomu* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 234.-235. Izgleda da je povod ove poslanice koju Hektorović, koji se sada već potpuno povukao u svoj Tvrdalj, šalje Bartučeviću u Hvar, visoko papinsko odlikovanje koje je Bartučević primio – proglašen je *Vitezom zlatnih ostruga*. Nikša Petrić govori da je to bilo ranije (1547.), ali ne navodi odakle mu taj podatak (PETRIĆ, 1998., str. 218.). Čini se također da ga je Bartučević nedavno posjetio u njegovom Tvrdalju (*Da sam ti obezan za razgovor mili / Minutih ovih dan kojim me nadili* 17-18), te da je kod Hektorovića *družba, družina* s kojom čita i raspravlja o Bartučevićevim radovima (*Ki mnokrat prištivam i s družbom i sam ja / Pametju priživam sva tvoja pisanja*, 21-22). Bartučević uživa veliko poštovanje kod Hektorovića (*vela diko*), a samo četiri godine kasnije, 1556. posvetit će mu i poslati svoje najznačajnije djelo – Ribanje. Hektorović ističe da Bartučević opravdano uživa čast i poštovanje daleko od granica svoje „domovine“.

Ki te svoj daržavi za vikovnju diku (52-55)

28. Mavro Vetranović > Hvarskoj vlasteli (peto desetljeće XVI. stoljeća), Dubrovnik > Hvar⁵¹³

Vlastele čestiti, a vi ste za dosti/
općeno svi siti razumne sladosti;/
tijem vaša taj vrijednos i s desna i s lijeva/
jak sunčana svjetlos Dalmate obsijeva,/
er vam je dano zgar od božje ljubavi/
da vazda vami Hvar diči se i slavi,
I u vrijeme u svako pjesance skladate
Ter gdje se taj čuje u Hvaru rajska slas/
velmi se raduje slovinjski kotar vas;/
i ostale države našega jezika.
U sjeni zelenoj u gaju od lovora,/
pri kom se ushrani Petre Hektorović/
i vitez izbrani Jeronim Bertučić/
i mnozi čestiti [...]
Zatoj se Hvar slavi, vlasteli gdi takoj/
s venačci na glavi provode život svoj/
veselo služeći Kamene gospoje,/

513Vlasteostvu hvarskomu, iz:

https://hr.wikisource.org/w/index.php?title=Vlasteostvu_hvarskomu&oldid=50803

Pretpostavljamo da je ova neobična poslanica jednog pučanina hvarskoj vlasteli nastala poslije 1552. (godina Hektorovićeve poslanice Bartučeviću, u kojoj Hektorović navodi da je Bartučević proglašen *Vitezom zlatnih ostruga*), jer Bartučevića Vetranović naziva *vitezom izbranim*, a možda je Bartučevićovo proglašenje papinskim vitezom i bio poticaj za ovu apoteozu hvarskog plemstva. U ovoj poslanici Vetranović je upotrijebio gotovo kompletan repertoar humanističkih toposa preuzetih iz antike kojima se veliča pjesničko umijeće: tu je *Vodeno korito [...] / što je konjsko kopito izbilo iz stine* (izvor na Parnasu kojeg je kopitom izbio Pegaz, vrelo nadahnuća), [...] *gospoje Kamene, / ke pjesni skladaju vrh gore zelene* (muze), lovorovi vijenci, Ganimed, Orfej, Minerva, Atlant... Hvarska vlastela su čestita, razumna, *pjesance skladaju*, a sam Hvar je *zemaljski drugi raj*! Ovdje nema pučana ni njihovih ustanaka, ovakav hvalospjev hvarskoj vlasteli ni oni sami ne bi mogli izreći, usprkos njihovoj oholosti o kojoj govori Giustinian. Ali, ovo je prije svega pohvala književnosti, književnosti Hvarana koja prelazi granice njihove uže „domovine“, koja *raduje slovinjski kotar vas*, a na Hvaru su jedino plemići - književnici!

i Orfea družeći dubravom gdi poje,
pojući gdje takoj s medenom prijazni/
plemstvo sve hvarsko na pjesan priblazni./
Minerva još takoj često vas pohodi,
ter visok razum svoj meju vam rasplodi.
I za tuj krasnu stvar, gdje ishodi slados taj,
scijeni se da je Hvar zemaljski drugi raj!

29. Petar Hektorović > Graciozi Lovrinčevoj (možda peto ili šesto desetljeće XVI. st.), Stari Grad (?) > Hvar (Trogir?)⁵¹⁴

Sestro poštovana kriposti mnogimi/
Ka si vazda zvana dobra mev dobrimi,
Koji grad ovi Hvar ne poznaje listo,
Split i njegov kotar i Trogirsko misto,
Da po svoj daržavi ovoj ka ni mala,
Tvoja čast u slavi svuda je procvala. (1-5)
Pokorno življenje od parve mladosti./

514 *Bogoljubnoj i svake hvale dostojnoj mladici Graciozi Lovrinčevi* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 226.-231. Jedina Hektorovićeva poslanica upućena nekoj ženi – pobožnoj i obrazovanoj Graciozi Lovrinčevoj. Datiramo je u pedesete ili šezdesete godine XVI. stoljeća zbog Hektorovićeva opisa vlastite starosti (*I kad zbrojim lita, vim da mi govore: / Diliti od svita spravljaj se, nebore,* 117-118). Tko je Gracioza Lovrinčeva? Hektorović nabraja njene osobine vrijedne poštovanja: ističe njen *razum, bogoljupstvo, dobru ćud, tihost umiljenu, svaršenu dobrotu bez mire, poste i moljenje,[...]pokorno življenje od parve mladosti* (26). Naglašava i njena *skladanja* (po tome je pjesnikinja), koje je pisala *tad prijateljici / S kojom se biše stala, božjoj službenici* (29-30). Po ovom opisu i Gracioza je *božja službenica*, a to znači časna sestra. Ako sebi dozvolimo daljnju interpretaciju ove poslanice i spominjanje uz Hvar, Splita i Trogira mogli bismo zaključiti da je Gracioza Lovrinčeva bila benediktinka u samostanima Splita i Trogira. Hvar u to doba još nema samostan benediktinki (tek će se osnovati u XVII. stoljeću u hvarskoj kući Hanibala Lucića, koju je za tu namjenu oporučno ostavila Hektorovićeva unuka Julija!). Gotovo smo u to sigurni, jer Hektorović piše ovu *knjigu* da bi je zamolio da moli za njega (*Kada se spomene za drugih moliti / da priloži mene u ta broj čestiti,* 101-102). A onda joj ispovijeda grijehe i svoj strah od smrti (*Kako mi biže dni, kako vrime projde / U nikoj maglini, a starost da dojde, / U grisih ležeći kako se oblinih, / Dobra ne čineći, da sebe prihinių, / A sad sprid pogleda nevoljna svist moja, / Od straha uspreda, ne da mi pokoja,* 107-112). I još je jednom moli da moli za spas njegove duše: *Tere mi pomoć da čamož sarčeniye / Da mi pakleni zmaj dušu ne ubije, / Zacića ljubavi Boga nebeskoga / Mene ne ostavi kad moliš za koga,* 123-126). Naziva je *sestrom*, od koje moli pomoć za spas vlastite duše (*I ja mojim tugam prosih pomoć tvoju / Ka si božjim slugam pridragim u broju,* 153-154). Gracioza Lovrinčeva, ta mitologizirana renesansna pjesnikinja u današnjem hvarskom „lokalnom Parnasu“, časna je sestra, benediktinka, čiji umilni govor pjeva jedino pjesme u čast Boga.

Kad skladanja vidih prilična k živinju,/
je l' tko njoj takmen, rih, u svakom uminju?
Ka biše pisala tad prijateljici/
S kojom se biše stala, božjoj službenici, (26-30)
Kad rič progovoriš, oda svake strane/
človika zatvoriš varh sebe da stane,/
Da stane misleći, tvomu govorenju/
Vele se čudeći i tvome življenju. (45-48)

30. Nikola Nalješković > Petru Hektoroviću (1555.), Dubrovnik > Stari Grad⁵¹⁵

Pravo bi, jaoh, danas, moj Petre, da s nami/
spjevalac narod vas procvili suzami,/
prika smrt pokoli ne ima milosti/
našemu Nikoli Dmitriću da prosti, (1-49)
Vaš razum ako li smuti se štogodi,/
jer se smrt Nikoli Dmitriću taj zgodi,/
promisli da je toj svrha svim od tuga,/
vječni mir i pokoj, tko grijehu nije sluga. (35-38)

31. Petar Hektorović > Jeronimu Bartučeviću (1556.), Stari Grad > Hvar⁵¹⁶

515 Gospodinu Petru Hektoroviću, vlastelinu hvarskomu, glas smrti Nikole Jerka Dmitrovića spjevaoca, koji umrije u Kandiji u NALJEŠKOVIĆ, 2005., str. 299.-300. Datacija poslanice prema godini smrti Nikole Dimitrovića, koji je umro na Kreti, na jednom od svojih brojnih trgovačkih putovanja. Iako nije sačuvana (ili ni napisana) ni jedna poslanica između Hektorovića i Dimitrovića, znamo iz Hektorovićeve poslanice Nalješkoviću (ovdje pod brojem 21.) da još 1541. Hektorović pozdravlja Dimitrovića, te da između njih postoji nekakva veza, bliskost. Zato ga Nalješković i obavještava o smrti Dimitrovića. Bilježimo ovdje jednu slutnju, misao, ideju koja nam se javila čitajući književna djela pisaca koji sudjeluju u ovom našem intelektualnom polju: Kratke refleksivne pjesme u Dimitrovićevim Pričicama izetim iz Svetoga pisma i filozofa neodoljivo podsjećaju na sentence Hektorovićevih ribara u Ribanju! Ako bi ozbiljnija istraživanja mogla potvrditi ovu slutnju, moglo bi se govoriti o utjecaju Dimitrovića na oblikovanje jednog važnog i još uvijek nejasnog dijela Ribanja.

516 Ribanje i ribarsko prigovaranje, Gospodinu Hijeronimu Bartučeviću, vitezu poštovanomu, vlastelinu hvarskomu, Petre Hektorović ova ribarska prigovaranja za milošću i za razgovor šalje u Djela Petra Hektorovića, SPH, Knjiga 39, JAZU, Zagreb, 1986., str. 37. Ribanje i završava posvetom Bartučeviću na latinskom jeziku. Zbog ovih posveta i stihova u Ribanju u kojima se Hektorović direktno obraća Bartučeviću, često se u povijesti književnosti Ribanje, uz sve druge, vrlo hibridne žanrovske odrednice, nazivalo i poslanicom.

Viteže naredni Bartučeviću moj,/
svim ljubki i medni ki znaju razum tvoj/
koji nas svih brani u potribe naše/
i brez ckvarni hrani kao zlate čaše,/
koji nas svih kruni po mnoga znamenja,/
koji smo pripuni svakoga poštenja!
Hijeronimu Bartučeviću, vitezu dostojnom
Hektorović, ostajući uvijek pripravan na tvoje
želje, tebi ovaj vijenac savi od vječnog lišća.⁵¹⁷

32. Petar Hektorović > Mavru Vetranoviću (1556.), Stari Grad > Sv. Andrija⁵¹⁸

Službeniče pravi Boga nebeskoga,/
Ki na te postavi bilig reda svoga,/
Ki tako nosiš ti i tako provodiš/

Bartučević je očito bio uzor i u jednom razdoblju sigurno najveći autoritet među hvarskim književnicima. Iz prethodnih poslanica vidljivo je da je bio čašćen i uvažavan među Dubrovčanima, kao i u Kotoru.

517 Prijevod latinskog teksta, post scriptuma Ribanja, napravio je Marko Grčić u izdanju Petar Hektorović: Ribanje i ribarsko prigovaranje / Hanibal Lucić: Robinja, Izvornik i prijevod, Prijevod i komentari Marko Grčić, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988., str.105.

518 Ocu i gospodinu hvale i časti veledostojnomu dom Mavru kalujeru, Dubrovčaninu u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 236.-240. Vjerojatno je ova Hektorovićeva poslanica upućena na otočić Sv. Andrija gdje Bartučević boravi u benediktinskom samostanu od 1550. pa do nedugo prije smrti 1576. Datirana je 1. srpnja 1556. u Starome Hvaru, dakle malo više od pet mjeseci nakon što je dovršio Ribanje (14. siječnja 1556.). Hektorović odmah napočetku objašnjava kako je opet počeo pisati, iako je već bio odlučio da, zbog duhovnog mira kojem treba težiti kao najvišoj vrijednosti (Pisni i skladanja odlučiv pustiti, / Nebeskoga stanja išćuć dil imiti, 53-54) toga se treba ostaviti. Ali, to očito nije mogao jer Ne znam kako ni vim, pisni me dobuđu / Ke počnu skladati opet po nauk moj, 38-39). Ni starost (govori da je u sedamdesetoj godini), koju naturalistički opisuje u nastavku poslanice, nije ga u tome spriječila. Izražava želju da ga još jednom posjeti (Da te jednokrat daj još budem pohodit / S dostojnim poklonom[...], 138-139), ali kako tjelesno to ne može (Kad kipom ne mogu[...],143), onda ga pohodi svojom knjigom uz koju šalje i najnoviji književni uradak – Ribanje, koje je upravo dovršio. Hektorović ovdje govori da su ove stvari koje šalje (a to je sigurno Ribanje) zapravo prerađeni i na drugi način složeni stariji uradci! Rad ljubavi tvoje šalju t' s knjigom ovom / Nike stvari moje pod odićom novom / Zdol imenovane ke sam ja brojio / I složil na člane kako sam umio, 153-156). Ovo je znakovito mjesto koje se može različito interpretirati, a jedna interpretacija može ići u pravcu da Ribanje nije plod jednokratnog nadahnuća, nego da je u procesu nastanka Hektorović koristio ranije stvorene književne dionice, koje je sada složio u člane (da li su to ona tri dana Ribanja?). U svakom slučaju, Hektorović je nestrpljiv da njegovo novo djelo dobije „javni smisao“, kako bi to rekao Pierre Bourdieu, koji stvaratelju postaje tek jasan u odnosima između njega i pripadnika intelektualnog polja. Hektorović Ribanje šalje na prvo čitanje i prosudbu očito književnicima koji su za njega najviši autoriteti, a to su uz Vetranovića, Bartučević, kojemu je Ribanje posvećeno, i Pelegrinović, kojemu ga šalje uz prozno pismo (slijedi).

Da ti se ime šti kuda ne prohodiš,
 Kriposti velika kojom je procavala/
 Grada Dubrovnika ureha nemala (1-6)
 Rad ljubavi tvoje šalju t' s knjigom ovom/
 Nike stvari moje pod odićom novom/
 Zdol imenovane ke sam ja brojio/
 I složil na člane kako sam umio (153-156)

33. Petar Hektorović > Mikši Pelegrinoviću (1557.), Stari Grad > Zadar⁵¹⁹

Prigoda mi se po ovomu napokonjem Uskarsenju, Pelegrinoviću mili, pojti do onoga slavnoga grada (kojim se svi dičimo) Dubrovnika, [...] na ki put vele me potaknu želja da vidim i stare prijatelje i nove, navlastito nike nigdar parvo nevidine. [...] bila bi stvar vela duga pobrajati ljubav i milošću koju prijasmo najparvo od one prisvitle i prave gospode (koju kako je Bog milostivi gospodstvom darovao, tako ju je pametju i uminjem i umiljenstvom i blagodarstvom i pravdom i kripostju narešio) i potom koju smo imali od prijatelj mnozih. [...] i ondi poznano ime tvoje, jere ispitovan bih dosti za tebe i vele mi pohvaljena bi Ijupka tvoja kakono stvar zamirita i izvarsna, kojuno ti nikad u pridnja vrimenta složi naredno i upisa.

34. Nikola Nalješković > Petru Hektoroviću (1557.), Dubrovnik > Stari Grad⁵²⁰

519 *Poštovanomu gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu, kančiliru zadarskomu* u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 223.-225. Poslanica u prozi upućena hvarskom književniku Mikši Pelegrinoviću, koji je od 1549. godine do smrti 1562. sudac u Zadru. Preko Pelegrinovića sredinom XVI. stoljeća otvara se „komunikacijski kanal“ Hvar – Zadar. Uz pismo Hektorović mu šalje *Ribanje* i notni zapis načina na koji su bugaršćice pjevali njegovi ribari (*sarpskim načinom*). Šalje mu i prijepise književnih djela koje je donio iz Dubrovnika i neke nove s Hvara: *I za zlamenje od toga šalju ti s ovom knjigom pripisano (izvan onoga Ribanja moga i ribarskog prigovaranja) ono čim mene u rečenomu gradu Dubrovniku i potom u našem na zavraćenju nadiliše, hoteći tebe od svih stvari kojima mene darivaju dilynika učiniti*. Ovo je jasna potvrda kako su prijepisi kolali između članova intelektualnog polja i kako su udaljeni članovi postajali dionici (*dilnici*). U poslanici je i onaj važan dio za razumijevanje *Ribanja* u kojem Hektorović govori o načelu istinitosti u pisanju (*budući mi draga bila vazda istina u svemu*), dio koji se puno puta interpretirao u povijesti književnosti, a kojega bi trebalo staviti u kontekst s onom njegovom porukom Nalješkoviću da u *Ribanju* ima *nike stvari moje pod odićom novom*. Govori i da je *Jeđupka* poznata u Dubrovniku i da Pelegrinovića tamo cijene. A u opisu primanja u Dubrovniku, gdje je pohodio neke stare i neke nove prijatelje, neke koje još nikada nije sreo, posebno će istaknuti i to na prvom mjestu prijem koji su imali kod *prisvitle i prave gospode*, a tek onda ljubaznost od *prijatelj mnozih*. Njegovi *mnozi prijatelji* su književnici, svi odreda pučani. Hektorović apostrofira dubrovačko plemstvo, i po tome se ni malo ne razlikuje od Lucića, kojemu su razne ideološke interpretacije zamjerale odnos prema dubrovačkoj vlasteli u poslanici *U pohvalu grada Dubrovnika*. Po tome se njih dvoje ne razlikuju, a to je vidljivo i u drugim danas dostupnim dokumentima (više na drugim mjestima u radu).

A ja toj dobro znam, ki vele vremena/
 vidit Vas želil sam rad slavna imena/
 po svijetu ko t' slove, jer birek svakoga/
 na ljubav da zove razuma cić tvoga (8-10)
 Nu samo, molim Vas, da onu svu družbu/
 pozdraviš od svih nas, koji smo na službu. (37-38)

35. Mikša Pelegrinović > Sabu Bobaljeviću (1557.), Zadar > Dubrovnik⁵²¹

Mili Blažu i razumni, /
 i dil veći srca moga,/
 koje tvoja ljubav, umni,/
 posvojil' je jur za mnoga/
 prošla ljeta i minula/
 vremenita taj godišća,/
 da od tebe jošte čula/
 ni prijazan moja ništa.

36. Sabo Bobaljević > Mikši Pelegrinoviću (1557.), Dubrovnik > Zadar⁵²²

520 *Gospodinu Petru Hektoroviću, budući nas pohodio u Dubrovnik i poslije vrativši se on u Hvar, piše mu se na 18. dečembra 1557.* u N. NALJEŠKOVIĆ, nav. djelo, str. 301.-302. Osam mjeseci nakon Hektorovićeva posjeta Dubrovniku Nalješković mu upućuje poslanicu kojom izražava radost zbog njegova boravka u Dubrovniku, a ujedno i tugu što je taj boravak bio za domaćina prekratak (iako je Hektorović u Dubrovniku boravio više od dvadeset dana). Pozdravlja i družbu u Hvaru.

521 *Pelegrin Sabu Mišetiću u Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, PSHK, knjiga 5, Zora/Matica hrvatska, Zagreb, 1968., str.134.-141. Duga poslanica pisana 1. siječnja 1557. godine, u osmercu, bolesnom i gluhom Sabu Bobaljeviću Mišetiću, od kojeg Pelegrinović dugo nikakve vijesti nije primio. Pelegrinović ga potiče da nastavi pisati i šalje mu recept za lijek protiv gluhoće. Ovaj lijek, po sastojcima koje navodi (*Od jazavac vitno rebro, / i od hrta lijeve desni, / od komarca hrbat desni, / i sve stuci u prah dobro*. [...pa neka doda u taj prah] još *dobar kuto zimnje rose*) kao da je izašao iz laboratorija nekog srednjovjekovnog alkemičara.

522 *Odgovor Saba Mišetića Piligrinu u Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, PSHK, knjiga 5, Zora/Matica hrvatska, Zagreb, 1968., str. 340.-349. **Sabo Mišetić Bobaljević „Glušac“ (Dubrovnik, 1529. – 1585.)**, književnik, plemić, „neobuzdane naravi“. Godine 1554. bio je osuđen na zatvorsku kaznu, pobjegao je iz Dubrovnika i tek se vratio nakon pomilovanja 1557. godine. U poznijim godinama živio u Stonu, radi zdravlja. Prijateljvao je i s talijanskim književnicima i pisao i na talijanskom. *Odgovor*, u osmercima, napisan je već 7. siječnja 1557. Opisuje mu svoje bolesti i muku, od kojih mu je gluhoća najgora (*a gluh je kako panj u gori*). Nabraja i sve, danas čudne, lijekove koje je koristio (*drvena voda, čudnovate masti, pripravke od zvijeri od gore*,

prijatelju moj priviran.
 Primih listak od tve strane/
 prvi danak ljeta ovoga,/
 ki me usili vrijeđat rane/
 i ponavljat od zla moga.
 Vazeh perce i črnilo,/
 kako pisa tva dobrota,/
 za navijestit od života/
 trudna moga koje dilo.
 I Držića ki u slavi/
 spjeva pjesni sve ljuvene,/
 vele drago ti pozdravi/
 i rec' ove riječi od mene.

37. Hortenzije Bartučević > Nikoli Nalješkoviću (oko 1560.), Hvar > Dubrovnik⁵²³

Mnogo je jur lita, vjeruj mi ti ovoj,/
 da ovdi procvita u Hvaru razum tvoj;/
 posija jere toj kriposti od tvoje/
 gospodin Petre moj Hektorović to je,/

i od onijeh lete koje, i ke hrani sinje more), a na Pelegrinovićev recept odgovara još bizarnijim lijekom, koji mu je došao u san (*Zašto ki se snom objave / veoma ti su lješoviti*), *pripravkom od oči obje od buhe, / od kokoši crne mlijeka, / fratarskoga zvone breka, / žuć od zmije pepeljuhe. / Pak uzamši ove dare / trijebi je u rosi od jaja / da se u nov lonac svare / i u krvi ljuta zmaja.*) Možda se Bobaljević samo šali iznoseći ovaj nevjerojatan recept, kao odgovor na jednako takav od Pelegrinovića. U poslanici navodi i podatak o Držiću koji je tada u Zadru i kojeg želi da Pelegrinović pozdravi. Ovo je jedini podatak o bilo kakvoj vezi nekog hvarskog književnika s Držićem.

523 *Svake velike časti dostojnomu Nikoli Stjepka Nalješkovića Hortenzij Bartučević Hvaranin piše u*

NOVAK P. Slobodan: Hortenzij Bartučević (1516-1578) u *Prilozi povijesti otoka Hvara*, broj 5, Hvar, 1978., str. 44.-52. S. P. Novak datira ovu poslanicu, kao i drugu sačuvanu Hortenzijevu poslanicu Nalješkoviću u vrijeme oko 1560. godine. **Hortenzij Bartučević (Hvar, 1516. – 1578.)** je jedan od trojice sinova (Hortenzij, Andrija, Petar) viteza *zlatne ostruge* Jeronima Bartučevića. Njegov brat Petar Bartučević bio je slikar: naslikao je 1545. na vratnicama orgulja u hvarskoj katedrali četiri svetačka lika, a 1546. još pet slika na pjevalištu orgulja. Nikša Petrić pretpostavlja da je on autor jedinog poznatog portreta Hanibala Lucića i da je taj portret naslikan 1546/7. godine, a također da je Petar autor portreta nepoznatog muškarca u Biskupskom muzeju u Hvaru, te da je to portret njegovog oca, Jeronima Bartučevića iz otprilike istih godina. (PETRIĆ, 1998., str. 218.). Hortenzije Bartučević u ovoj poslanici Nalješkoviću ističe da je njegovu književnu slavu u Hvaru proširio Petar Hektorović.

ki veće neg svoje uzdviže ti ime/
i pjesni sve, koje od tebe kad prime; (1-6)

38. Nikola Nalješković > Hortenziju Bartučeviću (oko 1560.), Dubrovnik > Hvar⁵²⁴

Hortenze pošteni, slavo svih Hrvata,/br/>pravo ti zlameni ime trak od zlata./br/>Mnogo je vremena budući čuo ja/
glas tvoga imena po svitu ki nam sja. (1-4)
A nijesan štedio vremena ni truda/
da bi se dobio prijatelj odsvuda. (9-10)
Petra mi pozdravi i njemu lis mu daj (27)

39. Hortenzij Bartučević > Nikoli Nalješkoviću (oko 1560.), Hvar > Dubrovnik⁵²⁵

Oto nikoliko vremena je tomu/
da odlučih, Niko, ne pisat' nikomu; (1-2)
Nitkor mriž ne meće u svoje potrebe/
u lokvu, zač neće u lokvi najt' ribe;(25-26)
Ti ki mene scine, ino ti reć' ne ću/
nere da se hine i u lokvu meću. (29-30)

40. Nikola Nalješković > Ivanu Parožiću (oko 1560.), Dubrovnik > Hvar⁵²⁶

524 *Gospodinu Hortenziju Brtučeviću, vlastelinu hvarskomu, Nikola Stjepka Nalješkovića Dubrovčanin umiljeno preporučajući se piše* u N. NALJEŠKOVIĆ, nav. djelo, str. 307. S.P. Novak i ovu poslanicu datira oko 1560. (S.P.NOVAK, 1978., u PPOH, br. 5, str. 45.). Nalješković ističe da nije štedio vrijeme, niti muke da bi dobio prijatelje odasvuda. I zaista, broj od 37 njegovih poslanica to potvrđuje. Posebno pozdravlja Petra Hektorovića.

525 *Zvršno poštovanu i svake časti dostojnomu gospodinu Nikoli Nalješkoviću Dubrovčaninu Hortenzij Bartučević Hvaranin piše* u S.P.NOVAK, 1978., u PPOH, br. 5, Hvar, str. 44.-52. U ovoj konvencionalnoj poslanici Hortenzij se ispričava što ne piše, a koristi jednu zanimljivu usporedbu prijatelja koji od njega očekuju nove književne uratke s ribarima koji bacaju mreže u običnu lokvu za uloviti ribu. Taj izraz skromnosti i samosvijesti o vlastitoj književnoj nemoći je jedini malo autentičniji dio ove poslanice.

526 *Gospodinu Dživanu Parožiću, vlasteliću hvarskomu, u pohvalu njegove Vlahinje Nikola Stjepka Nalješkovića Dubrovčanin piše* u N. NALJEŠKOVIĆ, nav. djelo, str. 306. **Ivan (Dživan) Parožić (Hvar, 1537. - ?)**, najmlađi sudionik ovog dubrovačko-hvarskog komunikacijskog lanca, za kojeg, iz ove poslanice, znamo da

Zgledavši Vlahinju, ka mi se posila,
posumnjih da je nju Jedupka rodila, (1-2)
Oca nje poznavam i glas mu i slavu, (5)

41. Ivan Parožić > Nikoli Nalješkoviću (oko 1560.), Hvar > Dubrovnik⁵²⁷

Kada se može rijet Vlahinja da moja/
od svih je vila cvijet i od svih gospoja;/
jer slove svud nje čas, hvali svak nje ures,/
liposti ima glas jak angel od nebes, (1-4)
I uzrok nje hvale i nje poćitanja/
pjesni su pristale tvoje i skladanja, (9-10)

42. Šime Budinić > Mikši Pelegrinoviću (između 1559. i 1561.), Zadar > Zadar⁵²⁸

Pohvalnica Pelegrinovićevoj „Jedupki“

43. Petar Hektorović > Vicencu Vanettiju (1561.), Stari Grad > Hvar⁵²⁹

je autor izgubljene *Vlahinje*, koju Nalješković uspoređuje s popularnom *Jedupkom*, čijega autora (*Pelegrinovića*) on dobro poznaje (*Oca nje poznavam i glas mu islavu*, 5). Čini se da ju je Parožić, mladi plemić (*vlasteličić*), poslao Nalješkoviću na ogled.

527 *Svake hvale dostojnomu gospodinu Nikoli gospodina Stjepka Nalješkovića Dubrovčanina Dživan Parožić Hvaranin piše u Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, PSHK, knjiga 5, Zora/Matica hrvatska, Zagreb, 1968., str. 459.-460. Parožić se ovom poslanicom zahvaljuje Nalješkoviću na pohvalnoj kritici *Vlahinje*, čije su pohvale pridonijele da je i drugi hvale. Nema nimalo skromnosti u mladog *vlasteličića*. On tvrdi da je svi i svuda hvale.

528 Ovu pohvalnicu Pelegrinovićevoj *Jedupki* navodi NOVAK P. Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti*, II. knjiga, Antibarbarus, Zagreb, 1997., str. 638. Do nje nismo mogli doći. **Šime Budinić (Zadar, između 1530. i 1534. – 1600.)**, prevoditelj i pjesnik, „sin nekog zadarskog zlatara“ (NOVAK, 1997., str. 638.). Pisao je vjerska djela u duhu tadašnjih protureformacijskih nastojanja. "U djelu *Suma nauka kristijanskog* (1583.) napustio je čakavicu u korist književnog jezika šire osnove s elementima ne samo štokavskima nego i češkima i poljskima. U razdoblju 1559. - 1561. napisao je 6 ljubavnih pjesama na hrvatskom jeziku, jednu latinsku satiričku i jednu nepotpunu pohvalnicu Pelegrinovićevoj *Jedupki*."

529 *Izvršnomu umjetnosti i medicine doktoru g. Vincencu Vanettiju moje najdublje poštovanje* u Lucić/Hektorović, PSHK, knjiga 7, Zagreb, 1968., str. 257. – 261. Prožno pismo na talijanskom jeziku liječniku Vincencu Vanettiju (iz Pesara), posljednje književno djelo Petra Hektorovića, pisano kada je imao već 74 godine. Pismo je odgovor na Vanettijevo, koje on šalje uz sonet posvećen Antunu Luciću, sinu Hanibalovom i mužu Hektorovićeve unuke Julije. Na kraju svoga književnog djelovanja Hektorović se vraća *bogovima poganskim* iako je još 1541. godine (dakle 20 godina prije toga) u poslanici Nalješkoviću (pod brojem 21.) izgovorio programatsku rečenicu: *Zaman je muže zvat i boge poganske, / Potrebno je iskat načine karstjanske*,

Pošto bijah primio i pročitao ono pismo, dođe mi najvruća želja da vas skoro vidim da bih prepoznao i osvjedočio se jeste li vi onaj koji mi se u već rečenom priviđenju ukaza. Vraćajući se sada vašemu pismu i sonetu, prije svega zahvaljujem vašem gospodstvu koje me iznad svakog očekivanja (ovu mi oprostite) smatra dostojnim tolike časti da ja imam suditi o vašem sonetu, najpače znajući i spoznavajući da ja nisam od te struke.

44. Nikola Nalješković > Petru Hektoroviću (poslije 1560.), Dubrovnik > Stari Grad⁵³⁰

pjesma o starosti

45. Nikola Nalješković > Ivanu Vidaliju (1564.), Dubrovnik > Korčula⁵³¹

Slave je tvoje Hvar Novi pun i Stari/
kojom te s neba zgar Božja moć nadari. (15-16)

46. Hortenzij Bartučević > Brni Karnarutiću (oko 1570.), Hvar > Zadar⁵³²

155-156), čega se zaista i držao sve do ovog svoga posljednjeg uradka. Već smo kod Nalješkovićeve poslanice iz 1540. (broj 20.) istakli da Hektorovićev put na Parnas u ovom pismu podsjeća na onaj Nalješkovićev, ali, ipak, radi se samo o općem mjestu renesansne književnosti. Zanimljivije od toga je da je Hektorović u svoj izbor radova za tiskanje uključio i Vanettijevo pismo i sonet Antunu Luciću, što je mogao biti ustupak bračnom paru Antunu i Juliji, koji su očito bili izdavači Hektorovićeve knjige 1568. godine, kao i one Lucićeve 1556. I u ovom pismu Hektorović ističe svoju opsesiju gradnjom Tvrđalja (*u revnu i dugu razmišljanju o mojim gradnjama koje su me potpuno svega zauzele i koje me ne puštaju ni jedan dan odahnuti*), te skromnost u prosudbi vlastitog književnog rada, ističući da je mladosti pjevao na jeziku *latinskom i u ovom [...] domovine*, ali da Parnasa, kao vrhunca umjetničkog nadahnuća i stvaranja *ne vidjeh nikada, a ono malo što ste me slušali začinjati bilo je zbog nešto vještine koju sam stekao s onima što su bili na ovom kao i na onom drugom brdu i postali dionicima tih milosti*. Također u pohvali Vanettijevog soneta izričito govori da nikad nije pisao sonete.

530 *Gospodinu Petru Hektoroviću, vlastelinu hvarskomu, Nikola Stjepka Nalješkovića piše vrhu njih starosti u*

N. NALJEŠKOVIĆ, nav. djelo, str. 318. – 320. Iako ima u naslovu oblik poslanice, ovo je zapravo pjesma o starosti, gotovo jednako naturalistička u opisu, kao onaj Hektorovićev opis starosti u poslanici Vetranoviću iz 1556. Mogli bismo čak govoriti o Hektorovićevom utjecaju na način kako Nalješković opisuje starost. Vjerojatno je ovo zadnja Nalješkovićeva poslanica Hektoroviću.

531 *Gospodinu Ivanu Vidali, vlastelinu krkarskomu, Nikola Stjepka Nalješkovića Dubrovčanin piše na 16. novembra 1564. u N. NALJEŠKOVIĆ, nav. djelo, str. 310.-311. Ivan Vidali (Korčula, prije 1500. – prije 1570.), pjesnik, kao plemić obavljao mnoge istaknute dužnosti u Korčuli. „Zahvaljujući poslovima koje je obavljao poznao je domaće ljude, strance, Dubrovčane i predstavnike mletačke uprave, što mu je i pribavilo dio ugleda koji Nalješković spominje u poslanici.“ (HKE). Poznat kao pjesnik je jedino po dvijema poslanicama koje su Nalješković i Vidali izmijenili. Nabrajajući mjesta u kojima se čuje njegova pjesnička „slava“ spominje rodnu mu Korčulu, Dubrovnik, Zadar, Šibenik, Split, Kotor te Novi i Stari Hvar. U Starom Hvaru (Starom Gradu) tada živi samo Hektorović, koji je vjerojatno preko Nalješkovića kao centralnog dubrovačkog „komunikatora“ ovog polja upoznat s djelovanjem Vidalija.*

po svitu glas teče, i tvoj će dovika,/
jer Tižbe velika dila si svitu dal, (2-3)
A Šegetom si steć hotil zlatnu krunu,/
kom će Hrvati već častni bit na punu. (11-12)

47. Šime Budinić > (1582.) Zadar >⁵³³

Slavnim Marulom Split, Ranjenim Dubrovnik,/
a Hvar će slavan bit Hektorovićem vik./
Svega vrmena prik, Zadre, svitla svića/
gorit će tvojih dik cić Krnarutića./
Premda raspu pića bi Nin, prije čestiti,/
penjem Zoranića li hoće živiti./
Da evo t' se skiti, Zadre, druga kita,/
kom ćeš se dičiti sve dni i sva lita,/
i ka će čestita vazda biti živa,/
one časti sita, ka uvik prebiva;/
jer u tvoj skriva krav i tvrdi zaklop/
ne jedan ili dva, neg mnogi slave snop,/
čim sveto prepiva tvoj Budineo pop.

532 Plemenitu i svake izvrsne časti dostojnome gospodinu Bernardinu Karnarutiću, vlastelinu zadarskomu u pohvali Tižbe i Šegeta Hortenzij Bartučević Hvaranin piše u S.P.NOVAK, 1978., u PPOH br. 5, str. 44.-52. Ova poslanica tiskana je u izdanju IZVARSITA GLIUBAV i napochon nemila i nesricna smrt PIREMA I TISBE SLOXENA Po Barni Charnarutichiu Zadraniu, u Veneciji 1586. Brne Karnarutić (Zadar, između 1515. i 1520. – 1572. ili 1573.), pjesnik. Posvetio se u početku vojnom pozivu u mletačkoj službi i bio časnik hrvatske konjaničke postrojbe. Sačuvala se samo dva njegova pjesnička djela: Vazetje Sigeta grada (objavljena 1584.) i Piran i Tižba. U Piranu i Tižbi, u tehnici opisa Tižbine ljepote (od glave do pete) razabiru se odjeci Lucićeve Jur ni jedna na svit vila. "Pišući ep Vazetje Sigeta grada po još svježem događaju Karnarutić je stvorio književno poetsko djelo koje se odlikuje dokumentarnošću događaja, ali i dramatičnošću koja se snažno dojmila njegovih čitatelja." Kako je Karnarutić umro 1572. ili 1573. ovu kratku Bartučevićevu poslanicu možemo datirati oko 1570. godine

533 „Kratki stihovani zapis“ u NOVAK P. Slobodan: Povijest hrvatske književnosti, II. knjiga, Antibarbarus, Zagreb, 1997., str. 638. i 639. Ovaj korpus „komunikacijskih tekstova“ završavamo „kratkim stihovanim zapisom iz 1582. godine“, deset godina poslije Hektorovićeve smrti, u kojemu je Budinić „znalački, u vrlo kratkim potezima, dao sažetak hrvatskog književnog prethodništva“ (S.P. NOVAK, nav. djelo, str. 638.).

4.3.7. DRUGO HVARSKO INTELEKTUALNO POLJE

Drugo *hvarsko intelektualno polje* formira se sredinom XVI. stoljeća. Možemo reći da je njegova središnja ličnost Petar Hektorović koji svojom poslanicom upućenom Vetranoviću 1539. godine otvara „komunikacijski kanal“ prema Dubrovniku. Vrlo brzo, već 1540. godine, svojom prvom od šest poslanica upućenih Hektoroviću, u njega se ukorporira Nikola Nalješković kao najplodniji „poslaničar“ i „skupljač prijatelja“ (tako bismo rekli kada bi koristili suvremene izraze za internetske komunikacijske mreže) u tome stoljeću. Hektorović i Nalješković su „kičma“ ovog polja. Hektorović je odmah na početku od Vetranovića i Nalješkovića apostrofiran kao najslavniji pisac ne samo Hvara, nego i *ostalih država našega jezika* (poslanica br. 20.) jer je on *proslavi slovinski jezik vas* (poslanica br. 19.). Na kojim djelima se zasniva ova Hektorovićeva slava početkom četrdesetih godina XVI. stoljeća? *Ribanje* još nije napisao, a prijevod Ovidija mu sigurno nije mogao priskrbiti takvu čast. Vetranović samo navodi *pjesni medene* (posl. br. 19.), a Nalješković navodi *pjesni ljuvezne i mužu Taliju* (posl. br. 19.) koja mu je svila lovorov vijenac na glavi, dakle danas nepoznate Hektorovićeve ljubavne pjesme i njegova dramska djela. Hektorović ima poseban odnos bliskosti s malo starijim Vetranovićem, koji mu čak oleandre i čemprese šalje za njegov Tvrđalj, a mlađeg Nalješkovića cijeni zbog novog puta, *novog drumu* (posl. br. 21.) kojim Nalješković korača u književnost. Nekakav nejasan odnos poštovanja ima i prema Dimitroviću (posl. br. 21.), čije su ga kratke refleksivne pjesme možda mogle inspirirati za sentence njegovih ribara u Ribanju. Hektorović je i ona spona koja mlađu generaciju hvarskih pjesnika (Hortenzija Bartučevića, prije svega) povezuje s Nalješkovićem (poslanice br. 37. i 38.).

Od prve generacije hvarskih renesansnih književnika, rođene prije 1500. godine, sada, sredinom stoljeća, aktivni su samo, barem po poslanicama, Hektorović i Bartučević. Bartučeviću je dodatnu slavu dalo papinsko odlikovanje *Viteza zlatnih ostruga* 1547. godine. Hanibalu Luciću kao centralnoj ličnosti prvog *hvarskog intelektualnog polja*, onog koje se formira u drugom desetljeću XVI. stoljeća, sada se gubi trag. Spominje ga jedino Kotoranin Ludovik Paskalić, kasni petrarkist kojemu su Lucićeve ljubavni stihovi iz mladosti možda bili uzor za vlastito pjevanje. Zaista se čini da je Hanibal Lucić prestao *skladati* s izlaskom iz svoje mladosti, što zapravo i nije tako rijedak slučaj općenito među pjesnicima. Njegova djela

koja je objavio sin mu Antun 1556. godine (a sigurno su to bila sva koja je Hanibal ostavio iza sebe) su mladalački opus. Za razliku od njega Hektorović se u svojoj dubokoj starosti, 1568. godine odlučio objaviti samo svoj zreli, a mogli bismo reći i starački opus. Izdavač je u oba slučaja bio isti – Antun Lucić i žena mu Julija, nasljednici Lucića i Hektorovića. Zbog takve razlike u dostupnim nam opusima (mladalački Lucićev i starački Hektorovićev) teško ih je uopće uspoređivati. Stereotipi o ova dva pjesnika (o kojima smo govorili u poglavlju o genezi suvremene percepcije hvarskog XVI. stoljeća) nastali su zbog neuzimanja u obzir ove toliko očite dobne razlike nastanka njihovih preživjelih književnih djela. Da su nam dostupne one Hektorovićeve *pjesni medene* i *pjesni ljuvezne* o kojima govore Vetranović i Nalješković, sigurno Hektorović ne bi bio samo *razboriti, mudri, kriporni* pjesnik. Ali, očito, on je želio, izborom svojih objavljenih djela, ostaviti nam sasvim određenu sliku o sebi.

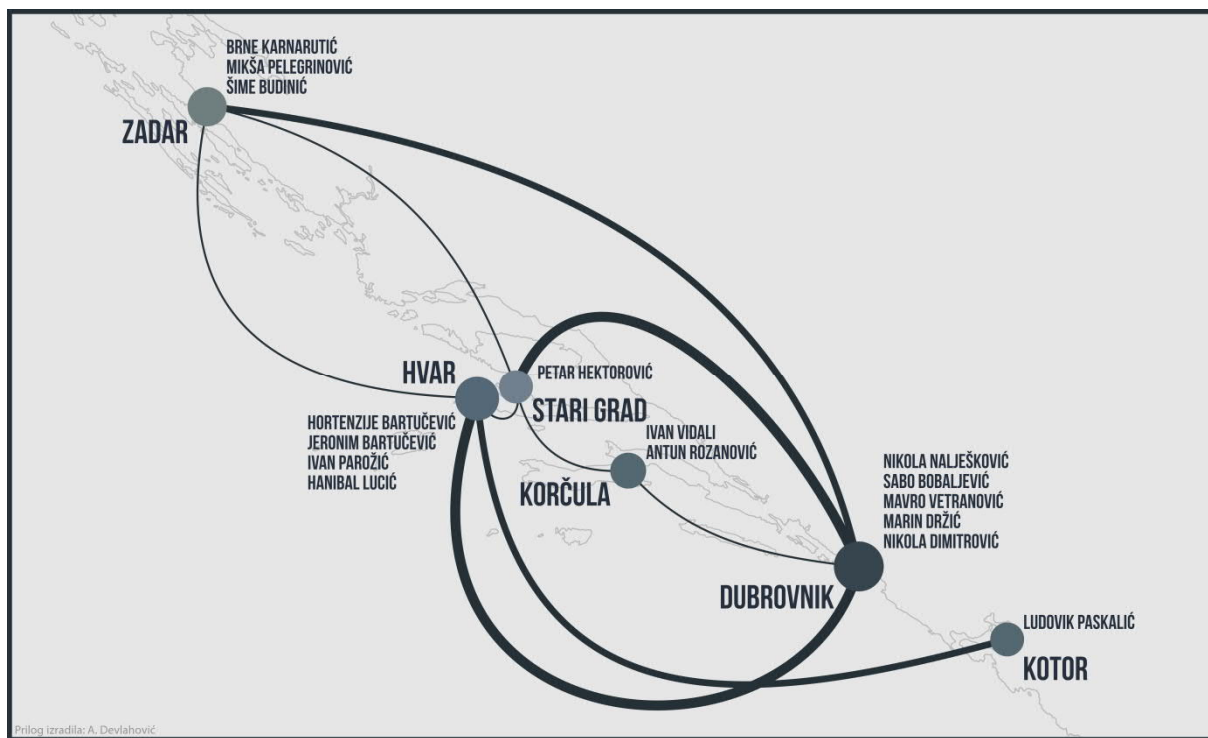
Hektorović je svojim odlaskom u Dubrovnik 1557. godine s tek napisanim Ribanjem posvjedočio o još jednoj bitnoj karakteristici ponašanja stvaratelja u intelektualnom polju, karakteristici o kojoj govori Bourdieu – potrebi stvaratelja za javnim smislom djela. On u Dubrovniku, *časti našega jezika*, književnoj prijestolnici sredine XVI. stoljeća, traži priznanje za svoje novo djelo, želi čuti odjek djela među onima u čiji ukus najviše vjeruje. Tek nakon toga (i legitimnosti koju mu daje posveta Bartučeviću) šalje novo djelo dalje, u Zadar u kojem od 1549. godine živi Pelegrinović. Mlađem Pelegrinoviću ima potrebu u popratnom pismu objasniti i svoj književni postupak i poslati mu notni zapis. Pelegrinović mu treba kao most prema novoj književnoj publici, onim mlađim zadarskim književnicima o kojima kao sudionicima *hvarskog intelektualnog polja* svjedoče preživjele poslanice – Brni Karnarutiću i Šimu Budiniću. Pelegrinović je hvarska veza u Zadru. Njemu se obraća i mlađi dubrovački pjesnik Sabo Bobaljević (posl. br. 36.), šaljući preko njega pozdrave Držiću, koji je tada, vjerojatno nakratko, u Zadru. Ovo je i jedina potvrda o nekom „perifernom“ učešću Marina Držića u ovom našem polju (osim ako ne uzmemo u obzir iskreno prijateljstvo Vetranovića i Držića, pa posredno, preko Vetranovića, kao osvjedočenog hvarskog „zagovaratelja“, ne nategnemo neki mogući dodir).

Najmlađi hvarski književnik ovog polja je Ivan Parožić. Rođen 1537. godine, treća je generacija hvarskih književnika. Prva su oni rođeni do 1500. godine: Paladinić, Lucić, Hektorović, Bartučević i nepoznati Katerin; Pelegrinović bi rođenjem oko 1500. godine bio već druga, ali je književno aktivan vrlo rano, pa ga Pribojević uvrštava u slavni hvarski četverac. Drugu generaciju zastupa Hortenzije Bartučević, rođen 1516. god. Preživjele

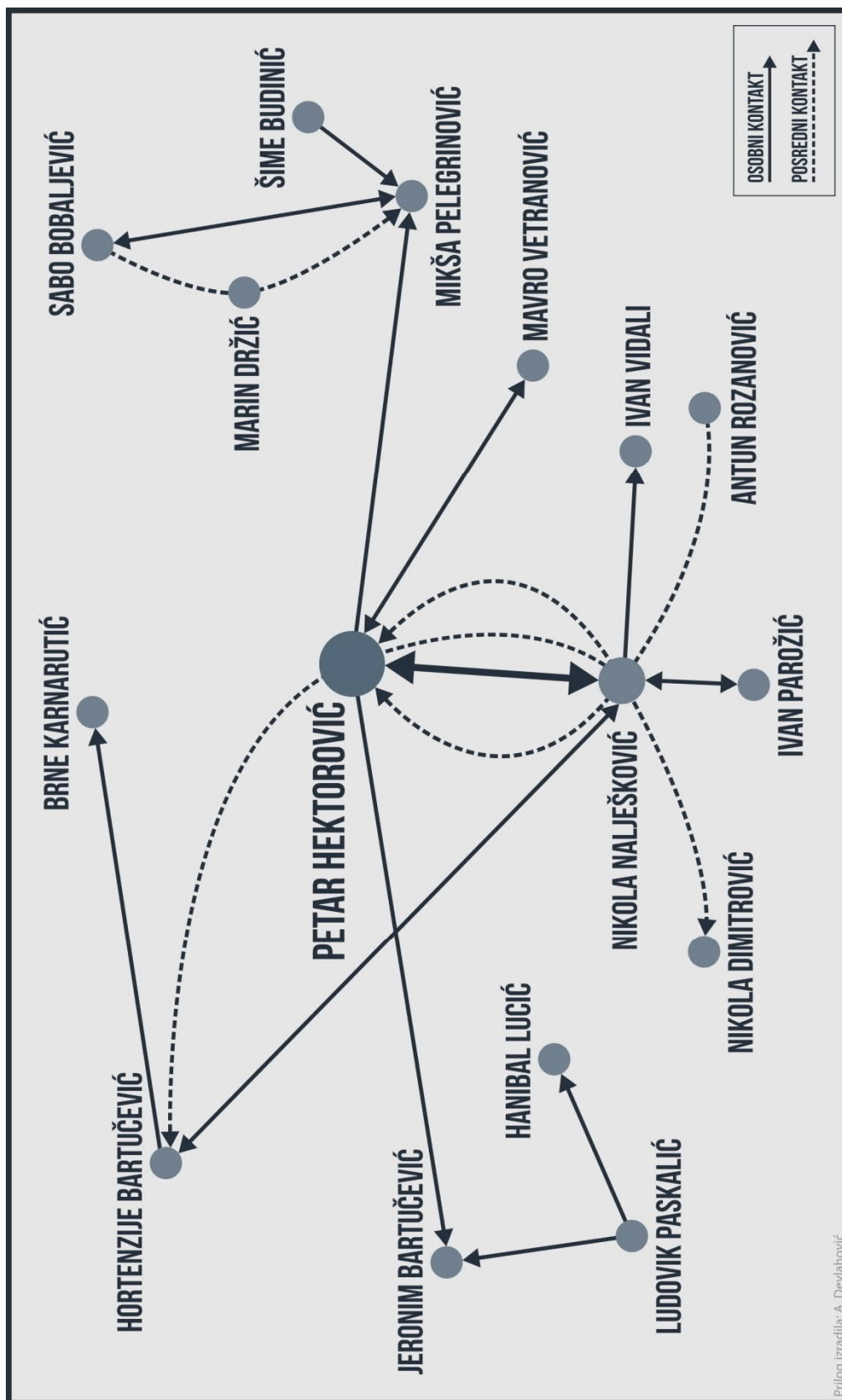
poslanice govore nam da su ipak svi oni „zamukli“ oko 1570. godine. Hektorović umire 1572., a godinu prije 1571. Hvar je opustošen od turske flote u predvečerje Lepantske bitke. Posljednja su desetljeća XVI. stoljeća vrijeme hvarske dekadencije (vidjeli smo to već više puta u prethodnim poglavljima). Martin Benetović na samom kraju stoljeća slučaj je za sebe. Pučanin, svestrani artista (uz pisanje komedija, on je i slikar i orguljaš), usamljeni je umjetnik na otoku, čije su veze s drugim književnicima nepoznate, a moguće je da nisu ni postojale. Svijet se je u međuvremenu stubokom promijenio. Protureformacija je zavládala „istočnojadranskim društvenim prostorom“, a ni Hvar više nije živahna luka s početka stoljeća. Benetović se sigurno ne može osjećati kao Lucić osamdeset godina prije *mornarom na putu*. Benetović nije bogati plemić, on je zastupnik pučana i artista koji živi od svoga umjetničkog rada. Drugo *hvarsko intelektualno polje*, jednako elitističko kao i prvo, nestalo je najkasnije sedamdesetih godina XVI. stoljeća. Kraj ovog stoljeća početak je provincijalizacije hvarske intelektualne scene, „duge mračne intelektualne noći“ koja će trajati skoro do kraja postojanja Mletačke Republike.

Prije samog zaključka o *hvarskim intelektualnim poljima* još kratke napomene:

1. Preko Nalješkovića dio ovog polja bila su i dvojica obrazovanih Korčulana, Ivan Vidali i Antun Rozanović. Splita više nema u ovome polju, a osovina mu je linija Hvar – Dubrovnik. Korčula je usputna stanica na toj liniji. Da nije Pelegrinović kraj svoga života proživio u Zadru, ni Zadar ne bi ušao u „interesnu sferu“ Hvarana.
2. Oni gotovo programatski Hektorovićevi stihovi iz poslanice Nalješkoviću 1541. godine *Zaman je muže zvat i boge poganske, / Potrebno je iskat načine karstjanske* mogli bi biti ključ za novi senzibilitet koji se stvara oko sredine XVI. stoljeća. Hektorovićeva poslanica jedinoj ženi ovoga polja, Graciozi Lovrinčevoj, upućena je pobožnoj časnoj sestri, a ne lijepoj Trogiranki, kao u prvom polju. Ovo se polje formira u vrijeme Tridentskog koncila, vrijeme protuudara katoličke crkve na reformske pokrete, vrijeme obnove tradicionalne pobožnosti. Ali, to već prelazi okvire ovoga rada i opet je samo napomena za moguće nove interpretacije književnosti Hvara sredinom slavnog renesansnog stoljeća.

Karta 2. Drugo hvarsko intelektualno polje (1539.-oko 1570.): prikaz gradova koji sudjeluju u komunikaciji

Slika 4. Drugo hvarsko intelektualno polje (1539.-oko 1570.): sudionici (članovi)

4.3.8. ZAKLJUČAK

Korpus nama dostupnih „komunikacijskih tekstova“ u području *hvarskih intelektualnih polja* obuhvaća 47 tekstova. Najviše ih je na hrvatskom jeziku – 37, osam tekstova pisano je latinskim, a dva talijanskim jezikom.

Od hrvatskih tekstova 29 je „klasičnih“ poslanica, jedna nadgrobnica, dvije su poslanice upućene kolektivnom adresatu (Lucićeva Dubrovniku i Vetranovićeva hvarskoj vlasteli), a jedna je pjesma Šime Budinića. Ona nije poslanica, ali je svojevrsni zaključni tekst XVI. stoljeća kojim se uspostavlja hijerarhijska ljestvica dalmatinskih književnika. Prozom su napisana četiri teksta, od kojih su tri svojevrsne posvete onima koji književno djelo trebaju *izvesti na dvor*, a jedan je „klasična“ poslanica (Hektorović Pelegrinoviću).

Latinskih tekstova je osam, od čega su sedam elegije ili pjesme poslanice, a jedna je prozna posveta (Pribojević Vitaljiću).

Samo su dva talijanska teksta: jedna pjesma poslanica (Paskalić Luciću) i jedno prozno pismo (Hektorović Vanettiju).

Sve proučavane tekstove pokušalo se datirati. Stvorena kronologija nije apsolutna, ali je vrlo vjerojatna. Iz ove kronologije proizašla su dva hvarska intelektualna polja.

Prvo obuhvaća razdoblje između 1496. (Božićević Paladiniću) i 1528. (Hektorović Pelegrinoviću), ali smo kao simbolični kraj ovoga polja uzeli 1532. godinu kada je tiskan Pribojevićev govor. Ovdje je 18 komunikacijskih tekstova.

Drugo polje obuhvaća razdoblje od 1539. (razmjena poslanica Hektorović Vetranović) do oko 1570. godine (Hortenzije Bartučević Karnarutiću). U ovom polju je 29 tekstova.

U prvom hvarskom intelektualnom polju hvarski književnici komuniciraju jedino sa splitskim književnicima, s „Marulićevom ekipom“. Centralna ličnost s hvarske strane je Hanibal Lucić, a sa splitske Jeronim Martinčić. Njihovo prijateljstvo je „kičma“ polja. U ovom razdoblju nastala su najvažnija književna djela Hanibala Lucića – ljubavni kanconijer i *Robinja*, te Lucićev prijevod Ovidija. Od Petra Hektorovića je ostao (iz ovog razdoblja) prijevod Ovidija, a od Mikše Pelegrinovića *Jeđupka*. Objavljena je i prva, možda i najvažnija, hvarska knjiga – Pribojevićev govor *O podrijetlu i slavi Slavena*.

Drugo hvarsko intelektualno polje koje živi sredinom XVI. stoljeća obilježeno je osovinom Hvar – Dubrovnik, a „kičmu“ mu čini prijateljski odnos Hektorović – Nalješković. Prema Zadru se Hvar okreće nakon 1549. godine, kada Pelegrinović postaje zadarski sudac. Šezdesetih godina XVI. stoljeća prekida se veza s Dubrovnikom, a nastavlja još kratko vrijeme sa Zadrom. Sedamdesetih godina ovog stoljeća Hvar intelektualno, stvaralački zamire. Na kraju stoljeća u Hvaru živi jedino usamljeni artista, pučanin Martin Benetović, a između Hvara i Visa kreće se posljednji hvarski plemić-književnik, manirist Marin Gazarović.

U ovom razdoblju nastalo je Hektorovićevo Ribanje, zapravo gotovo cijeli danas poznati Hektorovićev opus. Ivan Parožić napisao je *Vlahinju*, danas izgublenu. Mikša Pelegrinović je 1556. uredio svoju *Jedupku* za objavljivanje i posvetio je dubrovačkoj omladini, ali je ipak ostala neobjavljena.

Svi sudionici oba polja s hvarske strane su plemići, i to oni iz najbogatijih vlastelinskih obitelji. Tako je i sa Splićanima, Korčulanima, Zadranima. Jedino su tri dubrovačka književnika pučani, kao i Zadrani Budinić. Društveni odnosi na Hvaru (krvavi pučki ustanak, neprekidni društveni sukobi) ne vide se u poslanicama,⁵³⁴ a nekakva razlika u stavu prema „aristokraciji“ između Lucića i Hektorovića tumačena na temelju Lucićeve pohvale dubrovačkoj vlasteli, postaje izlišna kada se čita Hektorovićeva pohvala istoj vlasteli u poslanici Pelegrinoviću (poslanica 33.). Kada se pročita adoracija hvarske vlastele od strane Vetranovića (poslanica 28.) postaje jasno da jedini društveni prostor Hvara koji se ocrtava u ovim poljima jeste onaj elitni vlastelinski. Od zbiljskog prostora Hvara jedino se, opet u Vetranovića (poslanica 19.), pojavljuje Tvrdalj u Starome Gradu, kao ostvareni humanistički ideal prostora ljepote i kontemplacije, zaklonište od „kuge, gladi i rata“, teške stvarnosti dalmatinskog XVI. stoljeća.

534 Izuzetak je nekoliko tendenciozno tumačenih Lucićevih stihova o *mnoštvu koje dil razbora ne ima*, što bi današnji teoretičari opravdano nazvali samo „psihologijom mase“. Na istom tragu je i Hektorovićeva rečenica iz pisma Vincencu Vanettiju: "[...]jerbo ne dolikuje jednoj osobi toga staleža [...]nasljedovati neuku svjetinu koja ne znade nikad izabrati ni učiniti stvar što bi bila dobra [...]". u Hanibal Lucić / Petar Hektorović, PSHK, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968., str. 259.

4.4. OTOK I NJEGOVI LJUDI U KNJIŽEVNOSTI HVARANA

4.4.1. UVOD

Sačuvanih, danas dostupnih književnih djela Hvarana iz XVI. stoljeća, u kojima možemo tražiti sliku otoka i njegovih ljudi, nema mnogo. Ako isključimo poslanice, koje smo razmatrali u prethodnom poglavlju i iz kojih smo konstruirali hvarska intelektualna polja, te crkvena prikazanja, koja su možda dobra vrela za istraživanje oblika pučke pobožnosti, ostaje nam neveliki, ali vrijedan korpus. Iz ovoga korpusa moramo eliminirati nekoliko značajnih djela, važnih za povijest hrvatske književnosti, ali nezanimljivih s aspekta kojega želimo istražiti - komunalnog identiteta. To su, prije svega Lucićev i Hektorovićev prijevod Ovidija i Lucićev ljubavni kanconijer, u kojemu se može iščitavati odnos lirskog subjekta i *gospoje*, ali ne i otok. Pelegrinovićeva Jeđupka je *cingareska*, pokladna lirska igra, temom i obradom općedalmatinska, ali ne i specifično *hvarska*. Lucićeva Robinja događa se u Dubrovniku, a nijedan lik ne može se spojiti s Hvarom. Od Parožićeve Vlahinje ostalo je par stihova, a po Nalješkoviću je slična Jeđupki.

Ova djela ilustriraju pripadnost hvarske književnosti hrvatskom kulturnom krugu (ili bolje "istočnojadranskom društvenom prostoru"), a po svemu su dio zapadnoeuropske renesansne kulture. Lucićev i Hektorovićev prijevod Ovidija, koliko nam je poznato, prvi su prijevodi antičkih pjesnika na hrvatski jezik⁵³⁵ i pokazuju kako je na Hvaru, vrlo rano za hrvatske prilike, prodrila nova renesansna osjećajnost. Oni svjedoče i o otvorenosti otoka za prodor novih ideja, govore možda i o antičkom nasljeđu koje je snažno prostorno obilježilo ovaj otok (dovoljno se sjetiti Farosa i Starogradskog polja u kojem su antički ostaci i te kako još vidljivi⁵³⁶) i čija se percepcija sada nanovo oblikuje.⁵³⁷ Lucićeva *Robinja* ("prva hrvatska

535 Tek će krajem XVI. st. Dubrovčanin Dominko Zlatarić (1558. - 1617.) prevoditi s grčkog i latinskog pjesme, Sofoklovu "Elektru" i "Ljubav i smrt Pirama i Tizbe" prema Ovidijevim "Metamorfozama" (objavljeno 1597.).

536 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 168./169.

537 Kada bismo razrađivali ovu misao mogli bismo reći da o novoj percepciji antičkog nasljeđa govore i Lucićev ljetnikovac i Hektorovićev Tvrdalj, o čemu postoji obimna literatura (C. Fisković, T. Maroević, M.

svjetovna drama"), situirana u Dubrovniku, a osobama u drami kao i evociranim događajima povezana sa slavenskim zaleđem, opet svjedoči o povezanosti Hvara sa *slavenstvom*. Iz nje se može konstruirati predodžba nacionalnog prostora.⁵³⁸

Ono što preostaje ipak nije beznačajno. Vrlo specifični književni tekstovi tematiziraju otok i njegove ljude. To su:

1. *Pričanje Pavla Paladinića (Narazzione di Paolo Paladini)* iz vremena ustanka hvarskih pučana, oko 1510.
2. *O podrijetlu i slavi Slavena (Oratio de origine successibusque Slavorum)* Vinka Pribojevića iz 1525. (1532.)
3. *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića iz 1556. (1568.)

Ova tri djela nastala su u okviru renesansnih hvarskih intelektualnih polja, o kojima je govoreno u prethodnom poglavlju. Već je istaknuto da su događaji sedamdesetih godina XVI. stoljeća (1571. tursko pustošenje otoka, 1579. eksplozija barutane u Hvaru), uz nestanak posljednjih snažnih hvarskih književnih ličnosti (1562. smrt Pelegrinovića, 1572. smrt Hektorovića) značile kraj „zlatnog doba“ Hvara i početak njegove dekadencije. Sa samog kraja ovoga stoljeća poznato nam je artističko djelovanje prvog i jedinog pučanina među hvarskim književnicima XVI. stoljeća – Martina Benetovića. To više nije „visoka književnost“ obrazovane elite, sada je to rugajući glas puka, karnevalska igra gdje bi smijeh i zabava trebale nadomjestiti prazninu nastalu nestankom „ozbiljnih“ ideja, snažnih osobnosti sposobnih da promišljaju cjelinu života i sudbinu zajednice. Martin Benetović i kao osobnost i po svojim komedijama jedini je (uz posljednjeg hvarskog književnika hrvatskog jezika ranog novog vijeka - plemića Marina Gazarovića, koji stvara početkom XVII. st.) do danas preživjeli egzemplar toga „gašenja sjaja“ Hvara. Zbog toga ćemo, barem ukratko, dotaknuti ličnost i djelo ovog Hvaranina:

Gamulin, J. Belamarić, da nabrojimo samo najvažnije autore), kao i neki Hektorovićeve natpisi na Tvrdalju (N. Račić, M. Gamulin i drugi).

538 MRDEŽA ANTONINA, 2009., str. 57.-59. "Lucićeva *Robinja* jedno je od rijetkih dramskih djela starijeg hrvatskog teatra koje je zaokupljeno nacionalnom tematikom - propuštanjem dijelova povijesne zbilje na pozornicu. Ipak, kad je riječ o toj drami, nipošto se ne može govoriti o realističnosti u tematizaciji nacionalnog prostora."

4. *Hvarkinja* Martina Benetovića iz kraja XVI. stoljeća

Četiri odabrana djela po godinama nastanka reprezentanti su XVI. stoljeća: na samom početku stoljeća je Paladinićevo *Pričanje*, na kraju Benetovićevo *Hvarkinja*, a Pribojević i Hektorović ilustriraju najsnažnije ličnosti i ideje koje su se pojavile u prvoj polovici i sredinom ovoga stoljeća. Kroz njih je moguće pratiti mijene društvenih okolnosti i promjene autopredodžbi zajednice, kao posljedicu tih mijena. Svako od njih ima snažan individualni pečat svoga stvaratelja, pa je nužno upoznavanje s autorom, onoliko koliko dostupni povijesni podaci dozvoljavaju. To je preduvjet lučenja individualnih tragova ili stavova u tekstovima koje govore o zajednici. Čitanje će biti svjesno specifičnosti književnih žanrova koje predstavljaju: kratko prozno pripovijedanje, humanistički govor, kratki roman u stihovima i komedija. Također će se imati na umu i poznate nam povijesne okolnosti vremena u kojem su nastala. Iz njih ćemo konstruirati predodžbu Hvara i njegovih ljudi očima ovih četvorice književnika.

4.4.2. PAVAO PALADINIĆ: SREDNJOVJEKOVNI *MIRAKUL* U RENESANSNOM HVARU

Čudo i masovna histerija koja je danima vladala Hvarom u vrijeme karnevala, u veljači 1510. godine, opisani su u kratkom pripovijedanju Pavla Paladinića (*Narrazione di Paolo Palladini*),⁵³⁹ jedinom sačuvanom dužem proznom tekstu nekog hvarskog književnika iz vremena prije objavljivanja Pribojevićevog govora. On je možda najbolja ilustracija za opis teške duhovne atmosfere, neprevladane srednjovjekovne osjećajnosti kao dominantnog životnog okvira otoka, okvira unutar kojega se stvarala nova i ekskluzivna humanistička i renesansna osjećajnost ograničena na uzak krug sudionika prvog *hvarskog intelektualnog polja*, na plemiće-književnike.

539 Talijanski izvornik i prijevod ovog kratkog teksta koji je napravio Jakov Stipišić (*Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, broj 10, Zagreb, 1977., str. 584. - 586.) objavljeni su dosad više puta, a mi koristimo najnovije izdanje u IZVORIMA O HVARSKOM PUČKOM USTANKU, 2014., str. 38. – 44.

Pavao Paladinić prvi je poznati hvarski humanistički pjesnik. Od svih spomenutih hvarskih književnika u govoru Vinka Pribojevića *O podrijetlu i slavi Slavena* njemu je posvećeno najviše teksta. Pribojević ga dvaput spominje. Prvi put u kontekstu onih dalmatinskih književnika koji su "svojim književnim djelima stekli vječnu slavu,"⁵⁴⁰ poput Marulića, Koriolana Cipika i drugih, napominjući da će o njemu kasnije više govoriti. Drugi put o njemu zaista više govori, ali sada u kontekstu isticanja hrabrosti i junaštva Hvarana. Pavao Paladinić, *vanredno izobražen*⁵⁴¹ bio je ratnik, zapovjednik hvarske galije, kao i njegov otac Nikola, *zlatni vitez*, vitez Svetog Marka⁵⁴² o čijim ratničkim uspjesima Pribojević pripovijeda u prethodnom odlomku.⁵⁴³ Paladinići su bili jedna od najbogatijih hvarskih plemićkih obitelji.⁵⁴⁴ Francisku Paladiniću, Pavlovom rođaku Hanibal Luciće posvećuje *Robinju*. Naš Pavao⁵⁴⁵ bio je najstariji od tri Nikolina sina. Svoja dva mlađa brata, koji su živjeli u Hvaru dok je on lutao svijetom, Pavao s puno ljubavi i poštovanja pozdravlja u četiri stiha (9-12) talijanskog soneta ispunjenog nostalgijom za rodnim otokom - *Ad Lexinam Patriam*.⁵⁴⁶ Jedan od njih dvojice, Toma Paladinić ubijen je na okrutan način ("bijaše

540 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 161.

541 Formulaciju "Pavao Paladinić vanredno izobražen" Pribojević je istaknuo na margini uz tekst koji glasi: "Ne osvrćem se na njegova sina Pavla, muža svakako dostojna vlasti bilo s obzirom na njegovu nadarenost, ili s obzirom na njegovu izobrazbu, ili na vanjski izgled. Pošto je napisao vrlo učena djela o dužnosti pravog svećenika, bio je zapovjednik galije, dok mu je otac bolovao od groznice. Bitkom, koju je kod Livorna blizu Pize vodio s Genovežanima, toliku je nadu u sebe pobudio kod svojih prijatelja, da bi se u kratko vrijeme svojom hrabrošću (kako smo svi očekivali) bio zauvijek proslavio, da ga nije ugrabila prerana smrt.", Isto, str. 180.

542 Viteзом Svetog Marka Nikola Paladinić proglašen je 8. siječnja 1476. godine zbog pobjede nad turskim brodovljem kod Rodosa 1474. godine, a njegov podvig bio je oslikan u duždevoj palači. TUDOR, 2013., str. 88.

543 Isto, str. 179.

544 ŠIMUNKOVIĆ, 2011., str. 65.

545 Poznat je još jedan Pavao Paladinić kojeg spominju hvarski dokumenti. Arhiđakon Pavao Paladinić upućuje zahtjev hvarskom knezu 1459. godine da zaustavi daljnju gradnju kuća na hvarskoj Pjaci (TUDOR, 2013., str. 87.). Isti Pavao spominje se u graciji kojom Hektor, djed Petra Hektorovića dobija dozvolu za gradnju pokraj njegove parcele na Tvrdalju u Starome Gradu (GAMULIN, 1988., str. 124.). O njemu i GRACIOTTI, 2005., str. 25.

546 GRACIOTTI, 2005., str. 151. Pjesmu je na hrvatski jezik prevela Sanja Roić, na čemu joj se posebno zahvaljujem. Kasnije sam saznao da ju je već prije preveo Tonko Maroević. Donosimo ovaj prijevod Sanje Roić:

Otoku Hvaru, zavičaju

Od tvojih nježnosti, o zavičaju, udaljen

Krhkoj ptici slomljeno krilo

Krvlju srca svoga, jer drugog nemam,

raskomadani i bačeni s prozora palače na Pjacu na sramotan način"⁵⁴⁷) u posljednjem napadu pobunjenih pučana na Hvar, u kolovozu 1514. godine.

U novije je vrijeme pronađen u rukopisu i objavljen njegov kanconijer talijanskih i latinskih stihova posvećen i poklonjen 1496. godine Fridriku Aragonskom, generalnom namjesniku Napuljskog Kraljevstva.⁵⁴⁸ Priređivač Paladinićevih stihova Sante Graciotti naglašava da je Paladinić prvi dalmatinski petrarkist koji piše na talijanskom jeziku. U kanconijeru je sedamnaest pjesama na talijanskom jeziku i isto toliko na latinskom, koje se pravilno izmjenjuju (neparnim brojevima označene su latinske pjesme, a parnim talijanske, ukupno 34). Graciotti sve ove talijanske pjesme naziva sonetima iako većina ima 17 stihova, pa bi po tome bili možda samo *nepravilni soneti* ili *soneti s repom*. Njegovih sedamnaest soneta, uz šest talijanskih Lucićevih soneta i jedan Vanettijev, čine glavninu sačuvanog korpusa soneta na talijanskom jeziku hvarske književnosti. Sonete na hrvatskom jeziku

Mrvama hranim nesretnu pticu
Kako bi kad naraste ojačala krila
poput labuda koji nikad nije vidio obale Pada.
Tri svoje misli na njezino krilo upisati želim
Tri ljubavna pisma nesretna
Tako da dvojici moje drage i štovane braće
Koji nisu fratri, nego su zajedno, neka im jedno stigne:
Cijenjenim vrlim uzvišenim
Mladićima koji su svim vrlinama obdareni
Drugo neka ide, i sve to neka pođe
Dvojici mojih vjernih dragih drugova;
Treće, i jedino sa žalopojkama
Nek' otkrije mojoj ženi bolne
naše uzdahe i naše gorčine.

547 Pismo izbjeglih hvarskih plemića iz Trogira, 15. rujna 1510. godine u IZVORI O HVARSKOM PUČKOM USTANKU, 2014., str. 167.

548 GRACIOTTI, 2005.

Hvarani nisu pisali, a po tome su identični većini dalmatinskih i dubrovačkih renesansnih književnika.⁵⁴⁹

Nakon uvodnih rasprava o pitanju autorstva,⁵⁵⁰ Sante Graciotti opredijelio se za ovog našeg Pavla Paladinića kao autora teksta o događajima u Hvaru veljače 1510. godine. Zanimljivo je da, uz svu akribičnost svoga pristupa, Graciotti ipak čini pogrešku u datiranju Paladinićevog rukopisa zbog krivo protumačenog datuma smrti jednog od protagonista događaja.⁵⁵¹ *Pripovijedanje Pavla Paladinića*, tekst koji je sačuvan u nekoliko prijepisa iz XVIII. stoljeća u *Zbirci spisa koji se odnose na čudotvorni Križić katedralne crkve u Hvaru*,⁵⁵² ovim je radom talijanskog povjesničara književnosti Graciottija definitivno pripisan Pavlu Paladiniću, prvom poznatom hvarskom humanističkom pjesniku. Promatrano dosada gotovo isključivo kao autentično svjedočanstvo o događajima koji su prethodili krvavom hvarskom pučkom ustanku, *Narrazione di Paolo Palladini* može se čitati i u drugom ključu, kao *fakcijski* (stvarnosni, nefikcionalni) književni tekst, kao zapis o jednom čudesnom događaju i stanju među ljudima, Hvaranima u osvit sukoba koji će ubrzo uslijediti.

549 Razmatrajući problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti Svetozar Petrović zaključio je da su "naši pjesnici bili privrženi tradicionalnim metričkim oblicima zato što su se ovi osjećali kao domaći, slovinski, dok je sonet bio smatran tuđom formom koja ne pristaje našem pjesništvu. [...] po srijedi [je] bio svojevrstan - mogli bismo uvjetno reći - nacionalni izbor, izbor kojim je odlučila povezanost s vlastitom sredinom (a ne nipošto izbor nametnut karakterom jezika samog po sebi, ili stupnjem versifikatorske vještine ili umjetničke zrelosti naših pjesnika, ili metričkim nasljeđem koje bi se shvatilo samo kao zbir usvojenih metričkih konvencija, ili, najzad, vrstom pjesništva koje su stvarali)." vidi PETROVIĆ Svetozar: *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti*, Rad JAZU broj 350, Zagreb, 1968., str. 5-304., citat str. 91. Kako su talijanski jezik i talijanska poezija bili vrlo dobro poznati našim renesansnim pjesnicima u dalmatinskim središtima, a većina njih je i pisala na oba jezika i još k tome na latinskom, odabir metričkog oblika bio je, čini se, čin identitetskog odabira. "[...] sonet je za njih bio potpuno vezan za talijansko pjesništvo jedne vrste i pisati sonet značilo je pisati talijanskim jezikom." Isto, str. 97.

550 GRACIOTTI, 2005., str. 24.-25.

551 Graciotti smrt Tome Bevilacqua pogrešno datira 6. prosinca 1510. godine, iako pažljivije čitanje pokazuje da se ta smrt, kao posljedica nezgode prigodom branja drveta za gradnju broda i to na obalama Neretve, dogodila prije samog događaja u Hvaru 6. veljače 1510. o kojem Paladinićev tekst pripovjeda, dakle 6. prosinca 1509. godine. Evo taj dio Graciottieva teksta: "Non sappiamo esattamente quando la relazione sia stata scritta, certamente non subito dopo il fatto, perche il Paladini annota in essa la tragica fine di uno dei protagonisti della vicenda, Tomaso Bevilacqua, avvenuta il 6 dicembre 1510 "prossimo passato". La relazione, pertanto, deve essere stata stesa dopo quella data del dicembre 1510, andando a far parte della documentazione sul fatto miracoloso richiesta dalle autorità ecclesiastiche, della quale il patriarca di Venezia, Antonio Contarini, dice di essere in possesso, chiedendo tuttavia ulteriori certificazioni con lettera del 2 maggio 1511.", Isto, str. 198.

552 O ovoj *Zbirci spisa* za koju se općenito smatra da ju je sastavio Jakov Boglić stariji, kancelar hvarske kurije oko 1760. godine, vidi IZVORI O HVARSKOM USTANKU, 2014., str. 8.-9.

Svoje pripovijedanje o *deset dana koji su promijenili svijet*, od 6. do 16. veljače 1510. godine, Pavao Paladinić započinje pravim uvodom u pripovijedanje iz kojeg saznajemo da će "opisati tužan slučaj koji se dogodio u gradu Hvaru počinjući od onog slavnog čuda kada je s raspela potekla krv."⁵⁵³ Jasno nam je da autor priča o događaju u prošlosti, ali ne znamo koliko je vremena prošlo između događaja i teksta o njemu. Za vrijeme događaja autor je bio sudac hvarske komune,⁵⁵⁴ obavljao je dužnost koju su povremeno obavljali viđeniji članovi hvarskog plemićkog Velikog vijeća. Zbivanja na hvarskom trgu prvog dana nakon što je iz raspela potekla krv promatrao je s prozora svoje palače, a to je ona još uvijek stojeća tzv. „zimski“ palača Paladini sagrađena nad južnim gradskim zidom, s koje je zaista pogled dopirao na trg i luku.⁵⁵⁵

Čudo koje će uslijediti navješćuje neka posebna atmosfera u gradu toga dana: "Prvo. Na dan 6. veljače, a to je bila srijeda, u gradu Hvaru je kišilo i ne samo da je padala neobično obilna kiša, već je zavládala velika tama, a oko 19. sata osjetilo se tri puta da podrhtava zemlja, tako da se srušio krov crkve Anuncijate sve do polovice." Velika pripovjedačka vještina progovara iz ove rečenice. Paladinić uspijeva s malo riječi izgraditi gotovo filmsku sliku, znakove „predskazanja“. Dalje saznajemo da je pokraj crkve Anuncijate bila kuća svećenika Matija Lukanića, glavnog protagonista ovih događaja, čijom smrću deset dana kasnije pripovijedanje završava. U to vrijeme u kući Nikole Bevilaque, admirala hvarskog arsenala, počelo se događati čudo. S jednog malog raspela, "sasvim pocrnjelog od dima", počela je teći krv, "ispod krune, iz usta, iz nosa."⁵⁵⁶ Odmah je pozvan rečeni svećenik Lukanić, za kojeg saznajemo da su on i sin admirala Nikole, Toma bili "dva vrlo okrutna bića plemića."⁵⁵⁷ Ovaj Toma je nedugo prije, točno tri mjeseca prije, 6. prosinca prethodne godine, umro nakon neobične nesreće u dolini Neretve - još jedno predskazanje. Svećenik Lukanić odnosi raspelo u svoju kuću i poziva *slikara meštra Stjepana Vitaljića* da on kao stručnjak procijeni je li to krv ili boja koja se otopila zbog vlage. *Slikar* Stjepan odlučno potvrdi da se radi o krvi i tada počinje slijed događaja koji se odvijaju filmskom brzinom. Svećenik

553 IZVORI O HVARSKOM PUČKOM USTANKU, 2014., str. 39.

554 "[...]jer sam tada vršio sudačku dužnost.", Isto, str. 41.

555 TUDOR, 2013., 87.-100.

556 Isto, str. 39.

557 Isto, str. 39.

Lukanić odnosi raspelo u katedralu i naredi da zazvone sva zvona. "Ja sam se čudio što bi to moglo biti, kao i svi iz kuće. Odoh prema prozorima prema trgu i vidjeh kako grne mnoštvo sa svih strana, kako muškarci tako i žene."⁵⁵⁸ Prodavači na trgu napustili su svoju tezge, mornari s brodova u luci došli su u katedralu, a knez Bernardin Zane, kojemu je upravo istekla dužnost u Hvaru, brisao je krv s raspela. "Toliko je čudo utjecalo na domaće i strance, da nije bilo čovjeka koji nije očekivao neko veliko zlo, pa su počeli u skupinama činiti tajno i javno toliku pokoru, da se ni po čemu nije vidjelo da je doba karnevala, već su se ljudi goli bičevali na trgu i na ovim brdima pokrivši lica."⁵⁵⁹ Gradacija histerije koja sve zahvaća i dalje raste. "Dječaci od sedam, osam i deset godina bičevahu se goli na ovom trgu, i mnogi od njih zaustaviše se s obiljem suza, okrećući lice i oči prema nebu bez stida"⁵⁶⁰ upućujući, kao da gledaju Krista, pitanja nebu o razlozima božanske srdžbe. I ti dječaci, goli i bos, trčali su uokolo bičući se za vrijeme čitavog karnevala.

7. veljače bila je velika procesija u kojoj je sudjelovao i autor, a s raspela koje se nosilo u procesiji još je tekla krv.

10. veljače u Hvar su došli svi muškarci i žene s otoka. Bila je ogromna procesija, ljudi su plakali i hodali bos s omčama oko vrata. Svećenik Lukanić je propovijedao i zazivao puk da se okane pobune protiv plemstva.

11. veljače autor je, zajedno s knezom i kaštelanom, došao do porušene crkve Anuncijate, a tamo je na balkonu stajao svećenik Lukanić, neprekidno se udarao i propovijedao, a okupljeno mnoštvo se bičevalo, udaralo i čupalo bradu.

12. veljače svećenik je počeo buncati i nije više jeo. Govorio je da je on začetnik ove stvari i da će s njime ona i završiti.

16. veljače umro je svećenik Matij Lukanić. "Neka mu Bog bude milostiv, jer je govorio istinu da je ova čudnovata stvar bila začeta i završila u njegovoj glavi. Ima mnogih koji tvrde

⁵⁵⁸ Isto, str. 39.-41.

⁵⁵⁹ Isto, str. 41.

⁵⁶⁰ Isto, str. 41.

da su se nad ovim križićem zakleli urotnici, ali ovo nije dopušteno pisati, pa ću to prešutjeti."⁵⁶¹ I tu negdje pričanje Pavla Paladinića završava.

Uzbudljivo pripovijedanje, u kojem se s minimumom izražajnih sredstava postiže maksimum napetosti i formiraju snažne i dramatične slike, gotovo filmski scenarij, odaju vještog pripovjedača, s velikim književnim iskustvom. I ovo je sigurno jedan od razloga da tekst pripišemo *vanredno izobraženom* Pavlu Paladiniću. Ali, koja je funkcija ovoga pripovijedanja, kome je namijenjeno i kada je nastalo? Već u svibnju ove godine počeo je ustanak hvarskih pučana okrutnim ubojstvom šestorice mladih plemića u Starome Gradu. Posljednje rečenice su nejasne: što znači da je *ova čudnovata stvar bila začeta i završila u njegovoj glavi*? I zašto to da su se urotnici nad križićem zakleli *nije dopušteno pisati* (autor govori ono što tobože *prešućuje*)? Da li autor time želi reći da je to ludilo proizvod uma (*čudnovata stvar začeta i završila u njegovoj glavi*) jednog opakog svećenika (*bič plemića*)? Da li to što mu tobože nije dopušteno pisati o zakletvi urotnika nad križićem znači da je ustanak već počeo i da mu prijete opasnost od pobunjenika? Vidjeli smo da mu je brat Toma četiri godine kasnije mučki ubijen od pučana. Strah, uz mistično religijsko ponašanje tipično za srednjovjekovne flagelante, dominantan je osjećaj ovog zapisa.

Atmosfera u Hvaru u veljači 1510. godine vrlo je slična, odnosno još dramatičnija od onih opisa zimskog Hvara u Casole i njemačkih hodočasnika 1494. godine, samo šesnaest godina ranije. Možda je to zato jer oči ovih putnika, kao i oči obrazovanog plemića koji je većinu života proživio u Italiji i po Mediteranu, gledaju iz duhovnih i staleških prostora u kojima za grubost i neukost puka nema mjesta. Hvar je te 1510. godine, a i godina koje slijede, bio nesretan otok, otok kojeg su zadesile *mnoge nevolje*, kako bi to ugladeno rekao Sanudo. Slika hvarske stvarnosti koja proizlazi iz ovog *Pričanja Pavla Paladinića* daje mu za to pravo.

⁵⁶¹ Isto, str. 43.

4.4.3. VINKO PRIBOJEVIĆ: O PODRIJETLU I SLAVI SLAVENA

Ako je u prethodnom Paladinićevom pričanju progovorilo zakašnjelo čudo srednjovjekovne osjećajnosti, onda je u Pribojevićevom govoru petnaest godina kasnije progovorilo čudo renesanse na Hvaru. Ideje koje su 1525. godine mogli čuti odabrani pripadnici hvarske elite (*ugledni ljudi*, kako ih imenuje Pribojević⁵⁶²) u dominikanskom samostanu Sv. Marka u Hvaru, bile su naprosto nove, nikad prije izrečene u dalmatinskim, a to znači hrvatskim krajevima, i morale su biti poticajne za razvoj samosvijesti hvarske intelektualne elite. Prvi put formulirana ideja panslavizma iz ove dominikanske hvarske crkve proširila se hrvatskim duhovnim i ideološkim prostorom i djelovala na shvaćanja i aktivnosti hrvatskih ideologa od tada pa sve do današnjih dana.

Tko je taj *bijeli fratar* i da li u njegovoj biografiji možemo naći mjesta u kojima se mogla začeti ova grandiozna zamisao i potreba da je izreče baš na svom rodnom otoku?

Donedavno se o Pribojeviću nije znalo puno više nego što je sam izrekao u svome govoru, ali novija istraživanja Joška Kovačića⁵⁶³ i povjesničara dominikanskog reda Stjepana Krasića⁵⁶⁴ daju nam mogućnosti za novo čitanje njegovih duhovnih poticaja.

Rodio se oko 1480. godine u pučkoj obitelji koja potječe iz Vrboske na Hvaru. Krasić smatra da je najvjerojatnije završio zadarsko dominikansko sveučilište. U prosincu 1510. godine postavljen je za učitelja studija na Generalnom dominikanskom učilištu Santa Maria Novella u Firenci, gdje je 1515. postigao naslov magistra teologije. Tako se i predstavlja u svom govoru: *sacrae Theologiae professor*.⁵⁶⁵ U svibnju 1521. delegiran je za rješavanje nekog prijepora u vezi s priorom dominikanskog samostana u Senju. Najvjerojatnije između ove godine i 1525. kada je u Hvaru držao govor boravio je, po vlastitim riječima, tri godine u

562 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 155.

563 KOVAČIĆ Joško: O podrijetlu Vicka Pribojevića, *Croatica Christiana periodica* 45, Zagreb, 2000., str. 207.-211. i KOVAČIĆ Joško: Još o rodu Vicka Pribojevića, *Croatica Christiana periodica* 53, Zagreb, 2004., str. 51.-57.

564 KRASIĆ Stjepan: *Generalno učilište dominikanskog reda u Zadru ili „Universitas Jadertina“ 1396-1807*, Zadar, 1996., str. 606.

565 Isto, str. 55.

Poljskoj,⁵⁶⁶ najvjerojatnije u Krakovu,⁵⁶⁷ gdje se mogao upoznati s djelom Maciela Miechowita,⁵⁶⁸ na kojeg se poziva. Po jednoj drugoj teoriji Pribojević je u Poljskoj boravio prije 1517. godine, godine kada je umro zadarski humanist Bernardinus Gallellus, na čiji je poziv Pribojević došao u Krakov.⁵⁶⁹ Znamo također da je Pribojević bio prijatelj hvarskog plemića Petra Vitaljića, kojemu je posvetio *Oratio*, i koji ga je vjerojatno dao tiskati 1532. godine. Poslije ove godine postoje još neki podaci o fra Vicku Hvaraninu, koji bi po Kovačiću mogao biti Pribojević, ali nije sasvim siguran da se to odnosi baš na njega: 1545. godine dobiva dozvolu od svoga reda da sastavi oporuku, 1546. dopust da se priključi lombardijskoj provinciji, a 1555. dozvolu afilijacije u samostan sv. Dominika u Anconi.

Najvjerojatnije je ovo petogodišnje boravljenje na dominikanskom učilištu (od 1510. do 1515.) u Firenci bilo presudno za ideju govora o povijesti kao načinu uzdizanja slave zajednice, a da su trogodišnji boravak u Poljskoj i susret s knjigom Miechowite *Tractatus de duabus Sarmatiis* iz 1517. godine, knjizi koja je prvi geografski i etnogeografski opis istočne Europe, bili poticaj za formiranje njegove sveslavenske ideje.

Naime, Firenca se smatra domovinom historijskog prikazivanja prošlosti države kao načina uzdizanja slave države, zajednice.⁵⁷⁰ Firentinac Giovanni Villani prvi je napisao moderno historiografsko djelo jedne malene države, grada-države, Firenze – *Nuova Cronica* (do 1348. godine). U Firenci, istinskom sjedištu humanizma i renesanse, Pribojević se mogao upoznati na izvoru s humanističkim nazorima o historiografiji, koja je trebala povezati "lokalnu povijest sa slavom", a usput "čitaoca uzbuditi stilskim sredstvima, dražiti ga i potresti, upravo kao da može zamijeniti poeziju."⁵⁷¹ U Firenci se također morao susresti s tipičnim oblikom humanističkog djelovanja – *javnim svečanim govorom*, oblikom književnosti u kojoj je korišteno "mnogo antičkih ideja i djela kojima su se smjele i morale

566 Isto, str.149.

567 Krakov i rijeka Visla jedini su poljski toponimi u Pribojevićevom govoru. Isto, str.144. i 145.

568 Isto, str.144. ("kako navodi papa Pio, Mehovita i poljski anali")

569 RAPACKA Joanna: *Zaljubljeni u vilu*, Književni krug, Split, 1998., str. 57. Bernardinus Gallellus bio je prvi hrvatski humanist koji je djelovao u Poljskoj, a došao je već 1488./89. godine.

570 BURCKHARDT Jacob: *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997., str. 60.

571 Isto, str. 213. i 215.

obogaćivati vlastite misli."⁵⁷² Usudili bismo se reći da je upravo u Firenci mogla biti začeta ideja o govoru kojim će uzdići slavu svoje uže *domovine* – hvarske komune, a da je trogodišnji boravak u Poljskoj bio presudan za formiranje sveslavenske ideje. Ne možemo preskočiti mogući utjecaj djela Jurja Šišgorića *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku (De situ Illyriae et civitate Sibenici, 1487.)*, ali znakovito je da ga, uz brojne *stare* i suvremene autore, Pribojević nigdje ne spominje, pa je moguće da Šišgorićevo djelo, koje je postojalo samo u rukopisu, nije uopće do njega došlo.

Kada je jedan ovako široko obrazovani, „svjetski“ čovjek progovorio u hvarskoj dominikanskoj crkvi "kao Dalmatinac i prema tome kao Ilir i konačno kao Slaven" pred publikom koju je nazvao *Slavenima* i to *o sudbini Slavena*, a onda i o "povijesti Dalmacije, koja je važan dio Slavenstva", te "naposljetku i o položaju i povijesti ovog našeg drevnog grada"⁵⁷³, kako je to moglo odjeknuti među okupljenim otočanima? Pred njim je mala, probrana otočna intelektualna elita, koja zna latinski jezik (vidjeli smo to u prethodnim poglavljima), ali čiji je krug kretanja otok, Dalmacija i Venecija (to proizlazi iz dostupnih nam biografskih podataka o životu Hektorovića, Lucića i Pelegrinovića). Oni koji su dotada mogli više puta čuti pogrdnu etimologiju imena svoga roda: *Sclavi*, *Schiavoni* = robovi, odjednom čuju od nespornog autoriteta da njihov etnonim dolazi od najuzvišeniije riječi, riječi koja označava težnju velikog broja ljudi - od *slave*. Koliko je samo to moglo djelovati na njihovu samosvijest?

Pred Pribojevićem su stajali i književnici koji su već pisali hrvatskim jezikom, prevodili na hrvatski latinske tekstove. Sjetimo se da Hanibal Lucić još 1519. godine u pismu posveti Jeronimu Martinčiću, koje prati njegov prijevod Ovidija *Pariž Eleni*, piše da je "istu knjigu z latinske odiće svukši, našu harvacku nikoliko jur vrimena bih priobukal."⁵⁷⁴ U narednoj poslanici također Martinčiću, nastaloj možda godinu kasnije, nagovara ga, zajedno s Bartučevićem, da Martinčić, kao Ovidijev prijatelj Sabin, odgovori mu prijevodom naredne Ovidijeve heroide na hrvatski: "Toj s volje velike naš jezik, Jere moj, / Koji će t' uvice

572 Isto, str. 204. i 209.

573 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 136.

574 PSHK, knjiga 7, str. 133.

zavezan bit za toj."⁵⁷⁵ Ali, Pribojević im sada govori da je taj njihov jezik, koji je temelj narodnog identiteta ("[...] budući da se narodno jedinstvo obično pouzdano dokazuje starim jezičnim jedinstvom, te smatramo pripadnicima istog naroda one, koji su već u najnježnijoj dobi zajedno s majčinim mlijekom usisali isti jezik."⁵⁷⁶), najrasprostranjeniji na svijetu i da se sam uvjerio da se čak i najudaljeniji Slaveni, *narodi Moska*, Moskoviti, danas Rusi, *služe dalmatinskim govorom*.⁵⁷⁷ Da su ove riječi odjeknule među njegovim slušačima imamo potvrdu u Hektorovića. U pismu Mikši Pelegrinoviću od 20. X. 1557. Hektorović piše: "Tako ti i mi i sve strane našega jezika (koji se meju svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi) darže i scine bugarščice za stvari istinite, brez sumnje svake, a ne za lažne kako su pripovisti nike i pismi mnoge."⁵⁷⁸ Dvadeset i dvije godine poslije Pribojevićevog govora Hektorović sasvim uvjeren piše da je *naš jezik*, kojeg u Ribanju ponekad zove i *slovinski*,⁵⁷⁹ najrasprostranjeniji na svijetu.

Karta 3. ...našega jezika (koji se meju svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi)... (Hektorović) Preuzeto iz BLAŽEVIĆ, 2008., str. 129., (ILIRIK Vinka Pribojevića)

575 PSHK, knjiga 7, str. 116.

576 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 141.

577 Isto, str. 145. Pozivajući se na Miehowitu govori da se u zemlji Moska, nedaleko od Baltičkog mora, nalazi grad Novgorod, "po prostoru veći od Rima". Dalje govori: "Njegovi stanovnici pripadaju grčkom obredu kao i svi narodi Moska a ne znaju nijedan drugi jezik osim slavenskoga. Samo malo njih, koji stanuju u kraju prema Ledenom moru, upotrebljavaju jezik Ugna, koji su (kako kaže Isidor) kasnije nazvani Hunima, odakle potekoše Ugri, i to onda, kad od njih utjeruju danak u kožama divljači, dok se inače, u vjerskim i svjetovnim poslovima (kako sam se ja sam osvjedočio), služe dalmatinskim govorom zadržavajući vlastito pismo, kojemu je, kaže se, tvorac Ćiril."

578 *Djela Petra Hektorovića* (za tisak priredio Josip Vončina), Stari pisci hrvatski, Knjiga XXXIX, JAZU, Zagreb, 1986. str. 79.

579 "kim je urešen bil i jezik slovinski", *Ribanje* (stih 783). Uočljivo je da nakon ovog Pribojevićevog govora hvarski književnici više ne spominju naziv *harvacki* za jezik kojim pišu (Lucić je poslanicu Martinčiću s prijevodom Ovidija poslao 1519. godine), nego isključivo *naš* ili *slovinski*, što je vidljiv utjecaj Pribojevića na njihovo nazivlje jezika.

Kako je Hanibal Lucić većinu svojih djela napisao prije 1525. godine, kod njega takvog utjecaja nema. Ipak, u poslanici *U pohvalu grada Dubrovnika*, koja je vjerojatno nastala poslije ove godine, uočavamo jedan podatak za kojeg je mogao čuti samo kod Pribojevića: *Aležandar ki bi od Sarblji kralj i ki / Zatim vas svit dobi i zva se veliki*. (stihovi 103/104). Lucić govori da je Aleksandar Veliki bio srpski kralj, dakle Slaven, što je prvi izgovorio Pribojević,⁵⁸⁰ koji je objavio uz svoj govor i *Privilegij Aleksandra Velikog dan slavenskim narodima*.⁵⁸¹

Govor Vinka Pribojevića, nakon tiskanja 1532. godine u Veneciji, imao je veliki utjecaj na formiranje nacionalne svijesti ili, što bi suvremenijim terminom rekli, nacionalnog – ilirskog, slavenskog i hrvatskog - ideologema. Šime Ljubić nazvao ga je *odveć sanjarskim*,⁵⁸² čitajući ga u kontekstu tadašnje historiografije i u kontekstu kampanilističkih rasprava o položaju grčkog Farosa na otoku Hvaru. Ali, ipak, koristio ga je u formuliranju svojeg ideološkog pogleda na svijet, o kojem smo govorili u poglavlju o genezi suvremene percepcije Hvara XVI. stoljeća. Također je posjedovao jedan prijepis ovog govora koji, čini se, nije bio poznat priređivačima *Oratia* za tisak. Čuva se u njegovoj osobnoj ostavštini u Državnom arhivu u Zadru. Grga Novak je latinski Pribojevićev govor s prijevodom na hrvatski objavio 1951. godine i napisao analitički predgovor.⁵⁸³ Izdanje iz 1997. koje je priredio Miroslav Kurelac popraćeno je također vrijednim predgovorom.⁵⁸⁴ U ovim predgovorima analiziran je i praćen utjecaj Pribojevića na kasnije autore, ali najvažniji rad o utjecaju Pribojevića na novovjekovne ideologeme ilirizma, kao i detaljnu analizu njegova govora s aspekta diskurzivne teorije dala je Zrinka Blažević.⁵⁸⁵ U ovom radu nećemo razmatrati ideju panslavizma, već ćemo analizirati sliku Dalmacije, hvarske komune i njenih stanovnika kakvu daje Pribojević 1525. godine i kroz nju očitati ono što bi trebalo biti konstruirani, poželjni komunalni identitet Hvara u XVI. stoljeću.

580 Isto, str. 140., 141., 146. i 147.

581 Isto, str. 132. i 133.

582 LJUBIĆ, 1873./1996., str. 88.

583 Drugo izdanje PRIBOJEVIĆ Vinko: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Uvod i bilješke napisao i tekst za tisak priredio Grga Novak, Preveo i kazalo imena sastavio Veljko Gortan, Književni krug, Split, 1991.

584 PRIBOJEVIĆ Vinko: *O podrijetlu i slavi Slavena*, Priredio Miroslav Kurelac, Golden marketing/ Narodne novine, Zagreb, 1997.

585 BLAŽEVIĆ Zrinka: *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.

Pribojevićeva *Oratio* programatski je tekst: On pred *uglednim ljudima* svoje uže zajednice, svoga zavičaja, svoje *domovine* uvjerljivo i nadahnuto, koristeći se brojnim autorima, autoritetima koje citira, donosi „katalog“ poželjnih vrlina, ideala, uzora i smjernica iz prošlosti, zapravo uputa kako će njegovi suotočani "ako se držimo onog mučnog i teškog puta, koji nas vodi do blaženstva [...] potomcima namrijeti slavu, koju ste primili od predaka."⁵⁸⁶ Ovim riječima njegov *Govor* završava. Namjera mu je jasno izrečena: slijedeći velike uzore predaka vi ćete, važni ljudi ove zajednice, nastaviti hodati putovima slave i pronijeti slavu zajednice u budućnost. Ja sam vam pokazao ispravne putove samoidentifikacije, rekao koje su vrijednosti na kojima se temelji naša zajednica, dao sam vam osjećaj samopoštovanja, na vama je da ih usvojite. Pribojević je dao "građu" za izgradnju komunalnog identiteta. On će postati identitet ako ga pripadnici zajednice „pounutre“, ili kako je to rekao Manuel Castells: "Izgradnja identiteta rabi građevne materijale iz povijesti, zemljopisa, biologije, produktivnih i neproduktivnih institucija, kolektivnog pamćenja i osobnih fantazija, aparata moći i vjerskih otkrivenja. No, pojedinci, društvene skupine i društva obrađuju sve ove materijale i preraspoređuju njihov smisao prema društvenim određenjima i kulturnim nacrtima koji su ukorijenjeni u njihovoj društvenoj strukturi te okviru njihova vremena i prostora. [...] oni postaju identiteti samo kad i ako ih društveni akteri pounutrašnje i izgrade smisao oko ovog pounutrenja".⁵⁸⁷ Pratiti proces „pounutrenja“, usvajanja elemenata identifikacije koje Pribojević nudi, bilo bi bezizgledno istraživanje zbog premalo materijala, tekstova koji su preživjeli do danas. Dio toga dotakli smo prateći genezu nastanka suvremene percepcije renesansnog Hvara kroz kasnija stoljeća. Ali, možda je već sama hvarska renesansna književnost kao osobit fenomen ove otočne zajednice odjek Pribojevićeve *Oratio*. Povjesničar književnost Rafo Bogišić izravno piše: „Hvarani ni jednog trenutka nisu zaboravljali da su oni nešto posebno, da su izdanci stabla i plodovi jedne osobite obitelji, sredine, grada, kraja i naroda. [...] Sve književne tvorevine Hvarana u XVI. st. kao primarni kvalitet posjeduju naglašenu osebnost, svijest o sebi, izvornost, nešto što ih

586 PRIBOJEVIĆ, 1997. str. 183.

587 CASTELLS Manuel: *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 19.

temeljito razlikuje od drugih i individualizira.⁵⁸⁸ Pribojevićev *Govor* čini se da je u temelju ove naglašene osebnosti i svijesti o sebi Hvarana.

Zrinka Blažević, tražeći modus istraživanja ilirizma, ilirskog ideologema, konstruira "sljedeću topičku matricu ilirskog ideologema:

- a) zajedničko drevno podrijetlo,
- b) teritorijalna rasprostranjenost,
- c) jezično jedinstvo,
- d) nacionalna karakterologija,
- e) nacionalna geografija,
- f) nacionalne institucije,
- g) nacionalni heroji,
- h) nacionalni sveci."⁵⁸⁹

Odabrala je i kategorizirala „topose“ jer je u doba humanizma "regeneracija topike kao ključnog organizacijskog principa jezičnih reprezentacija" bilo važno postignuće. Toposi (*loci communes* - *opća mjesta*) su smatrani temeljem retoričke vještine, te je bila cijenjena njihova svrhovitost u skraćivanju procesa argumentacije, te učinak u komunikacijskom procesu. "Upravo se u tome ogleda performativna snaga toposa, čija se kontekstualna učinkovitost temelji s jedne strane na njihovoj prikladnosti odnosno primjerenosti određenoj komunikacijskoj situaciji, a s druge strane na univerzalnosti i općenitosti kojima se postiže neposrednije i efikasnije podražavanje perceptivnih shema i kognitivnih mehanizama recipijenta."⁵⁹⁰ Analizirajući ovako topičku strukturu prvog dijela Pribojevićevog *Govora* (u kojem se govori o podrijetlu i slavi Slavena) pronašla je u njemu sve topose iz matrice, kroz Pribojevićevu "*slavizaciju* ilirskog ideologema." Također je uočila da Pribojević u drugom

588 BOGIŠIĆ Rafo: O poeziji Hvarana u XVI. stoljeću, *Dani Hvarskog kazališta*, Hanibal Lucić, XIII, Književni krug, Split, 1987., str. 145.

589 BLAŽEVIĆ, 2008., str. 90.

590 Isto, str. 88.

dijelu *Govora*, koji je u stvari opis Dalmacije i Hvara, "reproducira topičku matricu prvog dijela, ali realizirajući je u lokalnom okviru."⁵⁹¹

Nakon elaboracije i veličanja prošlosti i uloge Slavena u prvom dijelu svoga *Govora*, Pribojević prelazi na *descriptio* Dalmacije:

"Tri su stvari, ugledni ljudi, kako vam je, mislim, dobro poznato, najvažnije za pohvalu bilo koje zemlje, naime položaj i plodnost, prirodna dobra svojstva stanovnika i sklonosti, zakoni i običaji naroda koji u njoj žive. U kako velikoj mjeri posjeduje to Dalmacija, lako će pri ispitivanju postati očito, ako se prijeđe na pojedinosti i potanko ispita njihovo stanje."⁵⁹²

Prelazeći na *ispitivanje pojedinosti* Pribojević opisuje Dalmaciju u njenim geografskim okvirima nešto malo širim od Mletačke Dalmacije ("ima sa zapada Istru, s istoka je zatvara Epir i Makedonija, na sjeveru se prostire do Bosne i Hrvatske, a s južne je strane plače more, koje se naziva Jadransko"⁵⁹³). Prikazuje ju kao idilično lijep krajolik, kao *locus amoenus*, isto kako će nešto kasnije opisati Hvar. Zatim prelazi na opis Dalmatinaca, koji svojom fizičkom ljepotom, duhom i ratničkom vještinom predstavljaju gotovo antički, grčki ideal muškarca.⁵⁹⁴ Nadalje, opisuje junačke pothvate Dalmatinaca=Ilira u antičko doba. A onda prelazi na opis duhovnih, književničkih osobina Dalmatinaca:

"No, iako su Dalmatinci bili uvijek vrlo skloni ratovanju, nije njima nedostajalo smisla za ugodan život u književnom radu, jer ovo tlo rađa glasovite književnike, od kojih neke i sada grije sunce, a neki, vrativši zemlji, što je njezino, predadoše svoj blaženi duh nebesima."⁵⁹⁵

591 Isto, str. 126.

592 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 155.

593 Isto, str. 155.

594 "Dalmatinci su prosječno ponajviše visoka stasa, imaju ljepušasta, bjeloputna i duguljasta lica prekrivena laganim rumenilom, vrlo živahne oči, i to ne jednoboje (kao što Germani imaju plave, a Etiopljani crne), snažnu šiju, mišićava ramena, široke i izbočene prsi, vidljive mišiće na rukama, duge ruke, snažne prste, uske bokove, utegnut trbuh, vrlo čvrsta bedra, noge (da upotrijebim uobičajen izraz) kao izdjeljane, listove nogu jedre i čvrste zbog tvrdoće tetiva, nogu zbijenu oko gležnja, široko stopalo, vrlo prikladno da nosi toliku tjelesnu težinu, konačno čitavo držanje muževno i snažno, kao stvoreno za borbu, a u sebi imaju još vrsniji duh. pamet im je naime oštra, okretna za sve, duh potpuno spreman na smrt, ruka žustra, živahnost ugodna, a postojanost u bitkama vrijedna divljenja." Isto, str. 158.

595 Isto, str. 160.

Među one koji su *vratili zemlji što je njezino* ubraja najprije sv. Jeronima, a onda "drugu luč [...] koja je zasjala u ovo naše doba u Dalmaciji",⁵⁹⁶ Marka Marulića, pa redom druge tada već mrtve prve dalmatinske humaniste, među kojima je i Hvaranin Pavle Paladinić, o kojem će, naglašava, kasnije više govoriti. Onda prelazi na priču o "živim muževima, koji su glasoviti zbog svog književnog rada."⁵⁹⁷ Među njima su i četvorica hvarskih književnika, za koje možemo pretpostaviti da su i u njegovoj publici: Bartučević, Lucić, Hektorović i Pelegrinović. Dalje nastavlja priču o dalmatinskim mučenicima, dalmatinskim svecima, da bi završio opisom crkvenog ruha „dalmatike“ koja se iz Dalmacije proširila cijelom rimskom crkvom. Slijedi opis dalmatinskih gradova, da bi dio o Dalmaciji završio ponovnim isticanjem junaštva i vrlina Dalmatinaca. Vidljivo je da Pribojević primjenjuje čitavu *topičku matricu ilirskog ideologema* na opis Dalmacije i Dalmatinaca.

Kada u sljedećem dijelu *Govora* prijeđe na Hvar, ponovit će cijeli topički repertoar. Otok će opisati, geografski vrlo točno,⁵⁹⁸ opet kao *locus amoenus*, lijep, idiličan, plodan i bogat otok, s brojnim samostanima i ostacima antičkih gradova i građevina. Ovi ostaci su posebno važni jer su znakovi i simboli urbaniteta i povijesnog kontinuiteta tako važnog za legitimitet humanističkog grada. Stanovnici otoka "su obdareni tjelesnom snagom i živahnim duhom i zato su zbog neke prirodene vrline trezveni, pa izbjegavaju pretjerano uživanje vina."⁵⁹⁹ Oni su darežljivi i imućni,⁶⁰⁰ "imaju neko dosjetljivo lukavstvo"⁶⁰¹, "taj je naime svijet radišan, mrzi mlitavost i lijenost."⁶⁰² Posebno ističe ugladenost i fino ponašanje građana Hvara,⁶⁰³ kao i surovost stanovnika gotovo pustog istočnog dijela otoka.⁶⁰⁴ Ana Perinić

596 Isto, str. 161.

597 Isto, str. 161.

598 Ana Perinić Lewis primijetit će da Pribojević geografski opisuje otok na isti način kao i suvremeni geografi koji ga dijele na tri geografske cjeline: Istočni dio - Plame, Zapadni dio oko Starogradske polje i Južno otočno podgorje - grad Hvar i Plaže. Usp. PERINIĆ LEWIS Ana: *Otoci otoka Hvara*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017., str. 68.

599 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 168. i 169.

600 "Vjeran dokaz darežljivosti i imućnosti tamošnjih seoskih stanovnika pruža samostan sv. Petra Mučenika", Isto, str. 169.

601 "[...] u ove krajeve dolazi mnogo trgovaca iz raznih strana svijeta da kupuju ribu. U saobraćaju s njima naši zemljaci stekoše ne samo obilna materijalna dobra, nego i neko dosjetljivo lukavstvo.", Isto, str. 170.

602 Isto, str. 170.

603 "[...] ugladenost i fino ponašanje Hvarana zbog česta dodira s ljudima različitih narodnosti, koji pristaju svojim lađama u ovaj grad.", Isto, str. 174.

Lewis, koja je istraživala lokalne identitete, lokalne stereotipe na otoku Hvaru, uočila je da je "Hvarska komuna sa svim svojim staležima opisana kao skladna, jedinstvena, idealistička zajednica." Jedino su stanovnici istočnog dijela otoka, oni koji su se doselili s kopna u bijegu pred Turcima, oni hvarski „drugi“ koji su "isključeni iz te kolektivne reprezentacije, iz njezine autopredodžbe". Oni su pastiri, pa u njihovom prikazu nalazi "tipičnu mediteransku crtu – najstariju stereotipnu predodžbu o pastiru, gorštaku kao vječno „drugom“ kultura i civilizacija Mediterana."⁶⁰⁵

Pribojević zatim prelazi na opis antičke povijesti Hvara, od utemeljenja grčkog grada Farosa, pa Rimljana koji su "nastojali iz temelja uništiti Hvar."⁶⁰⁶ Ovo mu je sada prilika da detaljno opiše hrabrost i vojne vještine Demetrija Hvarskog, *ilirskog kralja*, najpoznatijeg antičkog Hvaranina, koji im se suprotstavio. On je lokalizirani „nacionalni heroj“, borac za slobodu i autonomiju svoje zajednice, *domovine*. Pribojević kroz priču o antičkoj povijesti Hvara, kao i kroz opis antičkih ostataka na Hvaru artikulira novu predodžbu o antičkom nasljeđu otoka. Ovdje se jasno pokazuje kako funkcionira teorija nasljeđa o kojoj govori Marija Todorova: "nasljeđe sa stanovišta percepcije [je] artikuliranje i ponovno artikuliranje predodžbe koju o toj cjelini imaju različiti pojedinci ili grupe u različitim periodima."⁶⁰⁷ Ovo prvo novovjekovno *artikuliranje predodžbe* antičkog nasljeđa Hvara moralo je snažno odjeknuti u renesansnom Hvaru, a svoj je život nastavilo i u stoljećima koji slijede, do danas.

Za kasnije *zgode i udes Hvarana* govori da mu nije dosta poznato, ali ističe da su se Hvarani, u savezništvu s Neretljanima hrabro suprotstavljali Mlečanima.⁶⁰⁸ Na kraju su obnovili svoj grad, srušen u ovom sukobu s Mlečanima 987. godine i s njima sklopili "savez vječnog mira".

"Stekavši vama tako milu slobodu, sve do naših dana živite s njima u vjernoj zajednici obdareni osobitim povlasticama (ta i senat imate, sami sebi birate blagajnike i sami

604 "Sada se na toj ravnicu diže pet sela većim dijelom naseljenih pastirima koji su suroviji od ostalih stanovnika otoka Hvara. Doduše neki od njih obrađuju i polja radi žita (jer je taj dio ovog otoka dosta žitorodan) i vinograde.", Isto, str. 168.

605 PERINIĆ LEWIS, 2011., str. 72.

606 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 174.

607 TODOROVA, 2006., str. 24.

608 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 178.

raspoložete svojom blagajnom) i oslobođeni mnogih javnih dača. Iako ste u nastojanju pojedinaca, da steknu jednak dio u upravi naše komune, zapadali često u različite sukobe, prema neprijatelju uvijek ste pokazivali muževnu i odlučnu hrabrost, jer se čini, da je običaj svih Hvarana, i plemića i pučana i seljaka, da vole junački podnijeti smrt nego okusiti čak i najmanje nasilje ropstva."⁶⁰⁹

Dio ovog odlomka koji govori o različitim sukobima radi nastojanja pojedinaca da sudjeluju u upravi komune često su spominjali povjesničari hvarskog pučkog ustanka, videći u njemu jedini mogući način govora o ustanku u kontekstu govorenja pred plemićima.⁶¹⁰ Ali važnije je u njemu uočiti onu vrlinu svih stanovnika Hvara koja je humanistički ideal: hrabrost, junaštvo - više volite smrt, nego ropstvo.

Ako je ovdje utjelovljen *Mars* kao simbolički ideal jedne od bitnih vrlina čovjeka – ratničke hrabrosti, onda su u opisu Pavla Paladinića, o čijim vojničkim pothvatima, kao i pothvatima njegovog oca *zlatnog viteza* Nikole Paladinića, Pribojević dalje priča, utjelovljene obje komplementarne nacionalne i ljudske vrline humanizma – *Ars i Mars*. On je ratnik, zapovjednik galije, koji bi se "svojom hrabrošću [...] bio zauvijek proslavio, da ga nije ugrabila prerana smrt", ali je ujedno i "napisao vrlo učena djela", i *vanredno* je *izobražen* književnik.⁶¹¹

Pribojević nastavlja nizati Hvarane ratnike i njihove junačke pothvate, pomorske pobjede nad Turcima i gusarima: Andrija Bonino, Mihajlo Nikolini, Jakov Barbi *zlatni vitez*, svi plemići, pa pučani junaci Petar Blaž i Andrija Stipić, onda opet plemić Vid Gazarović, koji prije nego što je poginuo "imajući na umu, da je Hvaranin, poput bijesna lava pogubnim mačem poubija mnogo neprijatelja i tako, osvetivši svoju smrt, izdahnu među gomilama Turaka, koje je smaknuo."⁶¹² Isticanje pobjeda nad Turcima za Zrinku Blažević je dokaz da Pribojevićev govor "na pragmatičnom planu funkcionira i kao antiosmansko *exhortatio*."⁶¹³

609 Isto, str. 179.

610 GABELIĆ, 1988., str. 533.

611 Isto, str. 180.

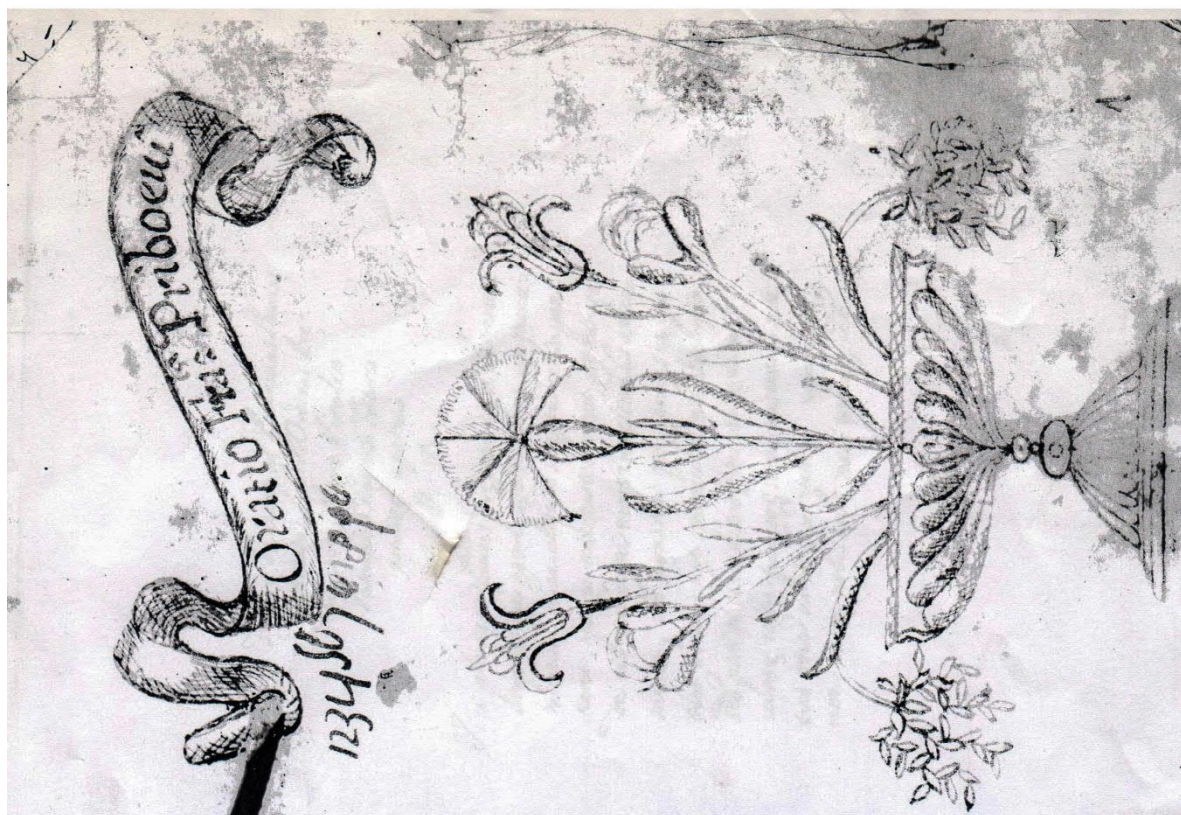
612 Isto, str. 181. i 182.

613 BLAŽEVIĆ, 2008., str. 130.

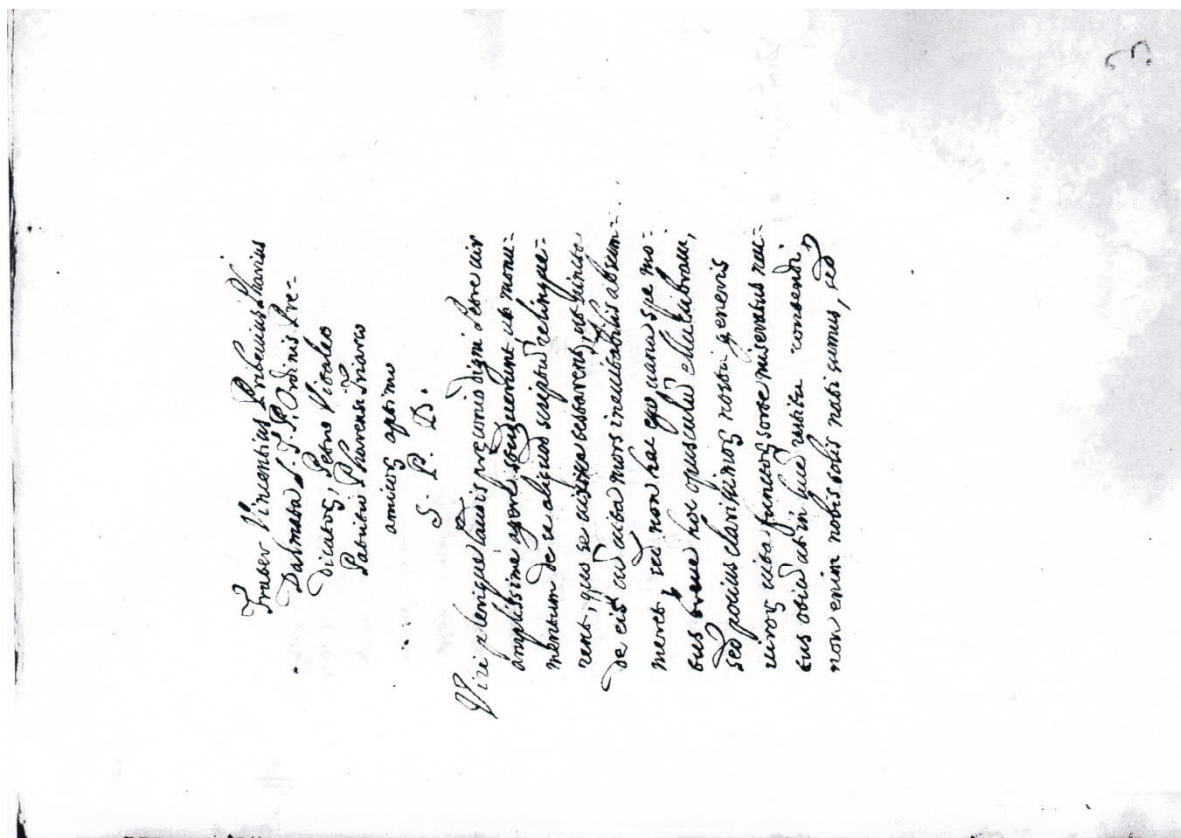
Završavajući opise junaštva Hvarana, osobito njihove pothvate na moru, Pribojević "zaklinje(m), da brinući se složno za našu komunu i za opće dobro nikako ne zaboravite junaštvo svojih predaka, već da u svemu, što vas zapadne kao zadatak, više cijenite vrlinu nego život."⁶¹⁴

Vidimo da je ista *topička matrica* primijenjena na Hvarane, kao prije na Dalmatince i Slavene. Uspostavljen je „katalog vrlina“, pojedini Hvarani dobili su ulogu reprezentanata, a drugi *građu* za izgradnju identiteta. Zajednica je dobila svoju povijest, porijeklo, antičko utemeljenje. Unutar slavenskog i dalmatinskog korpusa Hvar je smješten kao istinski i uzorni egzemplar uže domovine (zapravo one *jedine* za stanovnike komunalnih društava, kao što smo to vidjeli u prethodnom poglavlju), koji ispunjava sve zahtjeve idealne humanističke zajednice. Samosvijest Hvarana ovim govorom morala je porasti. Pribojević je, podižući spomenik slavi i veličini Slavena, podigao spomenik i svojem rodnom otoku, svojoj primarnoj zajednici, svojoj *domovini*.

614 PRIBOJEVIĆ, 1997., str. 182.

Slika 5. Prijepis Govora Vinka Pribojevića iz XVI. st. (?) iz Osobnog arhiva Šime Ljubića u Državnom Arhivu Zadar

4.4.4. PETAR HEKTOROVIĆ: RIBANJE I RIBARSKO PRIGOVARANJE

Dok je Pribojević izgradio sliku Hvara i hvarskih ljudi kao uzor i napatok zajednici za *mučan i težak put, koji nas vodi do blaženstva*, ali u nepomičnosti zadane društvene strukture, Hektorović je u svome *Ribanju i ribarskom prigovaranju* "pokušao umjetnički izraziti mogućnost komunikacije i uzajamnog poštivanja među staležima, [...] nanovo stvoriti pravo iskustvo zajedništva".⁶¹⁵

Što je uopće *Ribanje i ribarsko prigovaranje* i možemo li na to pitanje dati jednoznačan odgovor?

Od prvog modernog izdanja *Ribanja* – Ljubićevog iz 1846. godine do danas, ovo jedinstveno djelo hrvatske renesanse doživjelo je brojne i različite, ponekad sasvim oprečne interpretacije. Neke od njih smo dotakli kroz praćenje geneze suvremene percepcije Hvara XVI. stoljeća, a najneobičnije čitanje pojavilo se nedavno. *Ribanje* je, po ovome čitanju, *gralski viteški roman* – simbolička potraga za Gralom.⁶¹⁶

Začudjuća je naizgled jednostavna struktura ovoga djela: tri dana jedan je hvarski plemić plovio i ribario akvatorijem svoga zavičaja i zapisao riječi i pjesme koje su govorili i pjevali dva hvarska ribara. Ali, kako je to primijetio Bojan Buić, muzikolog s Oxforda, "ispod vanjskog sloja naivnog pripovijedanja stoji jedna bogata tradicija erudicije što omogućuje djelu da bude shvaćeno u različitim modusima. Ono postaje mnogoznačno, otvoreno različitim mogućnostima čitanja – 'opera operta', što bi rekao Umberto Eco."⁶¹⁷ *Ribanje* se tako pokazuje kao rijetko *moderno* književno djelo naše starije hrvatske književnosti i doživljava stalno nove mogućnosti interpretacije.

615 GOY Edward D.: Hektorović i njegovo *Ribanje*, predgovor u *Ribanje i ribarsko prigovaranje složeno po Petretu Hektoroviću / Fishing and fishermen's conversations by Petar Hektorović*, prijevod Edward D. Goy, Centar za kulturu Staroga Grada, Stari Grad, 1997., str.17. Edward D. Goy (1926.-2000.) bio je ugledni slavista sa Sveučilištu u Cambridgeu, prevoditelj više značajnih djela starije i novije hrvatske književnosti.

616 SAMBUNJAK Slavomir i Zaneta: *Tragalac za smislom*, Demetra, Zagreb, 2009.

617 BUJIĆ Bojan: Muzika, etos i prošlost u Hektorovićevom *Ribanju i ribarskom prigovaranju*, pogovor u *Ribanje i ribarsko prigovaranje složeno po Petretu Hektoroviću / Fishing and fishermen's conversations by Petar Hektorović*, prijevod Edward D. Goy, Centar za kulturu Staroga Grada, Stari Grad, 1997., str. 154.

Sa slobodom i širinom u mišljenju koje daje pogled s *distance*, iz dva najstarija i najuglednija britanska sveučilišta, Cambridgea i Oxforda, dvojica vrsnih znalaca renesanse – Goy i Buić neće pokušati odgonetnuti tu *zagonetku jednostavnosti Ribanja*, nego će zadržano i s poštovanjem prići ovom djelu i u njemu čitati *činjenice*, ono što zaista *jest*. "Činjenice se moraju uzeti takvima kakve jesu prema našem znanju o idejama onoga doba."⁶¹⁸

Goy će u predgovoru svoga prijevoda na engleski jezik *Ribanje* odrediti kao kratki roman u stihu: "Iz te kratke stilističke analize *Ribanja* čini se da izvire jedna činjenica, a to je njegova stilska složenost. Ta složenost skupa s pripovjedačkom i objektivnom naravi stiha, odista i upućuje ne toliko na pastoralnu pjesmu koliko na kratki roman. Sasvim je jasno da *Ribanje* nije ep u smislu Marulićeve *Judite*. Svojim općim dojmom ono je više kratki roman nego, recimo, Zoranićeve *Planine*. [...] najprikladnije određenje *Ribanja* je možda kratki roman u stihu. Ta definicija zasigurno zaobilazi poteškoće i suprotnosti koje nastaju kada se definira kao poslanica, pastorala ili bilo koji drugi žanr."⁶¹⁹

Nije samo Goy doveo *Ribanje* u vezu sa Zoranićevim *Planinama*. To su primijetili, ne elaborirajući detaljnije, i drugi znanstvenici. Tonko Maroević u jednom od prvih modernijih čitanja *Ribanja*, u *Hektorovićevoj „baščini“*, prepoznao je višeznačnost riječi *baščina* u spjevu, njenu potenciju za pristup Hektorovićevoj *privrženosti stvarnom*, ali i bliskost Zoranićevoj "namjeri da opiše svoj kraj."⁶²⁰ Obrnuto, Divna Mrdeža Antonina čitajući *Planine* uočila je sličnost s Hektorovićevim *Ribanjem* i po pitanju *baščine* i po pitanju *putovanja*.⁶²¹ Ne bi trebalo biti sporno da je, uz *Planine*, *Ribanje* još jedan naš renesansni roman. I to kratki roman kojemu se radnja događa u stvarnom prostoru otoka Hvara i susjednih srednjodalmatinskih otoka, a glavni su mu junaci tri zbiljska stanovnika otoka Hvara sredinom XVI. stoljeća: jedan plemić i dva ribara. *Činjenice se moraju uzeti takvima kakve jesu prema našem znanju o idejama onoga doba*. Ove činjenice omogućavaju nam da opišemo sliku Hvara i njegovih stanovnika, realniju nego iz bilo kojeg drugog hvarskog

618 GOY, 1997., str. 15.

619 Isto, str. 14.

620 MAROEVIĆ Tonko: Hektorovićeve „baščine“, u *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, Posebno izdanje časopisa *Kritika*, Zagreb, 1970., str. 34. i 38.

621 MRDEŽA ANTONINA Divna: *Drukčiji od drugih?*, Disput, Zagreb, 2009., str. 18. (bilj. 6.) i str. 34. (bilj. 35.)

književnog teksta ovoga stoljeća. Čitat ćemo Ribanje "a ne razmišljati o tome koliko je sve to izmišljeno."⁶²² Najprije ćemo definirati prostor *Ribanja*, a onda ljude koji su akteri zbivanja u tom prostoru.

Početna točka kojom se ocrtava prostor u *Ribanju* je Tvrđalj.⁶²³ Na Tvrđalju se, zatvarajući krug trodnevne plovidbe, ovaj opisani prostor, definirani i konačni Hektorovićev svijet, i završava.⁶²⁴ Tvrđalju je posvećeno i 35 stihova (od 1149 do 1184 stiha) u početku trećeg dana, kada Hektorović koristi susret s galijom u Splitskim vratima da riječima gospodara galije detaljno opiše svoju građevinu (*zidanje*). Iako je taj opis detaljniji, on se ne razlikuje bitno od onoga kojega daje Vetranović u poslanici Hektoroviću⁶²⁵ iz 1539. godine. Kod Vetranovića su već *polača i dvor, gizdavi perivoj* nasaden voćkama i mirisnim biljem, odrine, golubinjak, ribnjak, *tvrđi most i ostale naprave*, zidovi koji izlaze iz mora: *I Tvrđolj taj luka s božjome ljubavi / tolik trud i muka s morem ju rastavi* (375/376). Hektorović dodaje detaljan popis bilja, ističući posebno oleandre i čemprese koje mu je poslao Vetranović, zatim bunare (*živu vodu*) i cisterne, kamene natpise (a ima ih *dvadeset i veće*), kamenu *tarpezu* s urezanim groždem, *rebčar* iznad golubinjaka, peć i drvarnicu *gdi se vino vari*, i na kraju kokošinjac. Sve je to vrlo stvarno i danas postojeće na Tvrđalju, a svi dijelovi Tvrđalja za Hektorovića imaju jednaki značaj – kameni natpisi kao i kokošinjac, kamena trpeza s urezanim groždem i natpisom *Fede è realtà o quanto è bella*⁶²⁶ kao i drvarnica, recimo. Ovo nepostojanje hijerarhije stvari, dijelova Tvrđalja, začuđuje kao i sve kod njega. Tvrđalj je

622 Isto, str. 15.

623 *Na Tvrđalju momu koji me posvoji*, (25). Svi citati iz *Ribanja* preuzeti su iz izdanja Petar Hektorović *Ribanje i ribarsko prigovaranje* / Hanibal Lucić *Robinja*, Izvornik i prijevod, Prijevod i komentari Marko Grčić, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988. Izvornik je u ovom izdanju *Ribanja* preuzet iz izdanja *Ribanja* iz 1951. godine, Jadranski institut JAZU, priredio Ramiro Bujas. Ne navodimo stranice nego broj stihova u zagradaama, jer su ti brojevi za sva novija izdanja *Ribanja* isti.

624 *I pri neg sunce sja na Tvrđalj dopriše*. (1664)

625 *Plemenitomu i vrijednomu gospodinu Petru Ektoroviću vlastelinu hvarskomu s velikijem priklonstvom odgovor umiljen D. Mavra Vetrani*, Objelodanio Milan Rešetar uz priopćenje: M. R., »Ein Sendschreiben Vetranović's an Hektorović«, *Archiv für slavische Philologie*, knj. XXIII, Berlin 1901., str. 212. i 213. (stihovi 323-330 i 375-384).

626 Ovaj natpis na kamenoj trpezi, jedini na Tvrđalju napisan talijanskim jezikom, dugo je tumačen kao Hektorovićev osobni moto, maksima i prevođen: *Kako je lijepa vjera i stvarnost*. (RAČIĆ Nikša: Lokalitet Tvrđalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima, *Anali HI JAZU u Dubrovniku*, knj. XII, Dubrovnik, 1970.). Nedavno je Bojan Bujić ponudio drugačije čitanje, koje bitno mijenja smisao ovog usklika: *Vjera je stvarnost, o kako je lijepa*. (U neobjavljenom rukopisu)

njemu važan barem koliko i njegovo književno djelo. Opsjeda ga (*čudno me opoji*, 26),⁶²⁷ ponosan je na njegovu ljepotu (*...ni u tom grihote, / Svaka taj ostavit rad ove lipote*, 34), njegovo zidanje osigurava mu spokojstvo u duši (*Da mi u sarcu pokoj to veći poraja*, 36), a sve to radi na slavu Boga, na korist zajednici, na utjehu potomcima, sebi za zabavu (stihovi 36-40). Da li to nepostojanje „hijerarhije stvari“ tako očito u Tvrdalju, govori dublje o njegovom životnom stavu, možemo li već u tome očitati ono neobično jedinstvo u različitosti među ljudima koje se u Ribanju pomalja?

Već smo rekli da njegovo putovanje, taj krug koji obuhvaća jedini i najstvarniji svijet, počinje i završava u Tvrdalju, njegovom osobnom ishodištu, točki koja sažima duh njegovog zemaljskog postojanja. Od kojih se drugih točaka sastoji taj krug?

Redom, po toponimima, to ide ovako:

Ploča, predio na dnu starogradske luke, iz koje brod isplovljava (stih 63);

Plovidba Starogradskim zaljevom: *Zavala*, uvala sa sjeverne strane zaljeva (stih 79), *Kabal*, rt na ulazu u zaljev (stih 94), *Lučišće*, uvala s južne strane zaljeva, gdje je ljetnikovac i imanje Bartučevića (stih 164);

Plovidba Hvarskim kanalom od Lučišća prema Šolti: *Splitska vrata* (*Gdi se s Suletom Brač malo ča ne staje*, 722), uvala na Braču u Splitskim vratima (*Prem na kraj dopriše Bračkoga otoka*, 720);

Nečujam na Šolti (stih 763 i dalje);

Split, kao pogled sa Šolte i mjesto življenja *razumnih ljudi i knjižnika* (stihovi 765, 793-804);

Plovidba od Nečujma do Kabla, susret s galijom (stih 1135);

Predah na Kablu (stihovi 1467 i 1473), noćni lov ostima sjevernom stranom Starogradskog zaljeva (stih 1623);

627 Svoju opsesiju gradnjom Tvrdalja ponavlja i u posljednjem svome literarnom radu – pismu Vincencu Vanettiju iz 1561. godine: *Izvršnomu umjetnosti i medicine doktoru g. Vincencu Vanettiju moje najdublje poštovanje* u Lucić/Hektorović, PSHK, knjiga 7, Zagreb, 1968., str. 257. (*Sjedeći ondje na kamenu u revnu i dugu razmišljanju o mojim gradnjama koje su me potpuno svega zauzele i koje me ne puštaju ni jedan dan odahnuti*,)

Komiža na Visu, kao mjesto sljedećeg dana za ribare Paskoja i Niku (stih 1662);

Novi Grad (Hvar), kao mjesto gdje živi Bartučević (*Već ča si daleče, mev nami je gora*, stih 1669);

Povratak na Tvrđalj (stih 1664).

Hektorovićev svijet u *Ribanju*, svijet kojeg može obuhvatiti okom su otoci Hvar, Brač, Šolta i Vis, grad Split i more svuda naokolo. Iscrtna je mreža prostornih odnosa, svijet njegove *domovine*, svijet sa središtem i ishodištem u Tvrđalju. Ovakav prostor ima one elemente *teritorijalne komune* o kojima govori M. Castells⁶²⁸ kada definira specifične izvore identiteta manje zajednice: *zemljopis lokalne sredine*, kao i prostor koji osigurava *utočište, utjehu, sigurnost i zaštitu*. Također se pokazuje da ovaj Hektorovićev „mali svijet“ posjeduje resurse potrebne da prostor postane „mjesto autentičnije od drugih“, mjesto koje ima i stvara kulturni identitet, prostor koji ima *osjetilnu, estetsku i emocionalnu dimenziju*.⁶²⁹ To tako jasno posjeduje Tvrđalj (*lipota, sarcu pokoj, na pomoć općini, na utihu mojih*), ali također i ovaj širi krug opisan „zemljopisom trodnevnog putovanja“. Ljepotu koju posjeduje prostor kretanja Hektorovića i ribara osjećaju podjednako i obrazovani plemić i obični ribari i taj osjećaj izražavaju riječima ushita: *Nut reče, kako je baščina lipa saj! / nut oni lipi sad, nut tarsja onoga!* (244/245); *Baščinu gledajuć, oh koli lipa je! / Onada najliše vrimenta onoga, / Kada puna biše obilja svakoga.* (502-504) Za onu drugu dimenziju prostora, dimenziju kulturnih reminiscencija, duhovnih sadržaja nastalih djelovanjem posebnih ljudi, zna ipak samo obrazovani Hektorović, ali on je nesebično dijeli sa svojim suputnicima ribarima. Prvi put se to događa u *Lučišću*, gdje Hektorović (ali mu se kasnije u tome pridruže i ribari) poželi da su tu, na svome imanju u uvali, otac i sin Bartučevići (Jeronim i Hortenzije),⁶³⁰ ističući

628 CASTELLS, 2002., str. 68. – 75.

629 U utjecajnom djelu *Prostor i mjesto*, 1977., Yi-Fu Tuan "sugerira da s mjestom nije povezana nikakva posebna skala, nego da se stvara i održava kroz „polja brižnosti“ koja proizlaze iz emocionalne privrženosti ljudi. Služeći se idejama topofilije i topofobije kako bi uputio na želje i strahove koje ljudi povezuju s određenim mjestima, njegov je rad upozorio geografe na osjetilnu, estetsku i emocionalnu dimenziju prostora." Drugi jedan autor Edward Relph, istih godina, u knjizi *Mjesto i bezmjesnost*, 1976., pokazuje "da su neka mjesta autentičnija od drugih te da zajednica, pripadnost i 'osjećaj mjesta' mogu nastati samo na onim mjestima gdje je veza između ljudi i mjesta duboko ukorijenjena." ATKINSON D. i drugi: *Kulturna geografija, Kritički rječnik ključnih pojmova*, Disput, Zagreb, 2008., str. 71-73.

630 *Platih bih što godi, aj Pasko nebore, / Veće ner tkogodi verovati more; / Dim vam starijega, i kad bih toj stekal, / Ne dim ni mlajega da bih se odrekal.* (247-250)

mudrost i vrline koje odlikuju Jeronima (stihovi 472-490). Drugi i puno važniji put ova posebna dimenzija prostora pokazuje se u Nečujmu, cilju njihova putovanja. U ovoj uvali bio je stan splitskog svećenika i humaniste Dujma Balistrilića i u njoj je Marko Marulić proveo dvije pustinjačke godina.⁶³¹ Ujutro trećeg dana ribanja Hektorović s ribarima obilazi *hvaljena mista* u uvali: crkvicu, vrt, cisternu *ka nikad pojaše onu družbu virnu*, imanje na kojem su vodili *pribivanje obično i mило*, zemlju koja se kopa i polje uz kuću, predvorje i dvorište i voćke neke iznad kuće (stihovi 1082-1096). Ovdje postaje jasno da njihovo putovanje ima i dimenziju hodočašća. Prostor uvale Nečujma čuva uspomenu na *običan i mili* život ljudi koji su bili posvećeni duhovnim potragama i koji trebaju biti uzor zajednici. Ušli su u prostor u kojemu je *veza između ljudi i mjesta duboko ukorijenjena* (bilješka 629).

Prostor Ribanja je definiran, tko su ljudi koji u njemu pribivaju?

Na prvom mjestu je Petar Hektorović, vlastelin koji se umorio od neprekidnih briga oko izgradnje Tvrdalja i kreator ovog trodnevnog izleta, odmora i odmaka od svakodnevice.⁶³² On je i *pripovjedač*, onaj koji se rijetko upliće u radnju. On prijatelju Bartučeviću opisuje izlet, svoj doživljaj izleta. Rijetko se čuje njegov glas u ta tri dana. Zapravo, on u Ribanju duže govori samo dva puta: prvi put kada pred Nečujmom izriče odu Marku Maruliću i Splitu, drugi put predvečer trećeg dana na Kablu, kada sjedi na obali i razmišlja o njihovom putu i o ribarima s kojima je proveo ta tri dana. Nakon toga slijedi i duža njegova kršćanska *propovijed*, kao odgovor na retoričko pitanje o prolaznosti ovozemaljskog svijeta,⁶³³ taj česti topos humanističke i renesansne književnosti.

Druga dvojica aktera ovoga izleta su ribari: stariji Paskoj, s nadimkom Debelja, i mlađi Nikola, zvani Zet. S njima u brodu je i Paskojev sin, čiji ime ne znamo, i on se spominje tek

631 *Pojdosmo k Nečujmu za kušati sriću / Gdi je bil Don Dujmu stan Baništiliću / Koji Split ostavi i tamo se zavi / Cić božje ljubavi da ga bolje slavi*, (763-766); *Dugo vrime Marul Marko je tuj š njim bil, / koga, mnim, da si čul i knjige njega štil*, (773/774).

632 *I zato još pišu: za trudom daj pokoj / Tko neće na prišu skratiti život svoj. / Odlučih toga rad minutih ovih dan, / Pušćavši sve nazad, kudgod poiti van, / Zide ostavivši, meštire i težake, / Brašno pripravivši i potrebe svake*. (15-20)

633 Ideja prolaznosti trajno je zaokupljala Hektorovića. O tome svjedoče čak tri latinska kamena natpisa postavljena na Tvrdalju u različitim vremenima gradnje, a u kojima Hektorović meditira o prolaznosti: „Tempora labuntur more fluentis aquae“, „Heu fugiunt fluxu non redeunte dies“ i „Respice quod salvant nec opes nec gloria mundi non decor aut aetas mors quia cuncta rapit“. RAČIĆ, 1970., GAMULIN, 1988.

dvaput.⁶³⁴ Odmah na početku Hektorović ih karakterizira: obojica su vrlo vješta u ribarenju (*najbolja od Hvara*, 46), srasla su s brodom, a nakon napora vole piti vino koje im daje mir i spokoj.⁶³⁵ Svaki od njih ima i posebnosti: Paskoj je dobar i čestit čovjek, a Nikola je mlad i gizdav.⁶³⁶ Kako putovanje odmiče, tako Hektorović sve više saznaje o njima. Oni u predasima od ribarenja ili u trenucima kada ne trebaju veslati, nego lagano jedre po maestralu, pjevaju *počasnice*, *bugarštice*, zadaju međusobno zagonetke i vješto ih odgonetavaju, za večerom u Lučišću Paskoj priča svoj doživljaj na rijeci u Solinu s dominikancima (267-471), izriču u obliku pjevanog dijaloga (*Hoć' mi otpivati, za mnom ne ostaje, / Ča te uprašati budu pripivaje?* 877/878) sentence, aforizme i pučke mudrosti,⁶³⁷ šale se pričajući *pripovisti vrimenta staroga* (1219) u kojima životinje govore i šume trče. Polako se pred starim plemićem otkrivaju dva inteligentna, znatiželjna i kreposna ribara, i on je na kraju trećeg dana istinski njima zadivljen.⁶³⁸

U ograničenom prostoru malog ribarskog broda, u prostornoj mreži njihovog zajedničkog svijeta – otoka i *mora duboka*, dogodio se istinski susret dva toliko na Hvaru razdvojena staleža – plemića i pučana. To nipošto nije nekakva „demokratičnost“ o kojoj se često pričalo kada se govorilo o Hektoroviću. Oni su i u brodu dva „svijeta“: Hektorović im sasvim prirodno *naređuje*,⁶³⁹ a oni ga jednako tako prirodno zovu *gospodarom*.⁶⁴⁰ Ali,

634 Paskojevog sina Hektorović spominje na početku, kada govori da ga je Paskoj poveo sa sobom da im pomogne: *Još Paskoj dovede sina za potrebe / Kojiš s njim poside da buca na ribe.* (61/62) Drugi put je taj dječak spomenut kada se vraćaju u bračku uvalu po zaboravljeni pehar, a Paskoj ljut zbog toga nepotrebnog napora izriče savjete Nikoli o tome kako treba imati pomnju o svemu. Hektorović komentira da Paskoj to radi da bi poučio sina: *A to (ča mogu znat) još veće činjaše, / Za sinu nauk dat koji ga slišaše.* (861/862)

635 *Kim je plav postelja kad litnji lov biva, / I uho blazina, a kad je žešći znoj, / Pitje dobra vina sarcu mir i pokoj.* (50-52)

636 *Paskoja jednoga, dobra muža i prava, / Nikolu drugoga, mlada i gizdava.* (47/48)

637 Iako su mnogi ovi stihovi zapravo prijevod iz djela *Životopisi i misli znamenitih filozofa* Diogena Laertija, na što su upozorili već strani slavisti Nestor Petrovskij (1901.) i Johanna Teutschmann (1971.), a nedavno aktualizirao Tomislav Bogdan (vidi BOGDAN Tomislav: *Prva svitlos*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017., str. 20.), to ne dokazuje "knjiškost" likova ribara, nego više govori o literarnom postupku slobodnog preuzimanja drugih učenih tekstova, postupku koji je bio legitiman u Hektorovićevom vremenu (vidi Isto, str. 21.).

638 *...ter se stah čuditi / Da su ljudi mnozi viditi priprosti, / Zlorušni, ubozi, a imaju dosti. / Jer s takimi ljudi budu pribivati / Razum, pravi sudi, i njih odivati. / Kripost š njimi zato otajno pribiva / Kakono i zlato ko zemlja pokriva.* (1474-1482)

639 *Toj rekši zatađ rih da riči ostave, / Večeru naredih da rano oprave,* (1505/1506)

640 *Štogod najdim, ne mučimo danas, / Čim obeselimo gospodara i nas. / Ja sam vazda spravan njega veseliti / I njemu pripravan vas život služiti.* (113-116)

pokazuje se da je moguće uzajamno poštivanje, da se pri zajedničkoj djelatnosti može ostvariti komunikacija, ono jedinstvo i zajedništvo dva staleža koje je Hvaru XVI. stoljeća uvijek nedostižno. "Ako se ljudi mogu družiti tijekom nekoliko dana ribarenja, zašto ne bi i općenito u životu?"⁶⁴¹

Hektorović je kršćanin, ali i renesansni čovjek. Njemu nije dovoljno samo uputiti poruke ispravnog kršćanskog postupanja (u svojoj „završnoj riječi“, sažimanju trodnevnog iskustva zajedničkog ribanja, na Kablu, u predvečerje trećeg dana, Hektorović će progovoriti kao kršćanski moralizator), nego ističe i vrijednosti *razuma*. Njegova „završna riječ“ počinje meditacijom o razumu i pravednim sudovima koje otkriva kod ribara, kod ljudi *priprostih*. Upravo zbog toga, a ne zbog kršćanskog milosrđa, moguć je istinski susret dva staleža, dva „svijeta“. A taj stav je duboko renesansni: povjerenje u moć razuma.

Osim njih trojice koji plove između tri srednjodalmatinska otoka u *Ribanju* se pojavljuju i drugi koje susreću na putu ili su prisutni u razgovorima i prisjećanjima (kao književnici Jeronim i Hortenzij Bartučević, Mavro Vetranović i Marko Marulić, svećenik Dujam Balistilić i dominikanci).

U Lučišću susreću neke *nepoznane goste*, koji *bihu razumna govora* (stihovi 167-170), i kojima pokloniše dio ulova. Tamo su i Bartučevićevi težaci i *junaci*⁶⁴² koji su obrađivali vinograd i njima također nadijeliše riba. Na Braču dolazi do njih pastir od kojega je Nikola kupio *procipov i janjac*, i kojega počaste vinom (stihovi 742 i 755). Kod Šolte se sreću s galijom, a na galiji pričaju s *gospodarom* galije koji otprije zna Hektorovića (stih 1139) i s njegovim *gostom*, nepoznatim čovjekom raskošno odjevenim i velikog ugleda.⁶⁴³ I njima na galiji poklanjaju ulovljene ribe, a za uzvrat dobivaju naranče i limune koje galija prevozi.

Dijeljenje ulova poznatim i nepoznatim uglednim ljudima, kao i težacima i nadničarima, a vina pastiru, još je jedan izraz dobrohotnog mogućeg zajedništva u kojem nema u

641 GOY, 1997., str. 17.

642 I vaše težake lova nadilismo / I š njimi junake keto tu vidismo. (173/174) Izraz *junaci* donedavno se na Hvaru koristio za nadničare s kopna koji su dolazili povremeno pomagati u obrađivanju vinograda, pa pretpostavljamo da je on i u Hektorovićevo doba označavao isto.

643 Taj nepoznati uglednik nosi zlatni lanac (*zlatnu verugu*), zaodjenut je svilenim plaštem (*svilnu kavadu*), na rukama su mu prstenovi s dragim kamenjem, ima zlatni pas na kojem je gizdav nožić (*bičak gizdavi*), odjeven je sav u svilu. Velikog je ugleda među ljudima na galiji i svi mu iskazuju čast. Hektorović se ne usuđuje pitati tko je on. (stihovi 1198-1214).

postupanju razlike između „viših“ i „nižih“ ljudi. Razum (jer razumno je postupati tako kad imaš višak ulova kojeg ne možeš sačuvati) i dobrota (jer dijeliš s drugima) opet trijumfiraju.

Osim ovog realnog prostora mora, otoka i ljudi koji se prirodno u njemu kreću, u *Ribanju* se ocrta i jedan širi, virtualan prostor, kojega grade četiri narodne pjesme, ravnopravni građevni materijal *Ribanja*: počasnica *Naš gospodin poljem jizdi*,⁶⁴⁴ dvije bugarštice, jedna o Kraljeviću Marku i bratu mu Andrijašu⁶⁴⁵ i druga o Radosavu Siverincu i Vlatku, udinskom vojvodi,⁶⁴⁶ te pjesma *I kliče devojka*.⁶⁴⁷ Ovo je prostor feudalnog dvorskog života i epskih junaka iz slavenskog svijeta poznatih po borbi s Turcima. Pogled prema Istoku i Turcima kao izvoru opasnosti, što je postalo gotovo manira u hrvatskoj, ali i venecijanskoj književnosti XVI. stoljeća,⁶⁴⁸ u *Ribanju* je tako dotaknut, ali nekako usput, samo u pjevanju Paskoja i Nikole. Taj prostor Istoka ima i svoj neobičan materijalni trag u njihovom trodnevnom putovanju. Pehar, kojeg su zaboravili u bračkoj uvali i po kojeg se vraćaju sa Šolte, donio je Hektoroviću *znanac* iz Damaska.⁶⁴⁹ Na dnu pehara je ugraviran Mjesec (polumjesec?) i Danica (zvijezda),⁶⁵⁰ i arapskim (*moriškimi*) slovima upisan natpis „*Gdi godi budeš ti, veseli družinu!*“ (830). Što znače ti odmah prepoznatljivi simboli islama (zvijezda s polumjesecom i arapsko pismo) Hektoroviću i to u kontekstu skupocjenog pehara kojeg nosi sa sobom na ribanje?

Ribanje i ribarsko prigovaranje zaista se pokazuje u cjelini i u detaljima kao *mnogoznačno, otvoreno djelo*, „opera operta“, kako ga je okarakterizirao Bojan Buić. Od mnogih modusa čitanja odabran je onaj u kojemu *činjenice takve kakve jesu* ocrtavaju prostor i ljude Hvara sredinom XVI. stoljeća. Predodžba koja se takvim čitanjem pojavljuje je „živa i stvarna“, svijet je to *običan i mio*, kako bi ga nazvao Hektorović. Iako se radi o trodnevnom

644 Stihovi 229-238

645 Stihovi 523-592

646 Stihovi 595-685

647 Stihovi 698-718

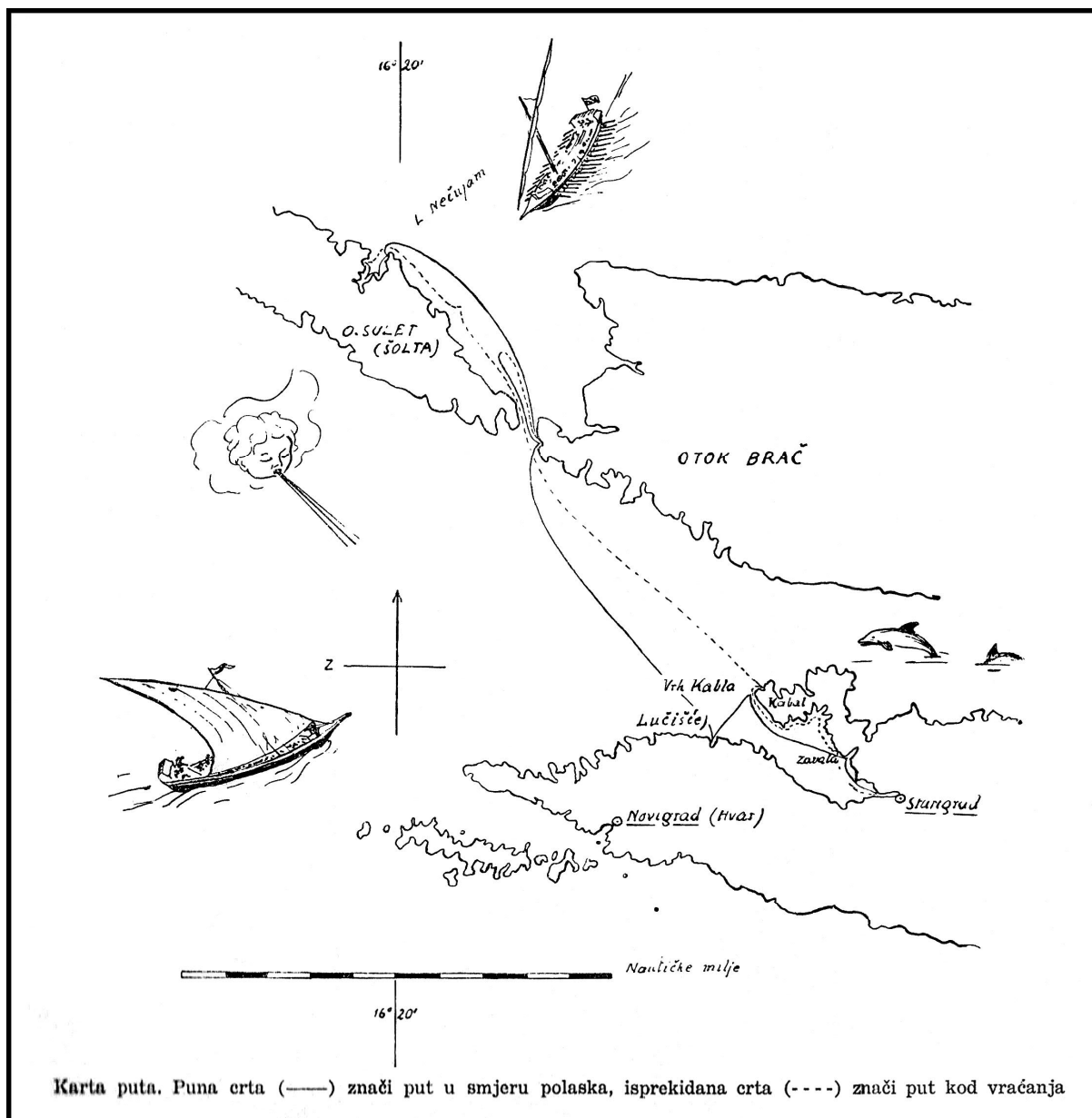
648 Bojan Buić navodi rad talijanskog autora Carla Dionisottia u knjizi *Geografia e storia della letteratura italiana* (Torino, 1967.) po kojemu se književnost venecijanskog kulturnog kruga bitno razlikuje od književnosti u drugim oblastima Italije po literarnim temama u kojima je ratovanje s Turcima jedna od bitnih preokupacija. BUJIĆ, 1997., str. 150. i 151.

649 *Od Damaška strane doni ga znanac moj* (825)

650 *Na dnu mu sjaše s misecom Danica* (828)

predahu od svakodnevice nakon kojeg se svatko od njih vraća svome uobičajenom dnevnom ritmu i okruženju (Hektorović nastavlja graditi Tvrdalj, ribari odlaze na Vis u ribolov⁶⁵¹), ova tri dana zajedništva bila su snažan doživljaj. Hektorovićev završni stih izražava želju da se takvi dani često ponavljaju (*Da bi mi taki dni često dohodili*. 1684). Između redaka pomalja se ono retoričko pitanje kojeg formulira Goy: *Ako se ljudi mogu družiti tijekom nekoliko dana ribarenja, zašto ne bi i općenito u životu?* U povijesnim okolnostima Hvara XVI. stoljeća to bi se moglo činiti kao utopija. Ali, ona je sastavljena od tako zbiljskih elemenata da izgleda potpuno realna. Hektorović je, jednostavno, napisao poticajno i privilegirano svjedočanstvo o otoku i zajedništvu njegovih ljudi u jednom povijesnom trenutku, koje može biti trajan model i uzor za međuljudske odnose, za svijet kakav bi trebao biti. Možda će zbog toga Ribanje stvarno živjeti *dokle strana ova (der do togaj vika) / bude štiti slova našega jezika*. (1679/1680).

651 Hektorović: *...volju mi spunite, / Imam potreba mnozih, čujte, ne zaspate*. (1653/1654); ribari: *I nam ti se grusti veće dni gubiti, / Vrime upušćasmo cić ove lovine, / Vele se zastasmo od naju družine. / Luč nam je cipati i karpiti mrižu, / A pak putovati k Visu na Komižu*. (1658-1662)

Karta 4. Karta puta u Ribanju. Preuzeto iz *Ribanja i ribarskog prigovaranja*, priredio Ramiro Bujas, Zagreb, 1951.

4.4.5. MARTIN BENETović I NJEGOVE KOMEDIJE

Prije sto godina, u vrijeme Velikog rata, 1916. godine, profesor hrvatske gimnazije u Zadru Petar Karlič objavio je u *Gradi za povijest književnosti hrvatske* (VIII., Zagreb, 1916.) novopronađenu komediju dotad nepoznatog starog hvarskog pisca – *Hvarkinju* Martina Benetevića. Pronađena je u arhivu zadarskog odvjetnika Vladimira Pappafave, porijeklom

Hvaranina, kao prijepis kojega je 1663. godine napravio Splićanin Kaugrosović (Capogrosso).⁶⁵² Malo kasnije, 1932. godine, Franjo Fancev objavio je također u *Građi za povijest književnosti hrvatske* (XI., Zagreb, 1932.) drugu hvarsku „seljačku komediju“ *Komediju od Raskota*, po prijepisu jelšanskog bilježnika Vicka Šašića-Burate iz 1794. godine.⁶⁵³ Fancev ju je odmah pripisao Benetoviću, kao što je to natuknuo i za kratku farsu *Prigovaranje pod Kresišćem u Plamah meu Bojdanom i Raskotom lovčarom vrhu Brušanih*, koju je objavio, po prijepisu nepoznatog autora iz XIX. stoljeća, 1929. godine u *Godišnjaku Sveučilišta u Zagrebu*, šk. god. 1924/25-1928/29.⁶⁵⁴ Tako je „na velika vrata“ ušao u korpus hrvatske i hvarske renesansne književnosti novi komediograf – Martin Benetović. Dok se u autorstvo *Hvarkinje* nikada nije posumnjalo, *Komediju od Raskota* i *Prigovaranje pod Kresišćem*, neki su autori pripisivali Benetoviću s malom rezervom,⁶⁵⁵ dok M. Franičević u *Povijesti hrvatske književnosti* ne sumnja da im je autor isti i da bi to mogao biti i Benetović.⁶⁵⁶

U *Povijesti hrvatske književnosti* iz 1997. godine Slobodan Prosperov Novak više ne sumnja u autorstvo *Komedije od Raskota*, ali ima rezervu prema *Prigovaranju pod Kresišćem*.⁶⁵⁷

652 KOVAČIĆ Joško: Prilozi za Martina Benetovića-Benkovića, u *Čakavska rič*, br. 1-2/XXXVI, Split, 2008., str. 159. U ovom opširnom članku Joško Kovačić donosi arhivske podatke o Benetoviću, njegovoj porodici, imanjima i kućama. Kovačić je najbolji poznavatelj hvarskih arhiva i pouzdani izvor za povijest otoka Hvara. Sve što ovdje pišemo o Martinu Benetoviću preuzimamo iz ovoga članka, jer je njegova kritičnost prema starijim navodima utemeljena na provjerljivim arhivskim podacima.

653 Isto, str. 160.

654 Isto, str. 176.

655 Rafo BOGIŠIĆ u PSHK, knjiga 9, Zora, Zagreb, 1968., str. 124. piše: "Pretpostavlja se da bi Benetović mogao biti i autor *Komedije od Raskota* kao i farse *Prigovaranje pod Kresišćem* [...] Oba djela imaju zajedničkih elemenata sa *Hvarkinjom*. I u njima se kao i u *Hvarkinj* radnja odvija na Hvaru [...], i one su zasićene seljačkim govorom, običajima, vjerovanjima, seljačkim humorom i postupcima bliskim lakrdiji i farsu. Lica su iz Plama, istočnog dijela otoka, odakle su najznačajnija seljačka lica i u *Hvarskinji*. Javljaju se i ista imena (npr. Bogdan)."

656 "U Jelsi je pronađen i rukopis *Prigovaranja pod Krišićem*..., farse koju je svakako pisao autor *Komedije od Raskota* i koja je preko Bogdana Plamnjanina povezana i s *Hvarkinjom*. U toj se izrazitoj proseljačkoj farsu Plamnjanini podsmijevaju Brušanima, a seljaci izruguju plemiću, što je za ono vrijeme neobično, tako da je naslov „varhu Brušanih“ samo zaklon za farsu usmjerenu na vlastelu. Imena i lokaliteti otkrivaju vrlo dobra poznavaoča čitavog otoka i svakako pučanina, što je Benetović i bio.", FRANIČEVIĆ Marin: Razdoblje renesansne književnosti, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 3, Liber/Mladost, Zagreb, 1974., str.82.

657 "Benetoviću je pripisan i treći dramski tekst, kojemu je naslov *Prigovaranje pod krišićem*, i koji vjerojatno nije njegovo djelo.", NOVAK P. Slobodan: *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga II, Antibarbarus, Zagreb, 1997., str. 554.

Joško Kovačić je sasvim uvjerljivo, analizirajući toponime i konkretne ljude koji se spominju u farsu *Prigovaranju pod Kresišćem*,⁶⁵⁸ smjestio njen nastanak najranije oko 1809. godine, dakle početkom XIX. stoljeća. Kako je moguće da vrsni poznavatelji renesansne komedije Bogišić i Franičević (a Franičević još Hvaranin) nisu uočili kasni nastanak ove farse? Ako su samo imena „benetovićevskih“ *Plamnjana* Raska i Bogdana bila poveznice između ove tri komedije, da li se u pitanje može dovesti i autorstvo i vrijeme nastanka *Komedije od Raskota*, koja nam je poznata iz ješanskog rukopisa iz 1794. godine?⁶⁵⁹ Po načinu grubog humora i ismijavanja seljaka s istočnog dijela otoka, iz Plama, one bi mogle biti napisane i danas, kada se na Hvaru, u vrijeme karnevala, još uvijek sastaju glumačke amaterske družine koje se kroz kratke igrokaze rugaju i sprdaju s drugima i drugačijima od njih. Njihov teško razumljiv jezik, pogotovo u *Komediji od Raskota*, možda arhaičnost ne duguje vremenu nastanka, nego lošem i pogrešnom prijepisu.⁶⁶⁰ U svakom slučaju, autorstvo *Hvarkinje* nije sporno, pa se zadržimo na njoj i na njenom potpisanom autoru Martinu Benetoviću.

Što danas znamo o njemu?

Prema pouzdanom Kovačićevu istraživanju sljedeće: "Njegov [je] rod živio u Hvaru i na Visu barem od početka 16. pa negdje do druge polovice 17. stoljeća, a zapisan je pod različitim prezimenima: Benažić, Benaža i sl., zatim Pavković (?) i Dompavlović (romanizirano „de Polo“, „de Paulis“), te napokon Benković (po Martinovom ocu Benediktu

658 Kovačić navodi slijedeće argumente za dataciju ove farse: Barbarić, *bogat človik iz Brusja*, iz roda je Barbarića koji su tek prvih desetljeća XIX. stoljeća postali najbogatiji Brušani; *nova fortica* može biti samo tvrđava Napoleon, po hvarski *Napoljun*, koju su Francuzi počeli graditi 1806. godine; spominju se *Selca*, selo kod Staroga Grada nastalo tek u drugoj polovici 18. stoljeća; španjolski novac *kolonat* koji se spominje u *Prigovaranju pod Kresišćem* na Hvaru je bio u optjecaju samo 1815. i 1816. godine; iskrivljeni toponim *Krešišće* do XIX. stoljeća zvao se u komunalnim ispravama *Križišće*, a od tada do danas ovako kako je imenovan u farsu; na brdu *Vela Glava* gdje se trebala „roditi nova fortica“, oko čega se konstruirala cijela radnja ove priče, samo su Francuzi pokušali sagraditi tvrđavu, ali je do 1813. nisu uspjeli. Kao najjasniji dokaz o kasnom vremenu nastanka Kovačić navodi da je *naš pokojni kurat* (=župnik zastražiško-poljički) iz farse, imenom i prezimenom don Stipan Botteri, umro 1809. godine. Zbog toga uzima ovu godinu kao *terminus ante quem non* nastanka farse. KOVAČIĆ, 2008., str. 176. i 177.

659 Perinić Lewis, nakon pomne analize govora, strukture i razrađenosti radnje u ove tri „plamske“ komedije zaključuje da Benetović nikako ne može biti autor *Komedije od Raskota*, a da se jedino može prepostaviti moguće isto autorstvo *Komedije od Raskota* i *Prigovaranja pod Kresišćem*. Ona također prihvaća argumente Joška Kovačića da je *Prigovaranje pod Kresišćem* nastalo početkom 19. stoljeća. A. PERINIĆ LEWIS, 2017., str. 107. - 110.

660 Kovačić navodi samo neke od primjera kriva prepisivanja, zaključujući da je uzrok nerazumljivosti čitavih rečenica u *Komediji od Raskota* loše prepisivanje i čitanje. Isto, str. 175.

– Benku), a romanizirano: „de Benedictis“, „Benetti“ i nalik. Za oblik „Benetović“ istaknuto je da se spominje samo u prijepisu *Hvarkinje* iz godine 1663.g., dakle više od pola stoljeća nakon pišćeve smrti.⁶⁶¹ Obitelj mu je bila pučka i vjerojatno imućna i ugledna. Rođen je sredinom XVI. stoljeća (Kovačić misli oko 1560. godine).⁶⁶² Boravio je često na Visu, gdje je u predjelu Luka imao kuću i gdje je zabilježen u popisu pučanstva otoka Visa iz 1605. godine.⁶⁶³ Otac mu sigurno nije bio liječnik Benedikt *de Benedictis*,⁶⁶⁴ a niti je on onaj „Sier Benetto Sonator“, glazbenik u službi hvarskog kneza spomenut 1575. godine,⁶⁶⁵ što se ponekad navodi. Godine 1598. do 1600. bio je školski učitelj, *magister scholarum* u Hvaru, a od 1598. do 1601. i plaćeni orguljaš katedrale u Hvaru.⁶⁶⁶ Zasigurno je 1599. godine naslikao šest slika Isusove muke na ogradi pjevališta franjevačke crkve u Hvaru, ali nevješto, „diletantski“ i po predlošcima.⁶⁶⁷ Početkom 1600. naslikao je u Korčuli dva grba korčulanskih knezova za potrebe neke svečanosti.⁶⁶⁸ Nije sigurno, dapače mala je vjerojatnost, da je autor još dvije slike koje mu se pripisuju: prizori Otajstva krunice koji uokviruju nišu s kipom Gospe Ružarija na istoimenom oltaru u crkvi sv. Nikole u Komiži,⁶⁶⁹ te oltarna pala Gospe Ružarice u crkvi sv. Mihovila u Dolu na Hvaru.⁶⁷⁰ U hvarskim arhivima sačuvani su neki dokumenti koji ga dovode u vezu s opskurnim događajima. 1601. godine vođena je protiv njega kaznena parnica radi pokušaja ubojstva nekog Ivana Andrije Činganovića, a radi sukoba oko neke „bludnice“ u Hvaru, kod koje su obojica zalazili.⁶⁷¹ Godine 1603. Benetović dostavlja mletačkoj vladi dopis o pokušaju njegovog vrbovanja od strane agenata austrijskog

661 Isto, str. 180.

662 Isto, str. 164.

663 Isto, str. 181.

664 Isto, str. 163.

665 Isto, str. 171.

666 Isto, str. 171.

667 KOVAČIĆ, 2008., str. 172., PRIJATELJ Ivana: O grafičkim predlošcima nekoliko dalmatinskih slika, *Mogućnosti* 4-6/XLI., Split, 1994., str. 183.-185.

668 KOVAČIĆ, 2008., str. 172., FISKOVIĆ Cvito: Pokladne svečanosti i kazališne igre XVI stoljeća u Korčuli, *Mogućnosti* 5/XXII., Split, 1975., str. 563. i 566.

669 DOMANČIĆ Davor: Benetovićeve slike u Komiži, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 27, Split, 1988., str. 249. – 270.

670 PRIJATELJ Krno: Pala Gospe od Ružarija s bratimima iz Dola na Hvaru, *Adrias* Zavoda za znanstveni i umjetnički rad JAZU u Splitu 1, Split, 1987. str. 223.-226.

671 KOVAČIĆ, 2008., str.164.-165.

cara za neku protutursku akciju u Bosni.⁶⁷² Umro je 1607. godine, ali ne postoji čvrsta potvrda da se to dogodilo u Veneciji, iako je potvrđeno da je te godine bio izaslanik pučke Skupštine u Veneciji.⁶⁷³ Iz ovih podataka možemo zaista sa sigurnošću reći da je uz svoje trgovačke poslove živio i od artističkog rada (sviranja, slikanja, učenja djece), te da je bio nemirne i avanturističke prirode. Lako bi se moglo pretpostaviti da se bavio i glumom s družinom za koju je napisao *Hvarkinju*, kao što je to bio slučaj s njegovim talijanskim uzorima Andreom Calmom i Ruzanteom, o kojima govore povjesničari književnosti,⁶⁷⁴ ali arhivskih potvrda za to nemamo.

Komedija *Hvarkinja* nastala je oko 1600. godine (po Kovačiću 1599.),⁶⁷⁵ izašla ispod ruke novoga meštra,⁶⁷⁶ a izvođena je u vrijeme karnevala, u ove dane, kako je običaj.⁶⁷⁷

Za potrebe ovoga rada ne ulazi se u stilističke, komparatističke analize ove smiješnice,⁶⁷⁸ niti nam je potrebno znati Benetovićeve uzore i modele po kojima je rađena. Njen *manirizam* davno je uočen.⁶⁷⁹ Sam Benetović u Prologu piše *da ovde drugo nećete viditi nego starce mahnite, mladiće neposlušne, divojčice nerazumne, žene prezočne*,⁶⁸⁰ koji se mogu naći "u bilo kojemu sredozemnom gradiću koliko i u Hvaru."⁶⁸¹ Po tome se sigurno u njoj ne "oslikava freska čitave jedne komune, svih njezinih vrijednosti, njezina jezika i mnogih njezinih emocija", kako to tvrdi S. P. Novak.⁶⁸² Bizaran je podatak da je jedino poznato izvođenje ove komedije, prije njenog ponovnog otkrića u XX. stoljeću, bilo u svećeničkom zavodu u Trogiru u pokladnim danima 1731. godine, te da su i muške i ženske uloge glumili svećenici i klerici.⁶⁸³ Možda on najbolje potvrđuje Kovačićeve riječi da je ona

672 Isto, str. 181.

673 Isto, str. 168.

674 NOVAK, 1997., str. 548.-549.

675 KOVAČIĆ, 2008., str. 183.

676 PSHK knjiga 9, 1968., str. 141.

677 Isto, str. 141.

678 NOVAK, 1997., str. 548.

679 KOMBOL, 1945., str. 183., KOLUMBIĆ, 1980, str. 268.

680 PSHK knjiga 9, 1968., str. 141.

681 KOVAČIĆ, 2008., str. 175.

682 NOVAK, 1997., str. 551.

683 PSHK knjiga 9, 1968., str. 227.

više *sredozemna* nego hvarska. Izrugivanje između građana i seljaka, prijezir otočana, ili općenito primoraca prema *Vlajima*, ljudima iz kopnenog zaleđa, gorštacima i pastirima, tipični je dalmatinski ili još šire, mediteranski stereotip. Od njega nisu bili imuni ni trogirski klerici u XVIII. stoljeću, kao što pokazuje to izvođenje. Ono tipično hvarsko jedino su lokalizirani likovi seljaka i slugu, Plamjana, kao i domaći govor, poslovice i uzrečice. Tim hvarskim „drugima“ i lokalnim, otočnim stereotipima koji se u ovoj komediji pojavljuju pozabavila se Ana Perinić Lewis.

Istražujući lokalne stereotipe otočne hvarske zajednice, u Benetovićevoj *Hvarkinji* pronašla je prvo pojavljivanje *Plamjana* u književnosti, prvo korištenje tog pogrdnog naziva za stanovnike istočnog dijela otoka Hvara (kojeg oni do danas doživljavaju uvredljivim), te izrugivanje likovima slugu (Bogdan *Plavjanin*, Goja, Dobra) koji su svi *Plamjani*. Plamjani (ili danas još pogrdnije *Plamusi*) izvor su komike i meta ismijavanja od Benetovića do danas, pa je to jedna od najžilavijih kolektivnih negativnih predodžbi na Hvaru o otočnim „drugima“. Pored Plamjana u *Hvarkinji* se pojavljuju i Vlasi (Radoj i Barbara *vlahinja*), koji predstavljaju još niži stupanj ljudskih bića prema kojima se i građani i hvarski seljaci mogu grubo rugati.

"Stanovnici istočnog dijela otoka Hvara (naselja Poljica, Gdinja, Bogomolja i Sućurja) pretežno su doseljenici s kopna, iz dalmatinskog zaleđa iz kojeg su u migracijskim valovima stizali na otok nakon turskih osvajanja. Stanovnici hvarske komune i hvarskih sela zapadnog i središnjeg dijela otoka ove su seljake istočnog dijela otoka smatrali svojim "drugima", gorštacima, "otočnim Vlasima", koji doduše žive na njihovom otoku, ali ih ne smatraju pravim otočanima ili Mediterancima. Upravo je zato zanimljivo korištenje naziva Vlah sa svim negativnim konotacijama za stanovnika zaleđa Makarske, kraja iz kojeg dolaze i njihovi preci. Iako su i sami došljaci nenavikli na urbani život hvarske komune, ipak se smatraju otočanima, prihvaćajući otočni prezir prema gorštaku s kopna. U tome je vidljiva hijerarhizacija nižih, seljačkih slojeva na otoku: Plamjani jesu "drugi", doseljenici, ali koliko god zadržali gorštačke običaje, jezik i tradiciju, ipak žive na otoku, dok su Vlasi seljaci s kopna, koji povremeno obavljaju sezonske poslove na otoku i vraćaju se na kopno. Njima je strana ne

samo gradska sredina, već i sam otočni život. Plamjani su Hvaranima manje "drugi" od Vlaha."⁶⁸⁴

Dihotomija „seljak s otoka“ i „seljak s kopna“ naglašenija je u njihovim međusobnim odnosima, nego u odnosima između „gospode“ i Vlaha. Za građane svi su seljaci isti – primitivni, i u tome Perinić Lewis jasno vidi nepostojanje tzv. „humanizma“ koji se povremeno ističe kada je riječ o Benetovićevom kreiranju ruralnih likova:

"To razlikovanje ne provode likovi vlastelina i građana kojima svi seljaci, pastiri i sluge predstavljaju jedinstveni sloj. Staleško-klasna distinkcija je izrazita, svi seljaci su dio istoga, bezimenog kolektiva kojemu se pripisuju jednaka svojstva: drugačiji, necivilizirani, primitivni. U tome odnosu nije vidljiv "humanizam" koji se naglašava u Benetovićevu kreiranju seosko-pastirskih likova u komediji. Seljak je za vlastelina upravo lik *villana* talijanske komedije i farse, primitivni divljak, krajnje simplificiran i sveden na tek nekoliko karakteristika. To je najočitije u dijalozima između likova vlastele (naročito dubrovačkoga gospara Miklete) i likova seljaka i slugu. Nazivaju ih "divljacima", "seljacima" i "pastirima" ili u najradikalnijim primjerima "životinjama"."⁶⁸⁵

Osim izrugivanja Plamjanima, teško je u ovoj Benetovićevoj komediji naći nešto tipično hvarsko. Staleški odnosi u ovom komadu nemaju ništa što bi moglo govoriti o odnosima dva, vidjeli smo u prethodnim poglavljima, izrazito suprotstavljena društvena sloja kroz cijelo XVI. stoljeće na Hvaru. Seljaci s Plama koji su već postali sluge ponašaju se prilagođeno novim okolnostima života u gradu koji je ipak lakši nego na selu i u njemu ostvaruju svoj mali interes (Goja i Dobra). Bogdan koji je tek došao u grad brzo prihvaća službu slugu iz istih razloga kao i ove dvije njegove „zemljakinje“. Barbara vlahinja je stara seljanka s kopna koju je dugogodišnji boravak u gradu učinio lukavom i spremnom na sve da preživi. Radoj je samo najamni radnik koji povremeno dolazi na otok iz Makarskog primorja da nešto zaradi. Hvarski građani (Nikola, Izabela, Karlo, Polonija, Perina, placar) nemaju nekih posebnih osobnih, a kamoli „hvarskih“ karakteristika nego su „plakatski“ oblikovani. Tu je još Dubrovčanin, zaljubljeni stari vlastelin Mikleta i njegov izgubljeni sin Fabricio, te mletački službenik, čije ime ne znamo nego samo funkciju – *Kavaler*.

684 PERINIĆ LEWIS, 2017., str. 89.

685 Isto, str. 81.

Čak ni Rafo Bogišić u, vjerojatno naručenom, članku o „Pučkim i društvenim odnosima u Hvarinji“ za tematski broj *Radova Instituta za hrvatsku povijest* posvećen *Matiju Ivaniću i njegovom dobu*⁶⁸⁶ ne može iz komedije očitati ništa puno više osim stereotipnih odnosa gospodar-sluga i otočanin-Vlah, pa zaključuje da je "sve ono što je Benetović o svom društvu rekao integrirano [...] u okvire, tematske i stilske, odnosno žanra, tj. „učene“ komedije, odnosno svojevrsnu nazočnost elemenata komedije *dell' arte*“.⁶⁸⁷

Ova Benetovićeva komedija ipak dobro ilustrira stanje duha na Hvaru krajem stoljeća. Nestali su veliki hvarski književnici renesanse, raspala su se intelektualna polja, a značajne ideje o zajednici i još šire o svijetu o kojima su govorili Pribojević i Hektorović svele su se na ruganje slabima i „drugima“, na prihvaćanje zaleđenih odnosa među ljudima hvarske komune, na stanje skromnog duha i „malomišćanskih“ odnosa kakvo će od tada, pa sljedeća dva stoljeća, do nove „renesanse“ u XIX. stoljeću vladati ovim otokom. Benetović najavljuje slabljenje kreativnih moći otočne zajednice, što će biti još vidljivije kada je riječ o posljednjem književniku koji je živio na Hvaru,⁶⁸⁸ Marinu Gazaroviću, autoru obnovljenog žanra crkvenih prikazanja i posljednjeg objavljenog djela ranonovovjekovne hvarske književnosti „Murata gusara“ (1623.), adaptiranog prijevoda „Il corsaro Arimante“ L. Aleardija. Njihove slabašne moći zadnji su „drhtaji svijeće“ prije ugasnuća.

Na kraju istaknimo ipak jedan sitni podatak iz Benetovićeve *Hvarinje* koji pokazuje da je renesansna književnost Hvara bila još prisutna u svijesti Hvarana na kraju stoljeća. Benetović u usta dubrovačkog vlastelina Miklete stavlja ime Hanibala Lucića i dva njegova iskrivljena stiha:

MIKLETA: U dobri čas, sada mogu rijeti, kako to bude Anibalom oni veras:

Veće ću biti blag neg Vuku despotu

686 BOGIŠIĆ Rafo: Pučki i društveni odnosi u Hvarinji Martina Benetovića u: *Matij Ivanić i njegovo doba, Radovi* 10, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977., str. 419–429.

687 Isto, str. 427.

688 Premda je Ivan Franjo Biundović (Hvar, 1573. – Aubonne, Švicarska, 1645.) bio posljednji hvarski romanopisac i povjesničar, on je pisao isključivo na talijanskom jeziku, svoj pustolovni život proživio je u raznim zemljama Europe, te se nakon odlaska s otoka oko 1605. godine nikada više nije vratio na Hvar.

*I caru koji je drag.*⁶⁸⁹

Simbolički, „visoka“ književnost renesanse na kraju stoljeća živi kao pučka parodija.

689 PSHK knjiga 9, str. 217. Ova dva stiha sastavljeni su od stihova treće *Pisni ljuvene*: *Bit ću vesel već, veće ću biti blag, / Veće ću dobro steć neg caru tko je drag.* (13/14), i stihova iz *Robinje*: *I veća porodi slava mu se totu / Neg Janku vojvodi i Vuku Despotu.* (165/166). PSHK knjiga 7, str. 30. i str. 72.

5. ZAKLJUČAK

Ovo istraživanje o predodžbi identiteta hvarske komune u XVI. stoljeću po unutarnjoj logici samog istraživnog fenomena razgranalo se, proširilo i usmjerilo na više skupina žanrova: povijesnih tekstova, putopisa, zapisa, pohvalnica, književnih tekstova. Na samom početku istražio sam proces nastanka današnje predodžbe o Hvaru i hvarskoj renesansnoj književnosti. Suvremena predodžba ovog povijesnog razdoblja na Hvaru (u povijesti hrvatske književnosti i kulture) pokazala se, nakon analize tekstova književnih povjesničara i povjesničara kulture od sredine XIX. stoljeća do danas, kao čvrst konstrukt niza znanstvenika. Mnogi, svojedobno vrlo utjecajni autori bili su porijeklom s otoka Hvara, pa se u njihovim interpretacijama ovog razdoblja često očitava *kampanilistički* diskurs. Kod svih se može uočiti ideološka (ponegdje i estetička) podloga koja usmjerava interpretaciju i vrednovanje pojedinih književnika. Ako se apstrahiraju ovi snažni utjecaji na razvoj percepcije hvarske renesanse (iako je to gotovo nemoguće kod Šime Ljubića i Grge Novaka, dvojice najzaslužnijih znanstvenika za modernu predodžbu o Hvaru, kod kojih je kampanilistička i ideološka dimenzija najizraženija), slika koja ostaje čini se jednostavna i neupitna. Najkraće iskazano ona glasi: Otok Hvar, a posebno grad Hvar, u XVI. stoljeću proživljavao je svoje razdoblje prosperiteta („zlatno doba“), iz kojeg je izrasla hvarska renesansna književnost u kojoj su Hanibal Lucić i Petar Hektorović dvije najvažnije ličnosti. Hvarski književnici XVI. stoljeća čine tzv. „hvarski književni krug“, unutar kojeg su nastala raznolika i važna djela koja su formativno utjecala na ranonovovjekovnu hrvatsku književnost. Tamna dionica ovog perioda su četverogodišnji krvavi sukobi između plemića i pučana, poznati u historiografiji kao Ustanak hvarskih pučana (1510.-1514.). Prema ovom ustanku i općenito prema pučanima dvojica reprezentanata hvarske književnosti, obojica plemići Hanibal Lucić i Petar Hektorović, zauzimali su različite pozicije, od kojih Lucić reprezentira „aristokratski“, a Hektorović „demokratski“ stav.

Ova predodžba pokazuje svoju manjkavost kada ju se postavi u dijakronijski okvir dugog i turbulentnog XVI. stoljeća, a također se u tom kronološkom okviru rasipa jedinstvo „hvarskog književnog kruga“. Njeno propitivanje moguće je jedino u suvremenom, otvorenom čitanju tekstova nastalih u XVI. stoljeću. Drugi i najvažniji dio istraživanja odnosi se na takvo čitanje izvornih tekstova.

Prvi analizirani korpus tekstova su zapisi stranaca o Hvaru XVI. stoljeća. Odabrani su hodočasnički putopisi, dnevnik mletačkog visokog dužnosnika Marina Sanuda, izvještaj i putopis mletačkog inspektora (*sindika*) Z. B. Giustiniana i prvi poznati putopis kojeg nije napisao jedan hodočasnik, nego putnik i pustolov - Škot W. Lithgow. Iz njih je proizašla slika Hvara *izvana*, očima *drugih*, prva heteropredodžba odnosno heteropredodžbe Hvara.

Drugi dio analiziranih tekstova čine *komunikacijski* tekstovi, poslanice između Hvarana i članova *intelektualnih polja* renesansne Dalmacije. Iz ove analize, koja je stavljena u dijakronijski okvir, proizašla je druga heteropredodžba, a „hvarski književni krug“ raspao se u dva *hvarska intelektualna polja*.

Treći korpus tekstova obuhvatio je četiri veća teksta koji su napisali Hvarani u XVI. stoljeću, a u kojima se mogla očitati autopredodžba Hvara. Pokazalo se da samo dva takva teksta: Pribojevićev govor *O podrijetlu i slavi Slavena* i Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* imaju jasnu namjeru oblikovati *komunalni* identitet hvarske zajednice.

Predodžba (ili bolje predodžbe) o Hvaru XVI. stoljeća, hvarskom društvu i hvarskoj književnosti koja je proizašla iz ovih analiza pojasnila je onu prvotnu na početku istraživanja, pokazala je svu kompleksnost stoljeća i razjasnila odnose unutar intelektualne elite koja je oblikovala *identitet* hvarske zajednice (komune) u tome prijelomnom stoljeću. Ne može se tvrditi da je ona zbiljska slika XVI. stoljeća, jer je korpus preživjelih tekstova ograničen, nepotpun, ali je iz njih ipak moguće konstruirati predodžbu o hvarskoj zajednici u tome stoljeću. Sinkronizirajući heteropredodžbe i autopredodžbe Hvara proizašla je sljedeća slika:

Koncem XV. i početkom XVI. stoljeća Hvar je još uvijek srednjovjekovno društvo. Hodočasnici u Svetu zemlju, čiji brodovi krajem XV. stoljeća često pristaju u hvarsku luku, pričaju o malenom gradiću sa snažnom tvrđavom nad njim, u kojemu se mogu opskrbiti, prije svega, dobrim vinom. Dok u njemu još 1470. godine živi *bogobojazni slavenski svijet* (Steigenwallder, 1470.), u posljednjoj dekadi ovog stoljeća zapisi čak trojice hodočasnika (Casola, barun Marquard VI i Konrad od Pasberga, 1494.) govore o teškoj atmosferi koja vlada Hvarom. Opisuju masovnu tučnjavu s mačevima i noževima koju su vidjeli, a milanski đakon Casola još je naglasio da su ljudi siromašni a *oholi*, *čak i žene*. Ovo kao da navješćuje krvave sukobe na otoku krajem prve dekade XVI. stoljeća, ono što današnja historiografija zove Ustanak hvarskih pučana (1510. - 1514.). Na ovo četverogodišnje dramatično hvarsko razdoblje sačuvan je pogled iz sjedišta moći. Visokopozicioniran venecijanski plemić i

kroničar Marin Sanudo u svome je *Dnevniku* otok prikazao kao *siromašan kraj* čiji su stanovnici ogrezli u nasilju. Pučani su naivni, a plemići bahati i primitivni, a jedni i drugi su oholi. Sanudo bilježi 1510. godine i čudo u Hvaru (*jedan mali križ koji je prošle korizme učinio mnoga čuda*) za kojeg je saznao od zapovjednika galije koja se na povratku iz Krete zadržala u Hvaru. O ovom „mirakulu“ i nevjerojatoj histeriji koja je vladala Hvarom u veljači 1510. godine sačuvano je pripovijedanje (*Narazzione*) prvog poznatog hvarskog pjesnika, petrarkiste Pavla Paladinića. Samo tri mjeseca prije okrutnog ubojstva šesterice mladih plemića u Starome Gradu kojim je započeo ustanak pučana, Hvarom vlada strah, slutnja krvavih događaja i mistično religijsko ponašanje tipično za srednjovjekovne flagelante. Tijekom četiri godine ispunjene brutalnim obračunima i nevjerojatnim nasiljem većina hvarskog plemstva je izbjegla s otoka. Hanibal Lucić je u Splitu i Trogiru, a Petra Hektorovića nalazimo u Veneciji gdje je član plemićkog poslanstva, na čijem čelu je njegov otac Marin. Marina su ubili pobunjeni pučani u kolovozu 1514. godine. U rujnu te godine zapovjednik mletačke flote V. Capello slama pobunu vješajući vođe, siječe im ruke i vadi oči. Pobunu je trebalo slomiti jer je, prema Sanudovom mišljenju, ona bila *čir koji je trebalo okrutno iščupati da više ne čini zla*.

Po završetku ustanka kao da nastupa neko drugo vrijeme, nekakav prosperitet o kojem govori Vinko Pribojević 1525. godine, malo više od deset godina nakon okončanja ustanka. U književnim tekstovima Hvarana o ovim događajima ima tek par usputnih aluzija. Kao da se to teško nasljeđe želi što prije zaboraviti. U ovim prvim desetljećima XVI. stoljeća javljaju se književnici koji pišu hrvatskim jezikom i polako se formira prvo *hvarsko intelektualno polje*.

Hvarska komuna politički je bila strukturirana kao *aristokratska republika*. Sva vlast pripadala je Velikom vijeću čiji su članovi mogli biti samo plemići. Obogaćeni pučani željeli su participirati u vlasti (to je i glavni uzrok ustanka pučana), što je bilo izvor trajnih napetosti i sukoba između ova dva staleža. Unutar plemićkog staleža, upravo iz najbogatijih plemićkih porodica, regrutirala se početkom stoljeća mala zajednica obrazovanih književnika upoznata s novim humanističkim tendencijama u susjednoj Italiji. Naslonjena na splitski humanistički krug okupljen oko Marka Marulića formirala je prvo hvarsko intelektualno polje u čijem komunikacijskom središtu s hvarske strane stoji Hanibal Lucić, a sa splitske Jeronim Martinčić. Ovako proizlazi iz sačuvanih poslanica, a stvarno stanje moglo je biti i drugačije. U svakom slučaju od tada pa do sedamdesetih godina XVI. stoljeća hvarski su književnici uključeni u dalmatinsku *književnu republiku*. Prvo hvarsko intelektualno polje simbolički

započinje poslanicom Frane Božićevića Natalisa Pavlu Paladiniću 1496. godine, a završava 1528. kada Hektorović posvećuje svoj prijevod Ovidija Mikši Pelegrinoviću. Ovidije je najpopularniji pisac od antičkih autora, a u tekstovima prevladava humanistički diskurs. U ovom razdoblju Vinko Pribojević je održao svoj govor *O podrijetlu i zgodama Slavena* u dominikanskoj crkvi u Hvaru 1525. godine. Za identitet Hvara, kao i po posljedicama koje je imao u ideološkom diskursu XVI. i svih kasnijih stoljeća ovo je najvažniji hvarski tekst. Panslavenska ideja, ideja o slavenskoj uzajamnosti ovdje je prvi put formulirana. Hvarski *ugledni ljudi* koji su je čuli, a među njima i četvorica od Pribojevića apostrofiranih književnika (Hektorović, Lucić, Bartučević i Pelegrinović), dobili su široki okvir u kojem je smješten njihov materinji jezik – *slovinski*, na kojem oni već pišu. Sam Hvar dobio je svoju povijest, ono za humanizam nužno antičko porijeklo zajednice, a primjenjujući tipičnu *topičku matricu ilirskog ideologema* konstruirao je poželjnu sliku hvarskog identiteta. Uspostavio je katalog vrlina (prije svega junaštvo i obrazovanost, „Ars i Mars“) i istaknuo reprezentante tih vrlina među Hvaranima. Dao je *građu* za izgradnju identiteta komune, upute i smjernice za slavu i snagu zajednice. Sam otok opisan je kao bogata, skladna, idilična zajednica, što je u suprotnosti slici koju reprezentiraju putopisci i izvjestitelji.

Smrću Marulića 1524. godine, a za njim ubrzo i drugih viđenijih članova njegova kruga, kao i posljedicama strašne epidemije kuge 1526./7. koja je drastično smanjila stanovništvo Splita, izgleda da se raspalo ovo prvo hvarsko intelektualno polje. Tek 1539. godine Petar Hektorović razmjenom poslanica s Mavrom Vetranovićem otvara novi *komunikacijski kanal* prema Dubrovniku i počinje se formirati drugo hvarsko intelektualno polje čija je centralna ličnost s hvarske strane od samog početka pa do njegovog kraja (oko 1570. godine) sam Petar Hektorović. Splita u njemu više nema, a nema ni Hanibala Lucića, za kojeg se čini da je tada već prestao pisati. Centralna ličnost na dubrovačkoj strani komunikacijskog kanala je Nikola Nalješković, najplodniji autor poslanica ovog razdoblja i posrednik u stvaranju književnih prijateljstava. Zadar se uključuje u ovo polje tek 1549. godine od koje Mikša Pelegrinović, do svoje smrti 1562. godine, u njemu živi i radi kao komunalni sudac. Preko Nalješkovića uključuje se i Korčula (Ivan Vidali i Antun Rožanović). Hektorović u ovom razdoblju gotovo isključivo živi u osami svoga Tvrdalja, pa preko njega Stari Grad postaje važna točka intelektualne djelatnosti na dalmatinskoj karti. Tvrdalj je i jedini konkretni prostor otoka čiji opis susrećemo u ovim poslanicama (Vetranović). Drugi, društveni prostor koji se pojavljuje u poslanicama je svijet *hvarske vlastele* kojemu Vetranović upućuje poslanicu. Zapravo je ona

upućena hvarskim književnicima, a oni su svi, baš svi plemići, pa se tako potvrđuje teza da je hvarska renesansna književnost i hvarski renesansni identitet plod djelovanja bogate i obrazovane plemićke *elite*. Duhovne preokupacije ovoga polja, koje djeluje u vrijeme Tridentskog koncila i katoličke obnove, sažima Hektorović u dva stiha iz poslanice Nalješkoviću 1541. godine: *Zaman je muže zvat i boge poganske, / Potrebno je iskat načine karstjanske*.

Najvažniji hvarski tekst nastao u ovom polju je Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, jedno *mnogoznačno, otvoreno djelo* napisano 1556. godine. U njemu je ocrtan stvarni prostor Hvara i njemu susjednih otoka, prostor pun emocionalnih i estetskih dimenzija, prostor u kojemu je *veza između ljudi i mjesta duboko ukorijenjena*, prostor *običan i mio*, kako bi rekao Hektorović. Tim prostorom kreću se stvarni ljudi njegova vremena: sam Hektorović, ribari, težaci, pastiri, književnici, zapovjednici galija. Zajedništvo i međusobno poštovanje toliko razdvojenih društvenih slojeva XVI. stoljeća, koje se stvara u trodnevoj plovidbi između otoka ne izgleda izvještačeno. Hektorović svjedoči mogućnost istinske ljudske komunikacije, zajedništva zasnovanog na razumu i kršćanskim vrednotama. On, kao i Pribojević trideset godina prije, nudi uzor za postupanje u zajednici. Po tome je *Ribanje*, kao i Pribojevićeva *Oratio*, djelo koje ima za cilj ponuditi zajednici model ispravnog života. Oba ova teksta jedini su preživjeli dokazi da je u hvarskoj komuni XVI. stoljeća postojala potreba i namjera izgradnje *identiteta* životne zajednice – njihove jedine *domovine*.

Ako je suditi po Giustinianu, *sindik*u koji je 1553. godine obišao cijelu Mletačku Dalmaciju i o tome napisao detaljan izvještaj i putopis, Hvar je sredinom stoljeća bogat i dobro napučen otok, koji živi od vina, srdela i trgovine. Od toga su se obogatili i pučani i plemići, i postoje svi preduvjeti za skladan život. Ali *među tim plemićima i pučanima vlada vjekovna i neiskorjenjiva mržnja*. Uz to "u cijeloj Dalmaciji cvijeta neka uzvišena nadmoć i oholost plemstva, koje stoji između neznanja i siromaštva, dvije krajnosti tog dalmatinskog plemstva". Društveni odnosi o kojima govori Giustinian nimalo ne liče na one o kojima govore domaći pisci (Pribojević, Hektorović, pa i Vetranović). Ovdje se heteropredodžba i autopredodžba potpuno razilaze. Opisujući grad Hvar Giustinian će za njega reći da je, pored Zadra, *najtalijanskiji* u Dalmaciji. Gotovo svi muškarci i žene nose *talijansku odjeću*, a svi muškarci tečno govore *lingua franca* (zapravo *mletački kolonijalni jezik*, venecijanski talijanski idiom). Ova slika o Hvaranima koji teže imitirati Talijane, čiji se *slavenski identitet* koleba u dodiru s brojnim strancima koji posjećuju njihovu luku, jako je različita od one koja

se pojavljuje u hvarskoj književnosti. Možemo li iz toga zaključiti da je svijet Hvara kakav se nadaje iz književnosti samo plod nastojanja i projekcija koje stvara osviještena i obrazovana elita? Nije isključeno da sredinom stoljeća postoje i određene razlike između samoga grada Hvara i središnjeg dijela otoka u kojemu živi Hektorović.

Smrt Pelegrinovića 1562. i Hektorovića 1572. godine, kao i pustošenje otoka 1571. godine od Turaka i eksplozija barutane koja je dodatno razorila grad Hvar 1579. godine, presudni su događaji kojima je okončano drugo hvarsko intelektualno polje. Posljednje decenije XVI. i početak XVII. stoljeća vrijeme je dekadencije grada Hvara koji stanovnici napuštaju, a vjerojatno je bilo slično i na cijelom otoku. Zapisi sada već rijetkih hodočasnika koji se zadržavaju u hvarskoj luci govore o gradiću s tvrđavom u kojem se živi od ulova i soljenja srdela. Dekadentna atmosfera u gradu prisutna je u zapisima hodočasnika Rauwolfa 1575. godine (na Božić se puca iz svih topova s tvrđave i ispred crkava, a pucnjava je *luci dala toliku buku, da je netko mogao pomisliti, kao da je sve otišlo naopako*) i pustolova Lithgowa krajem 1609. godine, čiju su pažnju jedino zaokupili sijamski blizanci koje mu, kao posebnu atrakciju, pokazuje hvarski knez.

Od književnika u to vrijeme djeluje samo osamljeni artista, prvi i jedini pučanin među hvarskim književnicima, čija se smiješnica *Hvarinja* (jedino sigurno njegovo djelo) smije, čak izruguje drugim i drugačijima – seljacima s istoka otoka (Plamjanima) i seljacima s kopna (Vlasima), ali i gospodi Dubrovčanima, ostarjelim ljubavnicima, pohotnim mladim gospodaricama. On, kao i posljednji plemić književnik Marin Gazarović, pisac obnovljenog žanra crkvenih prikazanja i adaptiranog prijevoda talijanske ribarske farse, koji djeluje u prvim decenijama XVII. stoljeća, više živi na Visu nego na Hvaru. Njihovom smrću završila je hvarska ranonovovjekovna književnost i do početka XIX. stoljeća ne piše se na Hvaru književnost na hrvatskom jeziku.

6. BIBLIOGRAFIJA

Korištene kratice

HKE – Hrvatska književna enciklopedija

PPOH - Prilozi povijesti otoka Hvara

PSHK – edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti

SPH – edicija Stari pisci hrvatski

Citirana literatura

ATKINSON D. i dr. (ur.): *Kulturna geografija, Kritički rječnik ključnih pojmova*, Disput, Zagreb, 2008.

BANAC Ivo: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb, 1988.

BARBIERI Veljko: *Hvar – kantilene i kartoline*, AGM, Zagreb, 2000.

BARTOLI Matteo Giulio: *Il Dalmatico, Resti di un'antica lingua romanza parlata da Veglia a ragusa e sua collocazione nella Romània appennino-balcanica*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 2000.

BAUMAN Zygmunt: *Identitet, Razgovori s Benedettom Vecchijem*, Naklada Pelago, Zagreb, 2009.

BELAMARIĆ Joško: Zidanje i pjesnikovo prigovarivanje, *Vijenac*, god. IX., broj 204-205, 27. XII. 2001., str. 20. i 29.

BENETOVIĆ Martin: Hvarinja, priredio P. Karlić, *Građa za povijest književnosti* 8, Zagreb, 1916.

BLAŽEVIĆ Zrinka: *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.

BOGDAN Tomislav: *Ljubavi razlike*, Disput, Zagreb, 2012.

BOGDAN Tomislav: *Prva svitlos*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017.

BOGIŠIĆ Rafo, O poeziji Hvarana u XVI. stoljeću, u: *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol.13. No.1, Književni krug, Split, 1987.

BOGIŠIĆ Rafo: Pučki i društveni odnosi u Hvarinji Martina Benetovića u: Matij Ivanić i njegovo doba, *Radovi* 10, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977., str. 419–429.

BOURDIEU Pierre, Intelektualno polje i stvaralačka zamisao, *Kultura* 10, Beograd, 1970., str. 74.-107.

BOŽANIĆ Joško: Iskustvo univerzalnosti kulture mora u hrvatskom maritimnom leksiku, *Govor*, god. XX, br. 1-2, Zagreb, 2003., str. 39.-46.

BOŽANIĆ Joško: *Lingua franca, zbirka pjesama*, Književni krug, Split/Ars Halieutica, Komiža, 1997.

BRATULIĆ Josip: Rječnik uglednih Dalmatinaca Šime Ljubića i hrvatska biografska literatura, u: Maštrović T. (ur.) *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009.

BREŠIĆ Vinko: Šime Ljubić i početci hrvatske književne povijesti, u: Maštrović T. (ur.) *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009.

BUDAK Neven: Urban elites in Dalmatia in the fourteenth and fifteenth centuries, *Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria* XXVI, Venezia, 1997., str.190.

BUJIĆ Bojan: Muzika, etos i prošlost u Hektorovićevom Ribanju i ribarskom prigovaranju, pogovor u: *Ribanje i ribarsko prigovaranje složeno po Petretu Hektoroviću / Fishing and fishermen's conversations by Petar Hektorović*, prijevod Edward D. Goy, Centar za kulturu Staroga Grada, Stari Grad, 1997.

BURCKHARDT Jakob: *Kultura renesanse u Italiji*, Prosvjeta, Zagreb, 1997.

CARMINA Latina amicorum Maruli, Jovanović Neven ur.,
(<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/ekipa/060203-cm15-ed.html>)

CASOLA Pietro: *Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem in the year 1494*, University Press, Manchester, 1907.

(https://archive.org/stream/canonpietrocasol00casouoft/canonpietrocasol00casouoft_djvu.txt)

CASTELLS Manuel: *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002.

COZZI G., KNAPTON M., SCARABELLO G: *Povijest Venecije, svezak II*, Antibarbarus, Zagreb, 2007.

ČORALIĆ Lovorka: *U gradu Svetoga Marka, Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Golden marketing, Zagreb, 2001.

ČAVAR Martina: Recepcija Šime Ljubića, u: Maštrović T. (ur.) *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009.

DOMANČIĆ Davor: Benetovićeve slika u Komiži, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 27, Split, 1988., str. 249. – 270.

DUKIĆ D. i dr. (ur.): *Kako vidimo strane zemlje, Uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009.

ELECTRIC Scotland: „Significant Scots: William Lithgow“
(http://www.electricscotland.com/history/other/lithgow_william.htm)

ENCYCLOPAEDIA Britannica: „William Lithgow“, 1998.
(<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/343637/William-Lithgow>)

FALIŠEVAC Dunja: Renesansna poslanica kao prostor poetičko-estetičkih iskaza, u *Colloquia Maruliana* 17, Split, travanj 2008., str. 7. – 25.

FINK Eugen: *Uvod u filozofiju*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

FISKOVIĆ Cvito: Pokladne svečanosti i kazališne igre XVI stoljeća u Korčuli, *Mogućnosti* 5/XXII., Split, 1975., str. 563. i 566.

FORETIĆ Vinko: Hektorovićevo doba na relaciji Hvar-Korčula-Dubrovnik, u: *Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Posebno izdanje časopisa Kritika* (ur. Ravlić J.), Zagreb, 1970.

FRANIČEVIĆ Marin: Razdoblje renesansne književnosti, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 3, Liber/Mladost, Zagreb, 1974.

GABELIĆ Andro: *Ustanak hvarskih pučana*, Književni krug, Split, 1988.

GABELIĆ Andro: *Tri sadržaja Ivanićeve ustanka*, Književni krug/ Sveučilište u Zagrebu, Split-Zagreb, 2012.

GAMULIN Miće: *Tvrđalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb, 1988.

GOY Edward D.: Hektorović i njegovo Ribanje, predgovor u: *Ribanje i ribarsko prigovaranje složeno po Petretu Hektoroviću / Fishing and fishermen's conversations by Petar Hektorović*, prijevod Edward D. Goy, Centar za kulturu Staroga Grada, Stari Grad, 1997.

GRACIOTTI Sante: *Il petrarchista dalmata Paolo Paladini e il suo canzoniere (1496)*, A cura della Societa Dalmata di Storia Patria, Roma, 2005.

GULLINO Giuseppe: DA MULA, Marcantonio, *Dizionario Biografico degli Italiani* - Volume 32 (1986), ([http://www.treccani.it/enciclopedia/marcantonio-da-mula_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/marcantonio-da-mula_(Dizionario-Biografico)/))

HEKTOROVIĆ Petar: *Ribanje i ribarsko prigovaranje, s predgovorom i tumačenjem Božidara Kovačevića*, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon, Beograd, 1934.

HEKTOROVIĆ Petar: *Ribanje i ribarsko prigovaranje, priredio Ramiro Bujas*, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1951.

HEKTOROVIĆ Petar: *Djela, za tisak priredio Josip Vončina*, Stari pisci hrvatski, Knjiga XXXIX, JAZU, Zagreb, 1986.

HEKTOROVIĆ Petar: *Ribanje i ribarsko prigovaranje / Hanibal Lucić: Robinja, Izvornik i prijevod, Prijevod i komentari Marko Grčić*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988.

HRVATSKA KNJIŽEVNA ENCIKLOPEDIJA 3, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2011.

HRVATSKI LATINISTI, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 2/I., Zagreb, 1969.

HVARSKI STATUT, Književni krug, Split, 1991.

JOVANOVIĆ Neven: Prolegomena za retoriku Marulićeve splitske ekipe, *Colloquia Maruliana* 15, Split, travanj 2006, str. 141.-173.

KOLUMBIĆ Nikica: *Hrvatska književnost od humanizma do manirizma*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1980.

KOLUMBIĆ Nikica: *Poticaji i nadahnuća, Studije i eseji iz starije hrvatske književnosti*, Dom i svijet, Zagreb, 2005.

KOMBOL Mihovil: *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1945.

- KOVAČIĆ Joško: O podrijetlu Vicka Pribojevića, *Croatia Christiana periodica* 45, Zagreb, 2000., str. 207.-211.
- KOVAČIĆ Joško: Još o rodu Vicka Pribojevića, *Croatia Christiana periodica* 53, Zagreb, 2004., str. 51.-57.
- KOVAČIĆ Joško: Prilozi za Martina Benetovića-Benkovića, *Čakavska rič* XXXVI, br. 1-2, Split, 2008., str. 159.
- KOVAČIĆ Joško: *Franjevački samostan i crkva u Hvaru*, Alfa, Zagreb, 2009.
- KOVAČIĆ Joško: Razvoj grada i luke Hvara kao vojnog i pomorskog središta, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije* 25, Državni arhiv u Splitu, Split, 2012.
- KRASIĆ Stjepan: *Generalno učilište dominikanskog reda u Zadru ili „Universitas Jadertina“ 1396-1807*, Zadar, 1996.
- KUNIČIĆ Petar: *Petar Hektorović / njegov rod i Tvrđalj / starogradske i hvarske uspomene*, Srpska štamparija, Dubrovnik, 1924.
- KUŽIĆ Krešimir: *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.*, Književni krug, Split, 2013.
- LEKSIKON HRVATSKIH PISACA, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- LEVENTAL Zdenko: *Britanski putnici u našim krajevima, od sredine XV do početka XIX veka*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1989.
- LONZA Nella: Dubrovački patriciji pred izazovom prava (druga polovica 14. i 15. stoljeće), *Acta Histriae* 16 (1-2), Koper, 2008., str. 117.-136.
- LORGER Srećko: Dalmatski (Das Dalmatische, Il Dalmatico), *Slobodna Dalmacija*, Split, 21. 5. 2005.
- LUCIĆ Hanibal: *Skladanja, pisana 1495 – 1525.*, Zagreb, 1847.
- LUCIĆ Hanibal / HEKTOROVIĆ Petar, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 7, Matica hrvatska/Zora, Zagreb, 1968.
- LJUBICH Šime: Xivoto-spisje Petar Ektorevich, *Zora dalmatinska* I. br. 31., Zadar, 29. 7. 1844., str. 243.-245.

LJUBICH D.S.: Verhu Hvara, O uljudnosti nauka Hvarskog otoka tja od istočenja, *Zora dalmatinska* II. br. 6, Zadar, 3. veljače 1845., str. 38-40.

LJUBIĆ Šime (izdao): *Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari složene po Petru Hektoroviću Starogradjaninu*, Zadar, 1846.

GLIUBICH [Ljubić] Simeone: *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna, 1856.

LJUBIĆ Šime: *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske. Na podučavanje mladeži nacrtao prof. Sime Ljubić*, Knjiga II., Riečki Emidija Mohovića Tiskarski Kamen, Zavod, (Rijeka), 1869.

LJUBIĆ Simeonis: *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardoniae, et civitatis et insulae Lesinae*, Officina societatis typographicae, Zagrabiae, 1882.-1883.

LJUBIĆ Šime: *Faria – Stari Grad a ne Hvar; Petar Hektorović – Starogračanin a ne Hvaranin*, Preveo Marin Zaninović, Centar za kulturu Općine Stari Grad, Stari Grad, 1996.

MAROEVIĆ Tonko: Hektorovićeve „baščina“, u: *Zbornik radova o Petru Hektoroviću, Posebno izdanje časopisa Kritika* (ur. Ravlić J.), Zagreb, 1970.

MAROEVIĆ Tonko: Hanibal Lucić, pjesnik "mornarom na putu" (uz prepjev njegovih talijanskih soneta), (str. 231.-248.), u *Dani hvarskog kazališta*, Hanibal Lucić, knjiga XIII, Književni krug, Split, 1987.

MAROEVIĆ Tonko: Književnost otoka Hvara, u: Mihovilović M. i dr. (ur.): *Otok Hvar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.

MINUTELLI Stefania Rossi: Casola, Pietro, *Dizionario Biografico* 21, 1978.
([http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-casola_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-casola_(Dizionario-Biografico)/))

MOŠKATELO Ivica, ROIĆ Sanja (ur.): *Petar Kuničić - učitelj, književnik, rodoljub*, Zbornik radova sa skupa održanog u Dolu na Hvaru XXIII kolovoza 2013., Udruga Tartajun, Dol, 2014.

MØNNESLAND Svein: *Dalmacija očima stranaca*, Fidipid/Sypress, Zagreb, 2011.

MRDEŽA ANTONINA Divna: *Drukčiji od drugih?*, Zagreb, 2009.

NALJEŠKOVIĆ, BENETOVIĆ, PALMOTIĆ, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 9, *Zora*, Zagreb, 1968.

NALJEŠKOVIĆ Nikola: *Književna djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.

NOVAK Grgo: *Pučki prevrat na Hvaru 1510.-1514.*, Hrvatska štamparija, Split, 1918.

NOVAK Grga: *Hvar*, Beograd, 1924.

NOVAK Grgo: Petar Semitecolo, posrednik u izmirivanju plemića i pučana i graditelj Arsenala, Belvedera i Teatra u Hvaru (1611-1612), Poseban otisak iz knjige *Zbornik Historijskog instituta JA*, vol. 4, Zagreb, 1961.

NOVAK Grga: *Hvar kroz stoljeća*, Historijski arhiv Hvar i Narodni odbor općine Hvar, II. izdanje 1960., III. izdanje 1972.

NOVAK Slobodan P.: Hodočasnik Santo Brasca na Hvaru 1480. godine, *Hvarski zbornik*, br. 6, Hvar, 1978., str. 46.

NOVAK Slobodan P.: Hortenzij Bartučević (1516-1578), *Prilozi povijesti otoka Hvara V.*, Hvar, 1978., str. 44.-52.

NOVAK Slobodan P.: *Povijest hrvatske književnosti, Od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike 1604.*, II knjiga, Antibarbarus, Zagreb, 1997.

NOVAK Slobodan P.: *Povijest hrvatske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

NOVAK Slobodan P.: Granice Ljubićevog kampanilizma, u: Maštrović T. (ur.) *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009.

NOVAK Slobodan P.: *Slaveni u renesansi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2009.

NOVAKOVIĆ Darko: Dvije nepoznate latinske elegije Jeronima Bartučevića, *Vijenac*, broj 188, 17. svibnja 2001., str. 6.

OPORUKA Hanibala Lucića priopćio Petar Kasandrić, U Zadru, Nagradjena Tiskarnica Petra Jankovića, 1903.

PAGEAUX Daniel-Henri: Od kulturnog imaginarija do imaginarnog, u: Dukić D. i dr. (ur.): *Kako vidimo strane zemlje, Uvod u imagologiju*, Zagreb, 2009.

PANTAR Nives: *Antun Rozanović, Obrana Korčule od Turaka 1571.*, *Rukopisi Državnog arhiva u Zadru i Državnog arhiva u Dubrovniku*, diplomski rad (mentor Neven Jovanović), Filozofski fakultet u Zagrebu (<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/4130/1/Pantar.Diplomski.pdf>)

- PEDERIN Ivan: Život i ideološki sadržaj u djelu Šime Ljubića, *Croatica Christiana* XVI-29, Zagreb, 1992., str. 85.-125.
- PESME Franja Božićevića Natalisa. Za štampu priredio Miroslav Marković, Beograd; Naučno delo, 1958.
- PIVČEVIĆ Edo: *Na tragu fenomenologije*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997.
- PJESME PETRA HEKTOROVIĆA I HANIBALA LUCIĆA, Stari pisci hrvatski, Knjiga VI., Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874.
- PJESME Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića, Stari pisci hrvatski, knj. V., Zagreb, 1873.
- PJESME Nikole Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Miše Pelegrinovića i Saba Mišetića Bobaljevića i Jegjupka neznana pjesnika, Stari pisci hrvatski, knj. VIII., Zagreb, 1876.
- PERINIĆ LEWIS, Ana: *Otoci otoka Hvara*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2017.
- PERINIĆ LEWIS Ana: Citta Vecchia and Lesina – Everlasting Animosity on the Island of Hvar, *Coll. Antrpol.* 36 (2012), Zagreb, 2012., str. 261.-264.
- PETRIĆ Marinko: Toponimija istočnog Jadrana u 15. st. prema suvremenim putopisnim izvorima, *Mogućnosti* br. 1-3, Split, 2013., str. 76.-93.
- PETRIĆ Nikša: De Caterino poeta Pharensi, Povodom Marulićevih pjesama Katerinu i Hanibalu, *Colloquia Maruliana* VII, Književni krug, Split, 1998., str. 215.-224.
- PETRIĆ Nikša: *Pjesni Hvara, Od Marulića do Šoljana*, Amade-art kabinet d.o.o., Zagreb, 2003.
- PETRIĆ Nikša (ur.): *Hvarsko kazalište, Zbornik radova*, Matica hrvatska Hvar i Književni krug Split, Split, 2005.
- PETRIĆ Nikša: *Zavičaju Hvaru*, Književni krug, Split, 2015.
- PETROVIĆ Svetozar: *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti (Oblik i smisao)*, Poseban otisak iz Rada JAZU broj 350, Zagreb, 1968., str. 5-304.
- PRIJATELJ Ivana: O grafičkim predlošcima nekoliko dalmatinskih slika, *Mogućnosti* 4-6/XLI., Split, 1994., str. 183.-185.

PRIJATELJ Kruno: Pala Gospe od Ružarija s bratimima iz Dola na Hvaru, *Adrias Zavoda za znanstveni i umjetnički rad JAZU u Splitu* 1, Split, 1987. str. 223.-226.

POETI d'Italia in lingua Latina (<http://157.138.65.54:8080/poetiditalia/>)

PRIBOJEVIĆ Vinko: *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Uvod i bilješke napisao i tekst za tisak priredio Grga Novak, Preveo i kazalo imena sastavio Veljko Gortan, Književni krug, Split, 1991.

PRIBOJEVIĆ Vinko: *O podrijetlu i slavi Slavena*, Golden marketing/Narodne novine, Zagreb, 1997.

RAČIĆ Nikša: Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima, *Anali HI JAZU u Dubrovniku*, knj. XII, Dubrovnik, 1970., str. 205.-275.

RADATOVIĆ Vinko: *Književna sveza između Petra Hektorovića i dubrovačkih pjesnika*, Leonova tiskara Spljet, 1909.

RAPACKA Joanna: *Zaljubljeni u vilu*, Književni krug, Split, 1998.

RAUKAR Tomislav: *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

REŠETAR Milan: Ein Sendschreiben Vetranić's an Hektorović (Plemenitomu i vrijednomu gospodinu Petru Ektoroviću vlastelinu hvarskomu s velikijem priklonstvom odgovor umiljen D. Mavra Vetrani), *Archiv für slavische Philologie*, knj. XXIII, Berlin 1901., str. 206-215 (tekst pjesme 208.-215.)

SAID Edward W.: *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1999.

SAMBUNJAK Slavomir i Zaneta: *Tragalac za smislom*, Demetra, Zagreb, 2009.

SCHMITTER Monika: Architecture, Art and Identity in Venice and Its Territories, 1450–1750: Essays in Honour of Deborah Howard (Nebahat Avcioglu and Emma Jones, eds.) - Review, 16.7.2015. (<http://www.caareviews.org/reviews/2438#.Wde8m1uCyos>)

SECCHI Sandra: BEMBO, Giovanni Matteo, *Dizionario Biografico degli Italiani* - Volume 8 (1966), ([http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-matteo-bembo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-matteo-bembo_(Dizionario-Biografico)/))

SPOMEN KNJIGA O PETRU HEKTOROVIĆU, Jugoslavenska štamparija, Split, 1922.

STANČIĆ Nikša: Šime Ljubić i hrvatska povijest-povijest i identitet: metoda, funkcija i ideologija od zavičajnosti do rodoljublja, u: Maštrović T. (ur.) *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009.

STEPANIĆ Željko: Postoji li dalmatinska lingua franca?, *Naše more*, 58(3-4), Zadar, 2011., str. 162.-171.

STIPČEVIĆ Aleksandar: *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, Knjiga II., Školska knjiga, Zagreb, 2005.

STIPČEVIĆ Aleksandar: Hrvatske knjige u inventaru mletačkog tiskara i knjižara F. Brogiollija iz 1678. god., *Croatica et Slavica Iadertina* Vol. 4, No. 4., Zadar, 2009., str. 279. – 308.

STIPČEVIĆ Ennio: Kotoranin Paskalić i trojica Talijana, *Vijenac*, Godište XX, broj 490-491. od 13. 12. 2012., str. 18.

STIPIŠIĆ Jakov: Glavni izvori za poznavanje pučkog ustanka na Hvaru (Prijevod), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 10(1), Zagreb, 1977., str. 551.-592.

ŠIMUNKOVIĆ Ljerka: *Dalmacija godine gospodnje 1553., Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine*, Zapisao Zan Battista Giustinian, HTKU Dante Alighieri, Split, 2011.

ŠURMIN Đuro: *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Naklada knjižare Lav. Hartmana, Zagreb, 1898.

TODOROVA Marija: *Imaginarni Balkan*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2006.

TODOROVSKI Zvonko: *Mandrač ili čudesna pripovijest o Petru Hektoroviću*, Naklada Lukom, Zagreb, 2005.

TUDOR Ambroz: *Petar Hektorović i njegov Tvrdalj u svjetlu novih istraživanja*, Ex Libris, Zagreb, 2009.

TUDOR Ambroz: Prilog poznavanju izvornog izgleda ljetne palače Paladinić na hvarskoj Pjaci, *Peristil* 56, Split, 2013., str. 87.-100.

UJEVIĆ Mate: *Hrvatska književnost*, Ex libris, Zagreb, 2009.

VETRANOVIĆ Mavro: *Vlasteostvu hvarskomu*,

(https://hr.wikisource.org/wiki/Vlasteostvu_hvarskomu)

VAN DIJK Teun A.: *Ideologija, Multidisciplinarni pristup*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

VIOLICH Francis: *Most prema Dalmaciji/Potruga za značenjem mjesta*, Litteris, Zagreb, 2016.

VONČINA Josip: Dva portreta iz renesansnog splitskog humanističkog kruga, *Mogućnosti* 23, br. 9, Split, 1976., str. 974.-990.

WITTGENSTEIN Ludwig: *Prototraktat*, Zagreb, Dol d.o.o., 1998.

ZANINOVIĆ-RUMORA M., BRACANOVIĆ J.: *Izvori o Hvarskom pučkom ustanku*, Matica hrvatska, Hvar, 2014.

ZBORNIK stihova XV. i XVI. stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 5, Zora/Matica hrvatska, Zagreb, 1968.

ŽIC-TEKLIN Alan: *Tako je govorio Burbur, Izumrli dalmatski jezik i njegov krčki dijalekt veljotski*, Centar za kulturu Grada Krka, Krk, 2017.

Korištena literatura

BELAMARIĆ Joško: Kultura ladanja u renesansnoj Dalmaciji / Slučaj Hektorovićeve Tvrdalja, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, broj 34, Split, 1994., str. 169.-192.

BELAMARIĆ Joško: *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split, 2001.

BITI Vladimir: *Strano tijelo pri/povijesti, Etičko-politička granica identiteta*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.

BOURDIEU Pierre: *Distinkcija: Društvena kritika suđenja*, Antibarbarus, Zagreb, 2011.

BRAUDEL Fernand: *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, svezak I, Antibarbarus, Zagreb, 1997.; svezak II, Antibarbarus, Zagreb, 1998.

FERRARI M., TOSATO S. (ur.): *Gli arsenali oltremarini della Serenissima*, Biblion Edizioni, Milano, 2010.

FISKOVIĆ Cvito: Lucićevo ljetnikovac u Hvaru, *Anali Histojskog instituta JAZU u Dubrovniku*, god. VIII-IX, Dubrovnik 1960.-61., str. 177-254

FISKOVIĆ Cvito: *Hvarska katedrala*, Čakavski sabor, Split, 1976.

FISKOVIĆ Cvito: *Baština starih hrvatskih pisaca*, Književni krug, Split, 1978.

FOUCAULT Michel: *Riječi i stvari: Arheologija humanističkih znanosti*, Golden marketing, Zagreb, 2002.

FRANGEŠ Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod MH, Cankarjeva založba, Zagreb-Ljubljana, 1987.

GOLDSTEIN Ivo (ur.): *Hrvatska, Europa, svijet / Kronologija*, Liber, 1996.

GRACIOTTI Sante: Jedan gotovo nepoznat dalmatinski petrarkist: Paolo Paladini, u: *Petrarca i petrarkizam u hrvatskoj književnosti*, Zbornik radova, Književni krug Split, Split, 2006.

HUNT Lynn (ur.), *Nova kulturna historija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001.

KATUNARIĆ Vjeran: Rajska zajednica i društveni pakao: Krićka razmatranja uz Castellsovu interpretaciju Toeniesove dihotomije, *Socijalna ekologija*, 17-1, Zagreb, 2008., str. 23.-45.

KULTURNI STEREOTIPI, Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima, FF press, Zagreb, 2006.

OSOBNi ARHIV ŠIME LJUBIĆ u Državnom arhivu u Zadru

PETERNAI ANDRIĆ Kristina: *Ime i identitet u književnoj teoriji*, Antibarbarus, Zagreb, 2012.

PETRIĆ Nikša: Između pera i maća, Kronografija Hektorovićevo doba, u: *Ribanje i ribarsko prigovaranje/Fishing and Fisherman's Conversations*, Centar za kulturu Stari Grad, Stari Grad, 1997.

POMORSKA ENCIKLOPEDIJA JLZ, Zagreb, 1978.

RAUKAR Tomislav: *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split, 2007.

STAMAĆ Ante: Smjerovi istraživanja književnosti, u: *Uvod u književnost*, Grafićki zavod Hrvatske, Zagreb, 1983.

ŠAKAJA Laura: *Mjesto u diskursu humane geografije, u: Mjesto, nemjesto / Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2011.

TUDOR Ambroz: Utvrđivanje samostana Sv. Petra Mučenika u Starom Gradu tijekom XVI. st., *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23, Zagreb, 1999. Str. 95-102.

VÖLKER-RASOR Anette (ur.): *Rani novi vijek*, Golden marketing/Tehnička knjiga, Zagreb, 2016.

7. SAŽETAK / SUMMARY

Ovaj rad istražuje predodžbe komunalnog identiteta otoka Hvara u XVI. stoljeću u književnim i književnosti bliskim tekstovima. Istraživanje se temelji na definiranju identiteta kao samopredodžbe zajednice koja je djelomično uvjetovana i predodžbama koje o toj zajednici imaju drugi, odnosno heteropredodžbama. U skladu s time je u teorijskom okviru istraživanja definiran identitet na temelju znanstvenih doprinosa Z. Baumanna, E. Saida i T. A. van Dijka. Zakonitosti prijelaza nasljeđa kao kontinuiteta u sferu percepcija preuzimaju se od M. Todorove, od humanih geografa teorijske postavke o odnosu prostor/mjesto, a sam komunalni identitet definira se na temelju teorijskih postavki M. Castellsa kao pojam koji označava osjećaj pripadnosti manjoj zajednici i kulturni identitet koji se unutar nje stvara. Prihvaćena je ideja da je identitet uvijek konstrukt elite određenog vremena, a za istraživanje načina kako stvaralačka elita međusobno komunicira dok njeni članovi zauzimaju pozicije utjecaja i moći preuzeta je teorija o intelektualnim poljima P. Bourdieua. Kao metoda istraživanja primijenjen je fenomenološki pristup koji se nužno koristi historiografskim i sociološkim saznanjima.

U početnom dijelu istraživanja utvrdila se suvremena, općeprihvaćena predodžba o Hvaru XVI. stoljeća, a prateći genezu nastanka ove percepcije hvarske renesanse u posljednjih sto sedamdeset godina, od ponovnog "otkrića" hvarske renesansne književnosti do danas, pokazalo se kako je utjecajna elita povjesničara i književnih povjesničara oblikovala ovu predodžbu u skladu s tada važećim ideološkim i estetičkim vrijednostima. Također se pokazalo kako je odlučujuću ulogu u ovom procesu odigrala intelektualna elita porijeklom s otoka Hvara, te kako je njezin diskurs nerijetko bio obilježen kampanilizmom. Ispitati utemeljenost percepcije renesansnog nasljeđa Hvara moguće je bilo jedino novim, otvorenim čitanjem izvornih tekstova XVI. stoljeća, čemu su posvećena tri središnja poglavlja rada.

U prvom od njih istražen je neposredni *pogled izvana* (heteropredodžba) u tekstovima hodočasnika XV. i XVI. stoljeća, dnevniku mletačkog dužnosnika, putopisnom izvještaju mletačkog *inspektora* i putopisu mladog britanskog pustolova.

U drugom poglavlju proučeni su tekstovi dalmatinskih književnika izvan Hvara u kojima se tematizira Hvar ili hvarski književnici. Kako su to isključivo poslanice, komunikacijski tekstovi, pokazalo se da je nemoguće istraživati a da se u postupak ne uključe

i adresati – Hvarani. Odatle su proizašla *hvarska intelektualna polja* i preciznija kronologija hvarske književnosti, te novi razmještaj utjecaja među hvarskim književnicima - intelektualnom i plemićkom elitom XVI. stoljeća.

U trećem poglavlju analizirana su četiri odabrana djela hvarskih književnika, koja su po godinama nastanka reprezentanti XVI. stoljeća: na samom početku stoljeća locirano je *Pričanje* Pavla Paladinića, na kraju *Hvarkinja* Martina Benetovićeve, a djela Vinka Pribojevića (*Oratio de origine successibusque Slavorum*) i Petra Hektorovića (*Ribanje i ribarsko prigovaranje*) ilustriraju najsnažnije ličnosti i ideje koje su se pojavile u prvoj polovici i sredinom ovoga stoljeća. Na temelju analize tih djela bilo je moguće pratiti mijene društvenih okolnosti i promjene autopredodžbi zajednice, kao posljedicu tih mijena.

U zaključku rada usustavljene su heteropredodžbe i autopredodžbe Hvara i konstruirana je predodžba o hvarskoj zajednici u XVI. stoljeću, očišćena od natruha višestoljetnog interpretiranja i utemeljena na predodžbama koje su rezultat otvorenog čitanja izvornih tekstova XVI. stoljeća.

Ključne riječi: Hvar, XVI. stoljeće, komunalni identitet, intelektualna polja, predodžbe

This thesis explores the perceptions of Hvar's communal identity in the 16th century in literary texts as well as in other texts closely related to literature. The research is based on the definition of identity as the self-image of the community, which is partly conditioned by the images that others have about that same community, or hetero-images. Accordingly, the theoretical framework of the research defines the identity based on the scientific contributions of Z. Baumann, E. Said, and T. A. van Dijk. The validity of heritage transfer as continuity in the sphere of perceptions is taken from M. Todorova while the theoretical hypotheses about the relationship between space and place are taken from human geographers. The very communal identity is defined on the basis of the theoretical hypotheses of M. Castells as a term that signifies a sense of belonging to a smaller community and a cultural identity created within it. It is accepted that identity is always a construct of the elite of a certain period, and finally, the theory of intellectual fields of P. Bourdieu is accepted for exploring how the creative elite communicates with each other while its members take on positions of influence and power. As a method of research, a phenomenological approach was used, which necessarily uses historiographical and sociological knowledge.

The initial part of the research established a contemporary, generally accepted perception about Hvar in the 16th century. Following the genesis of the emergence of this perception of the Hvar Renaissance in the last hundred and seventy years, from the “re-discovery” of Hvar Renaissance literature until today, it has been shown that the influential elite of historians and literary historians shaped this image in accordance with the ideological and aesthetic values of their day. It was also shown that the intellectual elite originating from the island of Hvar played a decisive role in this process, and that its discourse was often characterised by campanilism. Examining the foundations of this perception of the Renaissance heritage of Hvar was only possible with the new, open reading of the original texts of the 16th century, to which three central chapters of the thesis are dedicated.

In the first chapter, a direct *view from the outside* (hetero-image) is examined in the texts of pilgrims from the 15th and the 16th century, a Venetian official's diary, a travel report by a Venetian *inspector* and a travelogue of a young British adventurer.

The second chapter studies the texts of Dalmatian writers outside the island, which discuss Hvar or Hvar writers. Since these are exclusively epistles, communication texts, it turned out that it was impossible to investigate without including the addressees – the

Hvarians. This study yielded the *Hvar intellectual fields* as well as a more precise chronology of Hvar literature and a new distribution of influence among Hvarian writers - intellectual and noble elite of the 16th century.

The third chapter analyses four selected works of the literary writers of Hvar, which are the representatives of the 16th century, based on the date of their creation: at the very beginning of the century there is *Pričanje* by Pavle Paladinić, at the end *Hvarkinja* by Martin Benetović, while the works of Vinko Pribojević (*Oratio de origine successibusque Slavorum*) and Petar Hektorović (*Ribanje i ribarsko prigovaranje*) illustrate the most powerful personalities and ideas that emerged in the first half and in the middle of this century. Based on the analysis of these works, it was possible to follow the changes of social contexts and modifications of the community's self-images as a consequence of these changes.

The conclusion of the thesis brings the systematic overview of the hetero-images and self-images of the island of Hvar, followed with the construction of the image of the Hvarian community in the 16th century, devoid of the multi-century interpretation and based on the images resulting from the open reading of the original texts of the 16th century.

Keywords: Hvar, 16th century, communal identity, intellectual fields, images

8. PRILOZI

TABLICA 1 - Zapisi hodočasnika iz XV. i XVI. stoljeća

Godina posjeta Hvaru	Hodočasnik / pisac	Zemlja porijekla hodočasnika	Opis Hvara i Hvarana
1470.	Friedrih Steigenwallder, sluga visokorođenog gospodina Gaudenza, grofa od Kirchberga	Njemačka (Južni Tirol)	Kasno uvečer smo doplovili do drugog grada, zvanog Hvar. I taj spomenuti grad pripada Mlečanima. <i>(Povratak)</i> U vrijeme večernje pristasmo u hvarskoj luci. Treba znati da grad Hvar leži između tri brijega. I grad pripada Kraljevini Dalmaciji, a naseljen je bogobojaznim slavenskim svijetom. Kada smo mi naime na povratku iz Jeruzalema tamo stigli, oni su poželjeli barem rukom dodirnuti odjeću što smo je imali na sebi dok smo boravili na Svetim mjestima i u Svetoj Zemlji! I u tom gradu svaka kuća ima vlastiti mlin, koji pokreću rukom. U četvrtak, na dan Svih Svetih, prisustvovali smo službama Božjim u hvarskoj katedrali i ručali u gradu kod jednog pobožnog čovjeka. U petak, na Dušni dan (2. studenog) slušali smo opet misu u katedrali i u samostanu. I pjevali su službu na slavenskom jeziku i misu su čitali također na tom jeziku. (str. 309.)
1472.	Nepoznat, objavio Ludwig Conrady	Njemačka	<i>(Na povratku)</i> Isplovili smo u četvrtak poslije X. dana u studenom uoči Svetog Martina ujutro u VI sati odatle (<i>Korčula</i>) u kanal i točno u podne došli pod jedan drugi otok. On leži na desnu ruku uz vjetar i zove se Hvar <i>/lisnae/</i>. To je malen, dobar gradić i položen je na jednom brdu, a tamo gore na brdu je tvrđava i zidovi idu nizbrdo od tvrđave oko gradića. To je jedan lako pristupačan gradić, a pripada Mlečanima i grofovija je. Ovdje smo vidjeli crkvu koja stoji izvan grada na trgu, a tu smo ostali sve dane. Ljudi s ovog otoka prodaju svoje vino. U srijedu na dan svetog Martina i cijelu noć jako je puhalo i kišilo, tako da smo ostali u luci sve te dane. Slušali

			smo mise i bili u velikoj nevolji na ulazu u luku[...] Treba se znati da se u toj zemlji sve stvari mogu kupiti, a osobito vino i kruh, unatoč tome što tamo na otoku nitko ne zna za žito, jer ono dolazi tamo iz Apulije. Ovdje je mnogo dobrog mesa i ribe, a ovdje je među stijenama i mnogo ruzmarina, da je to čudo. Ovdje smo imali veliku studen i led od sjeverozapadnog vjetra koji je dugo trajao. U nedjelju rano ujutro počeli smo ploviti prije svanuća zbog vjetra koji je malo bio protiv nas,...morali smo se ponovno vratiti u Hvar u luku i ostati do sljedeće nedjelje, XII. dana u studenom. (str. 315.)
1479.	Sebald Rieter Mlađi, odgojen na dvoru vojvode Ludwiga	Njemačka (Nuernberg)	[...] rano 23. dana (lipnja) ponovno došli u hvarsku luku. Hvar /<i>Lesena</i>/ je grad i tvrđava Mlečana, smještena na pola puta između Zadra i Dubrovnika. Nama hodočasnici, također zbog pomora u Mlecima, nisu dopustili da dugo obilazimo po gradu, nego da kupimo nešto za jelo i piće. To smo iznijeli iz grada u jedan samostan franjevačkog reda, u kojem naša draga Gospa milostivo počiva. Tu smo prvo slušali misu i objedovali. U Hvaru se može kupiti vrlo dobro crno i bijelo vino, pa se hodočasnici često opskrbljuju njime, a i mi zajedno smo ga kupili nekoliko barila. (str. 332.)
1480.	Santo Brasca, kancelar u Milanu (1444.? – 1522.) putopis objavljen 1481., ponovljeno izdanje 1497. i 1519.	Italija	Na polasku prema Jeruzalemu hodočasnički brod Agostina Contarinija zvanog Zaffo (od Jaffe) koji je redovno na putovanju pristajao u Hvaru, usidrio se dva dana između dva škoja na Paklinskim otocima radi jakog šiloka. Treći dan, u nedjelju 18. 6., dojedrili su do Hvara, ali se nisu iskrcali. Brasco daje kraći opis grada koji se smjestio na brdu i spominje da je otok dug 40 milja. Posebno uočava crkvu i franjevački samostan Sv. Marije za kojeg govori da su njegovi fratri posebno privrženi pomorcima, od čijih je priloga samostan i rekonstruiran. Sa svog broda, uz zvuke

			trublji, otpjevali su himnu „Ave maris stella“. Originalan tekst glasi: <i>Domenica maitina 18 iunij, essendo classata la fortuna, fecemo vele et circa Phora sexta se trovasemo sopra la cita de Lesna situata in monte in una insula longa circa miglia qaranta. Ivi e una chiesa de Sancta Maria de la Gratie dove habitano li trati de San Francesco de observanza, de grandissima devotione a tuti li marinari, et tuta per loro oblatione de novo edificata. Quivi non fecemo scala secundo era el proposito del magnifico patrono et desiderio de tuti il perigrini peroche se levo la provenza, nostro prospero vento, ma salutando la Vergene gloriosa quando fossemo arimpecto de la dicta chiesa con soni de trombeti e con canto de l'himno Ave maris stella, recommendandosi a la dicta matre de gratie, et fatta la oblatione consueta ali fratri dei dicto lucho, che venerno a la galea, proseguendo al nostro camino</i>⁶⁹⁰. Na povratku iz Svete zemlje pristali su u Hvar 14. 10. i zadržali se dva dana. Brasco i svećenik Pietro de Canedo otišli su u franjevački samostan, zaželjevši prenoćiti na kopnu, a drugog mjesta u gradu nisu našli. Redovnici su ih primili <i>s takvom ljubavlju, takvom radošću i takvom poniznošću za kakve nemam riječi da ih opišem, i usprkos svom siromaštvu učinili su nam veliku čast.</i>⁶⁹¹
1483.	Bernhard od Breidenbacha, komornik i dekan visoke zadužbine u Mainzu	Njemačka (Mainz)	(Na povratku) Na dan Nevine dječice[...] Ploveći naprijed, prošli smo pored grada Hvara /Lizina/ koji se nalazi u Dalmaciji /Dalmacia/. Ubrzo nas je jaki vjetar potjerao odavde s debelog mora i bacio

690 NOVAK P. Slobodan: Hodočasnik Santo Brasca na Hvaru 1480. godine, u Hvarski zbornik, broj 6., Hvar, 1978., str. 50.-51.

691 NOVAK, 1978., str. 52.

			na obale Hrvatske / <i>Crawacie</i> /. Hrvatska je jedna nacija Dalmacije. (str. 347.)
1483./1484.	Felix Fabri, predčitač i propovjednik u dominikanskom samostanu u Ulmu	Njemačka (Ulm)	(<i>Na povratku</i>) Dvadeset osmog dana (<i>prosinca</i>) bila su Nevina dječica i nedjelja, došao je rano dobar vjetar i spasio nas iz tog divljeg zaljeva (<i>Šćedro</i>) i brzo nas bacio kroz Dalmaciju /<i>Dalmacia</i>/ preko zaljeva ispred kojeg je grad Hvar /<i>Lesina</i>/. Tu nas je uhvatila večer, pa smo se uputili sa pučine u hridine i brda kojih je tako puno more u Slavoniji /<i>Winderland</i>/, Dalmaciji /<i>Dalmacia</i>/ i Hrvatskoj /<i>Crauwater</i>/ pa nismo smjeli više ploviti po noći. Došli smo u Hrvatsku /<i>Crawatz</i>/ u šibenskim /<i>Sibinischen</i>/ hridima u jedan zaljev koji se zove Trstevica /<i>Brufgwitz</i>/ i tu smo imali našu vrstu. Tamo (<i>u tom zaljevu</i>)[...] Kod jedne crkvice našao sam lolarde /<i>Lolharten</i>/ u sivim habitima. Oni su imali jednog svećenika koji nije znao ni riječ latinskog i svoju je misu i sve stvari rekao na slavenskom /<i>Windisch</i>/ jeziku, ali sasvim po latinskom obredu. Slaveni /<i>Schlauen und Winden</i>/ kažu: sv. Jerolim, koji je bio iz njihove zemlje, preveo im je Bibliju i Sveto pismo iz latinskog u slavenski /<i>Windisch</i>/. Zato oni ne cijene latinski. Ja pak, o sv. Jerolimu nisam nikad čitao da je preveo Sveto pismo na slavenski. Zato oni ne cijene latinski. Ja ipak, o sv. Jeronimu nisam nikad čitao da je preveo Sveto pismo na slavenski. (str. 355.) Svuda naokolo po moru, gdje su kopno i zaljevi, nalaze se znakovi na brdima da brod u nevolji može umaknuti unutra, kako bi se mogao spasiti. (str. 356.)
1484./1485.	Claes van Dusen, jeruzalemski vitez	Njemačka (vratar iz Leidena, rođen u Haarlemu)	Iz Zadra dolazimo u jedan mali gradić, zvan Hvar / <i>Lesena</i> /. On leži također u Slavoniji / <i>Slavernien</i> / i pripada Mlečanima, gdje oni uzimaju sav njihov mramor. Od Zadra do Hvara je 120 milja. (str. 361.)
1486.	Konrad Gruenemberg	Njemačka (vitez u	(15. lipnja)[...] oko ponoći došli do Hvara / <i>Lessina</i> /. Nadalje, Hvar je

		Konstanzu)	također izgradio jedan ugarski kralj, a i prodao ga je Mlečanima spomenuti kralj Vjenceslav. (Ondje) se nalaze dva samostana i jedna opatija a leži sedamdeset milja od Šibenika i sto milja od Zadra. (str. 367.)
1491./1492.	Dietrich od Schachtena, sluga zemaljskog grofa Wilhelma od Hessena Starijeg	Njemačka (Hessen)	(19. lipnja)[...] došli smo u gradić koji se zove Hvar / <i>Lesena</i> / i koji pripada Mlečanima, a ima biskupiju. Nalazi se na zgodnom brijegu u slavenskoj / <i>Wiendischen</i> / zemlji, a iznad grada uzdiže se krasna tvrđava od koje idu zidovi dolje do gradskih zidina, a ima i jaka morska vrata. (str. 372)
1493.	Heinrich Zedlitz, vitez	Njemačka (Buchwald)	[...] istog dana (9. lipnja) smo došli do jednog grada i tvrđave koji se zove Hvar / <i>Lesena</i> /, koji je mletački i od Zadra je II C talijanskih milja. Turci su na II njemačke milje odande. Tu je jedan franjevački samostan i tu nam je naša draga Gospa milostiva. Nadalje u ponedjeljak (10. lipnja) otplovili smo odande i tu je došao veliki vjetar protiv nas te nas je odnio u divlje more. Razveselili smo se kad smo navečer ponovno došli u Hvar, gdje smo se bili prije nalazili. Nadalje u utorak (11. lipnja) vjetar je postao bolji te smo zaplovili[...] (str. 376.) (<i>Povratak</i>) Toga dana (20. rujna) imali smo dobar vjetar te smo navečer došli do Hvara / <i>Lesena</i> /. Te večeri su kod nas u luku došle IIII galijske, koje su išle iz Mletaka, a htjele su ići u Aleksandriju. Mi smo tu noć ostali tamo i kupili potrepštine. (str. 377.)
1493.	Friedrich M(udri), vojvoda u Saskoj i izborni knez	Njemačka (Saska)	(oko 28. lipnja) U ponedjeljak smo plovili do ponoći te smo došli kod grada koji se zove Hvar / <i>Lessinada</i> / i usidrili se. Računa se 125 milja od Zadra do Hvara / <i>Lesen</i> /. U utorak smo otišli u grad, slušali misu i kupovali što nam je trebalo i što smo mogli dobiti. (str. 382)
1493.	Hans Hundt, sluga vojvode Friedricha,	Njemačka	Utorak u Hvaru (28. svibnja) 11 maraka dano za milodare i za ljubav Božju, također i da se održi nekoliko misa.

	izbornog kneza		(<i>Povratak</i>) Utorak (27. kolovoza) 11 maraka samostanu u Hvaru za čitanje misa, 5 šilinga za voštanice, 1 marka za ljubav Božju, 1 marka za milodare, 2 dukata dana Nikoli, siromašnom zarobljenom galijotu, da se time oslobodi u Turskoj[...] (str. 385.)
1494.	Konrad od Pasberga, pobarunjeni vitez i član Reda zapovjednog vijeća Kraljevine Roda	Njemačka	[...] a sa zalaskom sunca došli smo do Hvara /<i>Lessina</i>/ i po noći smo tamo u Hvaru stajali na sidru. 43. dan U petak prije dana sv. Vida s izlaskom sunca otplovili smo po strani prema Hvaru, i baš na jednom brdu je jedna vrlo jaka tvrđava, a dolje ispod brda je krasan samostan zvan Sveti Nikola i u njemu počiva naša draga Gospa. Tamo u Hvaru na moru je (?) zvana Sveta Marija od Milosti i do njega je vrlo loš put, ali ipak plodna zemlja... (str. 387) (<i>Povratak</i>) 170. dan (<i>hodočašća</i>) [...] isplovili smo sa svježim vjetrom iz luke u Korčuli prema Hvaru /<i>Lesina</i>/ i vjetar je bio sasvim velik i jak, tako da smo s velikom mukom i trudom došli u luku. Bacili smo naše sidro i otišli u grad, (a tamo) je došlo do velikog meteža. Bilo je preko 40 golih noževa, i mnogi su bili ubijeni i mnogi teško ranjeni[...] 171. dan U nedjelju poslije Svetoga Gala stajali smo u Hvaru na sidru[...] 172. dan U ponedjeljak poslije Gala stajali smo u Hvaru, i s izlaskom sunca podigli smo jedro te smo htjeli ploviti[...] (str. 389.)
1494.	Pietro Casola, kardinalski đakon u Milanu (1427. – 1507.). Putovanje poduzeo u 65. godini života.	Italija	Kad je galija spustila sidra i osigurana, većina hodočasnika iskrcala se, nadajući se da će naći neko osvježanje osim vjetra, ali ništa nisu našli osim vjetra i vode – ni jaja, ni ribe, jedva malo kruha i vina; i svi su se vratili na brod čudeći se što je kapetan pristao na takvom mjestu. Što se opskrbljivanja tiče, bolje su prošli u Jaffi. Svi su se jako čudili što

			se Hvar računa kao grad, kad se nije mogao naći smještaj ni za jednog čovjeka. Ovaj se grad zove latinski Fara. S mora izgleda važniji nego što ispada kada se iskrca. Nalazi se na dva brežuljka, jedan viši od drugoga [...] Dovoljno je reći da, kad se ulazi u grad, izgleda ravan. Ipak se diže na dvije strane, a više na lijevoj nego na desnoj; dio na lijevoj strani okružen je zidinama. Mora se reći da je mjesto jako, jer ima jaku luku na desnoj strani, a na dvije druge strane – jer se može opisati kao trokutan – dominiraju brda. Na vrhu na lijevoj strani ima tvrđava koja, izgleda, nadzire cijelo more. Što se zgrada tiče, nisam vidio ništa lijepoga tamo, osim vladine zgrade. Druge kuće vrlo su skromne, a ima ih malo. Ima nekih koji su počeli graditi na samoj obali mora. One će biti krasne kad budu gotove. Čuo sam da pripadaju izvjesnim Dubrovčanima, koji su napustili mjesto zbog visokih poreza. Ljudi su siromašni i u lošem stanju. Oholi su, čak i prema ženama, tako da činovnici ne znaju kako izvršavati svoje dužnosti. Što duže stranac ostaje tamo, to mu više stvari nedostaje. Tamo ima vina, ali ne mnogo drugih proizvoda. Grad mora živjeti od kruha iz Apulije. Katedrala je u nižem dijelu i posvećena sv. Stjepanu. U nedjelju 19. X. svi smo išli na misu u crkvu sv. Marije, gdje žive franjevci. Samostan se gradio od poklona mornara. Nalazi se na bijeloj stijeni, a kad se dodaje koja zgrada, treba iskopati stijenu[...] Poslije mise otišli smo u katedralu slušati propovijed. Nije bio kao onaj koji je propovijedao prije nego što je oputovao, tj. kao fra Francesco Trivulzio, koji je pobuđivao čovjeka na to da sluša; ovaj je, nasuprot, navodio čovjeka da priča i čak da spava. Dan se završio vrlo tužno za hodočasnike, iz razloga što sam ih gore naveo.
--	--	--	--

			<i>Pietro Casola: Hodočašće u Jeruzalem, 1494.</i> ⁶⁹²
1494.	Barun Marquard VI (objavio Theodor Schoen, 1892.) (str. 39.)	Njemačka (Wuerttemberg)	170. dan (18. listopada) Negdje, u subotu poslije dana sv. Gala, jedan sat nakon izlaska sunca, isplovili smo iz luke /Korčule/ prema Hvaru /Lesina/ te smo oko podneva došli pred grad. Vjetar je postao pretjerano jak i velik, da smo s velikom brigom i mukom uplovili u luku i bacili sidro. Otišli smo u grad, a tamo je došlo do velikog boja i vidjeli smo više od XL golih mačeva i noževa, a neki su bili teško ranjeni. A mi hodočasnici smo otišli do naše drage Gospe, a tamo je ona vrlo milosrdna. Hvar je u Slavenskoj /Windischlannd/ i pripada Mlečanima. Šetali smo oko dva sata okolo po gradu i nakon toga se odvezli opet na galiju i mirno ležali tu noćna sidru. Osim toga, u Hvaru na jednom visokom litičastom brdu iznad grada stoji dobra tvrđava. 171. dan (19. listopada) U nedjelju po danu sv. Gala stajali smo na sidru u Hvaru te smo se odvezli u grad i otišli prema našoj Gospi. Tamo smo slušali misu i bili na cijeloj službi božjoj. Nakon toga odvezli smo se ponovno na galiju, jeli smo i mislili smo da ćemo otploviti dalje, jer je vjetar bio dobar. Međutim, parun nije htio ploviti, jer su se galijoti bavili svojom trgovinom, pa su hodočasnici bili jako nezadovoljni. U Hvaru u luci je stajalo mnogo brodova koje je natjerala vrlo velika oluja i neki su vrlo teško stradali pa su se iznova opremali u luci. Neki su brodovi čak izgubili jedra. tamo je bila i neka nava koja je u oluji izbacila u more stotinjak bačava malvazije, a izgubila je i svoja jedra i jarbol. Tako je teško stradala. 172. dan (20. listopada)

692 MØNNESLAND Svein: Dalmacija očima stranaca, Fidipid i Syppress, Zagreb, 2011. str. 32.

			Nadalje, u ponedjeljak poslije sv. Gala stajali smo u Hvaru i s izlaskom sunca podigli smo jedra i htjeli smo isploviti. Ali bila je bonaca, tj. potpuna tišina na moru. Tako nismo mogli ploviti te su hodočasnici mnogo gundali zato što se nije jučer isplovilo. A noću je podignuto jedro te smo nastavili ploviti prema Zadru[...] (str. 393.)
1495.	Pratilac/sluga kneza Alexandera, palatinskog grofa na Rajni	Njemačka	(Povratak) U subotu 5. prosinca, rano ujutro, plovili smo s gore spomenutim <i>cockynom</i> (<i>vrsta jedra</i>) i u 21 sat galija je došla pred Hvar / <i>Lezina</i> / u Slavoniji / <i>Sclauonia</i> /. To je također lijep grad koji pripada Mlečanima. Tu je jedan zgodan franjevački samostan i tamo je naša draga Gospa vrlo milostiva. Otok je pun bujnog ružmarina koji je bio u cvatu kad smo mi tamo bili. Tamo u hvarskoj luci bio je jedan veliki brod iz Mletaka koji je bio došao iz Sirije sa svilenim platnom, pamukom i drugim skupocjenim trgovačkim blagom i bio je usidren. U prije spomenuti utorak, budući da je bila velika oluja na moru, prekinulo se sidreno uže i brod je udario u obalu i dobro se razbio. (str. 400)
1497.	Arnold od Harffa, vitez	Njemačka (Juelich)	Nadalje, od Zadra smo do Hvara / <i>Lesyna</i> / plovili stotinu milja, s vrlo velikom olujom. Misli smo da smo izgubljeni, kad nam je u ponoć grom pogodio gore u košaru na jarbolu, o čemu bi bilo mnogo za pisati. Nadalje, ovaj grad Hvar podložen je mletačkom gospodstvu i leži u Kraljevstvu Dalmaciji / <i>Dalmacien</i> /. [...] Nadalje, ovaj grad (<i>Dubrovnik</i>) leži u Kraljevstvu Hrvatskom / <i>Croatijen</i> / i svi ljudi ovdje govore slavenski / <i>slauneske</i> / jezik koji se proteže vrlo daleko. Na primjer (kroz) sve slavenske / <i>wyndesche</i> / zemlje, kroz Slavoniju / <i>Slavenijen</i> /, kroz Kraljevstvo Poljsku, kroz Kraljevstvo Dalmaciju i Hrvatsku, od čijeg sam jezika zapamtio nekoliko riječi koje stoje niže napisane: (str. 410)

1498.	Steffan Baumgarten, u pratnji vojvode Heinricha Saskog	Njemačka (Saska)	[...] i došli u grad koji se zove Hvar / <i>Losua</i> /, a tamo smo došli drugog mjeseca, srpnja, prvoga dana, te smo stajali jedan dan i opskrbili brod. (str. 421)
1506.	Sir Richard Guylforde (visoki dostojanstvenik i osobni savjetnik kralja Henrika VII., umro na ovom hodočašću u Jeruzalemu) / pisac putopisa njegov kapelan koji je ostao anonimn	Engleska	Odjedrili smo (iz Zadra) istog četvrtka oko tri sata popodne i u subotu stigli na otok Vis, gdje smo ostali tu noć. Neki od nas pošli su na kopno, do sela koje je beznačajno. Otok je pod upravom Mlečana. U nedjelju izjutra, bilo je to 12. srpnja, otplovili smo i s naše lijeve strane ostavili na kopnu (<i>sic!</i>) tvrđavu i grad Hvar. Nismo došli do njega, jer je vjetar bio nepovoljan. I Hvar je jedan od posjeda Venecije. ⁶⁹³
1521.	Nepoznat (objavio R. Roehricht, 1893.)	Njemačka	[...] a na večer smo se približili lijepom i plodnom otoku Hvaru / <i>Lessena</i> /. Među ostalim obilnostima svakodnevno se lovi čudnovato velika množina ribe i to s prilično udaljene okolice te s mnogo radinih stanovnika. Ova više nego jaka utvrda, s mnogim kućama uokolo, kojoj smo došli vrlo blizu, leži u Slavoniji / <i>schlaffonia</i> /. Stanovnici govore isti jezik. (str. 446)
1553.	John Lock	Engleska	Od Jabuke do Sv. Andrije ima 18, od njega do Visa 10, a od Visa do otoka koji se zove Hvar, a koji leži između dalmatinskog kopna i Visa, 10 milja. Taj otok je nastanjen i na njemu ima u izobilju vina i voća. Ovdje smo se morali zadržati, jer nije bilo vjetra. <i>Na povratku iz Svete Zemlje Lock je ponovno prošao našim krajevima. Kad opisuje otoke u našem dijelu Jadrana, Lock uglavnom ponavlja ono što je već prije rekao. Za Hvar su mu rekli da iz njega dolaze sve srdele koje se troše u Italiji.</i> ⁶⁹⁴

693 LEVENTAL Zdenko: *Britanski putnici u našim krajevima*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1989., str. 37.

694 LEVENTAL, 1989., str.43/44.

1556.	Melchior od Seydlitza i drugi	Njemačka	Tu (<i>Venecija</i>) smo se dogovorili i složili se s parunom jedne nave, Petrom iz Hvara /<i>Peter de Losine</i>/, koji je išao za Tripoli u Aziji da nas preveze do Cipra. (str. 465.) (<i>Povratak</i>) Dvadeset i drugog srpnja, subota Marije Magdalene, došli smo na prije spomenuti otok i pristali u gradu Hvaru /<i>Lasina</i>/ (inače <i>Lezina</i>) kako bi kupili više namirnica. Kad smo htjeli nastaviti broditi, jedan je kapetan poslao po nas želeći saznati od kuda dolazimo, tko smo i kuda namjeravamo (njega je mletačko gospodstvo odredilo da s dvije galije čuva otok od gusarskih brodova). Budući mu je rečeno da plovimo za Mletke, obavijestio nas je i zapovjedio da se ne mičemo, jer je htio da odnesemo gospodstvu pisma i druge stvari. Plemić iz Francuske dao mu je odgovor: Želi li on nešto poslati, treba to učiniti skoro, jer ne želi čekati zbog njegovih prilika[...] Međutim, mi smo digli sidro i otplovili[...] (str. 475)
1556.	Johann od Ehrenberga, plemić	Nizozemska	(<i>Povratak</i>) Četrnaestog tog mjeseca (<i>prosinca</i>) doplovili smo u luku koja se zove Hvar /<i>Lesena</i>/. Tamo je lijep gradić gdje smo ostali 4 dana, a razlog je što nismo imali dobar vjetar. (str. 477)
1565.	Christoph Fuerer od Haimendorffa, vitez	Njemačka (Nuernberg)	29. srpnja [...] Ispred nas na lijevu stranu vidjeli smo kako leže otoci Šolta, Brač i Hvar (<i>Stolta, Bractia, Lesina</i> ili <i>Legena</i>/ od Ptolomeja zvan <i>Pharia</i> ili <i>Paria</i>. On ima 100 milja u svom opsegu i mali dobro smješteni gradić s tvrdim dvorcem na jednom brdu, a u njemu je biskupija. Mletačka flota često ima običaj tamo stajati, kako je i tada tamo bila, a sastojala se od 70 galija, čiji je general bio neki Mlečanin iz roda Michieli. (str. 500)
			(<i>Povratak 1566.</i>) Drugog srpnja u podne (prošli smo)[...] a Hvar na desnoj strani. Vidjeli smo na moru kaštel, prilično tvrd, izgrađen na jednom brdašcu. Pripada Mlečanima i

			oni ondje drže svoju flotu. Isplovivši, došla nam je jedna galija da sazna kakav smo brod. Oni su nam rekli da su u Hvaru 4 galijske, u Šibeniku 4,[...] (str. 504)
1569.	Nepoznati putopisac (objavio Šime Jurić, 1978.)		(Povratak) Dana 30. (lipnja) opet smo rano krenuli i vozili smo se između otoka i kopna po nekom kanalu, do dvadeset milja širokom. Zatim smo s desne strane ostavili otok Šćedro /Turturo/. Nastanjen je kao i ostali otoci. Oko podne uplovili smo u neku luku u kojoj leži krasan gradić. Na jednom brdu nalazi se tvrđava opkoljena zidom, a na njoj su četiri okrugle kule. Gradić se zove Hvar /Levina/. Toga dana: pedeset milja. (str. 509)
1573./1575.	Leonhard Rauwolf, doktor medicine i proslavljeni liječnik	Njemačka (Augsburg)	(Povratak 1575.) Ovaj otok (Korčulu) ostavili smo na lijevo i doplovili odmah do drugog, koji se sada zove Hvar /Liesena/, a po Ptolomeju Pharia. Otok se proteže pred nama 50 milja i također je pripadao Mlečanima, kao što su u jadranskom moru /Hadriatischen Meer/ i mnogi drugi, koji okolo leže ispred turskih zemalja. Do tamo smo brzo došli, i na sv. Badnjak stigli smo u hvarsku luku, koja je odmah pred gradom, tako da se može s užitkom vidjeti otvoreni i široki trg. Rano ujutro, prije nego je sv. Kristov dan pravo svanuo, napravili su ovi u gradu, prema svom starom običaju, nekoliko pucnjeva od veselja iz velikih topova koji stoje u obližnjoj crkvi odmah do luke (kako običavaju činiti na uzvišenim i velikim slavljima). Kad je tako napravljen početak, uskoro se na to počelo pucati, također i gore u tvrđavi (koja je prilično tvrda i stoji visoko, neposredno iznad grada). Zatim se počelo pucati i na šest galija (koje su pristale tek poslije nas). Naposljetku smo došli (na red) i svi mi u velikim i malim brodovima, koji smo bili na sidru, a bilo nas je dobar broj. Tek tu je krenula prava pucnjava i gruhanje (tada

			je samo na našem brodu opaljeno iz 16 velikih topova), što je luci dalo toliku buku, da je netko morao pomisliti, kao da je sve otišlo naopako. Tolika pucnjava dala je i tako veliki i gusti dim, da smo se međusobno teško mogli vidjeti. Nakon objeda iskricali smo se i otišli u grad kupiti dobar svježi kruh, umjesto crvotočnog biškota. Slava Bogu, našli smo ga i priuštili sebi dovoljno i dobro. U međuvremenu se po nekom lijeku sa svećenikom (koji je teško patio od crvene srdobolje) opet dogodilo lijepo poboljšanje. On je tako s trojicom svojih drugova uskoro otplovio preko u Anconu, nastavivši odavde put u Rim. Kad smo zbog protivnog vjetra stajali na sidru četvrti dan u ovoj luci, konačno smo dočekali (vjetar) i otplovili odavde prema starom i slavnom gradu Zadru /Zara/ (nazvan Jadera od Ptolomeja. (str. 513)
1589.	Samuel Kiechel	Njemačka (Ulm)	(Lipanj) Za večernju smo uplovili u jednu luku u Dalmaciji / <i>Dalmatia</i> /, i usidrili se blizu gradića i kaštela zvanog Hvar / <i>Leschina</i> /, a nekoliko kandijskih trgovaca izišli su na obalu. Budući da se ovaj narod prehranjuje većim dijelom od ribolova, upravo u ovo vrijeme godine hvataju se srdele. To je jedna mala riba i tamo se okolo lovi u velikim količinama, usoljava se, te se vozi u Tursku, Mletke i druga mjesta. Ovo mjesto pripada Mlečanima, i govore hrvatski / <i>grabatuesch</i> /, a jedan dio pokrajine ima i Turčin te se nalazi na kopnu. (Hvar) ima nasuprot rečene luke jedan mali otok Vis / <i>Luess</i> / koji pripada također Mlečanima. U rečenoj luci nismo ostali više od tri sata, budući da je vjetar bio dobar i nismo htjeli izgubiti vrijeme. (str. 539)

Svi navodi (osim onih posebno označenih bilješkom) preuzeti iz knjige:

KUŽIĆ Krešimir: *Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. st.*, Književni krug, Split, 2013.

TABLICA 2 - Broj stanovnika i prihodi dalmatinskih komuna 1553. godine

Grad / Komuna	Broj stanovnika	Prihod komunalne blagajne
Zadar	6.536	7-8.000 dukata
Šibenik	8.220, na području i otocima još 8.000 duša	4.600 dukata od raznih dažbina i iznajmljivanja mlinova i otoka, 3-4.000 dukata od soli, 1.000 dukata od dažbine klaonice, 100 dukata dažbina na trgovinu
Trogir	U gradu i njegovom području 5.000	1.560 dukata, 5 lira i 8 solida
Split	2.490 u gradu, u zagrađu 583	1.060 dukata
Omiš	1.231	
Otok Brač	2.700 na otoku	Ubire se 200 dukata godišnje od dviju dažbina, jedna od soli, druga od tridesetina
Otok Hvar	7.100 na otoku	Više od 4.000 dukata redovnog prihoda
Ulcinj (kraj Dalmacije, početak Albanije)	1.600	600-700 dukata od dažbine za trgovinu, 40-50 dukata od dažbine za konje
Bar (u Dalmaciji)	2.500	200 dukata od 4 dažbine (konja, brašna, klaonica i trgovine)
Budva	800	100 dukata od dažbina na klaonice i kruh
Kotor	Oko 4.000	3.971 dukat
Dubrovnik (Dubrovačka republika)	U gradu 30.000 ljudi , na području 25.000	Prihod republike je oko 10.000 dukata (carine na trgovačku robu i sol)
Korčula	U gradu 2.500 ljudi, na otoku još 6 mjesta, najveće Blato s oko 220 ognjišta	2.794 dukata
Nin	U gradu 150 duša, na cijelom području 400	
Rab	U gradu i na otoku 3.500	650 dukata od raznih dažbina
Pag	U gradu 700 duša	200 dukata prihoda od prodaje soli na Hvaru
Krk	U gradu 3.000 duša, na cijelom otoku je 8.000 duša	3.450 dukata
Cres i Lošinj	U Osoru 500 duša, u Cresu 2.000 duša, u selima i na otočićima ima 3.500 duša, ukupno je 6.000 duša	Osorska komuna ima 400 dukata prihoda

Podaci preuzeti iz knjige: GIUSTINIAN Zan Battista: "Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine", prema transkripciji Šime Ljubića, u: Šimunković Ljerka: *Dalmacija godine gospodnje 1553.*, HTKU Dante Alighieri Split, Split, 2011.

TABLICA 3 - Plemićke porodice, odnos plemića i pučana, običaji i način života dalmatinskih komuna 1553. godine

Grad / Komuna	Plemićke porodice i najbogatiji od njih	Odnos plemići – pučani, običaji, način života
Zadar	17 obitelji koje žive skladno zajedno, nisu bogati (najveći prihodi 400, 500 do 700 dukata). Mnogi su vrlo siromašni. (str. 29.)	U vijeću 70 plemića. Običaji plemića su skoro pa talijanski, većina plemića živi, govori i oblači se po talijanskom običaju. Pučani, iako svi govore „lingua franca“, žive po slavenskim običajima. Pučani nisu u vijeću plemića, ali imaju neki zbor ili bratovštinu. Žive od trgovine i zanata. (str. 29.)
Šibenik	Plemićkih kuća 60, malo je bogatih, a mnogo siromašnih. Među plemićkim kućama mnogo je pritajenih te javnih mržnji i nepodnošljivosti. (str. 39.)	Neki pučani imaju prilično dobra imanja, ali najvećim dijelom su vrlo siromašni. Među plemićima i pučanima postoji drevna mržnja i zloba, a razlog tome je što su mnogi plemići pobijeni zbog žena pučana koje su pretjerano mučili i uznemiravali, i to uglavnom mladi. U vijeću su svi plemići, stariji od 18 godina, i neki pučani, koji bijahu izabrani u vijeće prije nego što su učinjena ubojstva plemića. Kada ovi, koji su sada na životu i koji su vijećnici, umru, neće biti prihvaćen u vijeće nijedan pučanin, i to prema odredbi preuzvišenog Senata. [...] Nošnje, govor i običaji tih Šibenčana svi su na slavenski način i događa se da gotovo svi znaju govoriti „lingua franca“, poneki se plemić oblači na talijanski način, ali takvi su rijetki. Sve se žene odijevaju na slavenski način, te gotovo ni jedna ne zna „lingua franca“. (str. 39.)
Trogir	10 je plemićkih obitelji, među kojima postoji slabo povjerenje. Vrlo su siromašni, osim triju obitelji za koje se može reći da su se dobro prilagodile s obzirom na dobra kojima raspolaže Dalmacija. U gradsko vijeće ulaze samo plemići. (str. 45.)	Stanovnici ovog grada žive prema slavenskim običajima. Istina je da neki od njih koriste talijanske halje, ali rijetki. Svi dobro znaju „lingua franca“, ali u svojim kućama govore slavenskim jezikom iz poštovanja prema ženama. Malo njih razumije talijanski jezik, ako ga koja i zna, ne želi njime govoriti, već samo materinskim jezikom. (str. 44.). Između plemića i pučana postoji drevna mržnja jer ne žele da im plemići naređuju. (str. 45.)
Split	16 plemićkih obitelji. Najbogatije ne dobivaju više od	Splićani se nose po slavenskim običajima. Njihov materinski jezik je mio

	200 dukata godišnje i većina ih je siromašna. (str. 55)	i drag. Kao što je kod talijanskog toskanski, cvijet najplemenitiji i najbolji, tako je za Dalmaciju ovaj splitski najvažniji. Zaista, istina je da svi građani koriste i „lingua franca“ i svoj materinski jezik, i neki se čak oblače po talijanskom običaju. Žene pak, ne koriste ni jedan drugi osim svog materinskog jezika, međutim neke se od plemkinja ipak nose po talijanskom običaju. Između puka i građanstva (plemstva, op. A.Č.) vječna je i neizbrisiva mržnja.[...] U njihovo Vijeće ulaze, osim plemića, liječnik, ljekarnik, kancelar komune, suci, vijećnici, sindici grada i ostali službenici, a oni se biraju svaka tri mjeseca. (str. 55.)
Omiš	7 je plemićkih kuća (str. 58.)	Omiš je velika i naseljena utvrda. [...] Podijeljeni su na pučane i građane, premda tamo ima malo uljudbe i društvenosti. (str. 57.)
Otok Brač	Više od 200 plemića (str. 59.) Ovi plemići većinom su siromašni i najbogatiji nemaju više od 200 dukata prihoda, a malo ih to dosegne. (str. 60.)	Na prvom je mjestu selo Nerežišće gdje živi mnogo plemića jer, iako na otoku nema ni grada ni utvrde nego samo sela, na njemu ima plemićkih obitelji koje čine Vijeće. U Vijeće nisu uključeni pučani ni seljani koji su jedini obavezni na osobnu tlaku. (str. 59.) Gotovo svi govore „lingua franca“, najviše plemići, od kojih se mnogi oblače na talijanski način i imaju dobre običaje. Pučani i seljani općenito su siromašni, a većina ih je jako siromašna. (str. 60.)
Otok Hvar	Plemićkih obitelji ima 38. Od ovih su mnoge siromašne, a samo jedna kuća Vidalijeve mogla je imati 1.000 i više dukata prihoda, a četiri ili pet kuća, i to dvije kuće Paladinijevih, zatim Lucićevih i Hektorovića mogle su imati 500 dukata prihoda godišnje, a ostali po 200 i manje dukata. (str. 65.) Na tom otoku (Visu, op. A.Č.) živi još nešto plemića, koji su u Vijeću grada Hvara, te njih i one iz Starog Grada obavještavaju svaki put kada	Možda je bilo 15 kuća pučana s 200 dukata prihoda godišnje, ostali su više siromašni nego bogati. Prava je istina da i plemići i pučani imaju dosta novca od trgovine kojom se bave. Među tim plemićima i pučanima vlada vjekovna i neiskorjenjiva mržnja, rođena iz želje, koju su pučani uvijek imali da budu pribrojeni i primljeni u Vijeće među one koji se bave komunom i upravljaju gradom. Zato je krajem 1510. neki buntovni pučanin podigao na ustanak pučane koji su se zakleli na smrt plemića nad raspelom u ruci jednog svećenika. Onda je uslijedilo veliko čudo dostojno da se uvijek pamti: iz

	građani Hvara sazovu vijeće u koje ulaze svi plemići od 18 godina naviše, osim pučana. (str. 64.)	tog raspela navrla je živa krv na nos i svećenika je, od straha, snašla nagla smrt. Ipak urotnici nisu odustali od svog okrutnog nauma, pa su bijesom pučana ubili u dva navrata puno gospode. Nisu imali poštovanja nego su ubili plemiće u njihovoj palači pravde i pred očima rektora. Zato je Prevedro Gospodstvo, kako bi poduzelo mjere za tako veliko zlodjelo... (dalje slijedi opis Ustanka i kazne, A.Č.)[...] Ali, čini se, da se sa svim tim u dušama ovih pučana sve do danas zadržao taj loš dojam pobune. Oni, osim što mrze plemiće, puno puta izazivaju ispade kako bi prekidali i oštećivali jurisdikciju Vijeća. A sami plemići priznaju da im ta jurisdikcija nije ništa manje draga negoli njihov vlastiti život i vlastita im djeca, te da bi dali sve što imaju i čak i krv prolili da je obrane. U što ne treba sumnjati, jer u cijeloj Dalmaciji cvijeta neka uzvišena nadmoć i oholost plemstva, koje stoji između neznanja i siromaštva, dvije krajnosti tog dalmatinskog plemstva. Običaji su ovih Hvarana jako slični talijanskima i još više negoli običaji drugih dalmatinskih gradova, jer osim što mnogi muškarci i žene, posebno žene plemića, nose talijansku odjeću, svi muškarci tečno govore „lingua franca“ te su vrlo uglađeni. To, vjerujem, dolazi od stalnog trgovanja sa strancima koji pristaju sa svojim brodovima kojima plove na istok i zapad te zbog toga što gotovo cijele godine tamo pristaje mletačko brodovlje. Budući da tamo dolaze kapetani, generali, providuri, kapetani zaljeva, zapovjednici galija, mnogo mletačkog plemstva, vojnici iz različitih zemalja koji plove na galijama, a i drugi, nije ni čudo da je grad postao uglađen. (str. 65.-66.)
Ulcinj (kraj Albanije, početak		Njegovi su stanovnici podijeljeni na plemiće, građane i radnike. Radnika je malo, pa zajedno s građanima obavljaju

Dalmacije)		ono malo službi što im se nudi, osim sudskih službi, koje su samo za plemiće oko su punoljetni i ako nisu u karanteni. Treći stalež živi obrađujući zemljište [...] (str. 72.) Osim ove tri skupine stanovnika, u ovom su se gradu okupili i potomci časnih obitelji iz obližnjih gradova koje su zauzeli Turci: Skadra, Lješa, Drača i drugih, od kojih su najvažnije obitelji [...] Oni iz stranih obitelji uglavnom se bave trgovinom po turskim pretovarilištima, žive vrlo ugodno, ali se zaključuje da kod plemića, građana i stanovnika Ulcinja vlada veliko siromaštvo. Komuna nema redovito vijeće, nego, kad se zbog njihovih potreba treba nešto poslati Presvijetlom Gospodstvu, sastanu se sa svojim upraviteljem, gospodinom Benettom Contarinijem, koji je imenovan knezom i kapetanom, te plemići, građani i obrtnici savjetuju se usmeno i bez ikakvih nesuglasja. Svake godine na dan svetog Marka veličajni knez bira službenike: dvojicu sudaca, plemića, koji s njegovom veličajnosti sude u građanskim parnicama, četvoricu rizničara koji mogu biti i građani i četvoricu ili petoricu ostalih službenika, među kojima mogu biti čak i zemljoradnici. (str. 73.) Ovi Albanci imaju barbarske običaje: govore albanskim jezikom koji je posve drukčiji od dalmatinskog jezika, ali su vrijedni pohvale time što su veoma vjerni svome gospodaru. (str. 74.)
Bar (u Dalmaciji)	Plemićke obitelji je 13, od kojim već mnogih nema jer ih je bilo 74. Njihova su imovina i bogatstva malena te jednako kao pučani žive samo od tih malih prihoda koje imaju, budući da tamo nema trgovine osim od male važnosti. (str. 83.)	Mnogi dvoje jesu li stanovnici obližnjih sela, koji govore oba jezika, izvorno Albanci ili Dalmatinci. (str. 79.) Prije je u ovom gradu bilo samo jedno Vijeće, u koje su ulazili samo plemići, kojih je bilo četiri stotine; ali su se 1412. (ovo je greška u prijepisu godine, što se vidi iz kasnijeg teksta, A.C.) zavidni i veoma ambiciozni pučani pobunili, zemećući velike smutnje oko toga pitanja. Zbog toga je, da bi se očuvao miran život, odlučeno da se drže dva vijeća, jedno za pučane, drugo za

		plemiće, kao što postoje i danas. Plemićko Vijeće se saziva svake godine 25. travnja na dan sv. Marka, a pučko sljedeći dan. Na tom plemićkom, na kojem ne smije biti manje od 30, a bude ih najviše 45, a koje plemići nisu baš posjećivali i na kojem je smanjen njihov broj, imenuju se četvorica sudaca plemića i dvojica prokuratora, redovnih odvjetnika, dvojica auditora [...] a to su sve plemići. Na Vijeću pučana odvojeno se imenuju iste službe, ali ne glasovanjem već izvikivanjem, a ovi službuju godinu dana zajedno s plemićima. (str. 82.) Imaju ti Barani barbarske običaje, borbeni su i po prirodi neprijateljski raspoloženi prema strancima i jedva vole sami sebe, opaki su i neugodni, tako da bi se, kad ne bi bilo rata koji vode s Mrkojevićima, poubijali međusobno kao bijesni psi. [...] Tu staru i neugasivu mržnju, koja još živi među plemićima i pučanima ovoga grada, produbila je gradska uprava koja se oslanjala samo na plemiće, ne želeći poduprijeti pučane. A ovi su 1507., nakon raznih prigovaranja, posegnuli za oružjem protiv plemića jer su i sami htjeli sudjelovati u gore navedenim dužnostima. Zbog toga je ova borba potrajala sve do 1512., kada su se dogovorili da osnuju dva vijeća, kako je gore objašnjeno. Ali je mir kratko trajao [...] (slijedi opis oružanih sukoba 1512. A.Č.) (str. 83.)
Budva		Budva je kaštel, iako Budvanci tvrde da je grad, ali se ne vidi biskupski dvor, a još manje drugi tragovi koji bi dali naznaku da je to grad. (str. 86.) Ti Budvanci nekad su bili heretici i Srbi, a odnedavna žive prema rimskom zakonu, na koji ih je preobratio biskup Bara 1521.[...] Već je 60 godina kako su Budvanci počeli sastajati i stvarati svoje Vijeće, stekavši naziv komune, jer ranije nisu bili podijeljeni niti su se raspoznavali građani od pučana. [...] U ovom mjestu živi 800 ljudi i 200 muškaraca sposobnih za oružje, a imaju

		barbarske običaje i žive u nečistoći poput Cigana. Stanuju u istoj sobi sa svojim životinjama, kako i gotovo svi Albanci, što je posljedica krajnjeg siromaštva u ovoj pokrajini. (str. 88.)
Kotor	U gradu je 4000 duša i 800 muškaraca sposobnih za oružje, od kojih je 600 pučana i 200 plemića. Među plemićima je veliko siromaštvo koje proizlazi iz toga što su, za vrijeme ratova, izgubili najveći i najbolji dio područja [...] (str. 99.) 15 je plemićkih obitelji. Tamo je bilo mnogo drugih obitelji do broja 40, ali kad je zemlja bila spaljena neke su obitelji nestale, a neke su otišle živjeti u Dubrovnik. (str. 100.) Na taj su način ostali osiromašeni i lišeni svoje imovine, tako da nema više od 10 domaćinstava koja žive od prihoda, ali se pomažu i ponekom trgovinom. Istina je da neki od njih imaju mnogo novca baveći se trgovinom. (str. 100.)	Ovaj je grad podijeljen na građane i pučane. Oni imaju odvojeno vijeće, gdje se svake godine 23. travnja na dan sv. Jurja, [...] Mržnja i neprijateljstvo između plemića i pučana posljedica je toga što bi i pučani htjeli sudjelovati u gradskom vijeću, te iz pretjerane oholosti i ponosa plemića koji bi htjeli na sto načina vladati pučanima, ne zaboravljajući da je gradska uprava davno bila u njihovim rukama i da su oni vladali okrutno.[...] tako da kada neki pučanin ima kakav spor s bilo kojim građaninom, može biti siguran, i kada je u pravu, da će dobiti presudu uvijek na svoju štetu [...] (str. 99.) Pučani su isto tako većim dijelom siromašni. Pet je ili šest dobrostojećih domaćinstava, ostali žive od svog zanata, neki plove, a mnogi od njih bave se trgovinom te prodaju i kupuju. Svi, plemići i pučani, imaju barbarske običaje, ali više pučani, koji imaju opaku narav. Plemići su jako pažljivo odjeveni, ali su u svemu ostalom kao drugi Dalmatinci, a u ophođenju su vrlo neprijatni. (str. 100.) [...] čime se jasno prepoznaje zlonamjernost plemića, po prirodi drskih, uz njihovu oholost i krajnje siromaštvo. (str. 102.)
Dubrovnik (Dubrovačka republika)	U njihovo vijeće ulaze svi plemići stariji od dvadeset godina i sada ih ima 300. Plemićkih obitelji nema više od 30 jer su mnoge izumrle. (str. 105.)	Dubrovnik je poznati dalmatinski grad (str. 103.) Ono što ga najviše resi jest učestalost trgovaca i stranaca koji tamo dolaze, a to su uglavnom Turci, čije bogatstvo čini njihova roba. Nemaju mnogo prihoda, a glavni je prihod od vina te stoga ona prevladavaju u trgovanju. Mnogi pojedinci i obitelji imaju po 100.000 dukata pa i više imovine. Plove po svim dijelovima svijeta i imaju, između ostalog, stotinu jedrenjaka tako da se procjenjuje da u Dubrovniku ima

		beskrajno mnogo novca. S obzirom da moraju trgovati po čitavom svijetu kako bi uzdržali sebe i grad te sačuvali njima dragu slobodu, održavaju prijateljske odnose sa svim vladarima, osobito s gospodarom Turčinom s kojim graniče sa svih strana te mu plaćaju svake godine danak od 30.000 ugarskih dukata. Istovremeno su u feudalnom odnosu s Prevedrom Republikom, carskim veličanstvom i najkršćanskijim kraljem [...] (str. 104.) Prihod Republike nije jako visok. Žilu kucavicu čine carine na raznu trgovačku robu i sol, koju proizvode u Stonskom zaljevu, za otprilike 10.000 dukata i koju u velikim količinama šalju turskim podanicima. (str. 105.) Stanovnici grada su vrlo uljudni i društveni i svi govore dalmatinski jezik i „lingua franca“, ali nisu baš vješti u ophođenju sa strancima. Istina je da su mnogi od ovih plemića prijazni, ljubazni, uljudni i pokazuju veliku pristojnost, a to su oni koji neprestano putuju po svijetu. (str. 105.)
Korčula	Plemićkih je obitelji 21. Najveći prihodi iznose možda 300, 200, 150, 100 i manje dukata, ovisno o godišnjem dobu, jer se uglavnom sav prihod sastoji od vina. (str. 108.)	Među pučanima neki žive ugodno, ali ne od prihoda nego od neke trgovine. Radnici, to jest stolari i klesari uglavnom žive u siromaštvu, a jednih i drugih meštara ima sasvim dovoljno. Stolari izrađuju veće brodove [...] Kamenoklesari također imaju poprilično posla [...] Mnogi drugi bave se pomorstvom ili ribolovom i drugim stvarima, tako da svi dobro prolaze. Trgovine ima malo i nije od neke važnosti jer u gradu nema mnogo novca. (str. 108.-109.)
Nin		Nin je veoma drevan grad [...] Ali sada je u ruševinama i tamo žive seljani. (str. 110.) [...] planina (Velebit, op. A.Č.)[...]na sjevernoj strani planine [...] Svi se stanovnici zovu Morlaci i više su životinjskog izgleda nego ljudskog. Kriju se blizu cesta, pljačkaju i ubijaju putnike te ih otimaju, a drže da je vrlo pohvalno

		živjeti od pljačke. Žive od mlijeka i sira, jer se sve njihovo sastoji od životinja, a to su ljudi srpske i heretičke vjere i turski su podanici. Prljavi su i gadni te su stalno sa životinjama. (str. 111.)
Rab	Plemićkih je obitelji 14. (str. 114.)	Stanovnici imaju uljuđene i društvene običaje, te nisu toliko divlji kao ostali Dalmatinci. Žive od osrednjih primanja te među njima nema velikog bogatstva. (str. 115.) Na toj strani otoka Paga (gdje je Novalja, op. A.Č.) zarađuju za život mnogi Rabljani. Inače bi bili u lošem stanju jer je veliko siromaštvo među pučanima i mještanima, budući da nema mnogo trgovanja. Najveća je trgovina vunom, od čije se trgovine uzdržavaju i žive siromašni. (str. 116.)
Pag	Plemićke su obitelji 4: Spirčević, Disković, Mirković i Kašić). Mnoge druge su izumrle. Svi su siromašni osim dvije kuće: jedna je Mirkovića, a druga Kašića. Razlog tomu je neplodnost otoka, koji je gol bez šuma[...] (str. 119.)	Stanovnici kaštela (grad Pag, op. A.Č.) podijeljeni su na pučane i plemiće, a ovi sami tvore Vijeće i upravljaju komunom, isključujući pučane. (str. 118.) Zato što je ovaj grad Pag zavučen i van ruke tamo nema nikakve trgovine, što je velika šteta za stanovnike. (str. 119.)
Krk	Plemićkih je obitelji 18. Među njima nema velikog bogatstva jer ni jedna ne prelazi 300 dukata prihoda. (str. 123.)	[...] na otoku su nekoć bila dva grada, odnosno Veggia, koji se na hrvatskom kaže Krk, [...] i Castel Muschio, na hrvatskom jeziku nazvan Omišalj. Otok Krk je u pokrajini Iliriji. Na pogodnom je mjestu jer se nalazi u sredini između hrvatskih gradova Senja i Rijeke. (str. 122.) Stanovnici govore hrvatski jezik, ali drugačije od drugih, na način da imaju jedan svoj idiom, koji sliči na „calmone“, ali svi svejedno i slobodno govore talijanski. Društveni su i mnogo pristojniji od drugih Dalmatinaca, i što su bliže nama toliko su bliži talijanskim običajima. Žene su prirodno lijepe, ljubazne, vesele i sklone su mnogim lijepim stvarima. Između plemića i pučana vlada mir i velika ljubaznost, što nije nevažno, i samo ovo mjesto ima ovakvu sudbinu, što možda proizlazi iz dobre uprave. U

		Vijeće ulaze svi plemići od 25 godina naviše [...] Ulazi još sedmorica pučkih tribuna koji se izabiru doživotno te su oslobođeni svih kraljevskih i osobnih obveza, sedmorica kapetana catara koji se mijenjaju svake godine, dvojica odvjetnika, jedan sindik, jedan upravitelj gradnje katedrale i jedan skladištar, svi iz reda pučana. (str. 123.). Život siromašnih je vrlo bijedan jer otok posjeduje puno stjenovitih i neplodnih mjesta, ali to prevladavaju gunjevima. Malo je onih koji se ne bave tom trgovinom, bez koje bi im bilo loše. (str. 124.) (duga priča o povijesti plemićke obitelji Frankopana, krčkih knezova, str. 126.-132.) Krčka fiskalna riznica... šalje u Mletke godišnje 1339 dukata što ne čini ni jedna dalmatinska riznica. Ali budući da je taj otok tako koristan, plodan i lijep, zaslužio je da bude smatran jednom od najdražih stvari u čitavoj pokrajini Dalmaciji. (str. 133.)
Cres i Lošinj	Plemićke obitelji u Osoru su: Drasa, koja je najveća, Daschia, Grabbia, koja je došla s Krka, de Petris sa Cresa, među kojima je najveće bogatstvo od 150 dukata prihoda. Nema staraca jer je zrak kužan. Obitelji doista iz Cresa su: de Petris, koja prelazi 2.000 dukata prihoda, i još 8 obitelji. (str. 135.)	Na otoku je grad Osor i kaštel Cres, u kojem su smješteni veličajni upravitelji s vremena na vrijeme, te ima mnogo više ljudi nego Osor, jer je zrak zdrav, a onaj u Osoru zarazan zbog močvare. [...] Kod odabira kneza imaju Cresani i Osorani jedno zajedničko Vijeće u koje ulaze svi plemići od 18 godine naviše i 12 pučana, od kojih izabiru tri pučka tribuna. (str. 133.)

Svi navodi preuzeti iz knjige:

GIUSTINIAN Zan Battista: "Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine", prema transkripciji Šime Ljubića, u: Šimunković Ljerka: *Dalmacija godine gospodnje 1553.*, HTKU Dante Alighieri Split, Split, 2011.

9. POPIS PRILOGA

GRAFIČKI PRILOZI

Slika 1. Angelo degli Oddi, Veduta Hvara 1584. iz *Gli arsenali oltremarini della Serenissima*, Milano, 2010.

Slika 2. Nepoznati autor, Veduta Hvara iz druge polovice XVI. st. iz *Gli arsenali oltremarini della Serenissima*, Milano, 2010.

Slika 3. Prvo hvarsko intelektualno polje (1496.-1528.): sudionici (članovi)

Slika 4. Drugo hvarsko intelektualno polje (1539.-oko 1570.): sudionici (članovi)

Slika 5. Prijepis *Oratio* Vinka Pribojevića iz XVI. st. (?) iz Osobnog arhiva Šime Ljubića u Državnom Arhivu Zadar

KARTOGRAFSKI PRILOZI

Karta 1. Prvo hvarsko intelektualno polje (1496.-1528.): prikaz gradova koji sudjeluju u komunikaciji

Karta 2. Drugo hvarsko intelektualno polje (1539.-oko 1570.): prikaz gradova koji sudjeluju u komunikaciji

Karta 3. ...*našega jezika (koji se meju svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi)*...

(Hektorović) Preuzeto iz BLAŽEVIĆ, 2008., str. 129., (ILIRIK Vinka Pribojevića)

Karta 4. Karta puta u *Ribanju*. Preuzeto iz *Ribanja i ribarskog prigovaranja*, priredio Ramiro Bujas, Zagreb, 1951.

TABLIČNI PRILOZI

Tablica 1. Zapisi hodočasnika iz XV. i XVI. stoljeća

Tablica 2. Broj stanovnika i prihodi dalmatinskih komuna 1553. godine

Tablica 3. Plemićke porodice, odnos plemića i pučana, običaji i način života dalmatinskih komuna 1553. godine

10. ŽIVOTOPIS

Rođen 1958. godine u Splitu, a osnovnu školu i gimnaziju završio na rodnom otoku Hvaru. Na Filozofskom fakultetu u Zadru diplomirao 1982. godine Hrvatski ili srpski jezik i jugoslavenske književnosti i Filozofiju.

Profesionalni rad obilježen ranim povratkom na Hvar. Najprije predavao hrvatski jezik u Osnovnoj školi u Starome Gradu, a filozofiju, etiku i sociologiju u Gimnaziji Jelsa. Od 1988. godine profesionalni javni radnik u kulturi. Osnivač i voditelj raznih kulturnih ustanova: Gradske knjižnice i čitaonice Stari Grad, Osnovne glazbene škole u Starome Gradu, Centra za kulturu općine Stari Grad, Agencije za upravljanje Starogradskim poljem i Muzeja Staroga Grada, čiji je i danas ravnatelj. Organizirao i postavio brojne umjetničke i baštinske izložbe. Organizator ili suorganizator više radionica i skupova iz područja baštine. Vodio obnovu Tvrdalja Petra Hektorovića, te drugih spomenika kulture.

Od 1996. godine do danas urednik i izdavač brojnih knjiga i kataloga izložaba.

Objavio Povijesni vodič Staroga Grada (2004.), s poljskim fotografom Pawelom Jaroszewskim monografiju „Otkrivajući Hvar“ (2010.), te u koautorstvu s arheologinjom Sarom Popović knjigu Starogradsko polje (2012.). Zbirka Politeo objavila mu je zbirku pjesama „Catalepton“ (s bakropisima Zlatana Vrkljana) 1987. godine.